Upravljanje vakufima u BiH 1847-2017.

Ahmed Mehmedović

Sarajevo, 2017

IZDAVAČ:	Vakufska direkcija Sarajevo
	El-Kalem - izdavački centar Rijaseta IZ u BiH
ZA IZDAVAČA:	dr. Senaid Zajimović
AUTOR:	Ahmed Mehmedović
RECENZENTI:	prof. dr. Enes Pelidija
	dr. Bilal Hasanović
	mr. Osman Lavić
LEKTOR:	Tarik Jakubović
DIZAJN I DTP:	Tarik Bećić
FOTOGRAFIJE:	Ahmed Mehmedović, manji broj fotografija iz fonda Vakufske direkcije i sa veb-portala medžlisa IZ
ŠTAMPA:	DOBRA KNJIGA
TIRAŽ:	1000

Upravljanje vakufima u BiH 1847-2017.

Ahmed Mehmedović

Sarajevo, 2017

Sadržaj

11 Uvod

17 Historijat vakufa

20 Šta je vakuf i koja je njegova svrha

21 Vakufnama i čin uvakufljenja

24 Podjela vakufa prema cilju zavještanja

28 Vakufi u vrijeme osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini

29 Najznačajniji bosansko-hercegovački vakifi

69 Vakifi iz reda uleme

73 Žene vakifi

78 Vakufljenje knjiga

84 Neobični vakufi

85 Posebna briga vakifa za siromašne

86 Vakufski krediti za obrtnike, trgovce i poljoprivrednike

87 Vakufi u funkciji odbrane zemlje

88 Zloupotreba vakufa

91 Koliko je bilo vakufa u Bosni i Hercegovini?

94 Centralizacija vakufa i prva vakufska tijela krajem osmanske uprave

97 Vakufi u vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini

103 Zemaljska vakufska komisija

104 Zemaljsko vakufsko povjerenstvo

107 Vakufsko-mearifski saborski odbor

109 Neki projekti vakufske uprave od 1883. do 1940. godine

110 Vakufske palače – veliki graditeljski poduhvati

117 Slučaj Firuz-begovog hamama

117 Briga o medresama i mektebima

120 Vakufski konvikti

121 Vakufsko sirotište
122 Ujedinjenje samostalnih vakufa i mutevellijske kancelarije
123 Slučaj „Mustro banke“ i potkradanje vakufske blagajne
124 Vakuf u vrijeme Kraljevine Jugoslavije
127 Vakufska tijela i direktori Vakufske direkcije od 1918. do 1941. godine
128 Vakufi u NDH i u toku Drugog svjetskog rata 1941-1945.
133 Vakufi u vrijeme Socijalističke federativne republike Jugoslavije
142 Rušenje džamija i drugih vakufskih objekata tokom agresije od 1992. do 1995. godine
145 Vakufska direkcija od 1996. do 2017. godine
148 Izrada normativnih akata
148 Uprava Vakufske direkcije od 1996. godine
151 Aktivnosti Vakufske direkcije od 1996. do 2017. godine
151 Popis vakufske imovine i jedinstvena baza podataka
152 Prikupljanje arhivske građe u Turskoj
153 Identifikacija i uknjižba vakufske imovine u RS-u
156 Zakon o stvarnim pravima Federacije BiH
156 Restitucija
164 Edukativni programi i seminari
166 Vakufska direkcija i medžlisi Islamske zajednice
168 Vakufska direkcija i dijaspora
170 Vakufska direkcija i implementacija zakona u RS-u
171 Sudski postupci Vakufske direkcije
176 Aktivnosti Vakufske direkcije na međunarodnom planu
178 Saradnja sa vakufskim i drugim institucijama i organizacijama iz islamskog svijeta
179 Saradnja sa Generalnom direkcijom vakufa Republike Turske
181 Vakufi i fondacije u Evropskoj uniji
183 Fond „Bošnjaci“
186 Formiranje vakufskih fondova

186 Vakufi u medijima
190 Manifestacija Dani vakufa
191 2011. godina
192 2012. godina
193 2013. godina
194 2014. godina
195 2015. godina
195 2016. godina
197 Izdavačka djelatnost
200 Vakufi i Vakufska direkcija u novim okolnostima
201 Perspektive
202 Zadaci i pravci djelovanja
203 Problemi s kojima se suočava Vakufska direkcija
205 Doprinos Vakufske direkcije obnovi porušenih i izgradnji novih objekata
205 Rekonstrukcija kompleksa tekije na Buni kod Mostara
208 Obnova zgrade Zemaljskog vakufa i Ali-pašinog vakufa u Sarajevu
209 Sjedište Vakufske direkcije - kompleks „Al-Walidein Gazzaz“
209 Obnova Aladže džamije u Foči
211 Obnova džamije Kalin hadži-Ali u Sarajevu
212 Zanatsko-trgovački centar „Bazar“ u Mostaru
213 Vakufska bolnica - Hastahana
214 Izgradnja vakufskog objekta u Odobašinoj ulici u Sarajevu
215 Rekonstrukcija vakufskog objekta na Vracama
215 Obnova Čaršijske džamije u Kotor-Varoši
216 Obnova Careve džamije u Nevesinju
217 Obezbjeđivanje donacija za izgradnju džamija
218 Izgradnja džamije na Stupu u Sarajevu
219 Izgradnja (obnova) stare Šamića (Hadži-Muharemove) džamije u Jajcu
220 Rekonstrukcija i dogradnja Vakufske zgrade u Bugojnu

221 Izgradnja Gradske džamije u Konjicu

222 Izgradnja džamija u Kupresu i Lapsunju kod Prozora

223 Donacije za medrese, fakultete i druge prosvjetne ustanove

224 **Medresa „Osman-efendija Redžović“**

225 Izgradnja Studentskog doma FIN-a

226 Roditeljska kuća

227 Vakufski Studentski hotel u Mostaru

228 Obnova Derviš-hanumine medrese u Bosanskoj Gradišci

229 Humanitarni projekti Vakufske direkcije

231 Graditi objekte koji će donositi profit

234 Sadnja voća i kultiviranje vakufskih parcela

235 Volonterski rad

237 Projekti Vakufske direkcije čija je realizacija u toku i planirani projekti za naredni period

237 Obnova Sinan-begove džamije u Čajniču

238 Obnova Arnaudije džamije u Banjoj Luci

239 Izgradnja džamije u Matuzićima

240 Izgradnja tržnog centra u Sanskom Mostu

241 Dogradnja (rekonstrukcija) GHB Ženske medrese

242 Obnova Ćurčića vakufa

243 Novi vakifi iz islamskog svijeta

249 Nova uvakufljenja naših ljudi

254 Dobitnici Plakete za najistaknutije vakife u BiH od 2011. do 2016. godine

255 Direktori Vakufske direkcije od 1847. do 2017. godine:

273 Zaključna riječ

275 Izvori i literatura (izbor)

279 Izvodi iz recenzija

Oni koji imanja svoja troše na Allahovu Putu liče na onoga koji posije zrno iz kojeg nikne sedam klasova i u svakom klasu po stotinu zrna.

A Allah će onome kome hoće dati i više.

Allah je neizmjerno dobar i sve zna.

Kur'an (El-Bekare, 261.)

Kad čovjek umre, prestaju sva njegova djela, osim u tri slučaja:

ako ostavi trajnu sadaku (vakuf),

ako ostavi znanje kojim se drugi koriste (knjigu),

i ako ostavi dobro dijete koje će za njega dovu činiti.

Hadis, prenosi ga Muslim

Meni nije poznat ni čeperak zemlje u sarajevskoj čaršiji, koji nije pripadao nekom vakufu osnovanom u XV i XVI stoljeću.

Najveći dio čaršije izgrađen je na zemljištu Isa-begova, Ajas-begova i Husrev-begova vakufa, a svi su ti vakufi osnovani prije 1531. godine.

Hamdija Kreševljaković

Bosna i Hercegovina je kao platno na kojem svi mogu dodavati nešto dobro...

Mi dobro znamo da je vakuf trajno dobro, ono što nadilazi naše ljudsko vrijeme.

Vakuf je bio i ostao temelj naše kulture.

Husein-efendija Kavazović, reisu-l-ulema

Bosna i Hercegovina je kroz historiju bila zemlja vakifa i dobrotvora.

Svoj civilizacijski i kulturni napredak duguje vakifima, ljudima koji su

svojim hajratima pomogli njenu urbanizaciju, ekonomski razvoj, obrazovanje, učenost, kulturu, socijalni i humanitarni rad.

dr. Hfz. Senaid Zajimović, direktor Vakufske direkcije

Uvod

Vakufi su tokom proteklog vremena pobuđivali veliku pažnju istraživača i običnog svijeta. Sa znatiželjom i divljenjem čitala se literatura o vakifima, ljudima širokog srca što pokoljenjima ostaviše ono što je, osim vjere i zdravlja, ljudskom egu najdraže – imetak. S posebnim emocijama i toplinom govorimo o hajir-sahibijama, sjećamo ih se s blagoslovom, a preziremo one koji su posezali za vakufskom imovinom. Odavno su legli u hladni grob, a da sa sobom nisu ponijeli ništa. O tome treba da razmisli svaki čovjek koji se koleba između dobrotvorstva i posezanja za tuđim, naročito „Božijim imetkom“, kako se jednodušno označava vakufska imovina.

Bilo je vakifa koji su vakufili sva dobra koja su imali, bilo ih je, mnogo više, koji su uvakufili pola imetka, jednu trećinu ili znatan dio imetka, a još više onih koji uvakufiše barem nešto: kuću, dućan, česmu, bunar, čatrnju, bašču. Ne smiju se zaboraviti njihova djela makar da od njihova vakufa do danas nije ostalo ništa. Oni su učinili što su mogli, uvakufili su ono što su uvakufili, ali nisu mogli spriječiti otuđivanje njihovih hajrata stoljećima kasnije. Iako su molili i preklinjali da se ne otima ono što je u hajir dato, iako su prizivali Božije prokletstvo na onoga ko se usudi oteti, ipak su njihovi vakufi bezočno otimani i uzurpirani. Oni na to nisu mogli utjecati, njihovi sevabi će teći kao da im ništa nije otuđeno. Mi ih ne smijemo zaboraviti. Ova će *djelo* podsjetiti na njih i na ljude koji su se o tim vakufima brinuli kao da je riječ o njihovoj imovini pa i više od toga. Vakufska direkcija je osmišljena i osnovana da čuva i unapređuje stare, da pokuša vratiti oduzete, da poziva na osnivanje novih vakufa. I da njima upravlja na najbolji mogući način.

Šta je Islamska zajednica bez vakufa? Bi li uopće mogla funkionirati bez vakufskih dobara? Vakufi su i dalje garant opstanka, razvoja, ekonomske i gospodarske moći - budućnosti Islamske zajednice. To je nepobitna činjenica koju ne treba posebno obrazlagati.

Vakufima u Bosni i Hercegovini već od pedesetih godina 19. stoljeća, tačnije od 1847. godine, upravljaju posebna tijela koja možemo imenovati *vakufskim upravama* na čelu kojih je stajao *evkaf-i mudir*, vakufski upravitelj ili direktor. Takvo stanje trajalo je do kraja osmanske uprave u Bosni i Hercegovini. Okupacijom Bosne i Hercegovine 1878. godine okolnosti se drastično mijenjaju. Pet godina nakon preuzimanja vlasti Austro-Ugarska monarhija, 17. marta 1883. godine, formira privremenu *Zemaljsku vakufsku komisiju* koju, nekoliko godina kasnije, zamjenjuje *Zemaljsko vakufsko povjerenstvo*. Prva *vakufska direkcija* u današnjem smislu riječi formirana je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, tačnije 1930. godine. Imena su se mijenjala - prava, dužnosti i obaveze ostajale iste - briga o vakufima.

Vakifi su imetak ostavljali u dobrotvorne svrhe, a mogli su ga trošiti kao i svi drugi, mogli su ga ostaviti potomcima koji će ga rasturiti, mogli su se provoditi. *Il' će blago popiti u vinu, il' će blago bacati niz Drinu, il' će gradit' po Bosni hajire da se Bosna u pjesmama spominje*, kaže narodna pjesma o Mehmed-paši Sokoloviću. Naravno, Mehmed-paša je gradio po Bosni hajire da se po dobru spominje i Bosna i veliki vakif i njegove zadužbine. Zamislite koliko blaga bi danas trebalo da se podigne na Drini ćuprija, i ona na Trebišnjici, i ona na Miljacki, i ona na rijeci Žepi, i ona u Podgorici? Osim ćuprija Mehmed-paša je ostavio toliko vrijednih zadužbina koje bi teško bilo i pobrojati. Imao je veliko blago i nije ga žalio za dobrobit svih ljudi koji ćupriju prelaze, jer ćupriju ne prelaze samo muslimani, nego i svi oni koje mame drumovi, svi oni koji su krenuli trbuhom za kruhom, da vide lijepi bijeli svijet, i da uče. Brojne zadužbine ostavio je u: Mekki, Medini, Halepu, Istanbulu i okolini, Hafsi, Liliburgasu, Solunu, Beogradu, Zrenjaninu, Trebinju, Višegradu, Žepi, Podgorici... Kada se zbroje zadužbine Mehmed-paše Sokolovića, njegovih potomaka i svih njegovih rođaka (Lala Mustafa-paša, Kara Mustafa-paša, Ferhad-paša i drugi) onda dolazimo do zaključka da je ova porodica koja potječe iz malog seoceta kraj Rudog, ne računajući osmanske sultane, ostavila najbrojnije i najveće vakufe u cjelokupnom Osmanskom carstvu! Smijemo li zatvarati oči pred tom zadivljujućom činjenicom? Gazi Husrev-beg je svojim zadužbinama obilježio vrijeme u kojem je živio, Sarajevu pribavio status šehera, u hajir ostavio sav svoj imetak.

Šta bi bilo Sarajevo bez Gazi Husrev-begovih zadužbina, Mostar bez Karađoz-begovih, Banja Luka bez Ferhad-pašinih? Utemeljenje vakufa, izgradnja vakufskih objekata, vjerskih, općekorisnih i privrednih, prethodilo je osnivanju brojnih gradova u Bosni i Hercegovini, a neki i danas u svom imenu sadrže pojam vakuf (Gorni i Donji Vakuf, Varcar Vakuf, Kulen Vakuf, Skender Vakuf).

Bilo je dosta bosanskih valija koji su ostavili vrijedne vakufe, a još više onih koji nisu ostavili nikakav spomen o sebi, nikakvo *trajno dobro*. Bili i prošli. To je dodatni motiv da u ovoj *knjizi* ukratko progovorimo o našim najvećim vakifima, a da radimo na pripremi jedne opsežne monografije o njima i njihovim zadužbinama. Da nam posluže kao primjer odricanja i dobrotvorstva.

Knjiga je podijeljena na dvije cjeline, desetak poglavlja i više odjeljaka. Prva cjelina govori o vakufima i vakufskoj upravi od uspostave prvih vakufa u Medini u vrijeme poslanika Muhammeda, a.s., preko vakufa u Osmanskom carstvu, Habzburškoj monarhiji, Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji, do gašenja Vakufske direkcije 1959. godine i vremenu do reafirmacije Vakufske direkcije 1996. godine, a druga cjelina o vakufima i vakufskoj upravi od tog vremena do danas.

Nakon *Uvoda* knjiga započinje poglavljem *Historijat vakufa* u kojem se, u kratkim crtama, govori o vakufu od samih početaka, prateći njegov razvoj u vrijeme raznih islamskih dinastija, do preuzimanja Hilafeta od strane Osmanlija 1517. godine. Potom slijede odjeljci: Šta je vakuf i koja je njegova svrha; Vakufnama i čin uvakufljenja; Podjela vakufa prema cilju zavještanja. Poglavlje *Vakufi u vrijeme osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini* tretira vakufe u „zlatnom dobu" te institucije. Potom su predstavljena 54 istaknuta bosanskohercegovačka vakifa, vakifi iz reda uleme, te najistaknutije vakife, prvenstveno one koje su ličnim sredstvima podigle džamije ili medrese. Po prvi put se u našoj literaturi, na jednom mjestu, govori o tzv. „ulemanskim" i „ženskim" džamijama, a njih nije bio mali broj. Desetine sarajevskih i mostarskih džamija izgradila je ulema, a takvih džamija bilo je i u ostalim gradovima i mjestima Bosne i Hercegovine.

Najmanje petnaest džamija u Bosni i Hercegovini podigle su žene, ali i tri medrese, o mektebima da i ne govorimo.

Naslovi sljedećih poglavlja i odjeljaka nam otkrivaju o čemu ona govore: *Vakufljenje knjiga; Neobični vakufi; Posebna briga vakifa za siromašne; Vakufski krediti za obrtnike, trgovce i poljoprivrednike; Vakufi u funkciji odbrane zemlje; Zloupotreba vakufa; Koliko*

je bilo vakufa u Bosni i Hercegovini?; Centralizacija vakufa i prva vakufska tijela krajem osmanske uprave. U odjeljku *Vakufi u funkciji odbrane zemlje* po prvi put se, koliko je nama poznato, vakuf tretira na taj način.

O vakufima i vakufskoj upravi nakon osmanskog perioda govori poglavlje *Vakufi u vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini*. U to vrijeme počinje devastacija vakufa, ali i uređivanje Islamske zajednice i vakufske uprave na savremenim osnovama. Od formiranja Zemaljske vakufske komisije 1883. godine može se govoriti o savremenoj upravi nad vakufima. Ta kretanja prate potpoglavlja: *Zemaljska vakufska komisija; Zemaljsko vakufsko povjerenstvo; Vakufsko-mearifski saborski odbor*. Poglavlje *Neki projekti vakufske uprave od 1883. do 1940. godine* predstavlja najznačajnije projekte u tom periodu, izgradnju velikih vakufskih palača u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci. Potpoglavlja: *Briga o medresama i mektebima; Vakufski konvikti; Vakufsko sirotište* svjedoče o brizi vakufske uprave za mlađim naraštajima, njihovom odgoju, obrazovanju i zbrinjavanju.

Istina, nova vlast je kontrolirala rad Islamske zajednice i vakufske uprave u svim segmentima djelovanja što je, najzad, dovelo do *Pokreta Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju* koji je okončan donošenjem Štatuta 1909. godine. Pet godina kasnije došlo je do Prvog svjetskog rata, a od 1918. godine Islamska zajednica, a time i vakufska uprava, našla se u još težoj situaciji, o čemu govori poglavlje *Vakufi u vrijeme Kraljevine Jugoslavije*. U tom periodu oduzeta su mnoga vakufska dobra, porušeno mnogo džamija i drugih vjerskih objekata, Islamska zajednica i njena (vakufska) imovina stavljena je pod potpunu kontrolu kraljevskog režima u Beogradu. O vakufima i vakufskoj upravi u tom periodu govori i potpoglavlje *Vakufska tijela i direktori Vakufske direkcije od 1918. do 1941. godine*.

Drugi svjetski rat je prekinuo takvo stanje (o tome je riječ u poglavlju *Vakufi u Nezavisnoj državi Hrvatskoj i u toku Drugog svjetskog rata 1941-1945*), a po njegovom okončanju, pod novom, komunističkom vlašću, ovdašnji vakufi su doživjeli najcrnje dane u svojoj povijesti. Vakufska imovina je oduzimana i nacionalizirana u tolikoj mjeri da postojanje Vakufske direkcije više nije imalo nikakva smisla, pa je ta ustanova konačno ugašena 1959. godine. Poglavlje *Vakufi u vrijeme Socijalističke federativne republike Jugoslavije* govori o vakufima i vakufskoj upravi u tom vremenu.

Kroz odjeljak Rušenje džamija i drugih islamskih objekata tokom agresije od 1992. do 1995. godine predstavljen je ratni period u kojem je porušeno na stotine džamija i drugih vakufskih objekata, a još više oštećeno i devastirano.

Drugi dio knjige započinje poglavljem *Vakufska direkcija od 1996. do 2017. godine*, a nastavlja se odjeljcima *Izrada normativnih akata* i *Uprava Vakufske direkcije od 1996. godine*.

U poglavlju *Projekti Vakufske direkcije od 1996. do 2017. godine*, govori se o mnogobrojnim postignućima Vakufske direkcije od njenog ponovnog uspostavljanja do danas. Naslovi prvih odjeljaka uvode nas u svu složenost projekata s kojim se suočavala Vakufska direkcija: *Popis vakufske imovine i jedinstvena baza podataka; Prikupljanje arhivske građe u Turskoj; Identifikacija i uknjižba vakufske imovine u RS-e; Zakon o stvarnim pravima Federacije BiH*.

U posebnom poglavlju obrađeno je bolno pitanje restitucije koja ni do danas nije provedena, a što je još gore, ne nazire se vrijeme kada će se to desiti. Nedonošenje *Zakona o restituciji* opterećuje Vakufsku direkciju od 1996. godine do danas. Utrošeno je mnogo energije na animiranju predstavnika vlasti, medija, svih zainteresiranih, najšire javnosti, da se to pitanje konačno riješi, ali se donošenje *Zakona* uporno i u nedogled odlaže. Lokalne vlasti u nekim sredinama su, u međuvremenu, izvršile privremeni povrat određenih vakufskih zgrada i drugih dobara jer ih zakon u tome ne sprječava. Restitucija i dalje ostaje glavno pitanje s kojim će se Vakufska direkcija nositi i u narednom periodu, sve do konačnog i zadovoljavajućeg rješenja tog pitanja.

Slijede potpoglavlja *Edukativni programi i seminari; Vakufska direkcija i medžlisi Islamske zajednice; Vakufska direkcija i implementacija zakona u RS-u*.

Sudskim postupcima Vakufske direkcije dato je dosta prostora s obzirom na činjenicu da se i dalje poseže za vakufskom imovinom zbog čega je Vakufska direkcija primorana pokretati mnogobrojne sudske i upravne postupke. Saradnja sa medžlisima Islamske zajednice po ovom pitanju je od presudne važnosti.

U potpoglavlju *Aktivnosti Vakufske direkcije na međunarodnom planu* i odjeljcima *Saradnja sa vakufskim i drugim institucijama i organizacijama iz islamskog svijeta* i *Saradnja sa Generalnom direkcijom vakufa Republike Turske*, izložen je segment rada Vakufske direkcije na međunarodnom planu. Koristeći zakonske mogućnosti Direkcija je ostvarila brojne kontakte sa sličnim i srodnim institucijama u islamskom svijetu kako bi razmijenila iskustva s njima i, što je još važnije, obezbijedila donacije za obnovu porušenih i oštećenih vakufskih objekata i za gradnju novih. O tome će biti riječi i u narednim poglavljima i odjeljcima.

S obzirom da se očekuje priključenje Bosne i Hercegovine Europskoj uniji onda se mora razmotriti status vakufa u toj zajednici i prilagodba tamo važećim zakonskim propisima. O tome govori poglavlje *Vakufi i fondacije u Europskoj uniji*.

Kao primjer uspješnog fonda, posebno onog koji se brine o odgoju i obrazovanju naše mladosti, naročito nadarenih učenika i studenata, prezentiran je *Fond „Bošnjaci"* čiji je utemeljitelj Alija Izetbegović.

O važnosti medijske prezentacije vakufa i animiranja javnosti za pitanja vakufa govori se u potpoglavlju *Vakufi u medijima*. Kroz mnogobrojne manifestacije, tribine, okrugle stolove, seminare, susrete, promocije, izložbe, svečana otvaranja obnovljenih vakufskih objekata, danima se veže pažnja medija, domaće pa i svjetske javnosti za fenomen vakufa i dobročinstva. Prva manifestacija *Dani vakufa* priređena je 2011. godine, a nastavljena svake naredne godine. U posebnom odjeljku predstavljena je izdavačka djelatnost Vakufske direkcije, a potom akcentira nekoliko aktuelnih pitanja: *Vakufi i Vakufska direkcija u novim okolnostima; Perspektive; Zadaci i pravci djelovanja; Problemi s kojima se suočava Vakufska direkcija*.

U poglavlju Doprinos Vakufske direkcije u obnovi porušenih i izgradnji novih objekata govori se o najznačajnijim graditeljskim projektima Vakufske direkcije: Rekonstrukcija kompleksa tekije na Buni kod Mostara; Revitalizcija Isa-begovog hamama; *Obnova Aladže džamije u Foči; Obnova džamije Kalin hadži-Alijine u Sarajevu; Zanatsko-trgovački centar „Bazar" u Mostaru; Izgradnja vakufskog objekta u Odobašinoj ulici u Sarajevu; Rekonstrukcija vakufskog objekta na Vracama; Obnova Careve džamije u Nevesinju; Izgradnja džamije na Stupu u Sarajevu; Rekonstrukcija i dogradnja Vakufske zgrade u Bugojnu; Izgradnja Gradske džamije u Konjicu; Izgradnja Studentskog doma FIN-a; Roditeljska kuća; Vakufski studentski hotel u Mostaru; Obnova Derviš-hanumine medrese u Bosanskoj Gradišci.* Posebno su obrađeni projekti koji su u toku i oni čija je realizacija ugovorena: *Obnova Arnaudije džamije u Banjoj Luci; Obnova Sinan-begove džamije u Čajniču; Izgradnja vakufskog tržnog centra u Sanskom Mostu*; i dr.

Predstavljeni su i humanitarni projekti Vakufske direkcije; Donacije za izgradnju više bosanskih džamija; Donacije za medrese, fakultete i druge prosvjetne ustanove; Sadnja voća i kultiviranje vakufskih parcela; Volonterski rad; Obnova Ćurčića vakufa (u Sarajevu). Poglavlje *Graditi objekte koji će donositi profit* govori o tome da se u daljnjem radu treba fokusirati na gradnju profitabilnih objekata na atraktivnim lokacijama, onih sa nesumnjivim privrednim potencijalom, s ciljem da se jednog dana Islamska zajednica sama finansira, oslanjajući se na sopstvene resurse i ne uzdajući se u donacije sa strane.

Na kraju knjige predstavljeni su *Novi vakifi iz islamskog svijeta,* ali i *Nova uvakufljenja naših ljudi*. Bez obzira na to šta se s vakufima desilo u prošlosti, nova uvakufljenja u novcu i nekretninama pružaju nadu u bolje sutra za Islamsku zajednicu, vakufe i Vakufsku direkciju.

Predstavljene su biografije svih dosadašnjih vakufskih direktora.

Na kraju je dat izbor literature koju smo koristili prilikom izrade ove *knjige*. Iako se *fus-note* u ovoj vrsti knjiga izbjegavaju, zbog široke čitalačke publike kojoj su namijenjene, ipak smo donijeli njih pedesetak kada je trebalo potkrijepiti neke nove i osobito važne podatke.

U najvećoj mjeri usvojene su sugestije uvaženih recenzenata kojima se posebno zahvaljujemo na pozitivnoj ocjeni ponuđenog štiva i preporuci za štampanje.

Vakufe su gradili darežljivi ljudi i predavali ih povjerljivima da ih čuvaju, održavaju i razvijaju. Vakufska direkcija je imala najveće ovlasti i najveće obaveze da čuva i unaprjeđuje vakufsku imovinu. Uradila je mnogo, treba to i pokazati.

Dvadeset godina od ponovne uspostave Vakufske direkcije (1996-2016) dovoljan je vremenski period, i dovoljan razlog za izradu ove *knjige*. Ako ovom jubileju dodamo jedan drugi, 170 godina od dolaska u Bosnu prvog vakufskog upravitelja, Hasana Ševki-efendije, onda će ovaj potez Vakufske direkcije imati još više smisla.

Red je da se pokažu uspjesi i dostignuća Vakufske direkcije u vremenu i prostoru u kojem je djelovala i u kojem djeluje. Pa i loši potezi i promašaji, radi ibreta, da se više ne ponove.

Nova vremena traže nove vakife, slavni preci su nam pokazali put kojim treba ići. Neke nove puteve sami trebamo pronaći i popločavati ih vlastitim hajratima.

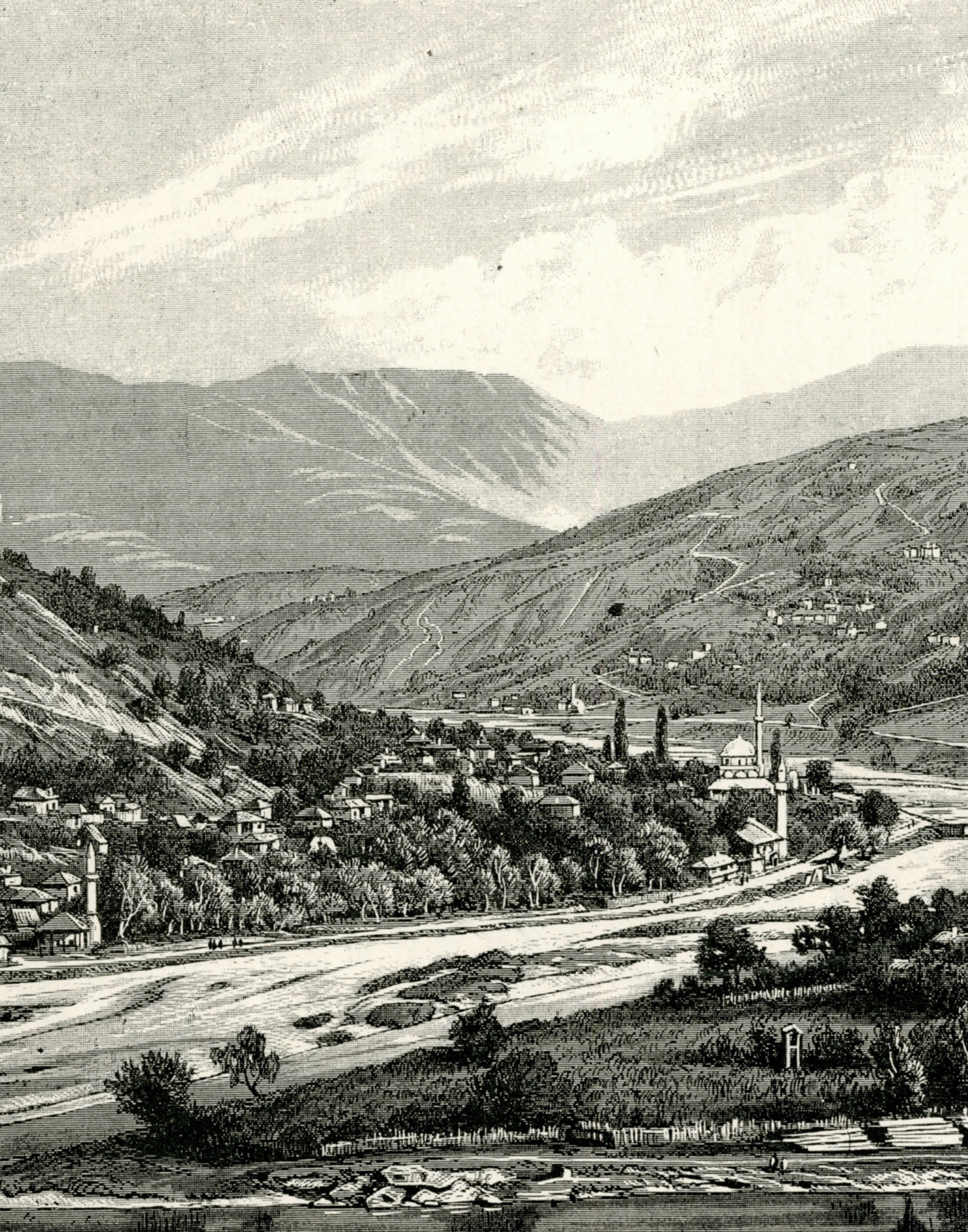
Mnogo toga se uradilo, još više ima da se uradi. Mora se sačuvati i unaprijediti ono malo što je od vakufa ostalo, usto pokušati vratiti ono što je nepravedno oduzeto. Vakufe treba prilagoditi savremenom dobu i iznalaziti nove forme korištenja. To je polje na kojem djeluje i na kojem će djelovati Vakufska direkcija u budućnosti. Njen rad je posve transparentan, otvoren za sve sugestije, konstruktivne prijedloge, projekte koji imaju potencijal.

Nova vremena donose nove mogućnosti - velike mogućnosti. Doba totalitarizma je prošlo, barem se tome nadamo. *Raditi za Ovaj svijet kao da ćemo vječno živjeti, pripremati se za Budući kao da ćemo sutra umrijeti!* Neka nam to bude zlatno pravilo u svemu, pa i na polju brige za vakufe i zajednička dobra. Interesi zajednice moraju se staviti ispred ličnih. Kao jedinka vrijediš samo ako si čestit čovjek, ako vjeruješ i radiš dobra djela, ako pozivaš na dobro a odvraćaš od zla - ako si koristan član svoje i šire društvene zajednice. Ako sam nisi u prilici da ostaviš vlastiti vakuf, možeš se barem pobrinuti za vakufe svojih prethodnika. Pobrinuti se i unaprijediti ih. Na tim postulatima djeluje i Vakufska direkcija.

Vakufi i danas, nakon četrnaest i po stoljeća, pružaju velike mogućnosti, od nas zavisi hoćemo li ih iskoristiti. Ne trebamo se uvijek pozivati na objektivne okolnosti, na njih ne možemo presudno utjecati, šta je sa subjektivnim?

Tog dana ljudi će se odvojeno pojaviti da im se pokažu djela njihova: onaj ko bude uradio koliko trun dobra, vidjet će ga, a onaj ko bude uradio koliko trun zla, vidjet će ga!

(Kur'an, *Az-Zilzal*, 6-8)

Historijat vakufa

Svi narodi i civilizacije poznaju instituciju doniranja i dobrotvorstva: Kinezi, Indijci, Babilonci, Perzijanci, Egipćani, Rimljani, Germani, Kelti, Slaveni. Uvijek je bilo dobrih ljudi koji su svoja dobra dijelili sa drugima. Zadužbine se spominju u Hamurabijevom zakoniku, jednom od najstarijih pravnih spomenika uopće.

Islam i islamska civilizacija su, također, slijedili taj put. Institucija vakufa poznata je od prvih dana islama. Vakuf u tradiciji islama ima veliku važnost još od vremena Poslanika i njegovih ashaba pa do ovog našeg vremena.

Vakuf spada u boguugodna djela s kojima se čovjek približava svome Stvoritelju. Vakif osniva zadužbinu u ime Boga, a u korist čovjeka, da mu olakša život i olakša putovanje do konačnog smiraja.

Imućni ljudi prilažu svoju cjelokupnu imovinu (Gazi Husrev-beg), pola imovine (Mehmedčauš iz Konjica), trećinu ili jedan njen dio u opću korist svim ljudima, posebno siromašnima. Vakuf je vrsta milostinje, a milostinja može biti obavezna (zekat), vadžib (sadekatu-l-fitr), ili mustehabb, u koji spada vakuf. On je, dakle, preporučen, ali nije obavezan. Bilo je to dovoljno da se na tu preporuku odazovu mnogi Poslanikovi ashabi, a nakon njih tabi'ini, potom milioni i milioni muslimana diljem svijeta, od tog vremena do danas. Moglo bi se kazati da su svi Božiji poslanici bili vakifi. Njihova meterijalna dobra, njihovo djelo, njihova poslanička misija, mogu se predstaviti kao vakuf. Ipak, Ibrahim, a.s., se navodi kao prvi vakif u doslovnom smislu riječi. On je u opće dobro izdvojio mnoga imanja, jer je bio imućan čovjek. Po Božijoj zapovijedi on je podigao prvu zadužbinu, prvi vakuf, Ka'bu u Mekki. Sulejman, a.s., je kao zadužbinu podigao Bejtu-l-Makdis u Jerusalimu, a Muhammed, a.s., džamiju u Kubau kraj Medine i svoju džamiju u samoj Medini, u čijoj izgradnji je i sam učestvovao. On je uvakufio i sedam voćnjaka (palmika) koji su se nalazili u Medini, u Fedeku i Hajberu. Odredio je da se prihodi od njih troše za potrebe izaslanika koji dođu sa strane i za putnike. (*Mebsut*)

Ebu Hurejre prenosi da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: „Mi smo poslanici, naš imetak se ne nasljeđuje. Ono što smo ostavili je sadaka (vakuf)". *(Buhari i Muslim)*

Djelom i riječju Poslanik je pokazao kojim putem treba ići. Rekao je: „Kada čovjek umre prestaju mu teći sevabi, osim u tri slučaja: od trajne sadake (*vakufa*), od znanja koje je ostavio, pa se njime koriste ljudi (*dobre knjige*), i od hajirli djeteta koje mu dovu čini." (*Muslim*)

Ashabi su se natjecali u svetri ove kategorije, naročito u pogledu ostavljanja trajnog dobra (*vakufa*). Džabir prenosi da nije bilo nijednog ashaba, a da nije nešto uvakufio. Prvi među njima bio je halifa Omer, r.a. Ibn Omer svjedoči da je njegov otac hazreti Omer došao Poslaniku, a.s., i rekao mu: „Ja Resulallah! Imam u Hajberu parcelu koja je poznata kao Semg. Od cijelog svog imetka nisam imao ništa draže niti korisnije. Želio bih je upotrijebiti na način da zaslužim i zadobijem Božije

Prve halife bili su i prvi vakifi, detalj iz Ferhadije džamije u Banjoj Luci

Minijatura Medine, nepoznati autor, GHB, R-4198

zadovoljstvo.“ Poslanik mu je odgovorio da je najbolje da je izuzme iz svog posjeda i „uzapti“, to jest priloži u trajno dobro tako da se ne može „ni prodati, ni naslijediti, niti pokloniti.“ Potom je hazreti Omer ibn Hattab odredio da se prihodi s tog imanja imaju upotrijebiti u korist siromaha, njegove rodbine, za otkup robova, za ratnike, putnike i goste, te jedan dio za upravljanje imanjem. (*Buhari*)

Hazreti Osman, r.a., kupio je bunar Ruma, a potom ga uvakufio za potrebe muslimana.

Hazreti Ali, r.a., uvakufio je bašču u Janbu’u u korist siromašnih, rodbine, za otkup robova, putnika i onih koji su na Božijem Putu.

Nakon što je objavljen ajet: *„Nećete postići dobročinstvo sve dok ne podijelite ono što volite“* (*Alu ‘Imran, 92*), Ebu Talha je došao Poslaniku i rekao mu: „Ja imam u Bajruhi jednu baštu koji od cijelog svog imetka najviše volim. Predajem je Bogu kako bih postigao Njegovo zadovoljstvo. Raspolaži s njom, Božiji Poslaniče, onako kako ti je Allah kazao.“ Na to mu je Poslanik, a.s., odgovorio: „To je dobro, Ebu Talha! To je imanje koje će ti koristiti. Čuo sam šta si rekao, a ja ti preporučujem da raspolažeš i uvakufiš to imanje u korist svojih bližnjih.“ Talha je tako i postupio i odredio da se prihod od toga ima davati njegovim bližnjim i amidžićima. (*Buhari*)

Halifa Ebu Bekr, r.a., uvakufio je dio imovine u Mekki, na način da se nije mogla prodati niti naslijediti, a prihode od toga uživali su njegov sin i potomci. Na temelju ove prakse nastali su *evladijjet* (porodični) *vakufi*.

Ibn Abbas prenosi da je Poslaniku, a.s., došao jedan čovjek i pitao ga: „Ima li koristi ako za umrlu majku nešto uvakufim?“ Poslanik mu je odgovorio da ima, na što je čovjek rekao: „Ja imam jednu baštu, uvakufljujem je u njeno ime i tebe uzimam za svjedoka.“ (*Buhari*)

Kao vakifi, osim prve četverice halifa, spominju se i ovi ashabi: Zubejr, Muaz ibn Džebel, Zejd ibn Sabit, Sa'd ibn ebi Vekkas, Halid ibn Velid, Džabir ibn Abdullah, 'Ukba ibn Amir, Abdullah ibn Zubejr, Ebu Talha...

I majke pravovjernih, Poslanikove, a.s., supruge, Aiša, Umu Selema, Umu Habiba i Safijja uvakufile su dio svoje imovine. Da predmet vakufa nisu bile samo bašče, zasadi palmi i bunarevi pokazuje slučaj slavnog muslimanskog vojskovođe Halida ibn Velida, koji je uvakufio svoju ratnu opremu, uključujući i konje. Ovo je budućim generacijama ostavilo prostor za uvakufljivanje dragocjenosti i vrijednih pokretnih dobara.

Ashabe su slijedili tabi'ini, njih slijedeća generacija i tako redom kroz stoljeća.

Prvi vakufi nisu imali formu pisanih ugovora i povelja (*vakufnam*a), oni su utemeljivani neopozivom izjavom uz prisutne svjedoke. Mnogo kasnije vakufi će dobiti i svoju pisanu formu. Tek u drugom stoljeću šeriatski pravnici su razradili propise po kojima će se vršiti uvakufljavanje, uvažavajući vakifovu želju u vezi s upravljanjem i načinom trošenja ostvarenih vakufskih prihoda. Većina propisa o vakufima nastala je putem *idžtihada* pri čemu su se pravnici rukovodili načelom općeg interesa.

Ugledajući se u svoje prethodnike muslimani su u vrijeme vladavine Omera ibn Abdu-l-Aziza osnovali mnoge vakufe. Emevijski halifa Hišam ibn Abdu-l-Melik u Egiptu osnovao je prvu vakufsku upravu kako bi zaštitio prava siromašnih kojima su vakufi tada uglavnom bili namijenjeni. Navodi se kako je pravedni kadija Tevba ibn Namir preuzeo brigu i nadzor nad vakufima. U to vrijeme osnovano je i prvo vijeće vakufa (*divan*) koje će biti autonomno u svom radu. Bila je to prva vakufska uprava u historiji.

Kadije će u narednim stoljećima arbitrirati u sporovima i nadzirati rad vakufa.

Vakuf doživljava ekspanziju u vrijeme Abbasija, a dalje se razvija u Egiptu pod pokroviteljstvom pojedinih vladara iz dinastija Fatimija i Memluka. Fatimije osnivaju *Opće vijeće vakufa* koje je brinulo o svim vakufima. Memlučki vladari uvode tri nova vijeća: *Vijeće za džamijske vakufe*, *Vijeće za porodi*čne vakufe i *Vijeće vezano za vakufe Haremejna*. Za uprave guvernera Muhammeda Alija u Egiptu vakufske zemlje su zaplijenjene, ali su izuzeti vakufi za kuće i vrtove. *Centralna uprava* nad vakufima uspostavljena je 1851. godine, a od 1913. godine formirano je *Ministarstvo vakufa* koje i danas postoji.

Habib Burgiba je u Tunisu 1956. godine ukinuo porodične, a naredne godine sve vrste vakufa. Vakufsku imovinu proglasio je državnom, ali je znatan dio vakufske imovine završio u privatnim rukama.

Nije prošlo ni 80 godina od utemeljenja prvih vakufa u Medini, a institucija vakufa se pojavila i u samoj Evropi. Prvi vakuf na ovom kontinetu ustanovljen je gradnjom prve džamije u Algecirasu u Andaluziji (Španija) 711. godine. Ravno 700 godina kasnije vakuf je, s Osmanlijama, stigao i u naše krajeve gdje će pustiti tako snažne i duboke korijene. Izuzetak je uža Srbija u kojoj je, iza 1862. godine, zatrt svaki trag vakufu. Isto se desilo u Dalmaciji i Slavoniji nakon Bečkih ratova. Vakufi u tim krajevima trajali su samo koliko je trajala islamska vlast, ni dana više.

Nakon što su Osmanlije preuzeli hilafet 1517. godine, i nakon što su zauzeli Kairo, preuzeli su i vodeću ulogu po pitanju vakufa, vakufi su nicali diljem prostranog Osmanskog carstva. Procjenjuje se da je imetak neotuđivog dobra (vakufa) u Osmanskom carstvu iznosio tri četvrtine ukupnog obradivog zemljišta.[1]

U pogledu uvakufljavanja dobara i gradnje vakufskih objekata takmičili su se osmanski sultani, paše i veziri, dvorski dostojanstvenici, a njih su slijedili ostali vakifi iz svih slojeva društva. Takva praksa zaživjela je i u našim krajevima.

1 Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Sarajevo, 1990., str. 661.

Šta je vakuf i koja je njegova svrha

Iz prethodnih primjera jasno se razabire svrha i suština vakufa, a to je da se neko dobro, neka vrijednost prevede u trajnu kategoriju, zauvijek „uhapsi“, izuzme iz prometa, uvakufi, a da se prihod namijeni u korist svih ljudi, posebno siromašnih i onih koji su na Božijem Putu, onih koji tragaju za naukom, ili u korist vakifovih potomaka. *Vakuf* je arapska riječ u osnovnom značenju: *zastoj, stajanje, obustavljanje, uzapćenje*. Prema tome, uvakufljeno dobro ne može biti predmetom prometovanja. U esenciju vakufa se ne dira, ona je uzapćena, izuzeta iz prometa za sva vremena, raspolagati se može samo ostvarenom dobiti.

Vakuf se podiže u ime Boga kako bi se zaslužila Njegova pažnja i zadovoljstvo (*vasila*), oprost i milost, i konačna nagrada na Onom svijetu. Vakif izdvaja dio svog čistog imetka koji mu je dat u posjed kako bi ga vratio njegovom stvarnom vlasniku, Allahu dž.š., koji je stvarni vlasnik zemlje i svega što postoji, dok je čovjek samo njegov privremeni posjednik, odnosno korisnik. Vakuf je, kako stoji u vakufnami muderrisa Gazi Husrev-begove medrese hadži-Ahmed-efendije Dupničanina *vječni hajrat*.[2]

Da bi neko mogao uvakufiti imovinu treba da ispunjava slijedeće uvjete: da posjeduje određenu imovinu koja mu je na raspolaganju, da bude punoljetan, da je mentalno zdrav, da nije od suda proglašen rasipnikom i da mu imovina nije pod stečajem.

Uvakufiti se mogu pokretna i nepokretna dobra sa kojima vakuf može raspolagati kao sopstvenik. Mirijske nekretnine su se mogle uvakufiti tek nakon što se od sultana dobije *mulknama* kao što je bio slučaj s nekim Gazi Husrev-begovim uvakufljenim posjedima. Po pravilu pokretna dobra se nisu mogla uvakufiti ako nisu vezana uz nepokretna dobra jer

2 GHB, Sidžil br. 52, str. 35.

Najveći dio sarajevske čaršije bio je pod mukatom nekog vakufa

su pokretna dobra prolazna, potrošna kategorija i ne mogu služiti zauvijek.

Kako stoji u *Autonomnom statutu* iz 1909. godine (čl. 6) *vakufi se mogu osnivati za izdržavanje i podizanje džamija i drugih islamskih vjerskih, prosvjetnih, socijalnih i humanitarnih zavoda. Uvakufiti se može i tako da prihodi iz toga vakufa idu u korist izvjesnih lica, vakifovih rođaka, pa i sam vakif može odrediti da se on lično za života koristi plodovima, a poslije njegove smrti neko drugi koga on odredi. Vakif može odrediti da se iz njegova vakufa mogu koristiti jednim dijelom njegovi nasljednici, a ostali dio prihoda da pripadne nekoj humanitarnoj ustanovi. On može odrediti i nemuslimane za uživaoce svoga vakufa...*

Prema upotrebi prihoda vakufi se dijela na **samostalne** (*srf*) i **porodične** (*evladijjet*) vakufe. Većina naših vakufa ima karakter samostalnih vakufa, a samo manji dio otpada na evladijjet vakufe. Ovi posljednji imaju mnogo uži karakter jer njihovi prihodi uglavnm služe potrebama vakifovih potomaka. Oni imaju pravo stanovati u vakufskim objektima, upravljati njima i ubirati njihove prihode. Pri tom valja napomenuti da vakifovi potomci nisu vlasnici ovih dobara (vlasnik je vakuf i nadziratelj) nego samo korisnici objekata i konzumenti viška prihoda. Ovaj čin vakufljenja potvrdio je ličnim primjerom jedan od najpoznatijih pravnika islama i jedan od utemeljitelja mezheba Imam Šafi'i (u. 820). Najstarija sačuvana vakufska isprava (vakufnama) o porodičnom vakufu je upravo njegova. Njome on uvakufljuje svoju kuću u Fustatu sa svim pripadajućim objektima u korist svojih potomaka.

Zbog nepoznavanja dvojnog vlasništva u austrougarskom periodu mnogi od ovih vakufa upisani su kao vlasništvo vakifovih potomaka, odnosno onih koji su u tom trenutku raspolagali vakufskim dobrom, tako da šira zajednica od njih nije imala skoro nikakve koristi.

Vakufi **pod mukatom** su vakufski placevi i zemljišta koja vakuf uz pismeni ugovor (*mukata teskera*) izdaje pod minimalni zakup (porez) privatnim licima da na njima sagrade objekte ili zasade voćnjake uz plaćanje ugovorene zakupnine – mukate. U tom slučaju vakuf je vlasnik zemljišta, a privatnik je vlasnik zgrade, plantaže ili nečeg drugog. Ovakav odnos traje sve dok sagrađeni objekat ili zasad postoji na vakufskoj zemlji. Ovo se prakticiralo naročito nakon što su vakufski objekti propadali u ratovima i prirodnim nepogodama (požarima), pa je vakuf bio prinuđen na ovakav potez kako bi imao bar neku korist od svojih dobara. Pošto sam nije mogao izgraditi sve poharane objekte, to je svoja građevinska zemljišta izdavao po principu mukata. Za to imamo primjer s Gazi Husrev-begovim zadužbinama nakon spaljivanja Sarajeva 1697. godine. Kasnije su ovakva zemljišta najčešće otuđivana i raznim mahinacijama trajno prisvajana, a i danas se prisvajaju. Vakuf je, općenito, imao simboličnu korist od mukata, često je šteta bila veća od koristi. Svote koje je vakuf primao po ovim ugovorima toliko su vremenom oslabile da ih se nije isplatilo ni skupljati. Najveći dio sarajevske čaršije bio je pod mukatom raznih vakufa. Od svih aktera u ovakvim odnosima vakufi su imali najmanje koristi.

Vakufnama i čin uvakufljenja

Vakufnama je zakladnica, povelja, dokument o uvakufljenju kojim se određuje predmet, svrha i način upravljanja vakufskom imovinom. Pravno gledano ona ima karakter sudske presude jer sadrži formu uvakufljenja (*tesdžil*) koja je uvedena radi pravne sigurnosti.

Vakufnama je ponekad kratka i koncizna i u njoj su sadržane osnovne informacije o vakifu, imovini koju prilaže, uvjetima koji će se poštovati pri upravljanju vakufom, imena privremenog i stvarnog mutevelije, imena svjedoka i kadija koji su potvrdili i legalizirali

Ćejvan-ćehajina vakufnama iz 1554. godine, GHB, br. 180

vakufnamu. Nekada su vakufname obimne poput knjige, uvezane i ukoričene, i sadrže sve detalje vezane za dotični vakuf, do najsitnije pojedinosti. Neke vakufname su pisane u formi svitaka katkad i od nekoliko metara duljine i drže se u metalnim futrolama.

Na početku vakufname nalaze se potpisi jednog ili više kadija koji su napisali, potvrdili i legalizirali vakufnamu ili su je naknadno potvrdili i osnažili ako je u pitanju prijepis.

Prvi dio teksta vakufname, poslije *Bismille*, sastoji se od uvoda (invokacije) u kojem se govori o utemeljenju vakufa u izvorima islama, navode se ajeti i hadisi koji govore o dobročinstvu i pozivaju na izdvajanje dijela imetka u korist siromašnih, rodbine, onih koji traže nauku, i svih ljudi općenito. Ovaj dio može biti prilično opsežan i nalikuje kakvom eseju u stihovanoj prozi o veličini i izvrsnosti dobročinstva. Derviš-paša Bajezidagić Mostarac svoju je vakufnamu protkao stihovima, i ne samo on.

Glavni dio vakufname donosi osnovne podatke o vakifu, imenu oca, mjestu i mahali stanovanja, objektima, parcelama, pokretnim vrijednostima i novcu koji prilaže, preciznom i nedvosmislenom načinu trošenja vakufskih prihoda. U nekim vakufnamama date su instrukcije o podizanju budućih objekata ukoliko prihodi tako nešto mogu podnijeti. Tu se navodi ime privremenog mutevellije, stalnog mutevellije, imena ili samo zvanja službenika vakufa i osoba koje će primati plaće i slično. Vakif potanko iznosi osobine službenika koji će primati plaću (imama, muezzina, muderrisa, šejhova, muallima) i koje su im obaveze. Od svih službenika se traži stručnost i moralnost.

Često se u vakufnamama navode imena vakifovih bližnjih kojima će se predavati sevabi od učenja Kur'ana, u čije će se ime klati kurbani, obaviti hadždž i slično.

Potom se bilježe uvjeti upotrebe ili korištenja vakufskih dobara i vakifove instrukcije u vezi s tim koje se apsolutno moraju poštovati. Ne može se upravljati vakufom mimo vakifovih želja, po vlastitom nahođenju, osim u krajnjoj nuždi.

U trećem dijelu izlažu se pravni principi legalizacije vakufa pri čemu se navode mišljenja imama i autoriteta na koje se akteri pozivaju. Procedura uvakufljenja provodi se tako što pred šeriatskim sudom vakif lično ili njegov vekil izjavi da osniva vakuf koji će se sastojati od precizno navedenih dobara, odredi način raspodjele prihoda, izabere mutevellija koji će tim vakufom upravljati. Šeriatski sudija o tome sačini ispravu, ali ova isprava nije dovoljna sama po sebi bez sudske presude. Da bi se zadovoljila ova forma vakif ili njegov vekil izazove vještački spor izjavljujući da se

predomislio i da odustaje od uvakufljenja pozivajući se na stav Ebu Hanife. Ovaj fiktivni spor uveden je zbog toga što je Ebu Hanifa bio protivan uvakufljenju na način kako to propisuju njegovi učenici Imam Jusuf i Imam Muhammed. Mutevellija traži od šeriatskog sudije da presudi u korist vakufa i da se pozove na stav dvojice spomenutih pravnika što na kraju sudija i učini.

Na kraju vakufname je upozorenje i kletva (*ella'n*) onima koji se usude otuđivati vakufsku imovinu, mijenjati odredbe vakufname i vakifove volje. Na kraju je datum legalizacije i imena svjedoka.

Vakufnama je, nakon što je zapisana na posebnom papiru i predata vakifu ili mutevelliji, najčešće unošena u sidžil kadije u čijem kadiluku se vakuf nalazi ili negdje daleko gdje vakif trenutno boravi. Mutevellijski položaj i položaj nazira najčešće vakif zadržava za sebe, sinove i nasljednike ili imenuje povjerljivog čovjeka koji će brinuti o vakufu, davati u zakup koristonosne objekte, raspoređivati prihode, unaprjeđivati vakuf. Ako želi vakif imenuje drugog nazira, a budućim kadijama stavlja u dužnost da arbitriraju, rješavaju sporove, smjenjuju mutevellije ako čine štetu vakufu i za to im određuje honorar. U veće vakufe bili su uključeni i bosanske valije. Tako je počasni nadzornik (*hasbi-nazir*) Gazi Husrev-begovog vakufa u jesen 1726. godine bio bosanski valija Abdullah-paša Muhsin-zade. Osim mutevellije i nazira veći vakufi su imali i druge službenike kao što su: sakupljač prihoda (džabija), pisar, knjigovođa (*katib*), majstor za održavanje zgrada (*meremačija*), čovjek za održavanje vodovoda i česama (*sujoldžija*).

Evo kakvog mutevelliju je poželio Karađoz-beg u svojoj vakufnami iz 1570. godine i kakve mu preporuke daje u pogledu izdavanja u zakup vakufskih dobara i davanja novca pod interes: „(Odredio je također) da se ne daje novac na interes (*murabeha*) licima od kojih bi bilo teško naplatiti taj iznos, kao što je lice pod stečajem, gospodar, vojnik, loš čovjek, spletkar, lažov i slično. Isto tako (postupit će se) prilikom izdavanja pod zakup mlinskih vitlova kako vakuf ne bi trpio štetu koja bi bila nanesena razbijanjem vitla i drugim kvarom. Ako bi nastao kvar zbog nemarnosti mutevellija, on je dužan nadoknaditi pričinjenu štetu. Odredio je da se novac ne daje ni osobama koje duže vremena provode na putovanjima, kao i onima koji češće plove po morima, osobama na visokim položajima, onima koji rasipaju svoj imetak u nedolične svrhe, kao ni licima koja su već poznata u odugovlačenju isplate dugova." U nekim slučajevima pisao se i dodatak izvornoj vakufnami (*zejl*) koji se kasnije unosio na margine vakufname ili u sidžil mjesnog kadije. To se prakticiralo kada je vakif svome vakufu priključivao dodatna dobra ili želio provesti neke izmjene, ali nikad nauštrb vakufa.

Vakufname su prvorazredni izvori za proučavanje društva, kulture, obrazovanja, trgovine, zanatstva, gospodarstva, razvoja gradova i svih aspekata života naših predaka i sredina u kojima su živjeli. Među svjedocima vakufnama nalazimo imena ondašnjih uglednika, paša, aga i begova, uleme, muftija, muderrisa, šejhova, trgovaca, zanatlija, povjerljivih ljudi iz svih slojeva društva. Imena nekih muftija, šejhova, muderrisa, uglednih kadija možemo naći samo u vakufnamama i nigdje više.

Vakufnama Derviš-paše Bajezidagića Mostarca iz 1593. godine, GHB, br. 182

Vakufname su pisane visokim i kitnjastim stilom kao da su se njihovi sastavljači (najčešće su to kadije) utrkivali ko će ljepšu, sadržajniju

i kitnjastiju vakufnamu napisati. Kao sastavljače domaćih vakufnama možemo istaći Muhammeda Nerkesija Sarajliju, kadiju i velikog pjesnika iz 17. stoljeća, Bali-efendiju Sarajliju, prvog bosanskog mulu i učitelja Hasana Kafije Pruščaka, i druge.

O mostarskim vakufnamama i njihovim stilskim dometima pisao je Muhamed A. Mujić.[3]

Vakuf može biti punovažno ustanovljen i putem *vasijjetname*, akta posljednje volje. Tim putem se može uvakufiti samo jedna trećina imetka, ili više ako se nasljednici ne protive. Vakuf postaje definitivan i izvršan tek nakon vakifove smrti.

Hajir-sahibije su svoja dobra uvakufljivali najčešće u poznim godinama života, pred odškrinutim ahiretskim vratima, ali i putem *vasijjeta* – oporuke. Za tu vrstu vakufa pobrinuli bi se njihovi potomci, poštujući njihove želje i ne mijenjajući njegove direktive u pogledu vakufa.

Podjela vakufa prema cilju zavještanja

Uloga vakufa u islamskim zemljama i sredinama bila je od krucijalnog značaja, jer je sav vjerskoprosvjetni, kulturni, socijalni pa i privredni život bio vezan za vakuf i njegove objekte. Država je inicirala osnivanje vakufa koji su podmirivali osnovne potrebe stanovništva. Ona se više koncentrirala na održavanje vlasti, na odbranu granica i nova osvajanja. Brigu o narodu i njegovim potrebama prepustila je vakifima.

Vakufi imaju vjerski, obrazovni, humanitarni, socijalni i općekorisni karakter.

Džamije se grade kako bi vjernici u njima sedždu činili Stvoritelju i obavljali druge ibadete. Gradili su ih vakifi koji su pripadali svim slojevima društva, od sultana i vezira, aga i begova, zanatlija i trgovaca, uleme i imama, do onih koji su jedva imali za život. Gradeći džamije, imućniji vakifi su na umu imali Poslanikove riječi: „Ko sagradi džamiju želeći time postići samo Allahovo zadovoljstvo, Allah će mu sagraditi sličnu zgradu u Dženetu.“ *(Buhari)* Oni s manje imetka oslanjali su se na hadis: „Ko sagradi džamiju malehnu makar kolik’ čapljino gnijezo, Allah će mu u Dženetu sagraditi kuću.“*(Ahmed)* U Taberanijevoj predaji se kaže: „Allah će mu sagraditi dvorac u Dženetu.“ Oni vakifi koji su popravljali džamije svojih prethodnika mislili su na slijedeće Poslanikove, a.s., riječi: „Kad Uzvišeni Allah pošalje neku nesreću ili kaznu na Zemlju, on poštedi one koji džamije popravljaju i posjećuju.“ *(Ibn Asakir)* A svi skupa, i oni koji su ih gradili, i oni koji su ih popravljali, i oni koji u njima ibadet čine znali su za ove jasne Poslanikove riječi: „Allahu su džamije najdraže građevine.“ *(Muslim)* Tako su izgrađene stotine hiljada džamija diljem svijeta za potrebe onih „koji ničice padaju“ i onih koji „za naukom tragaju“, od onih u koje može stati desetak hiljada klanjača (Kazablanka) do onih minijaturnih koje mogu primiti tek desetak klanjača (Dizdareva u Jajcu i nova džamija u Dlancu kod Stoca).

Mostovi su građeni kako bi susjedni stanovnici lakše saobraćali ili putnici-namjernici prelazili s jedne na drugu obalu rijeka na svojim dalekim putovanjima. U ratnim pustošenjima prvo su rušeni mostovi jer se time prekida komunikacija među ljudima, naročito suprotstavljenim stranama. Samo jedan vakif, Mehmed-paša Sokolović, izgradio je u Bosni i Hercegovini tri grandiozna kamena mosta, Most na Trebišnjici kod Trebinja, Most na Žepi i Most na Drini u Višegradu, a možda i Koziju ćupriju u Sarajevu.

3 Muhamed A. Mujić, *Neke vakufname iz Bosne i Hercegovine (15-17. stoljeće): forma, jezik i stil*, Anali GHB, knj. IX-X (1983), str. 17-24.

„Poput čapljina gnijezda“ – nova džamija u Dlancu kod Stoca, vakuf porodice Sadžak

Mostovi su građeni da povežu obale i ljude – Stari most u Mostaru

Koski Muhammed-pašina hanikah-medresa u Mostaru

Hadži-Sinanova tekija u Sarajevu

Podizanjem **medrese, mekteba, hanikaha,** omogućuje se mladim ljudima stjecanje znanja koja će im koristiti za buduće profesije. Medrese i učilišta općenito su generatori svakog budućeg napretka.Zato su kao gljive poslije kiše nicale od Buhare i Semerkanda na istoku do Granade i Kordobe na zapadu. Ali i u Ostrošcu kod Cazina, Koraju i Rahiću kod Brčkog, Odžaku kod Modriče, Pojskama kod Zenice, na Oglavku kod Fojnice, Jeleču kod Foče, u Kazancima kod Gacka, Predolju kod Stoca, Kozluku kod Zvornika itd.

Tekije su građene i uvakufljivane da služe dervišima na putu božanske spoznaje, za dodatni ibadet i asketizam. Tekije su nerijetko bile središta obrazovnog, književnog, umjetničkog izražaja jedne sredine. Tekije i zavije bile su ujedno i svratišta, i boravišta, i javne kuhinje i za svijet izvan sufijskih krugova. Isa-beg je odredio da njegova tekija na Bendbaši služi i kao *konačište siromašnim muslimanima koji su učenici, sejjidi, ratnici i putnici-namjernici.*[4]

Hanikah-medrese su služile za obrazovanje šejhova i derviša koji su pripadali raznim derviškim redovima, kod nas najčešće halvetijskom i nakšibendijskom redu. Tako su nastale hanikah-medrese: Gazi Husrev-begova, Gazi Mehmed-begova i šejha Ibrahim-efendije Bistrigije u Sarajevu, Koski Muhammed-pašina i šejha Ismaila Opijača u Mostaru, Husejn-pašina i Sofi Mehmed-pašina u Banjoj Luci, Elči Ibrahim-pašina u Travniku.

Musafirhane i javne kuhinje (*imareti*) podizane su da podmire osnovne potrebe putnika, učenika i uleme, usamljenih i za život nesposobnih, siromašnih i nezbrinutih. Svaki putnik-namjernik, svaki gost, imao je pravo besplatno boraviti tri dana u musafirhani i hraniti se u imaretu. Niko ga nije pitao ko je i otkuda je. Preko 300 godina Gazi Husrev-begova musafirhana i imaret primali su putnike i goste i besplatno im pružali toplu postelju i toplu čorbu da se odmore i okrijepe i da

4 Hazim Šabanović, *Dvije najstarije vakufname u Bosni*, POF, II/1951., str. 18.

odmorni sviđaju poslove radi kojih su krenuli na putovanje. Musafirhana je zatvorena odmah po okupaciji 1878. godine, a imaret je od tada više služio za prehranu učenika medrese, siromašnijih ljudi i službenika vakufa.

Vakufski han je imao svrhu da pruži utočište, odmor, hranu i konak putniku i njegovoj jahalici na putu do njegovog konačnog odredišta. Za razliku od musafirhane i imareta koji su bili besplatni, hanske usluge su se naplaćivale, ali skromno, skoro bi se moglo reći simbolično.

Bezistani i karavan-saraji su građeni kako bi se izložila i prodala trgovačka roba koja je stizala iz svih krajeva svijeta i koje nije bilo u dotičnom mjestu. Oni su značili mnogo za trgovački, ekonomski i privredni razvoj gradova i kasaba u kojima su se nalazili. U Brusa bezistan u Sarajevu dovožena je skupocjena svila iz Bruse u Turskoj. U Gazi Husrev-begov bezistan i tašlihan i svila i sva ostala deficitarna roba iz Turske, Egipta, Šama i drugih ekonomskih centara ondašnjeg islamskog svijeta.

Vakufski dućani i magaze su podržavali te procese, širili i granali trgovinu, glavnu razvojnu komponentu starijih vremena. Oni su izdavani uz umjereni zakup, a dobit se trošila za održavanje glavnih vakufskih zgrada, džamija, medresa, mekteba, tekija, imareta i musafirhana. Osim dućana i magaza često su uvakufljivane zanatske radionice, mlinovi, pekare, prese za ulje i šećer, radionice sapuna, papira, ćilimarske radionice, stupe za valjanje sukna.

Jedva da se može navesti neki vakif koji uz nekretnine nije ostavio određeni iznos, katkad je on bio basnoslovan, koji će se trgovcima i zanatlijama davati pod interes (kredit), što je snažno utjecalo na razvoj trgovine i zanatstva u našim krajevima.

Ljudi koji su imali afinitet prema nauci i prosvjeti gradili su **biblioteke** za potrebe učenika i učitelja i svih onih koji traže nauku, te prilagali vrijedne kolekcije orijentalnih rukopisa. Pojedini rukopisi dostizali su vrijednost prosječnog dućana, pa i više. Za protuvrijednost nekih zbirki orijentalnih rukopisa mogle su se podići osrednje džamije, tekije, mektebi. Njih treba posmatrati u tom svjetlu.

Hamami su građeni kako bi se održavala higijena onog dijela stanovništva koje nije imalo hamam u vlastitim domovima, ali i za musafire ili za relaksaciju imućnijih. Sačuvana su svega tri originalna hamama: Gazi Husrev-begov u Sarajevu, Ćejvan-ćehajin u Mostaru i Ibrahim-pašin u Počitelju. Hamam u Stocu srušen je do temelja u posljednjem ratu. U Blagaju su polovično sačuvane zidine Karađoz-begovog hamama kraj njegove ćuprije. Ono što danas

LIJEVO
Vakufski han u Počitelju

DESNO
Gazi Husrev-begov bezistan u Sarajevu

Ibrahim-pašin hamam u Počitelju

imamo od Isa-begova hamama u Sarajevu građeno je u austrougarskom periodu.

Vodovodi, česme, šadrvani, sebilji, bunarevi, čatrnje građeni su u džamijskim haremima, na trgovima, uz drumove, puteve i komunikacije. Rijetki su vakifi koji su izgradili džamiju, a da je nisu povezali s vlastitim vodovodom, česmom, čatrnjom. Vakifima česama i vodoopskrbnih objekata primjer je bio halifa Osman koji je kupio, a potom uvakufio bunar Ruma.Na hajir-česme ćete naići putujete li u bilo kom pravcu naše lijepe Bosne i Hercegovine.

Vakif česme pred Hadžijskom džamijom u Sarajevu je kadija Mustafa Fejzi-efendija, sin uglednog muderrisa Ahmed-efendije Mostarca

Obnovljena sahat-kula u Stocu

Sahat-kule i muvekkithane su nastajale zbog mjerenja, očitavanja i planiranja vremena, ustanovljavanja namaskih vremena, praznika, godišnjih doba, početaka dana i noći, kretanja sunca, mjeseca, nebeskih tijela koji toliko utječu na život čovjeka.

Najzad, ne treba zanemariti ni činjenicu da je od vakufa živio značajan dio stanovništva u našim krajevima. Od vakufskih prihoda u znatnoj mjeri izdržavani su: mutevellije, vakufski službenici, džabije, naziri, katibi, muderrisi, imami, muezzini, šejhovi, džuzhani, muvekkiti, kutubhani, poslužitelji, lugari i drugi. Izvjestan broj seljaka radio je na vakufskim imanjima i na taj način izdržavao porodice. U vakufu je, kroz protekla stoljeća, izvor egzistencije našao veliki broj ljudi.

Vakufi u vrijeme osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini

Iz prethodnih redova smo vidjeli da je institucija vakufa stara koliko i sam islam. S dolaskom Osmanlija u naše krajeve s njima je stigla i institucija vakufa. Narodni naziv za vakufe u ranije doba bio je *hajrišće*. Prve vojvode, krajišnici i sandžak-bezi, bili su i prvi vakifi na našem tlu. Isa-beg Ishaković, osnivač Sarajeva, bio je veliki vakif. Sagradio je prvu džamiju, prvu tekiju, prvi most preko Miljacke, prvi karavan-saraj i prvi han. Za izdržavanje vjerskih ustanova ostavio je dućane i druge objekte koji su podupirali privredu. Na sličan način postupali su i vakifi koji su došli nakon njega. Tako su udareni temelji Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Visokom, Modriči, Čelebi Pazaru (Rogatici), Skender Vakufu, Varcar Vakufu, Gornjem Vakufu, Donjem Vakufu, Kulen Vakufu, Skucanom Vakufu i mnogim drugim gradovima u Bosni i Hercegovini koji su, defakto, nastali na vakufu, a u svom imenu nemaju tu odrednicu. Današnji Sanski Most u prvo vrijeme zvao se Vakfi Sana. Mnogi lokaliteti u Bosni i Hercegovini i danas nose ime po vakufu. Ali-hodžina džamija u Mostaru izgrađena je na lijevoj obali Radobolje na lokalitetu poznatom kao *Vakufi*.

Rudo je nastalo na vakufu Mustafa-paše Sokolovića, Sanski Most na vakufu Hamza-bega, Varcar Vakuf na vakufu hadži-Mustafe Kizlarage, Nova Kasaba na vakufu Musa-paše, Modriča na vakufu defterdara Osman-efendije, Rogatica na vakufu Šudžauddina i njegovog sina Husejn-bega Arnautovića.

Prvo su građene carske džamije u tvrđavama za potrebe vojske, a potom prve „narodne“ džamije u podgrađima čime su udarani temelji većini naših gradova. Džamija je predstavljala centar mahale koja je imala još i mekteb, kasnije medresu, ponegdje tekiju, hamam, han, bezistan, dućane i magaze i to je već bio nukleus za nastanak kasabe. Više mahala iziskivalo je formiranje čaršije, a više čaršija i barem dvadesetak mahala stvaralo je uvjete za status šehera kao što su Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Travnik. Ti gradovi, uz još neke (Zvornik, Livno, Foča), bili su sjedišta sandžaka, a Sarajevo, Banja Luka i Travnik sjedišta Bosanskog vilajeta ili Bosanskog pašaluka.

Vakuf je imao presudnu ulogu u nastanku stotinjak bosanskohercegovačkih urbanih naselja.

Veći vakufi, osim što su snažno utjecali na razvoj gradova i gradske infrastrukture, imalisu velike zasluge za razvoj privrede, trgovine, zanatstva, općeg prosperiteta. Vakifi su redovno izdvajali pozamašna sredstva s kojima će se, uz pristojnu murabehu, kreditirati trgovci, zanatlije, privrednici, rjeđe zemljoradnici. Sve što se na taj način ostvari ulagalo se u vakuf i njegov razvoj, izuzev plaća vakufskim službenicima.

Veće vakufe ostavljali su imućni ljudi, veziri i paše, begovi i age, ali ih je bilo i iz reda uleme, kadija, muftija, šejhova, zanatlija (u Sarajevu su izgradili džamije trojica sarača), trgovaca, žena. Manje vakufe osnivali su ljudi iz svih društvenih slojeva i zanimanja i najčešće ih vezivali za džamijske vakufe. Najviše džamija podigli su bosanski namjesnici, sandžak-bezi, begler-bezi, dvorski dostojanstvenici. Njihovi su vakufi bili veoma bogati. Vremenom su otuđivani i propadali. Od nekadašnjih velikih vakufa ostale su samo mrvice. Izuzetak je jedino Gazi Husrev-begov vakuf koji je uspio sačuvati pozamašan dio svojih materijalnih dobara, prvenstveno vjerskih i vjerskoprosvjetnih objekata. Oduzeti su mu skoro svi koristonosni objekti, palače, dućani, magaze, hanovi.

Nije moguće pouzdano utvrditi koliko je vakufa ustanovljeno u Bosni i Hercegovini od 1463. godine do kraja osmanske vlasti 1878. godine, ali ih je bilo mnogo.

Sve do pred kraj osmanske vlasti u našim krajevima vakufima su upravljale mutevellije, nadgledani od strane nazira i kadije, katkada i čitavog džemata. Tek polovinom 19. stoljeća donose se prvi zakoni koji ovu materiju pokušavaju riješiti na organiziraniji način, prije svega Zakon iz 1859. godine, Uredba iz 1866. godine i nekoliko podzakonskih akata. Tim zakonima predviđena je centralna uprava nad vakufima sa posebnim *Ministarstvom vakufa* sa sjedištem u Istanbulu. Na taj način ustanovljena je posebna vakufska hijerarhija potčinjena ovom ministarstvu, a šeriatskim sudijama oduzeto pravo nadzora nad vakufskom upravom. Kadijama je ostavljeno rješavanje vakufskih sporova i pisanje vakufnama. Ovakvo stanje zatekla je okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine.

Najznačajniji bosansko--hercegovački vakifi

Gazi Isa-beg i sin mu Mehmed-beg Čelebi - Gazi Isa-beg, sin Ishak-bega, osnivač Sarajeva, bio je ujedno i veliki vakif. On je na lijevoj obali Miljacke (1455. godine) podigao manju džamiju, oko koje je formirana prva sarajevska mahala, i poklonio je sultanu Mehmedu Fatihu. Današnji objekat Careve džamije, bez tetima, datira iz 1566. godine. Džamija se poput ostalih „carskih džamija“ izdržavala iz državnih troškova.

Druga mahala formirana je oko Isa-begove zavije na Bendbaši, na teritoriji srednjovjekovnog sela Brodac, koju je podigao isti vakif. Zavija je služila kao svratište, tekija, musafirhana, hanikah, a sastojala se od tri zgrade, harema, staje i čardaka (ishodne kuće) na

Isa-begova zavija (tekija, musafirhana) prvi objekat orijentalnog tipa u Sarajevu

Šehovoj Koriji. Ovaj objekat treba *„..da služi kao tekija (zavija) i konačište siromašnim muslimanima iz reda učenika, sejjida, ratnika i putnika-namjernika“*.

Osim džamije i tekije, Isa-beg je nedaleko od džamije izgradio hamam, a na Miljacki most spram Careve džamije, na desnoj obali rijeke veliki han Kolobaru od kojeg je do danas preostalo samo nekoliko zidova. Taj han je 1565. godine donosio prihod od 29.528 akči.

Isa-beg je za izdržavanje svojih zadužbina ostavio golem imetak: sve mlinove (na Mošćanici) koji se nalaze pod jednim krovom i jednu mezru iza navedenih mlinova, hamam i vodu za njegove potrebe i ostatak vode od hamama, han i dućane koji su sagrađeni u njemu, nekretnine koje se nalaze ispod spomenute tekije i vrt kojeg je kupio od Jusufa sa svim građevinama, gradilištem, dvorištima i svim što je u njima; i vinograde i nekretnine, mnoga dobra i selišta, i okno mlina na potoku Koševa; i mlin koji je kupio od Kasatića; mlinove pod jednim krovom na Željeznici u nahiji Visoko i više mezri i dobara oko Sarajeva. U vakufnami koja je napisana trećeg marta 1462. godine (ona ujedno označava godinu osnivanja Sarajeva) Isa-beg je odredio uvjete o prihodima i rashodima svoga vakufa. Zvanični prijepis Isa-begove vakufname nalazi se u sidžilu sarajevskog kadije, GHB, br. 77, str. 51-52.

Iz Isa-begova vakufa podignuta je na Babića trgu kod Vijećnice 1889. godine kiraethana,

Carevu džamiju u Sarajevu Isa-beg je podigao u ime sultana Mehmeda el-Fatiha

Isa-begova džamija u Skoplju

koja je imala značajnu ulogu u kulturnoj historiji novijeg Sarajeva. Ona je također kasnije porušena radi prilaznog puta ka čaršiji.

Isa-beg je ostavio značajne zadužbine u Skoplju i Novom Pazaru. U Novom Pazaru je podigao više objekata: džamiju, imaret, hamam, karavan-saraj i 120 dućana čime su udareni temelji ovom gradu. Džamija je porušena nakon Prvog svjetskog rata.

Njegov otac Ishak-beg u Skoplju je podigao veliku džamiju od kamena poznatu kao Ishak-begova (Ishakija) ili Aladža (Šarena) džamija, kraj nje medresu, Suli-han i Čifte-hamam.

Isa-beg je izgradio veliku džamiju pokrivenu s dvije kupole sa šadrvanom ispred ulaza i kraj nje medresu i imaret, Čifte-hamam i Kapan-han, koji i danas postoje u Skopskoj čaršiji. Za svoju medresu Isa-beg je uvakufio čak 395 kodeksa (sa oko 500 djela) orijentalnih rukopisa. Isa-begov vakuf u Skoplju posjedovao je 1912. godine slijedeće nekretnine: 11 dućana, dvije kuće, jedno kupatilo, jednu bašču i dvadeset hiljada dunuma ispaše. Vakuf njegovog Novog mesdžida (Dždid Isa-beg) tada je posjedovao jednu kuću. [5]

Njegov sin Gazi Mehmed-beg Ishakbegović (Mehmed-čelebi), bosanski sandžak-beg 1485., u dva maha hercegovački sandžak-beg (1507-1509. i 1513-1515) bio je sarajevski vakif. On je pod Bistrikom 1520. godine izgradio veću mahalsku džamiju sa munarom od kamena, mekteb i medresu koja više ne postoji. Uspomena na ovu školu sačuvana je u nazivu ulice Bistrik medresa. Prema pisanju Hamdije Kreševljakoviću, Mehmed-beg je s istočne strane očevog hana Kolobare na Baščaršiji podigao prvi bezistan u Sarajevu i općenito u Bosni i uvakufio ga za izdržavanje džamije. Prema jednom dokumentu iz 1574. godine vidi se da je Gazi Mehmed-begov vakuf skupa s vakufom njegova oca Isa-bega imao 110 dućana u sarajevskoj čaršiji. Mehmed-begovom vakufu pripadale su parcele u Gnojnicama kod Mostara.

Džamija Mehmeda-čelebija (Mehmed-bega, sina Isa-begova) na Bistriku u Sarajevu

5 *Popis džamija, mesdžida i tekija i njihovih vakufa u Skoplju* kojeg je 1912. godine sačinio skopski okružni muftija Abdullah-efendija Čaušević (dokument kod autora).

Mehmed-beg je i u Skoplju izgradio jednu džamiju (1460) o kojoj govori njegova vakufnama od 13. marta 1470. godine. Pokraj nje je postojala medresa, vjerovatno njegova. Za njihovo izdržavanje ostavio je bogat vakuf. Imao je mnogo više zadužbina u Tetovu, između ostalog jedan hamam.

Mehmed-beg je poznat kao osnivač Rogatice koja po njemu dobi ime Čelebi Pazar. I u tom gradu je imao vakufe, između ostalog jedan hamam. Mehmed-beg je poklonio jedno zemljište dervišu Muslihuddinu na kojem je on podigao zaviju (tekiju), čime je započeo urbani razvoj Rogatice.

Isa-begov sin Hasan-beg (Mehmed-begov brat) obnovio je u Skoplju djedovu džamiju Ishakiju (Aladžu) krajem ljeta 1519. godine, o čemu svjedoči tarih nad ulazom.

Ajas-beg, sin Abdulhajev - Bosanski sandžak-beg Ajas-beg, sin Abdulhajev (1470-1475), ostavio je Sarajevu značajan vakuf. Iz njegove vakufname napisane u ljeto 1477. godine vidi se da je ovaj vakif izgradio i uvakufio ova dobra: hamam u kasabi Sarajevo i svoju donju kuću i dućane što su pred njom, i svoje dućane u mahali koja nosi njegovo ime kao i uopće sve nekretnine i dućane spomenutog vakifa koji se nalaze u kasabi Sarajevo. Uvakufio je, zatim, hamam, dućane i vrt u Visokom. On je u

ovom gradu utemeljio prvu visočku tekiju (zaviju). U mahali koja nosi njegovo ime u Sarajevu Ajas-beg je podigao džamiju sa kamenom munarom i muallimhanu (nižu medresu) u blizini džamije. Na rijeci Bosni podigao je jedan most. Ajas-begova džamija je odmah po okupaciji 1878. godine uzeta za vojno skladište čime je započeta njena devastacija. Znatno je oštećena u požaru 1879. godine, a još više u požaru 1897. godine. Porušena je dvije godine kasnije kako bi Vakufska uprava na njenom mjestu izgradila velik i privlačan objekat u neomaurskom stilu poznat kao „Ajas-begov dvor“, kasnije hotel „Central“. Nacionaliziran je u komunističko doba i ni do danas nije vraćen Vakufskoj direkciji.

Godine 1891. na ime Ajas-pašina vakufa kupljena je kuća od Jefe Čukovića u Sarajevu.

Zvanični prijepisi Ajas-begove vakufname nalaze se u GHB biblioteci, sidžil br. 20, str. 33 i sidžil br. 57, str. 78.

Skender-paša i sin mu Mustafa-paša - U predjelu današnje Skenderije, na Hisetima, bosanski sandžak-beg Skender-paša i sin mu Mustafa-beg svojim zadužbinama „povukli“ su Sarajevo niz rijeku Miljacku za oko kilometar zapadno od čaršije. Time su udarili temelje novom dijelu grada i čaršiji. U vrijeme trećeg namjesnikovanja u Bosni (1499-1505) Skender-paša je, na lijevoj obali Miljacke, podigao nakšibendijsku tekiju, kraj nje imaret (javnu kuhinju), doveo vodovod, a na drugoj obali veliki dvor, karavan-saraj sa 11 dućana u prizemlju, te ćupriju koja je povezala njegove zadužbine na obje obale. Za održavanje zadužbina uvakufio je jedno zemljište kraj tekije, više mlinova na potoku Koševo i Miljacki, zatim u Visokom, Višegradu i Rogatici. Vakufnama je napisana 1504. godine, ali nije sačuvana.

Još ranije, vjerovatno za svog prvog namjesnikovanja u Bosni (1478-1480), Skender-paša je u mahali koja je po njemu dobila ime - Mahala umrlog Skender-paše iznad Kovača podigao jednu džamiju i poduzeo veliki zahvat provođenja jednog kraka Mošćanice preko Vratnika. Iz ove mahale se do 1528. godine izdvojilo čak šest novih mahala.

Na mjestu porušene džamije Mustafa-bega Skenderpašića danas je „Dom mladih Skenderija“

Ajas-begov dvor, danas „Hotel central“ u Sarajevu, izgrađen je na temeljima Ajas-begove džamije, porušene krajem 19. stoljeća

Jahja-pašinu džamiju u Sarajevu obnovio je Salih-aga Ćurčić 1698-99. godine

Antun Knežević bilježi još 1887. godine da Skender-pašina „Ta tekija uživa prihode od prostranog zemljišta u Sarajevskom polju, sve do Ali-pašine ćuprije. U Rogatičkom okružju ostavio je toj tekiji dobro pod imenom Havan-Selo (vj. Kovanj, prim. naša), gdje se za nju desetina kupi. On je uredio i potok Moštanicu koja teče kroz Sarajevo u Miljacku, te njegova Tekija uživa mukate od svih vodah, mlinah itd.“[6]

Skender-paša je u tvrđavi u Pruscu podigao džamiju 1486. godine, a nešto kasnije i u Šćipama kod Prozora. Postojao je Skender-pašin vakuf u Rogatici i Bugojnu..

Njegov sin Mustafa-paša Skenderpašić, namjesnik Bosne od 1515. godine, a potom Sirije, podigao je u očevoj mahali na Skenderiji prvu potkupolnu džamiju Sarajeva 1517. godine. Kraj džamije je podigao mekteb, „da se u njemu odgajaju i velikom Kur’anu poučavaju djeca siromašnih i ubogih“. Za izdržavanje zadužbina Mustafa-paša je uvakufio mezru Vesela Straža (kod Bugojna) sa zaseocima Crnič, Golobrdica i Jaklić. Njegova vakufnama legalizirana je u Trabulusu (Tripolisu) u Libanu 923. (kraj 1517. i početak 1518.) godine, a njen se original čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Jahja-paša i sinovi - Jahja-paša (u. 1507), zet sultana Bajezida II, „Osvojitelj Smedereva“, u dva navrata bosanski sandžak-beg (1482-1484 i 1484-1496, prema Bašagiću po drugi put od 1501), ostavio je u Sarajevu i Pruscu značajan vakuf. On je u Sarajevu u mahali koja nosi njegovo ime (kasnije Ćurčića mahala) podigao džamiju koju je 1698. godine obnovio Salihaga Ćurčić, pa je od tada bila poznata kao Ćurčića džamija. Po ustaljenoj praksi Jahja-paša je kraj džamije ustanovio mekteb. Jahja-paša je i u naselju Komatin u Sarajevu podigao još jednu džamiju i za njeno izdržavanje ostavio određene koristonosne objekte, ali nije poznato koje.

Najzad, Jahja-paša je u Pruscu podigao treću džamiju istog imena oko koje se formirala Jahja-pašina mahala. Džamija je 1604. godine izdržavana od prihoda karavan-saraja i deset dućana koji je iznosio 24.000 akči.

U Skoplju je podigao veliku džamiju od kamena (1488) s najvišom munarom u tom gradu, sa kamenim šadrvanom ispred i velikim haremom poput parka, medresu i imaret. Negdje u Rumeliji izgradio je „poput raja lijepu džamiju“, medresu, imaret i bolnicu. Podigao je medresu i hamam u Istanbulu, a ima značajne vakufe i u Sofiji, Plovdivu, Nikopolju i jednom selu kod Galipolja. Za izdržavanje svih ovih džamija ostavio je ogroman imetak. Godine 1912. njegovom vakufu u Skoplju pripadalo je šest dućana, tri kuće, četrdeset hektara zemlje, deset hiljada dunuma ispaše.[7]

6 O. Antun Knežević, *Carsko-turski namjestnici u Bosni-Ercegovini*, Senj, 1887., str. 11-12.

7 Pogledaj prethodnu napomenu.

Jahja-pašina džamiju u Skoplju

Gazi Bali-beg, najstariji sin Jahja-paše, bosanski sandžak-beg, sagradio je manju džamiju s drvenom munarom (oko 1518) u mahali koja je po njemu dobila ime Balibegovica. U blizini džamije Bali-beg je sagradio ženski hamam, a preko Bistričkog potoka ćupriju. Dvadesetih godina 20. stoljeća ovom vakufu je pripadao jedan dućan kraj Isa-begova hamama i jedna kuća u Berkuši. Gazi Bali-beg je imao zadužbine i u Smederevu, džamiju, tekiju i druge objekte. Umro je 1527. godine i ukopan u turbetu između Smedereva i Beograda.

Mlađi Jahja-pašin sin, Gazi Mehmed-beg, smederevski i budimski sandžak-beg, sagradio je u Beogradu 1548/49. godine potkupolnu džamiju koja je bila poznata pod tri imena: Jahja-pašina, Sindžirli džamija i Imaret džamija. Bila je to, prema Otendorfu, najljepša beogradska džamija. Za njeno izdržavanje uvakufio je nekoliko sela u okolini Beograda: Mirijevo, Gornji i Donji Slanci, Đurinci (Višnjica). Džamija je porušena 1878. godine, a u tridesetim godinama 18. stoljeća (1718-1739) bila je pretvorena u katoličku crkvu. Gazi Mehmed-beg je u blizini svoje džamije u Beogradu podigao mekteb, sebilj i jednu od najstarijih beogradskih tekija koja se održala do 1863. godine.

O Gazi Mehmed-pašinom karavan-saraju Evlija Čelebija je zapisao: „I to je Božiji vakuf. On je zadužbina Mehmed-paše Jahjapašića. Ako neko u njemu ostane i cio mjesec, opet ne plaća ni pare, nego se samo pomoli za dušu dobrotvora i odlazi“. Prihod od zakupa u 1585. godini iznosio je 45.000 akči godišnje. U blizini je postojao i imaret ovoga vakifa kao jedini spomenuti 1560. godine.

Jahjapašićeva medresa, podignuta prije 1549. godine, važila je za najznačajniju beogradsku medresu u kojoj su redovno predavali beogradske muftije. Imala je rang najviših istanbulskih medresa. Od Požarevačkog do Beogradskog mira (1718-1739) prisvojili su je franjevci i u njoj stanovali.

Ono što su Isa-begove zadužbine značile za razvoj Sarajeva, to su Gazi Mehmed-begove značile za razvoj Beograda.

Bali-begova džamija u Balibegovici u Sarajevu

Šejh Muslihuddin Čekrekčija - On je 1526. godine u sjeveroistočnom dijelu Baš-čaršije, pod Kovačima, podigao lijepu potkupolnu džamiju koja i danas služi svojoj svrsi.

Izgradnja ove džamije značila je takav događaj da je potisnut stari naziv dotične mahale, Mahala Isa-begove zavije, a prihvaćen novi, Mahala džamije Čekrekči Muslihuddina.

Osim džamije šejh Muslihuddin je u Mahali sarača hadži-Ismaila sagradio jedan mekteb. Za njihovo izdržavanje uvakufio je veliki imetak koji se sastojao od 29 dućana, od kojih se 7 nalazi u Sabljarskoj čaršiji; šest dućana u blizini tekije Turna-dede; 9 dućana u blizini hamama Firuz-bega; 5 dućana kod vrela (česme) Ajas-paše; 14 dućana, od kojih su 7 dućana pod istim krovom u Sabljarskoj čaršiji i još dva dućana u istoj čaršiji; 5 dućana u blizini dućana Hasana, sina Jatidžovog; dva dućana koja je vakif kupio od Jusufa, sina Džaferovog; dva dućana pod istim krovom u jednoj od čaršija grada i 35.000 srebrenih dirhema u gotovini.

Osim toga, šejh Muslihuddin je u Visokom podigao školu u okviru zavije (hanikah, medresa ili mekteb) i most preko Bosne i za njihovo izdržavanje u Visokom uvakufio zemljište i na njemu 21 dućan i ostavio 8.000 srebrenih dirhema gotova novca.

Također je šejh Muslihuddin za muslimansko mezarje u Sarajevu uvakufio veliki posjed poznat pod nazivom Čekrekčinica, u kojem se i danas nalaze stari kameni nišani, a među njima i veliki nišani bez tariha samog šejha Muslihuddina, na dnu mezaristana. Riječ je o današnjem Velikom parku u središtu Sarajeva, prekoputa BBI centra.

Godine 1889. šejh Muslihuddinov vakuf sastojao se tek od 10 dućana, jedne kuće, jedne magaze i nešto gotovine.

Čekrekčijina vakufnama iz 932. (1526) godine sačuvana je i jedna je od naših najstarijih originalnih vakufnama. Nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, R-312.

Gazi Husrev-beg je najznačajniji namjesnik i najveći vakif kojeg je Bosna ikad imala. Rođen je u Serezu (Grčka) oko 1480. godine. Sin je Ferhad-bega i Seldžuke, kćeri sultana Bajezida II. U tri navrata bio je bosanski sandžak-beg. S kraćim prekidima upravljao je Bosnom od 15. septembra 1521. godine do smrti, 18. juna 1541. godine. Svojim nenadmašnim zadužbinama on je Sarajevo učinio šeherom. Prva i najznačajnija njegova zadužbina, Gazi Husrev-begova džamija, izgrađena je 1530. godine. Vakufnama za nju napisana je i ovjerena na šeriatskom sudu u Sarajevu 11. decembra 1531. godine. Spada u red najljepših džamija na Balkanu.Približno u isto doba, kad je gradio džamiju, Gazi Husrev-beg je podigao i hanikah, dervišku medresu, halvetijskog reda. Njeno zdanje i danas se nalazi desno od Kuršumli medrese koja je građena kasnije.

LIJEVO
Džamija šejha Muslihuddina Čekrekčije na Baščaršiji u Sarajevu

DESNO
Visoki kameni nišani šejha Muslihuddina Čekrekčije u mezarju Čekrekčinica, sada Veliki park u Sarajevu

U neposrednoj blizini svoje džamije Gazi Husrev-beg je 1537. godine podigao medresu, poznatu kao Seldžukija ili Kuršumlija, nazvana tako po olovu kojim je pokrivena i po majci sultaniji Seldžuki. Građena je po uzoru na sultanske i vezirske medrese u Istanbulu. Sastoji se od velike predavaonice pod kupolom i 12 soba za učenike, pokrivenih manjim kupolama. U manji harem sa trijemovima ulazi se kroz kameni portal ukrašen stalaktitima nad kojim je predivan stihovani tarih iz kojeg se razabire godina gradnje. U sredini dvorišta je kameni šadrvan.

Današnji objekat Gazi Husrev-begove medrese izgrađen je u austrougarskom periodu, na temeljima starijeg objekta, i danas poznatog kao Đulagin dvor. Iz sredstava ovog vakufa 1933. godine sagrađena je ženska medresa na mjestu bivše Kadi Bali-efendijine džamije na Pirinom Brijegu. Zgradu su nakon rata oduzele komunističke vlasti i pretvorile je u stambeni prostor.

Za gradnju i izdržavanje medrese Gazi Husrev-beg je izdvojio 700.000 srebrenih dirhema. Od toga 400.000 za gradnju i nabavku knjiga, a 300.000 za njeno izdržavanje. Osim toga, Gazi Husrev-beg je priložio i 15.000 dukata, te veći iznos kao protuvrijednost za zlato i dragocjenosti koje je zadržao. Sva ostala uvakufljena dobra pobrojana su u njegovim vakufnamama koje su sačuvane samo u ovjerenim prijepisima.

Ovo je i danas najznačajnija medresa u Bosni i Hercegovini koja je našem narodu ponudila brojne generacije alima, među kojima je bilo učenjaka svih profila: kadija, muftija, šej-hul-islama, pisaca, pjesnika i kaligrafa. Početkom 2017. godine navršilo se 480 godina od njenog utemeljenja.

Prije 1531. godine Gazi Husrev-beg je, zapadno od džamije, podigao imaret i musafirhanu. Musafirhana je djelovala do iza okupacije 1878. godine nakon što je preko 300 godina besplatno primala goste, ne pitajući za njihov status i imovinsko stanje. Imaret je besplatno dijelio tople obroke putnicima, službenicima vakufa i sirotinji do pred Drugi svjetski rat.

Za opće dobro služila je i Gazi Husrev-begova muvekkithana, te sahat kula koja je izgrađena nepoznate godine iz sredstava njegova vakufa.

Društveno-socijalnu svrhu imao je i Gazi Husrev-begov hamam koji je izgrađen u mahali Haseći-hatun preko puta džamije njegove supruge Šahdidar, iza današnje Katedrale. Imao je odvojena kupališta za žene i muškarce. Bio je pokriven sa dvije veće i nekoliko manjih kupola i jednim bačvastim krovom.Radio je do iza Prvog svjetskog rata, a nakon Drugog pretvoren je u noćni bar i kockarnicu! Danas je hamam dio Bošnjačkog instituta.

Begova džamija u Sarajevu

Ostaci Gazi Husrev-begovog Tašlihana u Sarajevu

Kuršumli medresa u Sarajevu

Nije sasvim jasno da li su Gazi Husrev-begov Bezistan i Tašlihan izgrađeni za njegova života ili nešto kasnije (postojali su 1557. godine), jer se izričito ne spominju u vakufnamama. Tašlihan je davno porušen, a Bezistan i danas postoji. Proteže se od Ferhadije do današnje ulice Branilaca grada. Na obje strane ima po jedan ulaz, a iz Kujundžiluka još dva, svi u vidu kamenih portala sa prelomljenim lukovima. Magaze i dućani nižu se i u unutrašnjosti i na strani od Kujundžiluka. Bezistan je građen od kamena, dug 109 metara, pokriven bačvastim limenim krovom, a nekada je bio pokriven olovnim.

Tašlihan je stajao zapadno od Bezistana u današnjoj bašči hotela „Evropa“. Temelji su mu restaurirani i konzervirani. Bio je od kamena, što mu i ime govori, a nizao se oko četvrtastog dvorišta u čijoj je sredini bila džamija nad kamenim svodovima. Njegova bi obnova uskoro mogla početi. „Tašlihan i Bezistan dijelili su uvijek vjerno sudbinu grada Sarajeva. U dobra i srećna vremena bijaše tu zlatno vrelo, iz kojeg je izviralo blagostanje i bogatstvo Sarajlija...“[8]

Za dodatni razvoj trgovine i obrta Gazi Husrev-beg je uvakufio 72 dućana, kasapnicu i veliku mutabdžijsku radionicu. Šezdeset dućana, sve jedan do drugoga, bilo je pod jednim krovom, deset drugih u Čekrekčijinoj mahali, a dva u Franačkoj.

Gazi Husrev-begovom vakufu pripadalo je više hanova: Imaretski han, Novi han, Drugi novi han (Morića han), han Koluk. Ovaj posljednji kupljen je 1778. godine od šejha hadži-Idriza za 2.450 groša. Topal Osman-pašin han s istočne strane Čekrekčijine džamije otkupio je Gazi Husrev-begov vakuf 1869. godine.

Morića han je vraćen vakufu i predstavlja jedini klasični han iz osmanskog perioda. Nalazi se istočno od Medrese, prekoputa Kolobara hana. Mogao je da primi 300 gostiju i 70 konja. Na spratu su danas uredi, a u prizemlju kafane, restorani, prodavnice tepiha i suvenira.

8 *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932., str. 66.

Pet Gazi Husrev-begovih hajrata, Hanikah u prvom planu, iza je Kuršumli-medresa i Biblioteka, nasuprot njih džamija i sahat-kula

Jedna od najvažnijih ustanova Gazi Husrev-begova vakufa koja je služila svim građanima bez obzira na imovinsko stanje i vjersku pripadnost bila je Vakufska bolnica izgrađena 1866. godine u Halilbašića ulici iznad Babića konaka kod Vijećnice. Sve troškove gradnje i izdržavanja podmirivao je Gazi Husrev-begov vakuf. Primala je sve pacijente, i muške i ženske, svih nacionalnosti. Kao vakufska bolnica djelovala je do 1882. godine kada ju je preuzela Zemaljska vlada i od tada je bila državna.

Gazi Husrev-begova biblioteka ustanovljena je kad i Kuršumli medresa, izdvajanjem određenih sredstava za kupovinu knjiga „da se njima koristi ko bude čitao i da iz njih prepisuju oni koji se bave naukom." Nekoliko rukopisa iz tog prvog fonda čuva se u ovoj knjižnici i danas. Biblioteka je, prvenstveno, služila muderrisima i učenicima Medrese, a dostupna svima postala je nakon preseljena u posebnu zgradu pored munare Begove džamije 1864. godine. Od tada pa do danas u nju su stizale knjige iz drugih javnih i privatnih biblioteka iz Sarajeva i drugih krajeva Bosne i Hercegovine.

Novcem ovog vakufa izgrađeno je ili otkupljeno nekoliko velikih vakufskih zgrada čiju je vrijednost danas teško i procijeniti: palača sa zapadne strane Katedrale; veća stambena zgrada uz tramvajsku prugu, stotinjak metara istočno od Hamama; velika zgrada u neomaurskom stilu na obali (nekadašnja Direkcija policije); veća zgrada u ulici Sime Milutinovića, zgrada na ćošku Kulovića ulice i druge.

Iz sredstava Gazi Husrev-begova vakufa formirana je i prva sarajevska štamparija na obali.

Za izdržavanje svojih vjerskih, obrazovnih, humanitarnih i socijalnih ustanova Gazi Husrev-beg je ostavio ogroman pokretni i nepokretni imetak, koji je detaljno pobrojan u njegovim vakufnamama.

U Požegi u Slavoniji Gazi Husrev-beg je izgradio karavan-saraj, hamam, uvakufio 12 dućana i sedam parcela zemlje. Ne treba zaboraviti ni njegove vakufe u okolini Sereza u Grčkoj.

Rustem-paša - Veliki vezir i zet sultana Sulejmana Kanunija Rustem-paša, (u. 1561) bio je i veliki vakif. U vakufnami Fadil-paše Šerifovića navodi se kao Čakal-zade Rustem-paša, a kod Kreševljakovića kao Čigali-zade. Nama se ovo prvo čini prihvatljivijim.

On je u Sarajevu 1551. godine u srcu Baščaršije podigao znameniti Brusa bezistan. Tu se

uglavnom trgovalo svilom i skupocjenim platnima iz Bruse u Turskoj. Ovaj bezistan je i danas okružen dućanima sa svih strana. Bio je to veliki doprinos privrednom i ekonomskom razvoju Sarajeva. Rustem-paša je na rijeci Željeznici na Ilidži podigao veći kameni most sa petnaest lukova i prema njemu jedan han. Vjerovatno je u Sarajevu imao i druge vakufe, ali nam oni nisu poznati jer se njegova vakufnama nije sačuvala. Evlija Čelebija spominje Rustem-pašinu džamiju u Gabeli na Neretvi.

Brusa-bezistan u Sarajevu, vakuf velikog vezira Rustem-paše

Prema sidžilu iz 1565. godine, sarajevski ajan i mutevellija Rustem-pašina vakufa Ali Ajni-beg podigao je kameni most, umjesto dotadašnjeg drvenog, koji je danas poznat kao „Latinska ćuprija". Da li je tu gradnju finansirao iz vlasttih ili vakufskih sredstava za sada nije poznato. Most je kasnije rekonstruiran više puta, pa i u najnovije vrijeme.

Rustem-paša je podigao veliki broj zadužbina u Istanbulu i drugim gradovima Osmanskog carstva. Najznačajniji osmanski arhitekta Mimar Sinan podigao mu je 19 zadužbina: džamiju, mesdžid, medresu, dva turbeta, imaret, devet karavan-saraja, banju i dva saraja. Rustem-pašina džamija kraj Tahta Kale ubraja se u najljepše arhitektonske spomenike Istanbula. Enterijer je ukrašen keramičkim pločicama vrhunske izvedbe i umjetničke vrijednosti.

I njegova supruga Mihrimah ostavila je brojne zadužbine od kojih posebno treba spomenuti džamiju i medresu u Istanbulu. Ona je dovela vodu u Mekku i na Arefat, zapravo temeljito obnovila stari vodovod Zubejde, žene slavnog halife Haruna Rešida, i to je njeno najveće djelo.

Rustem-pašin brat Karađoz-beg najveći je mostarski i hercegovački dobrotvor. Najstariji Rustem-pašin brat Sinan-paša (u. 1553) bio je hercegovački sandžak-beg od 1547. do 1549, a potom admiral turske flote (kapudan-paša). Na Bešiktašu u Istanbulu započeo je gradnju džamije i medrese koje su dovršene iz njegovih sredstava dvije godine kasnije. Vjerovatno je treći Rustem-pašin brat bio Baliaga koji je podigao jednu džamiju u Pruscu i za njeno izdržavanje ostavio znatan imetak i gotovinu.

Buzadži hadži-Hasan jedan je od najvećih sarajevskih vakifa iz reda trgovaca. On je graditelj jedne od sedam sarajevskih potkupolnih džamija Buzadži hadži-Hasanove u današnjoj Lugavinoj ulici. Sagrađena je po dimenzijama Ka'be 1555. godine, od kamena i pokrivena kubbetom. Nad predvorjem su

nekada postojala tri manja kubbeta. Olovo sa kubbeta skinuto je 1917. godine kako bi se pretočilo u topovsku đulad što je prouzročilo propadanje džamije, naročito predvorja. Munara je od kamena, ali omalterisana. Kraj džamije vakif je ustanovio mekteb, a vjerovatno i česmu zvanu Feredžuša koja i danas postoji u istočnom podzidu. Navodno ju je izgradila vakifova žena. Uz istočni i sjeverni zid postoji manji harem sa tridesetak starih nišana od kojih neki imaju natpise. Ovaj harem je do 1947. godine bio mnogo veći, ali je oduzet i devastiran. Nišani su čak upotrijebljeni za gradnju stambenih zgrada! Vakufnama nije sačuvana pa se ne zna šta je od koristonosnih objekata i koliko gotovine Buzadži hadži-Hasan ostavio za izdržavaje svoje glavne zadužbine. Sudeći prema sličnim sarajevskim vakufima ostavljen je popriličan imetak i najmanje dvadesetak dućana.

Gazi Ali-paša (u. 1557), pogrješno imenovan kao Hadim Ali-paša, bosanski i budimski beglerbeg, veliki je sarajevski vakif i dobrotvor.

Nekoliko mjeseci pred smrt oporučio je da se iz trećine njegova imetka podigne džamija na lijevoj obali potoka Koševo u Sarajevu. Tri godine nakon njegove smrti džamija je i izgrađena. To je jedna od najljepših i najskladnijih džamija na našim prostorima. Građena je po principu „zlatnog reza". Građena je od tesanog

kamena, pokrivena jednom velikom i tri manje kupole nad predvorjem koje podupiru tri kamena stuba s kapitelima. Kamena munara je ukrašena stalaktitima. Nad ulazom je i danas stihovani tarih o gradnji ove lijepe i skladne džamije. U nekada velikom džamijskom haremu, pred ulazom, nalazi se vakifov mezar s nišanima bez natpisa nad sarkofagom od klesanog kamena. Uz Ali-pašin harem nekada je postojala musalla na kojoj je izgrađen veliki i lijep objekat Zemaljske vlade, danas Predsjedništvo BiH. Na rijeci Koševi je do same džamije postojao kameni most, zadužbina istog vakifa, porušen 1884. godine kada se uređivala trasa za prvi sarajevski tramvaj. Ali-paša je preko Miljacke nekoliko kilometara nizvodno sagradio veći kameni most po kojem je novo sarajevsko naselje dobilo naziv Ali-pašin Most, današnje Ali-pašino Polje.

Godine 1889. Ali-pašin vakuf je posjedovao jedan dućan, jednu kafanu, kuću i bašču i četiri bostana.

Ferhad-beg Vuković-Desisalić graditelj je potkupolne džamije Ferhadije u najužem centru starog Sarajeva. Izgrađena je 1561. godine od tesanog kamena i pokrivena velikim centralnim kubbetom i tri manja nad trijemom koji se oslanja sa četiri kamena stuba s kapitelima. Desno od ulaza je vitka i visoka munara od obrađenog kamena. Nad ulazom je stihovani tarih na arapskom jeziku o godini gradnje smješten u četiri ukrašena polja. Olovo sa džamije skinuto je 1917. godine radi ratnih potreba nakon čega je džamija počela prokišnjavati i propadati, naročito arabeskama ukrašeni enterijer. Ferhadiju okružuje manji harem s kamenim nišanima. Uz džamiju je vakif ustanovio mekteb, imaret i česmu. Evlija Čelebija spominje i sebilj ovog vakifa. Nisu poznati koristonosni objekti koje je vakif ostavio za izdržavanje džamije, mekteba i besplatne kuhinje.

Glavna sarajevska ulica u starom dijelu Sarajeva Ferhadija nosi naziv po ovom istaknutom vakifu.

LIJEVO
Buzadži hadži-Hasanova džamija u Sarajevu

DESNO
Gazi Ali-pašina džamija u Sarajevu

Ferhadija džamija u Sarajevu

Havadže Durak Jahja-efendija - Hodža Durak jedan je od najznačajnijih bosanskih vakifa iz reda uleme. Živio je u drugoj polovini 16. stoljeću u Sarajevu. Umro je prije 1541. godine.

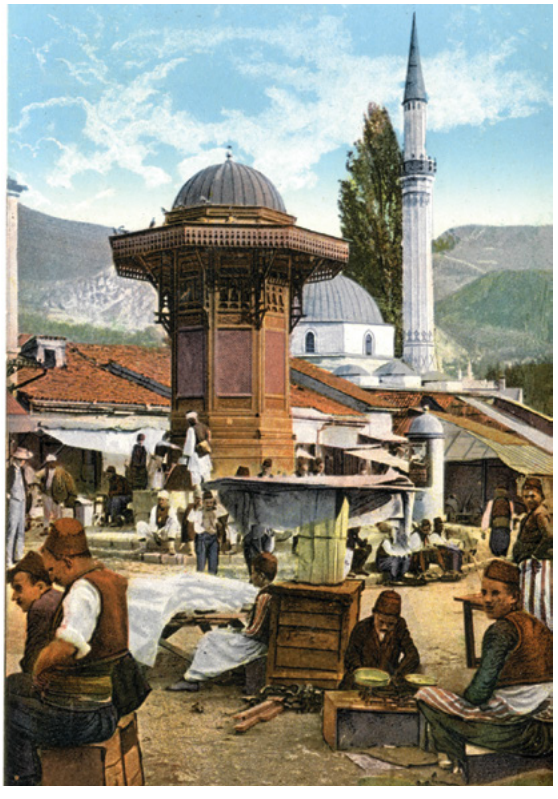
Džamija hodže Duraka na Baščaršiji u Sarajevu

U *Proračunima vakufa za 1889. godinu* ime vakifa se navodi kao Havadže Durak Jahja-efendija. Tada se njegov vakuf sastojao od tek pet dućana i 250 forinti gotova novca.

Imao je sina Mehmeda Čelebija koji je također bio učen čovjek i koji je utemeljitelj jednog mekteba u blizini Firuz-begova hamama. Ovaj vakuf je 1604. godine posjedovao 10.000 (akči) gotova novca koji je donosio godišnji prinos od 1.500 (akči).

Hanifa, Emiršaha i Merdžana, kćeri Havadže Duraka, uvakufile su tri dućana blizu Firuz-begova hamama i priključile ga očevom vakufu, čiji je godišnji prinos iznosio 360 (akči).

Sam Havadže Durak-efendija sagradio je jednu od najljepših sarajevskih džamija nasred Baš-čaršije koja je poznata kao Havadže Durakova ili Baščaršijska džamija. Podignuta je prije 1528. godine. Za izdržavanje džamije Havadže Durak je uvakufio 29 starih dućana kraj Firuz-begova hamama čiji je godišnji prinos iznosio 2.090 (akči), te još 22 nova dućana sa godišnjim prinosom od 4.404 (akče). Višak se trošio za izdržavanje službenika i za popravku džamije i dućana.

Džamija je stradala u požaru kojeg je podmetnuo Eugen Savojski 1697. godine, ali pošto se radi o jednoj od centralnih sarajevskih džamija brzo je obnovljena. Džamija je i nakon toga više puta obnavljana, pa i nakon posljednjeg rata kada je bila devastirana srpskim granatama ispaljenim sa brda oko Sarajeva.

Baliaga Ljubunčić - Uz Lala Mustafa-pašu Sokolovića, Baliaga Ljubunčić najveći je vakif Livna i zapadne Bosne općenito. On je u Livnu 1514. godine podigao skladnu i lijepu potkupolnu džamiju od kamena sa skladnom munarom od klesanog kamena. Unutrašnjost je bila bogato ukrašena floralnim arabeskama. Iznad ulaza je originalni tarih u četiri ukrašena polja koji daje godinu gradnje. Džamija i danas postoji na brežuljku podno Starog grada i u narodu je poznata kao Balaguša. Ovaj vakuf se 1604. godine sastojao od 128.560 akči u gotovini, 18 dućana i mlinova koji su davani pod kiriju.

Lala Mustafa-paša Sokolović, kliški sandžak-beg od 1574. do 1577. godine, drugi je veliki vakif Livna. On je u ovom gradu 1577. godine, ispod Topova, podigao veoma lijepu potkupolnu džamiju sa munarom od klesanog kamena, bogato ukrašenom stalaktitima. Oko džamije je i danas prostran harem.

Početkom 17. stoljeća ovaj vakuf je posjedovao 123.326 akči gotovine i osam dućana koji su izdavani pod kiriju. O ostalim njegovim zadužbinama nema pouzdanih zapisa, ali su one, bez sumnje, bile mnogobrojne.

Ferhad-beg, sin Iskendera subaše, sestrić sultana Sulejmana Kanunija, najveći je vakif Tešnja i okoline. On je u Tešnju oko 1560. godine podigao lijepu džamiju od kamena, pokrivenu četverostrešnim krovom od ćeremida, danas crijepom. Džamija je poznata kao Ferhadija ili Čaršijska (Sukija). Uz desni zid prigrađena je munara od klesanog kamena sa prekrasnim stalaktitima u podnožju šerefe. Ovo je jedna od najljepših munara na našim prostorima, a i sama džamija spada među ljepše u Bosni i Hercegovini, izuzevši one potkupolne. Ima veoma lijepo i ukrašeno predvorje koje se oslanja na drvene stubove. Blizu džamije vakif je podigao mekteb, a nešto kasnije iz sredstava ovog vakufa izgrađena je Ferhad-begova medresa. Za izdržavanje džamije i mekteba vakif je izdvojio 30.000 srebrenih dirhema, han, mlinove na Raduši, 32 dućana u Tešnju, zgradu u blizini Usore, dva vrta i čifluke Jablanicu i Čagliće.

Možda je podigao i Ferhad-begovu džamiju u Žepču i istoimenu medresu. Pitanje identiteta ovog vakifa nije do kraja razjašnjeno.

Ferhad-beg je umro 29. januara 1568. godine i ukopan u haremu svoje džamije. Nad njegovim mezarom i danas su lijepi kameni nišani sa sarkofagom.

Ferhad-begova džamija u Tešnju

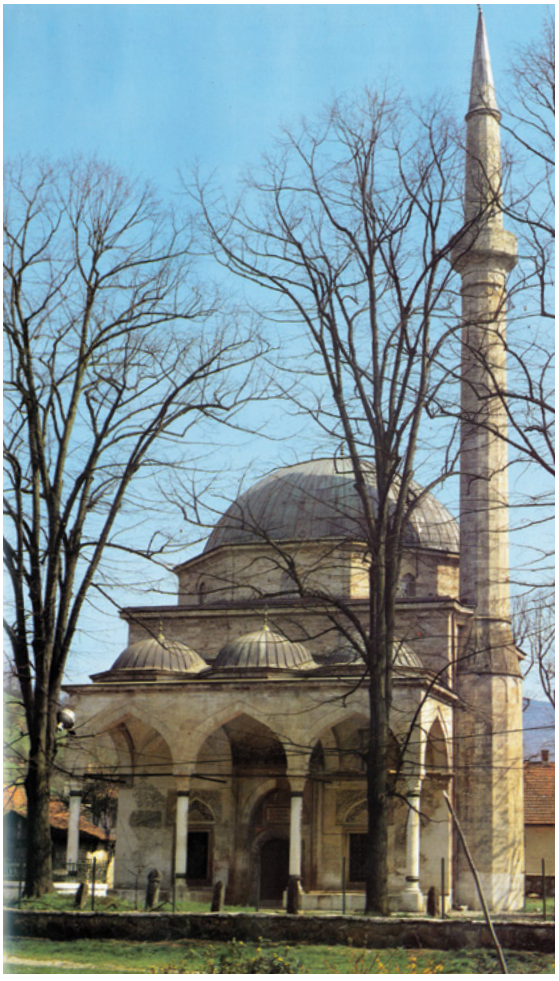

LIJEVO
Potkupolna džamija Bali-age Ljubunčića u Livnu

DESNO
Begluk (Lala-pašina) džamija u Livnu

Aladža džamija u Foči, vakuf Hasana Nazira-čelebija

Jedna replika iz Aladže džamije u Foči nalazi se iznad mihraba džamije u Hrasnici

Od velikog Memišah-begova vakufa ostalo je tek nekoliko rukopisa, GHB, R-130

Hasan Nazir Čelebi sagradio je u Foči nadaleko čuvenu i prelijepu potkupolnu džamiju koja je bila poznatija pod nazivom Aladža džamija radi svojih vanredno lijepih arabeski i dekoracija koje su rađene u klasičnom perzijskom stilu. Prema Evliji Čelebiji projektirao ju je Ramadanaga, glavni zastupnik najvećeg osmanskog arhitekte Mimara Sinana. Džamija je dovršena 1550. godine, a vakif je umro tri godine kasnije, 1553. godine. Pokraj džamije Hasan Nazir je podigao imaret (javnu kuhinju) i turbe namijenjeno sebi, ali je u njemu, tri godine prije njegove smrti, ukopan njegov sin Ibrahim-beg. Koliko je nekretnina i gotovine vakif ostavio za izdržavanje džamije, imareta i mekteba, nije nam poznato jer se njegova vakufnama nije sačuvala. Neki podaci iz primarnih izvora ukazuju na to da je ovaj vakuf bio veoma bogat. Po narodnoj tradiciji ovom vakufu je pripadalo selo Vakuf kod Čelebića i druge zemlje u okolini. Imao je nekretnine čak u Gabeli na Neretvi. Pet-naestak godina nakon izgradnje Aladže, jedna mletačka porodica je naveliko prodavala so na skeli u Gabeli. Oni su sagradili zgrade na zemljištu koje je pripadalo vakufu Aladže džamije, pa su plaćali mukatu (zakupninu) tom vakufu, u iznosu od 100 akči. Hasan Nazir je to zemljište kupio u vrijeme kad je bio nazir državnih prihoda u Neretvi (Gabeli) i uvakufio ga za svoju džamiju.

Godine 1889. ovom vakufu je pripadala jedna mukata, trećina od čifluka i murabeha od glavnice u iznosu od 2.200 forinti.

Aladžu, jednu od naših najljepših džamija, srušili su Srbi 1992. godine. Zahvaljujući Vakufskoj direkciji i njenim partnerima iz Turske obnova Aladže džamije je u toku.

Memiš Šah-beg-efendija - Vakif, defterdar i nazir Memiš Šah-beg-efendija (u. 1585) živio je u Foči u 16. stoljeću.

Izgradnjom jedne džamije, medrese i mekteba u Foči Memiš Šah-beg-efendija se svrstao u red naših istaknutih vakifa. Džamija je izgrađena prije 1569. godine, nešto južnije od Hadži-Osmanove mahale, u Gornjem Polju u Foči. Spadala je među

prostranije bosanske džamije sa munarom od klesanog kamena, te mahfilom i minberom od istog materijala.

Memiš Šah-begova medresa sagrađena je prije 5. jula 1569. godine kada je sastavljena vakufnama za tu školu. Imala je 6 soba, što znači da je spadala u manje medrese. Za izdržavanje medrese vakif je ostavio 320.400 srebrenih dirhema koji će se davati pod interes. Original vakufname nalazio se u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

Medresa je prestala da djeluje kao škola prije 1845. godine otkada je u tom objektu radio mekteb. Zgrada je porušena 1942. godine, a temelji su se vidjeli petnaestak godina kasnije u desnom uglu džamijskog harema.

Medresa je imala i svoju biblioteku, a neki njeni rukopisi doneseni su iz Foče i pohranjeni u Gazi Husrev-begovu biblioteku. Na dva rukopisa vakif je ubilježen kao Memiš Šah-efendija.

Ovdje ćemo samo napomenuti da je u Pečuhu u Mađarskoj svojevremeno (prije osvojenja Sigeta, 1566. godine) postojala Memi Šah-begova tekija u kojoj je djelovao šejh Hasan-efendija, šejh i učitelj pjesnika Aga-dede iz Dobora.

Do danas nije ostalo ni traga od velikog Memišah-begova vakufa. Do 1889. godine održao se samo dio glavnice koji je donosio preskromnih 40 forinti!

Memiš Šah-beg-efendija umro je 1585. godine i ukopan desno od ulaza u svoju džamiju.

Mehmed-paša Sokolović (u.1579), veliki vezir trojice sultana, Sulejmana Kanunija, Selima II i Murada III, spada među najveće državnike Osmanskog carstva, ali je, uz Gazi Husrev-bega, naš najveći vakif i dobrotvor. Osnovao je mnoge vakufe u Istanbulu i drugim krajevima Turske, zatim Medini, Mekki, Halepu, Sofiji, Beogradu, Novom Bečeju, Bečkereku (Zrenjaninu), Višegradu, Trebinju...

Podizao je džamije, medrese, tekije, mektebe, imarete i musafirhane, bezistane, hanove i karavan-saraje, hamame, česme, kamene ćuprije. U Medini je podigao medresu, u Halepu han, kapiju prema Antakiji, nekoliko česama i džamiju pokrivenu olovom. U Galati na morskoj obali u Istanbulu podigao je krasnu potkupolnu džamiju sa šadrvanom, a pokraj nje medresu, mekteb i halvetijsku tekiju od trideset soba. Za muderrise i

Most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu

softe “uvakufio je mnogobrojne dragocjene knjige iz svih naučnih disciplina.” Džamiju je gradio veliki Mimar Sinan, a ukrasili je najbolji ondašnji umjetnici i kaligrafi. U Bujuk Čekmedži nedaleko od Istanbula izgradio je džamiju, u Hafsi kraj Edirne dva visoka hana, džamiju, vodovod i imaret “da se u njima ubogima i sirotim putnicima daje hrana.” Značajne su njegove zadužbine i u Solunu u Grčkoj. Na putu prema Jerusalemu, prolazeći kroz Liliburgas, srpski patrijarh Arsenije Černojević ovako opisuje Sokolovićeve hajrate: “I tu (ima) han veliki i hubav, i šedrvan i četiri česme teku od šedrvana, i u imaretu šedrvan, pleten od bakra, i džamija sva pokrivena olovom, i ćuprija na rijeci velika i hubava“.

Česma Mehmed-paše Sokolovića u njegovom rodnom selu

U svom rodnom mjestu Sokolović je podigao džamiju, mekteb, musafirhanu, imaret, česmu i vodovod do nje. Njegova džamija spaljena je 1943., a obnovljena 1966. godine. Do temelja je srušena i u posljednjem ratu, a potom ponovo izgrađena u prijašnjim dimenzijama. Iz te džamije početkom Drugog svjetskog rata doneseni su u Gazi Husrev-begovu biblioteku čuveni Sokolovića džuzovi, remek djelo islamske kaligrafije. Sve ove zadužbine, i u Višegradu i Sokolovićima, osim mosta, uništene su tokom Karađorđevog ustanka. Tada je s njegovih građevina skinuto 67 tovara olova i odnešeno u Srbiju.

Od njegovih beogradskih objekata valja spomenuti karavan-saraj sa bezistanom, Jeni-han, sebilj, česmu... Sokolovićev Jeni-han bio je najimpozantnija građevine te vrste u Beogradu, a vjerovatno i u cijeloj Srbiji. O Sokolovićevom Bezistanu većina putnika govori kao o najreprezentativnijoj građevini Beograda toga doba.

Nakon što je 1551. godine osvojio Bečkerek (Zrenjanin), Sokolović je u toj varoši izgradio čitav niz građevina i za njihovo izdržavanje ostavio prebogat vakuf. Evlija Čelebija o tome bilježi: „Svi hanovi, džamije, hamami, gostionice za sirotinju (imareti), medrese, tekije, škole, mesdžidi i svi dućani i bazari u čaršiji, ukratko, sve građevine u ovoj varoši (šeher) svojina su (vakuf) mudrog Mehmed-paše Sokolovića.“ Sokolovićevi objekti u Zrenjaninu porušeni su tako da od njih nije ostao „ni kamen na kamenu“.

Može li se zamisliti Višegrad i Bosna i Hercegovina bez veličanstvenog Sokolovićevog mosta na Drini. Mehmed-paša nije žalio blaga kako bi mu veliki Mimar Sinan sazidao zdanje koje će trajati pokoljenjima. Taj monumentalni objekat sa dvanaest lukova i deset stubova, ne računajući prilazno krilo, sazidan je od klesanog kamena sa kamenom sofom

LIJEVO
Most Mehmed-paše Sokolovića na Trebišnjici, općenito poznat kao Arslanagića most

DESNO
Džamija Mehmed-paše Sokolovića u njegovom rodnom selu Sokolovići kod Rudog

i mihrabom sa dva tariha na sredini. Na Drini ćuprija je sagrađena između 1571. i 1577. godine. Uz most vakif je podigao i veliki karavan-saraj, a pored njega imaret i hamam s vodovodom i više česama. Sokolovićev karavan-saraj vidio je Evlija Čelebija 1660. godine i zapisao da u njega može stati 10.000 konja, deva i mazgi! Sve je uništeno osim mosta.

Na Trebišnjici kraj Trebinja Mehmed-paša je, 1573. godine, u spomen svom sinu Kurd-begu, hercegovačkom sandžak-begu, podigao most, danas poznat kao Arslanagića most, a na desnoj obali Trebišnjice karavan-saraj pokriven olovom.

Po mišljenju Čelića i Mujezinovića, Mehmed-paša je podigao i tzv. Vezirov most u Podgorici, vjerovatno Most na Žepi, pa možda i Koziju ćupriju u Sarajevu. Da bi se to potvrdilo ili opovrglo potrebna su dodatna istraživanja.

Vakufi i hajrati velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića neprocjenjivi su sa vjerskog, humanitarnog, ekonomskog, privrednog, kulturološkog, socijalnog i svakog drugog aspekta. Nije zanemariv ni vakuf Sokolovićeve supruge Esmi-han koja je, također, pokolj-enjima ostavila vrijedne vakufe. Da spomenemo samo njenu medresu u Istanbulu na kojoj su predavali i neki istaknuti bosanski alimi poput Mehmed-efendije Azizija, sina još znamenitijeg Isa-efendije Bošnjaka, rumelijskog i anadolskog kadi-askera. Kad se ovome dodaju vakufi njegovih rođaka Deli Husrev-paše, Kara Mustafa-paše, Lala Mustafa-paše, Ferhad-paše i drugih, lahko je onda zaključiti da je ova porodica ne samo upravljala najmoćnijim Carstvom onoga doba nego je ostavila pokoljenjima velike vakufe i nenadmašne građevine. Treba pokušati zarad nas samih revitalizirati barem neke od tih vakufa za koja su u dobrotvorne svrhe utrošena silna blaga.

Hamza-beg, bosanski sandžak-beg - Bosanski sandžak-beg Hamza-beg (u. 1557) utemeljitelj je današnjeg Sanskog Mosta. Prvobitno naselje zvalo se Dičevo, a nakon izgradnje Hamza-begovih zadužbina dobilo je ime Vakfi-Sana ili Džisri-Sana. On je ovdje

Današnji izgled Hamza-begove džamije u Sanskom Mostu

podigao džamiju koja je 1604. godine upisana kao Džamija umrlog Hamza-bega. Pošto je mjesto utemeljeno na vakufskoj zemlji, to su vakufu kao vlasniku zemlje pripadali i svi spahijski prihodi. Vakuf je od mjesnog badža i drugih poreza imao prihode od 800 akči. Vakufu je pripadalo 30 parcela zemlje, jedan karavan-saraj, 10 dućana i 13 mlinova. Prema Muvekkitu Hamza-beg je podigao i džamiju u Kamengradu.

Hamza-begova džamija iz temelja je obnovljena i proširena osamdesetih godina prošlog stoljeća, a srušena u posljednjem ratu. Nakon rata izgrađena je sasvim nova, potkupolna džamija koja danas, jedina u BiH, ima četiri munare sa osam šerefeta.

Sofi Muhammed-paša - Vakufi dvojice bosanskih namjesnika imali su presudan utjecaj na urbani razvoj Banje Luke, Sofi Muhammed-pašin i Gazi Ferhad-pašin.

Sofi Muhammed-paša bio je bosanski sandžak-beg od 1554. godine uz Ferhad-pašu najveći je banjalučki vakif i dobrotvor. On je u Gornjem Šeheru u Banjoj Luci

Sofi Muhammed-pašina džamija u Banjoj Luci

Obnovljena Ferhad-pašina džamija u Banjoj Luci

podigao džamiju koja je prvobitno bila pod kubbetom, 69 dućana, hamam, han, kameni most preko Vrbasa, mlinove od kojih su dva bila na lađama i brojne parcele zemljišta. Njegova džamija bila je poznata i kao Jama džamija zbog jedne podzemne prostorije u samoj džamiji koja je, vjerovatno, služila za zikr i osamu. Gradio ju je, izgleda, veliki Mimar Sinan koji je projektirao i druge objekte ovom vakifu.

Iz njegovih sredstava je kasnije u Banjoj Luci izgrađen i jedan hanikah (derviška medresa) koji se ne spominje u vakufnami nego u kasnijim izvorima kao Hanikah Sofi Muhammed-paše.[9]

Sofi Muhammed-pašina vakufanama, pisana 4. januara 1555. godine, najstarija je originalna banjalučka vakufnama koja se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Sofi Muhammed-paša je u Sofiji u Bugarskoj podigao više objekata od kojih valja spomenuti Čarnata-džamiju, djelo Mimara Sinana. U tursko-ruskim ratovima ona je bila preuređena u crkvu sa kršćanskom ikonografijom.

Gazi Ferhad-paša Sokolović najveći je vakif i dobrotovor Banje Luke i uz Gazi Husrev-bega i Mehmed-pašu Sokolovića najveći vakif Bosne i Hercegovine. Do 1580. godine bio je bosanski sandžak-beg, a od tada prvi bosanski begler-beg. Umro je nasilnom smrću u Budimu 1590. godine. Tijelo mu je preneseno u Banju Luku i pokopano u osmougaonom i potkupolnom kamenom turbetu, desno od ulaza u harem. Njegove zadužbine učinile su Banju Luku šeherom. U srcu današnje Banje Luke podigao je monumentalnu potkupolnu džamiju složenijeg tipa. Srbi su je srušili, iako u Banjoj Luci nije bilo nikakvih vojnih dejstava, kao i sve ostale banjalučke džamije. Obnovljena je tek nedavno skupa sa turbetima i šadrvanom.

U vremenu od 1574. do 1588. on je u Banjoj Luci podigao i uvakufio još i ove objekte: kameni most blizu tophane na Vrbasu, još jedan most na

9 GHB, R-8002, list 63a.

Crkvici, pred Ferhadijom šadrvan s vodovodom, česmu, mekteb, karavan-saraj, hamam, hambar za žito, tophanu, mlin sa tri vitla na Vrbasu, dvije stotine dućana blizu vakifove džamije, te popločao kaldrmu od mekteba do tophane i stare Banje Luke do čaršije. Vakufu je priključio i kamenolome u Isa-begovoj mahali. Uvjetovao je i to da se iz njegova vakufa karavan-saraj pokrije olovom, udvostruči hamam, da se izgradi tekija, poprave temelji mosta, da se podigne medresa i imaret, bezistan i još jedan han. Osim tekije i drugog hana ostali objekti su izgrađeni. Vjerovatno je Ferhad-paša utemeljio i muvekkithanu jer se u njegovoj vakufnami spominje plaća službeniku koji navija sat (muvekkitu), a također i sahat-kulu izgrađenu prije 1587. godine, koja bi mogla biti prva građevina tog tipa u Bosni i Hercegovini.

Izgradnjom svojih brojnih zadužbina u dijelu grada koji se zove Donji Šeher, današnjem središtu Banje Luke, Ferhad-paša je otvorio drugi veliki period u izgradnji grada koji se od tada počinje naglo razvijati na sve četiri strane. Za nepunih pedeset godina nastalo je na tom prostoru osam novih mahala.

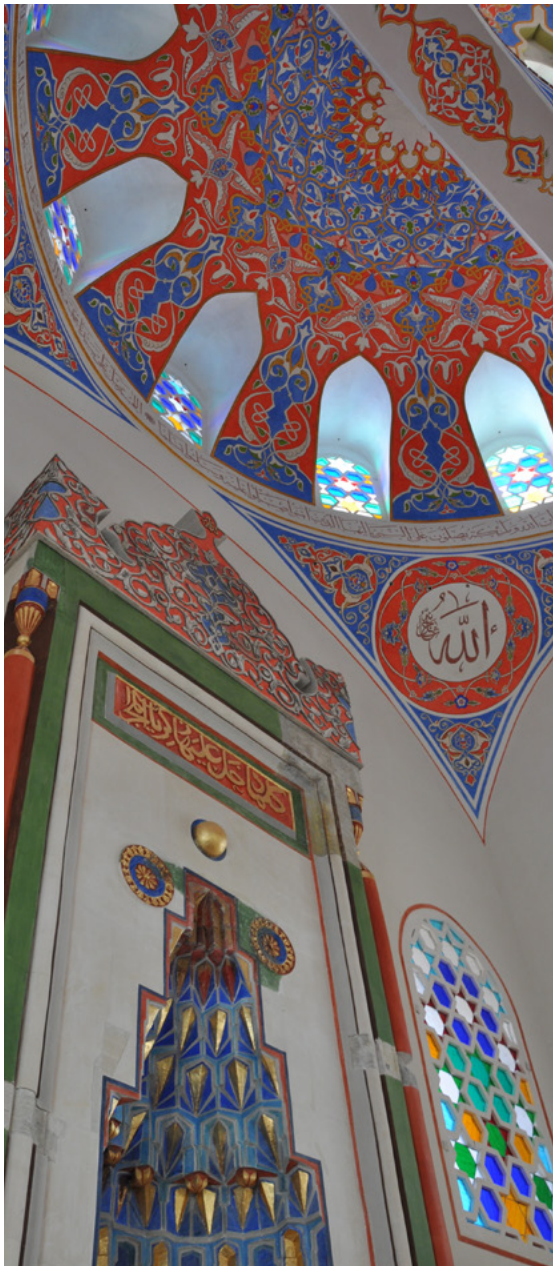
Ferhad-paša je kupio više zemljišnih parcela u gradu i više čifluka i raznih zgrada izvan Banje Luke i sve to uvakufio. Vakufnama je napisana u januaru 1587. godine. Original nije sačuvan nego samo dva prijepisa, od kojih jedan u Kadićevom *Zborniku*.

Ferhad-paša je podizao hajrate i po drugim mjestima: u Kostajnici hamam, u Livnu, Ravnom, Dobrunu (kod Višegrada), Sogubini, Kratovu i Svinjar(ev)u po han, u Zemuniku džamiju i mekteb, u selu Gornje i Donje Hrvace džamiju, mekteb i dućane, u Vrani mekteb.

U austrougarskom periodu u haremu Ferhadije iz Ferhad-pašina vakufa izgrađena je velika i lijepa zgrada mekteba u kojoj je danas sjedište Medžlisa IZ-e i Banjalučkog muftijstva. Tu su se tokom posljednjeg rata, nakon rušenja Ferhadije, obavljali dnevni namazi, džume i bajram-namazi.

U Pečuhu, u Mađarskoj, podigao je džamiju pod kupolom, dvostruki hamam, mekteb i tekiju.

Ferhad-pašin šadrvan u haremu njegove džamije u Banjoj Luci

Dio ukrasa Ferhadije džamije u Banjoj Luci

Hasan-efendija Defterdar treći je po značaju banjalučki vakif. Bio je Ferhad-pašin prijatelj i timar defterdar na njegovom divanu. On je u Banjoj Luci 1594. godine podigao drugu potkupolnu džamiju poznatiju pod imenom Arnaudija. Zidana je od kamena kao i njena munara, a pokrivena jednom većom i tri manje kupole. Uz nju je vakif podigao mekteb, česmu, manju munaru koju narod naziva „munaricom“ ili „akšamlukom“ za učenje akšamskog ezana i u nesigurna vremena kada je opasno penjati se na munaru. Uz džamiju je osmougaono kameno turbe, pokriveno kupolom, u kojem je ukopan vakif. Kamena česma s koritom u haremskom zidu građena je vjerovatno u isto doba i po svoj prilici je vakuf Hasan-efendije defterdara. Vakufnama nije sačuvana, pa se ne zna koliko sredstava je i koje koristonosne objekte Hasan-efendija ostavio za izdržavanje džamije i službenika. I ovu džamiju su porušili Srbi 1993. godine. To je jedina banjalučka džamija koja još nije obnovljena, ali se vrše pripreme za njenu obnovu u režiji Vakufske direkcije.

Kara Mustafa-paša Sokolović, amidžić Mehmed-paše Sokolovića, jedno vrijeme bosanski sandžak-beg (1555), kasnije budimski vezir, gdje je i pogubljen, osnivač je i najveći vakif kasabe Rudo u Bosni. Iz njegove vakufname iz 1555. godine, koja se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, čitamo da je podigao i uvakufio slijedeće objekte: džamiju u Rudom; mekteb u njenoj blizini; han koji je namijenjen putnicima namjernicima; kameni most na Limu u Rudom; hamam. Za njihovo izdržavanje uvakufio je ove koristonosne objekte: mlin sa četiri vitla na rijeci Krupi, dvije stupe za valjanje sukna, tabačke radionice pod krovom, više dućana na trgu za privrednike, zanatlije i trgovce. Uvakufio je sve u tom mjestu, i trg i prihode od raznih taksa i sve zakupe od parcela dodijeljenih ljudima ove kasabe za stanovanje i privređivanje.

Osim zadužbina nabrojanih u njegovoj vakufnami Mustafa-beg (Mustafa-paša) „popravi mnoge džamije i mesdžide, medrese i bogomolje, kuće za učenje i podučavanje i stare

DESNO
Rudo je osnovao Kara Mustafa-paša Sokolović

Arnaudija džamija u Banjoj Luci, zadužbina Hasana Defterdara

DESNO
Staro Rudo, turbe

vakufe, da poboljša puteve i izgradi mostove, da podigne ribate (tekije, svratišta) i hanove i ostala zdanja dobrotvornog karaktera u razne svrhe."

Hamdija Kreševljaković bilježi da je Kara Mustafa-paša Sokolović u Mokrom kod Sarajeva, sredinom 16. stoljeća, sagradio jednu džamiju i han. Te su zadužbine postojale još 1798. godine, a kad su propale ne zna se. Na njih je doskora podsjećao lokalitet Vakuf. Isti autor tvrdi da je Kara Mustafa-paša graditelj jednog drvenog mosta preko Drine u Goraždu.

Vjerovatno je vakufe ostavio i u Budimu. Sačuvano je njegovo pismo iz 1571. godine upućno kadiji Kovina u Dalmaciji da da mu pošalje 200 zidara za gradnju velikog mosta između Pešte i Budima.

Karađoz-beg, hadži-Mehmed, sin Ebi Seadetov, najveći je vakif Mostara i cijele Hercegovine svih vremena. Njegov brat Rustem-paša, veliki vezir i zet sultana Sulejmana Kanunija, ostavio je značajan vakuf u Sarajevu. Drugi mu brat bio je Sinan-paša, hercegovački sandžak-beg od 1547. do 1549. godine.

Zaim Hadži-Mehmed-beg (Karađoz-beg) je rođen u Potocima (Bijelo Polje) kod Mostara. Umro je u Mostaru iza 1570. godine i ukopan iza mihraba svoje džamije u Mostaru. U središtu Mostara je 1557. godine izgradio monumentalnu Karađoz-begovu džamiju. Građena je od tesanog kamena i presvođena jednim velikim kubbetom i tri mala u predvorju. Nad ulazom je kaligrafski, stihovani tarih s godinom gradnje. Uz desni zid je prigrađena veoma lijepa munara od tesanog kamena sa šerefom koja je ukrašena stalaktitima. Unutrašnjost je ukrašena raskošnim vegetabilnim ornamentima i kaligrafijom. Ovo je najljepša džamija Hercegovine. Uz džamiju je harem sa starim nišanima, šadrvanom i medresom. Karađoz-begova medresa je podignuta desetak godina nakon džamije sa istočne strane. Sastoji se od glavne prostorije za predavanje i četiri sobe za boravak učenika, a sve su prekrivene kubbetima. Za izdržavanje medrese, plaću muderrisima i pripomoć učenicima vakif je izdvojio 100.000 srebrenih dirhema. Vakif je u blizini džamije podigao mekteb, imaret „sa visokim svodovima"

Karađoz-begova džamija, najljepša džamija Mostara i cijele Hercegovine

i musafirhanu. U Potocima je podigao mesdžid i mekteb, u Konjicu mekteb, četiri mosta: na Neretvi u Konjicu, na Buni u Blagaju i dva na Lištici. Po jedan han izgradio je u Mostaru, Konjicu, Čičevu kod Konjica i Potocima. Iz sredstava Karađoz-begova vakufa sagrađen je kasnije hamam, presvođen kubbetima, u Blagaju, kameni mostić kod džamije u Potocima, česma i šadrvan uz Karađoz-begovu džamiju u Mostaru. Za izdržavanje svojih zadužbina Karađoz-beg je izdvojio 300.000 srebrnih dirhema, a od koristonosnih objekata: 42 dućana u mostarskoj čaršiji, 16 tabhana u blizini imareta, šest mlinica i dvije stupe za valjanje sukna u Knešpolju (Mostarsko blato), osam mlinica i dvije stupe na izvoru Bune, zemlje u Knešpolju i Mostaru. Tri originalne Karađoz-begove vakufname (dvije ukrašene pozlaćenim unvanima) čuvaju se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Karađoz-begov šadrvan u haremu njegove džamije u Mostaru

Nesuh-age Vučjakovića džamija u Mostaru

Ćejvan-ćehajina džamija u Mostaru ima „lijevu“ munaru

Jedno vrijeme Karađoz-beg je bio dizdar jajačke tvrđave. U tom vremenu on je u Jajcu osnovao muallimhanu i za njen rad i održavanje uvakufio četiri mlina i bašču s vinogradima.

Godine 1889. Karađoz-begov vakuf je u svom posjedu imao 27 i po dućana, deset magaza, pekaru i pet mezarja.

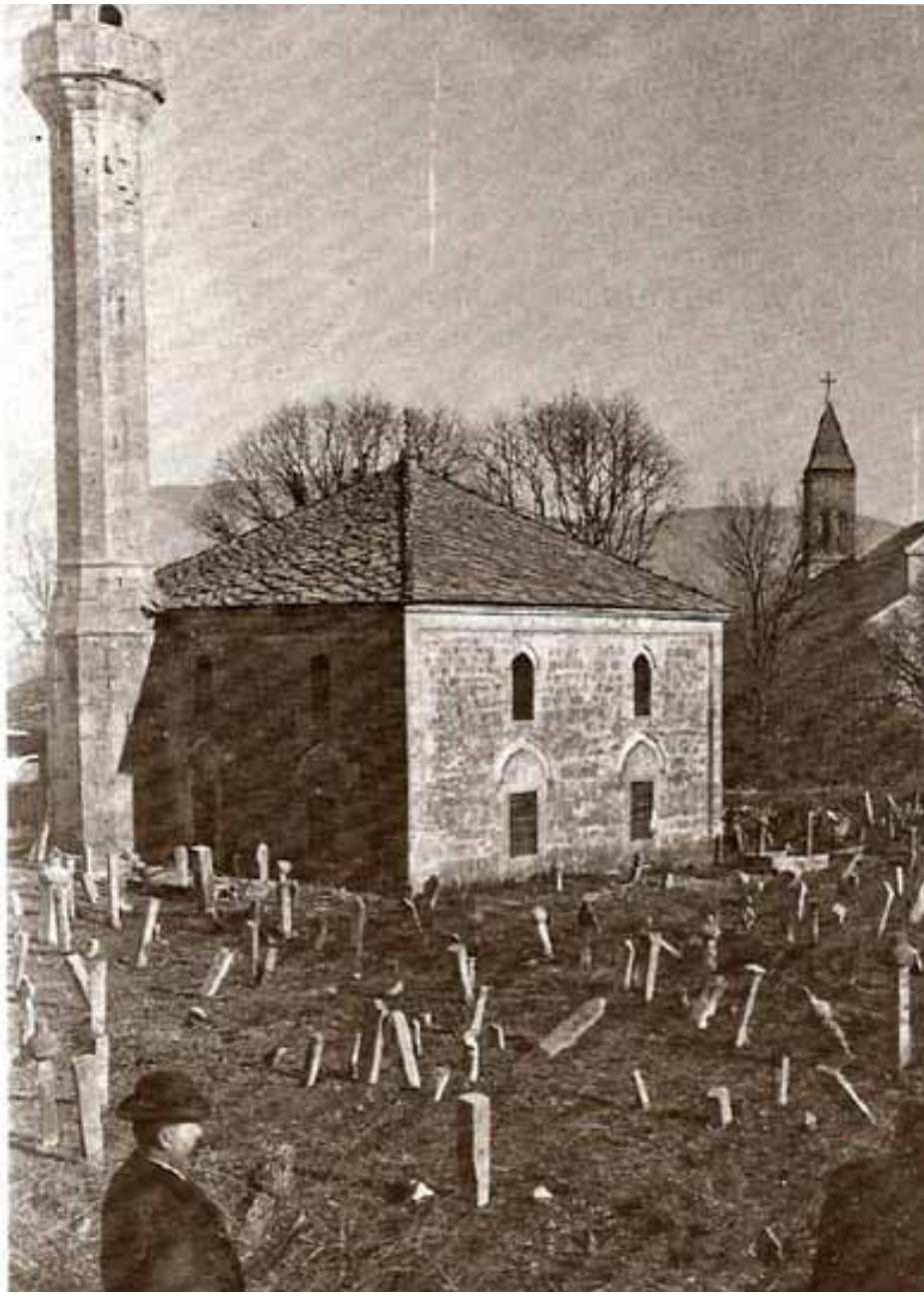
Nesuh-aga Vučjaković - Vučjakovići su bili kapetani ljubuške i mostarske kapetanije. Nesuh-aga je 1559. godine bio dizdar tvrđave u Ljubuškom, a kasnije je preselio u Mostar. Njegova džamija treća je potkupolna džamija u Mostaru. Izgrađena je prije 1564. godine kad je legalizirana njegova vakufnama. U tarihu stoji 935 (1528/29) godina koja možda nije dobro pročitana. Ova džamija je poznata i kao džamija Pod lipom. Zidana je od kamena, prekrivena jednom velikom i tri male kupole iznad trijema koji se oslanja na četiri precizno klesana stuba s kapitelima. Uz desni zid joj je prigrađena munara od tesanog kamena. Oko džamije je harem sa česmom i Krehinim turbetom koje je ovamo preneseno iz harema Ćose Jahja-hodžine mahale (Musalla). Vakif je kraj džamije podigao mekteb, potom džamiju i mekteb u tvrđavi u Ljubuškom (zidine postoje i danas). Odredio je da se iz sredstava njegova vakufa obnavljaju mostovi na Radobolji i Trebižatu. Za izdržavanje zadužbina uvakufio je 123.000 srebrenih dirhema u gotovini, 28 dućana u blizini džamije, više mlinica na Radobolji i Studencima kod Ljubuškog.

Godine 1889. ovaj vakuf je u svom posjedu imao tek pet dućana i harem ispred džamije. Dvadeset i tri dućana su već tada otuđena, ostalo je oteto kasnije.

Ćejvan-ćehaja (u. 1569) spada u red najvećih mostarskih i općenito hercegovačkih vakifa. Bio je oprošteni rob hercegovačkog namjesnika Sinan-paše. On je u Mostaru, na lijevoj obali Neretve, nedaleko od Starog mosta, 1552. godine sagradio džamiju od kamena i sa kamenom munarom lijevo od ulaza. Uz nju je podigao mekteb, medresu i biblioteku. Na Radobolji je podigao kameni most poznat pod imenom Kriva ćuprija koji se doima poput minijaturnog Starog mosta. Pretpostavlja se da je on bio uzor za gradnju Starog mosta. Ćejvan-ćehaja je zaslužan i za kaldrmisanje mostarskih ulica. Sagradio je i po jednu džamiju u Blagaju (Bunsko) i Gabeli, po jedno vrelo u nahiji Broćno i Ričicama (Dubravska visoravan), te odredio da se novcem iz njegova vakufa popravlja most na Bunici u Blagaju. Ovaj vakuf je kasnije podigao veći hamam pod kubbetima u Prijekoj čaršiji, šadrvan i muvekkithanu pred njegovom džamijom u Mostaru. Još je odredio da se popravlja vrelo Halebinovac kraj Neretve, da se za Bajram žrtvuje po deset kurbana i meso podijeli sirotinji, da se kupuje voće i slatkiši mektebskoj djeci, da se podmiruju avarizi (vanredni porezi) Mostarcima i drugo. Za izdržavanje svojih zadužbina Ćejvan-ćehaja je izdvojio 150.000 srebrenih dirhema u gotovini, te zavještao 67 dućana, više pekara u mostarskoj čaršiji, 22 dućana u Gabeli koja je u njegovo doba bila kasaba, više mlinica na Jasenici i Studencima. Ćejvan-ćehajine zadužbine (džamija, medresa, mekteb, ćuprija, hamam), posebno njegovih šezdeset i sedam dućana, značilo je mnogo za urbani i privredni razvoj Mostara i njegovo prerastanje iz vojne utvrde u trgovačko i kulturno središte Hercegovine.

Godine 1889. ovaj vakuf je u svom posjedu od koristonosnih objekata imao tek 15 dućana, dvije kuće i zemlju u Mostarskom blatu.

Derviš-paša Bajezidagić (u. 1603), u dva navrata begler-beg u Bosni, pjesnik i vojskovođa, veliki je mostarski vakif. Derviš-paša je za svog prvog namjesnikovanja, 1592. godine u Mostaru, u mahali Podhum, podigao lijepu kamenu džamiju s munarom od klesanog kamena i prekrivenu pločom. Uz nju je podigao mekteb, medresu i biblioteku. Postoji popis njegovih veoma vrijednih rukopisa koje je priložio svojoj biblioteci. Neki od njih se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci kao i njegova vakufnama iz januara 1593. godine. Za izdržavanje zadužbina Derviš-paša je izdvojio 130.000 srebrenih dirhema u gotovini, te zavještao devet dućana u Mostaru i mlinicu sa pet vitlova na Buni. Godine 1889. ovaj vakuf je posjedovao jednu kuću, četiri dućana i dva mezarja.

Bajezidagića džamija u Mostaru

Koski Muhammed-pašina džamija nalazi se na najljepšem mjestu u Mostaru

DESNO
Koski Muhammed-pašin šadrvan u haremu njegove džamije u Mostaru

Koski Muhammed-paša, sin Mustafin, roznamedžija velikog vezira Lala Mustafa-paše Sokolovića i timar defterdar, veliki je mostarski vakif. Umro je 1611. godine, pa je gradnju njegovih zadužbina dovršio brat mu Mahmud. Koski Muhammed-paša je u Mostaru, na samoj stijeni iznad lijeve obale Neretve, nedaleko od Starog mosta, sagradio veoma lijepu džamiju pod kubbetom i munarom od tesanog kamena u podnožju ukrašenu ornamentima. Vakif je kraj džamije sagradio hanikah medresu sa jednom većom i deset manjih soba za učenike. Bila je to prva ustanova ovog tipa u Hercegovini. Hanikah je postepeno prerastao u medresu koja je zatvorena 1924. godine. Objekat je porušen 1951., a ponovo izgrađen 1979. godine.

Ovaj vakif je 1608. godine u Mostaru sagradio jedan karavan-saraj. O toj gradnji sačuvan je tarih od 14 stihova iz pera mostarskog pjesnika hadži-Derviša (Žagrića). Iz ovog tariha se vidi da je vakifu ime Muhammed, a ne Mehmed kako se do danas pisalo.

Iz sredstava Koski Muhammed-pašinog vakufa u haremu njegove džamije izgrađen je šadrvan na kojem se nalaze dva lijepa tariha na arapskom jeziku.

Za izdržavanje svojih zadužbina vakif je ostavio 200.000 akči gotova novca i značajne nekretnine u Mostaru, Suhom Dolu i Vrapčićima. Godine 1889. ovaj vakuf je u svom posjedu imao 26 dućana, dva vrta i džamijski harem.

Koski Muhammed-paša je u Beogradu podigao džamiju na starom Sarajevskom putu, u mahali koja je po njemu dobila ime. Spomenuta je u vakufnami Ahmed-paše Ćuprilića, a o njoj govori i Evlija Čelebija 1660. godine. Koski Muhammed-pašinom vakufu pripadala je i halvetijska tekija u Beogradu. Prema nekim indicijama ona se nalazila u mahali Tir-i Bala.

LIJEVO
Šerefe Roznamedžijine munare

DESNO
Obnovljena Roznamedžijina medresa i šadrvan

Roznamedži Ibrahim-efendija markantna je i ugledna ličnost na dvoru u Istanbulu u prvoj polovini 17. stoljeća. Bio je roznamedžija sultana Murata IV (1623-1640), službenik koji je zadužen na Porti da vodi svakodnevno knjige, prvenstveno spahijskih prihoda i rashoda, dnevni hroničar. Umro je 1637. godine. Njegova je naročita zasluga što je obnovio i proširio mostarski vodovod. On je prije 1620. godine u Mostaru, stotinjak metara sjeverno od Karađoz-begove džamije, podigao lijepu kamenu džamiju sa munarom od tesanog kamena i predvorjem sa stubovima. Ispred džamije je podigao najprostraniju mostarsku medresu, pred kojom je oko 1800. godine podignut i šadrvan. Danas je ta medresa obnovljena i izdaje se pod zakup. Lokacija u centru Mostara garancija je uspješnog poslovanja u ovom atraktivnom objektu.

Vakufnama Roznamedžije Ibrahim-efendije nije sačuvana pa se ne zna koliko novca i koje objekte je ostavio za izdržavanje džamije i medrese. Sudeći po ostalim mostarskim vakufima ta izdvajanja su bila velika, vjerovatno više gotovine i desetine dućana i drugih koristonosnih objekata.

Hadži-Ahmed-beg Lakišić - Porodica Lakišić dala je nekoliko vakifa, a najznačajniji je hadži-Ahmed-beg, sin Husejnov. On je 1650. godine u Ričini u Mostaru sagradio lijepu i prostranu džamiju od kamena, pokrivenu pločom. Uz desni zid joj je prigrađena munara osrednje visine od klesanog kamena. Ovaj vakif je uz džamiju ustanovio i jedan mekteb. Za njihovo izdržavanje zavještao je 40 dućana u mostarskoj čaršiji (pet dućana je bilo u Kujundžiluku), mlinicu s dva vitla na Radobolji, te 200.000 akči u gotovini. Jedan od dućana ovog vakufa u Kujundžiluku bio je prisvojio Halil Kapić iz Baline mahale 1830. godine, pa su mutevellije morale intervenirati da se on vrati.

Na Lakišića groblju, koje je imalo površinu od nepunih 20 dunuma, Austrijanci su napravili željezničku stanicu, magazin okružne oblasti, magazin općine i upravu gradskih daća. Danas je taj harem sveden na tek stotinjak kvadrata u kojem se nalazi nekoliko mezarova, između ostalih i mezar nekadašnjeg popularnog gradonačelnika Mostara Mujage Komadine.

Godine 1889. ovaj vakuf je posjedovao 21 dućan (19 dućana je već otuđeno!), magazu i dva mezarja.Nije poznato da li je ijedan od 40 dućana Lakišića vakufa danas u vlasništvu Islamske zajednice!

Lakišića džamija u Mostaru imala je najprostraniji harem od svih mostarskih džamija

Džamija Mehmeda-čauša (Tekijska) u Konjicu

DESNO
U toku je obnova u ratu porušene Kizlar-agine džamije u Varcar Vakufu (Mrkonjić-Gradu)

Mehmed-čauš, sin Abdijin, najveći je vakif Konjica. On je 1622. godine u ovom gradu podigao džamiju na samoj lijevoj obali Neretve, poznatu i pod imenom Tekijska. Zidana je od kamena kao i njena munara, a pokrivena kubbetom. Ima natkriveno predvorje koje je, vjerovatno, nekada bilo pokriveno uobičajenim kupolicama. Osim džamije Mehmed-čauš je kraj nje podigao i jedan mekteb, tekiju od deset soba za derviše i musafirhanu. U gotovini je izdvojio 350.000 akči, što je činilo polovinu njegova imetka, čiji će se prirast koristiti za izdržavanje džamije, mekteba, tekije, imareta i za plaće službenika. Vakufnama nije sačuvana, ali je sačuvan njen prijevod.

Mustafa Kizlaraga, sin Mehmed-bega – najveći vakif i utemeljitelj Varcar Vakufa, danas Mrkonjić-Grada. Vakufnamu za svoje zadužbine u Varcar Vakufu legalizirao je u Istanbulu između 11. i 20. februara 1595. godine. Original Kizlaragine vakufname, na turskom jeziku, danas se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (dok. br. 1326). Vakufnama je u vidu knjige manjeg formata na 33 stranice. Ona nam kazuje da je carski Kizlaraga Mustafa u ovom gradu podigao potkupolnu džamiju od kamena i sa kamenom munarom, jedan mekteb, jedan čvrsti i visoki han (karavan-saraj) od 20 soba, 24 dućana i jednu pekaru. Treba napomenuti da je spomenuti han isključivo služio za zbrinjavanje putnika i da se te usluge nisu smjele naplaćivati niti han izdavati pod kiriju. U gotovini Mustafa Kizlaraga je uvakufio 674.100 akči. Pred ovom džamijom je do njenog rušenja u jesen 1992. godine postojao i šadrvan koji se u vakufnami ne navodi, ali se spominje sujoldžija koji će brinuti o vodovodu i vodoopskrbim objektima. Vakif je za džamiju uvakufio nepoznat broj vrijednih rukopisa (odredio je čuvara knjiga) i dva šamadana (svijećnjaka) od kojih je jedan (s natpisom) bio originalan, ali je i on prilikom rušenja džamije propao.

Džamija je zbog svoje ljepote i arhitektonske vrijednosti još prije rata bila nacionalni spomenik pod zaštitom države. Danas je u toku njena obnova, koja je inače otpočela u ljeto 2013. godine.

Husejn-beg, sin Ilijasov (Šudža-begov), Arnautović najveći je vakif Rogatice, ranije Čelebi Pazara. Ponegdje se spominje s titulom čelebi. Iz njegove sačuvane vakufname napisane 1558. godine vidi se da je Husejn-beg u Rogatici i okolini ostavio slijedeće zadužbine: džamiju i uz nju mekteb; mekteb u blizini svoje kuće u Vrhbarju; hamam; tabhanu za štavljenje kože na Topliku i svu opremu i prava koja joj pripadaju; pet dućana koje je kupio od Sefer-ćehaje; kuću s baščom iza navedenih dućana; dva dućana, te kuću i bašču koju je kupio od Ajasovih sinova; četiri dućana koja je kupio od ćurčije Alije; tri mlina i valjaonice sukna na Rakitnici što ih je kupio od terdžumana Alije, te njivu u blizini; deset dućana koje je podigao ispred svog karavan-saraja i 76.430 akči u gotovini. U korist ovoga vakufa njegova supruga Hatidža-hatun, kći Sinana-vojvode, uvakufila je 15.016 akči, a njegova sestra Mihri-hatun 3.000 akči.

Ovaj vakif se u ranim izvorima imenuje kao Ilijas Arnaud (otud njegovom sinu prezime Arnautović), što znači da je imao dva imena, Ilijas i Šudža-beg (Šudžauddin). On je bio imućan čovjek i jedan je od prvih vakifa Rogatice. Kasnije je u njegov posjed došao i hamam Mehmeda-čalebija, Isa-begova sina. Nakon što je temeljito obnovljen, hamam je izdavan pod zakup uz godišnji prihod od 1.500 akči. (POF, 52-53, str. 288)

Husejn-begov punac Sinan-vojvoda također je vakif. On je u Rogatici prije 1565. godine podigao džamiju koja se izdržavala od glavnice u iznosu 12.000 akči i prihoda hamama.

Čaršijska džamija u Rogatici poznata je i kao Šudžauddinova džamija. Pošto je Husejn-begovom ocu drugo ime bilo Šudža-beg, onda bi on mogao biti graditelj te džamije. Ime Šudžauddin ili kraće Šudža veoma je rijetko, pa je malo vjerovatno da su u Rogatici u to doba živjela dvojica Šudžaa. U tom slučaju je Šudžauddinova (Čaršijska) džamija u Rogatici podignuta prije 1558. godine kada se Šudža-beg spominje kao rahmetlija.

Šudžauddin je u Rogatici, prije 1558. godine, podigao i jednu medresu koja je po njemu bila poznata kao Šudžauddinova. Medresa je bila situirana s južne strane Šudžauddinove (Čaršijske) džamije, prema džamiji su stajale prostorije same medrese, a prema čaršiji niz dućana. I njegov han (karavan-saraj) bio je u blizini Čaršijske džamije, a stradao je u požaru krajem 1943. godine.

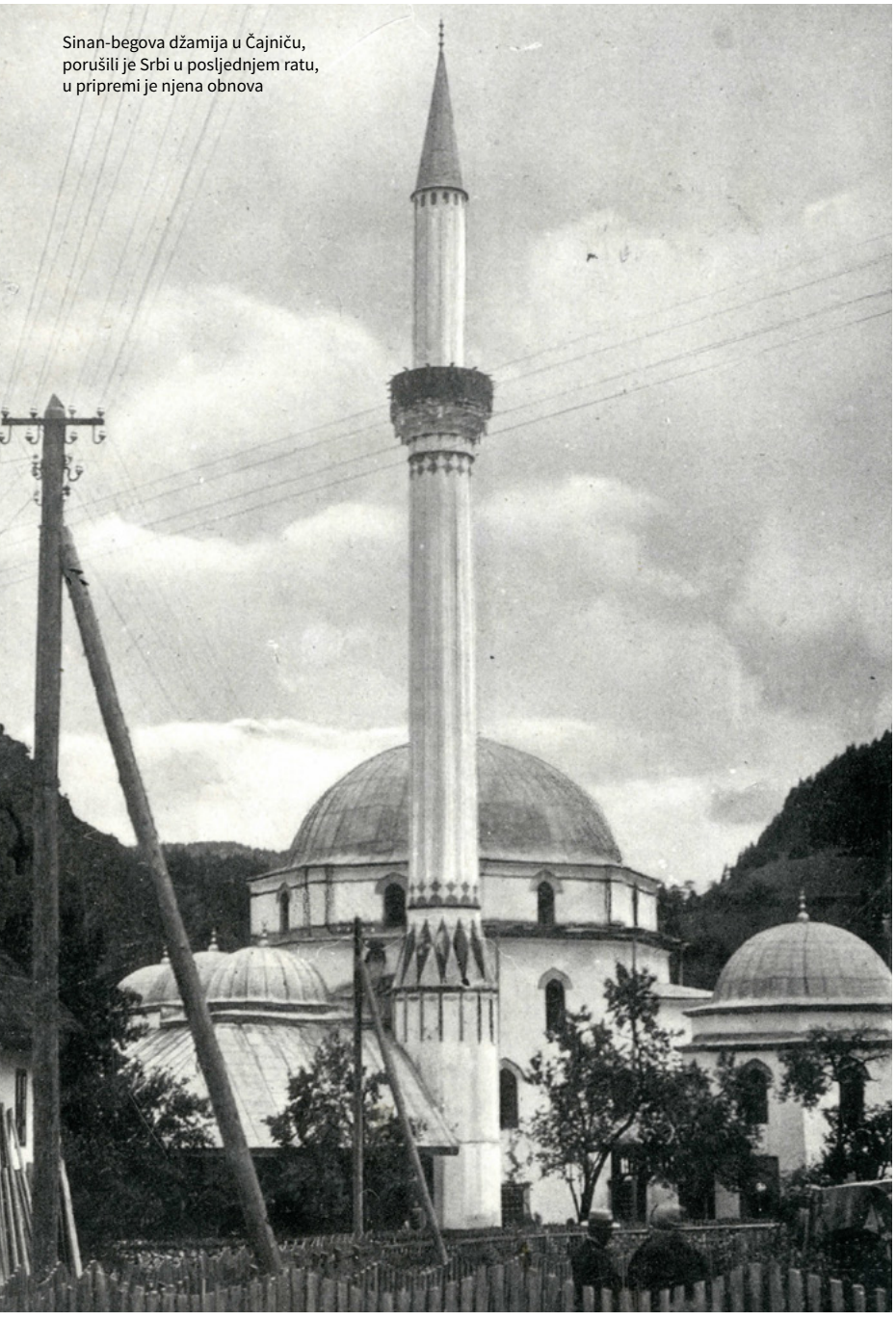
Obnovljena Čaršijska džamija u Rogatici

Godine 1889. vakuf Šudžauddinove (Čaršijske) džamije posjedovao je jedan veći han (karavan-saraj), devet dućana, pet odaja i glavnicu od 1530 forinti. Džamija je izgorjela skupa sa čaršijom 1914., a obnovljena 1933. godine. Do temelja su je srušili Srbi i u posljednjem ratu, pa je opet obnovljena.

Turali-begova džamija u Tuzli

Sinan-begova džamija u Čajniču, porušili je Srbi u posljednjem ratu, u pripremi je njena obnova

Turali-beg - Turali-begov vakuf bio je najbogatiji u Tuzli i sjeveroistočnoj Bosni općenito. Njegovi hajrati bili su presudni za razvoj Tuzle koja je zaostajala za Gornjom Tuzlom. On je u Donjoj Tuzli polovinom 16. stoljeća izgradio i uvakufio niz objekata: džamiju, mekteb, hamam, vodovod, han i 38 dućana. U gotovini je ostavio 300.000 dirhema. Još je uvakufio jednu njivu i četvrtinu prihoda od slane vode. Iz prihoda slane vode Donjoj Tuzli je pripadalo 80 i po dana korištenja što je iznosilo 2012 forinti, a Gornjoj Tuzli 54 i po dana što je iznosilo 1635 forinti. Austrougarska vlast je oduzela pravo vakufu na korištenje slane vode i od 1886. godine za to izdvajala simboličnu odštetu. Danas je na ime ovog vakifa u blizini njegove džamije u Tuzli izgrađen stambeno-poslovni objekat čime je barem djelimično revitaliziran ovaj najznačajniji tuzlanski vakuf.

Brojni Turali-begovi objekti nalazili su se još u Iloku (Hrvatska), Foči, Čačku (Srbija), te u blizini Prače.

Gazi Sinan-beg Boljanić, sin Bajramagin, zet velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića, bosanski i hercegovački sandžak-beg, jedan je od najvećih naših vakifa. Porijeklom je iz Boljanića kod Pljevalja. Nedavno mu je obnovljen očev mezar s nišanima u rodnom mjestu. On je u Čajniču 1570. godine podigao lijepu, potkupolnu džamiju, kraj nje medresu i mekteb, tekiju sa kuhinjom, pekarom i musafirhanom, karavan-saraj, mesdžid u Novoj mahali u istom gradu, devedeset i dva dućana, dvije radionice za štavljenje kože i šest mlinova. Za izdržavanje zadužbina Sinan-beg je ostavio velika imanja pobrojana u sačuvanoj vakufnami iz 1582. godine (GHB) i 440.000 akči (ili dirhema) u gotovini. Njegova žena Šemse-kaduna uvakufila je 80.000 akči u gotovini iz čijih će se prihoda izgraditi džamija i drugi vakufski objekti.

Osim u Čajniču Sinan-beg je izgradio i uvakufio brojne zadužbine u još nekoliko mjesta. U kasabi Cernik i sandžaku Začasna (Čazma u Slavoniji) Sinan-beg je podigao jedan mekteb, karavan-saraj i hamam, u Sopotu kod Nevesinja džamiju, mekteb u selu Njegoševići, karavan-saraj u Priboju, most na

Limu, na Janjini u Međurječju. Za održavanje tih objekata izdvojio je dodatnih 10.000 akči. Jedan je most podigao u Banjoj Luci na Vrbasu. Izvjesni janjičar Mustafa u njegovo ime podigao je jedan mesdžid u Jajcu i priključio ga Sinan-begovom vakufu. Svi objekti Sinan-begova vakufa porušeni su tokom vremena, a džamija, šadrvan i turbeta u posljednjem ratu. Godine 1889. ovaj vakuf je posjedovao kiriju za četiri dućana, kiriju za pola dućana, kiriju za jednu kuću, kiriju za konak, kiriju za pola hana, jednu mukatu, trećinu od vakufskih zemljišta, kiriju za pazarište od Beledije i prirast od glavnice (1.260 forinti) od 126 forinti. Ukupna dobit iznosila je 987 forinti. Od ovog velikog vakufa do danas nije ostalo skoro ništa! Vakufska direkcija vodi akciju obnove Sinan-begove džamije.

Sinan-begova medresa u Čajniču (spominje je Evlija Čelebija) podignuta je iz njegovih sredstava nakon njegove smrti. Kasnije ju je obnovio kadija Ibrahim-efendija Haznadarević.

Sinan-beg je umro 1582. godine i ukopan u kamenom turbetu skupa sa ženom Šemse-kadunom. U drugom turbetu ukopani su njegovi srodnici.

Sinan-begovi sinovi bili su vakifi. Hasan-beg je podigao džamiju u Kotor-Varoši, a Sulejman-beg u Dubočcu na Savi.

Sinan-begov brat Husejn-paša (u. oko 1596) sagradio je u Pljevljima monumentalnu, potkupolnu džamiju, kraj nje sahat-kulu i i druge značajne objekte islamske kulture. I njihovi potomci bili su vakifi.

Hadži-Bali-beg živio je u Kladnju u 16. stoljeću. On je u ovom gradu, na lijevoj obali Drinjače, oko polovine toga stoljeća podigao potkupolnu džamiju sličnu Čekrekčijinoj u Sarajevu. Obje imaju spljoštene kupole s niskim tamburom bez prozora, pa ih je možda gradio isti neimar. Uz desni zid prigrađena je kamena munara osrednje visine. Džamija je poznata kao Hadži-Bali-begova ili Kuršumlija, jer je prekrivena olovom. Vakif je svakako kraj džamije ustanovio i mekteb. U dvorišnom zidu i danas postoji lijepa kamena česma tipa musluk zvana Đurđihanumina

LIJEVO
Bali-begova (Kuršumlija) džamija u Kladnju

DESNO
Hadži-Hasanova (Čaršijska) džamija u Tuzli

česma. Ova dobrotvorka hadži-Džurdžihan vjerovatno je bila hadži-Bali-begova supruga. Hadži-Džurdžihan je imala poseban vakuf za svoju česmu čija je glavnica 1889. godine iznosila 3.000 forinti i donosila prinos od 300 forinti. Sam Hadži-Balibegov vakuf tada je ubirao prihode od dvije bašče i imao prinos od glavnice čiji je iznos bio 300 forinti.

Hadži-Hasan uz Turali-bega najznačajniji je vakif Tuzle. On je iza 1548. godine u centru Tuzle podigao lijepu i prostranu džamiju od kamena i sa visokom kamenom munarom. Džamija danas ima manje predvorje koje se oslanja na kamene stubove. Pokrivena je četverostrešnim krovom i crijepom. Moguće je da je nekada imala kubbe jer je zabilježeno da je s nje skidano olovo. Ta džamija je u Tuzli poznata kao Čaršijska, jer se nalazi usred grada, sa svih strana okružena ulicama. Temeljito je popravljena 1873. godine o čemu nad ulazom postoji tarih. Na trgu ispred džamije izgrađena je veoma lijepa česma (sebilj) od kamena, na visokom postolju, u neomaurskom stilu. Nije sačuvana hadži-Hasanova vakufnama, ali se iz kasnijih popisa naslućuje da je taj vakuf bio veoma bogat. Godine 1889. u svom posjedu imao je 11 dućana, kuću, pekaru i han. Ukupan prihod iznosio je 2.951 forintu.

Kuršumlija džamija u Maglaju

Ahmed-paša Budimlija, bosanski valija od 1593. do 1595. godine, bio je veliki vakif Gračanice kod Doboja. On je u naznačenom periodu u ovom gradu podigao jedinu potkupolnu džamiju koja postoji i danas. Poznata je kao Ahmed-pašina ili Čaršijska džamija. Pokrivena je kupolom i ima predvorje koje se oslanja na četiri kamena stuba. S desne strane stoji vitka i visoka munara. Uz džamiju vakif je podigao i jedan mekteb. Nisu poznati ostali njegovi hajrati jer se vakufnama nije sačuvala. Džamija je temeljito obnovljena 1914. godine zaslugom džematlija i poznatog kadije i muderrisa hadži-hafiza Hasan-efendije Hadžiefendića.

Vakuf Ahmed-pašine džamije je 1889. godine imao prihode od kirije za šest dućana, kirije za jednu pekaru, kirije za jednu odaju, kirije za ahar, jedne mukate, dohotka od devet bašči, te prirast od glavnice u iznosu od 4.600 forinti. Novac se trošio za plaću dvojici muderrisa, džamijskim i vakufskim službenicima i za popravak vakufskih objekata. Vakuf Ahmed-pašina mekteba bio je samostalan i tada imao prirast od glavnice u iznosu od 370 forinti.

Džamija Ahmed-paše Budimlije (Čaršijska) u Gračanici

Kalaun Jusuf-paša (Jusuf-paša Budimlija) živio je u drugoj polovini 16. i početkom 17. stoljeća. Od 1616. godine Jusuf-paša je bio defterdar i vezir do 1622. godine kada je postavljen za valiju u Marašu. Nedugo zatim smijenjen je i pogubljen. Podatak da je svoju najvažniju zadužbinu ostavio u Maglaju navodi nas na zaključak da je rodom iz tog kraja, a to stoji i u tarihu o obnovi džamije iz druge polovine 19. stoljeća. To što je bio poznat i kao Budimlija može značiti da je neko vrijeme živio u Budimu i vjerovatno tu obavljao neku državničku funkciju. On je u Maglaju nešto prije 1604. godine podigao lijepu i prostranu potkupolnu džamiju s visokom i vitkom munarom od klesanog kamena. Kalavun Jusuf-pašina ili Kuršumlija džamija poznata je bila po vitražnim prozorima od višebojnog stakla. Znatno je oštećena i devastirana u pohodu Eugena Savojskog 1697. godine, ali je kasnije obnovljena. Postoji predanje da je ovaj palikuća odnio i pozlaćeni tarih koji je stajao nad ulazom. Znatno je oštećena agresorskim granatama i u posljednjem ratu, ali je opet obnovljena. Pošto se vakufnama ovog vakifa nije sačuvala to ne znamo koje je još objekte u Maglaju podigao, šta je od koristonosnih objekata uvakufio i kolika sredstva u gotovini. Pred ovom džamijom se i danas nalazi česma, a vjerovatno je uz džamiju postojao i mekteb.

Kizlar-agina džamija u Ljubinju

Mustafa Ljubinjac Kizlaraga (u. 1623), kizlaraga (upravitelj harema) sultana Osmana II (1618-1621), bio je veliki vakif Ljubinja i istočne Hercegovine. Po narodnoj predaji prezivao se Kozlić, rodom je bio iz Žabice, sela lociranog petnaestak kilometara istočno od Ljubinja. On je u centru Ljubinja oko 1592. godine sagradio džamiju sa kamenom munarom, pokrivenu pločom. Za džamiju je uvakufio jedan kaligrafski ispisan Kur'an. Vakif je u blizini džamije podigao medresu, mekteb, tekiju, hamam, han i bunar. Ne zna se do kada su radile medresa i tekija, a hamam je bio u upotrebi do početka 19. stoljeća. Srušen je 1896. godine, a na njegovim temeljima je podignuta zgrada mektebi-ibtidaijje i kafana. Han se nalazio stotinjak metara sjeverno od hamama, ispod brda Radovinje. Oboren je krajem turske vladavine. Za izdržavanje džamije, medrese i tekije vakif je u blizini sagradio desetak dućana koji su ustupani uz umjereni zakup.

Džamija je zatvorena 1942., a srušena skupa s mektebom, 1947. godine, da bi na njenim temeljima bio sagrađen zadružni dom! Ispred džamije bilo je veliko mezarje od kojeg se do danas nije sačuvao ni jedan nišan. Uništeno je sve što je podsjećalo na islam i muslimane. Nova džamija sagrađena je na zapadnoj periferiji Ljubinja pred posljednji rat. I nju su srušili Srbi, da bi ponovo bila izgrađena prije nekoliko godina.

Od starih islamskih objekata u Ljubinju doskora je u centru grada bilo uspravno svega nekoliko nišana koji su sve više tonuli u zemlju, sada su i oni uklonjeni

Musa-paša je svojim zadužbinama udario temelje Novoj Kasabi kod Vlasenice. Bio je silahdar (službenik na dvoru koji se starao i u posebnim prilikama nosio sultanovo oružje) sultana Murata IV, namjesnik Egipta, tri puta Budima, admiral turske mornarice. U njegovoj vakufnami, sročenoj i ovjerenoj u Budimu 29. maja 1643. godine, ubilježene su njegove zadužbine vezane za Novu Kasabu. Prije svega on je u ovom mjestu izgradio džamiju i kraj nje mekteb, dva karavan-saraja, uvakufio 25 dućana, pet kožarskih stupa na obali Jadra, četiri mlinska kola na istoj rijeci, „lijepim rukopisom ispisanih 30 džuzova Kur'ana" i 150.000 akči gotovine.

Godine 1889. ovaj vakuf se još dobro držao. Imao je prihode od kirija za dvije kuće, dvije kafane i han, te dohodak od više zemljišnih posjeda. Ukupan prihod iznosio je 1105 forinti.

Musa-paša je u Beogradu sagradio veliki kameni bezistan o kojem govori dr. Braun 1669. godine. On piše da je sagrađen u obliku katedrale, da unutra liči na gornji sprat londonske berze i da se u njemu izlaže i prodaje najskupocjenija roba.

S obzirom da je u Budimu bio namjesnik u tri navrata, vjerovatno je ostavio vakufe i u tom gradu, ali o tome za sada nemamo podataka.

Obnovljena u ratu porušena Musa-pašina džamija u Novoj Kasabi kod Zvornika

Ibrahim-paša Počiteljac (u. 1676), u narodnoj predaji poznat kao Šišman Ibrahim-paša, begler-beg Egipta i Sirije, jedan je od najvećih hercegovačkih vakifa. On je u Počitelju oko polovine 17. stoljeća, na temeljima starije Hadži-Alijine džamije, podigao monumentalnu potkupolnu džamiju. U tarihu koji je stajao nad ulazom kao graditelj se spominje hadži-Ali, sin Musa-agin, i godina gradnje 1562. Ibrahim-paša je, očito, iz poštovanja prema ranijem graditelju džamije u tarihu ostavio njegovo ime, a svoje nije ni spomenuo. Džamija je građena od tesanog kamena sa veoma skladnom i visokom munarom ukrašenom stalaktitima. U zadnjoj agresiji je pretrpjela velika razaranja, zapravo od nje su ostali samo zidovi. Danas je obnovljena i ponovo krasi drevni Počitelj. Niže džamije Ibrahim-paša je 1665. godine sagradio medresu pokrivenu jednom većom i pet manjih kupola pokrivenih olovom. Za izdržavanje džamije, medrese i mekteba Ibrahim-paša je podigao i uvakufio jedan hamam, han i više dućana. Isti vakif je oko 1664. godine nedaleko od džamije podigao sahat-kulu, koja i danas postoji, ali odavno ne mjeri vrijeme jer je sat i satni mehanizam odnešen. Surejja bilježi da je Ibrahim-paša Počiteljac u hajr ostavio još nekoliko česama u Hercegovini i tri česme u Anadoliji, a narodna predaja mu pripisuje i dvije čatrnje iznad počiteljske tvrđave.

Zahvaljujući zadužbinama Ibrahim-paše Počiteljca ovaj grad je i danas jedan od bisera Mediterana.

Šaban-efendija, muderris, kreševski i fojnički kadija, podigao je 1666. godine džamiju sa kamenom munarom u centru Fojnice koja je po njemu bila poznatakao Šaban Ahmedova, kasnije kao Čaršijska džamija. U predratno vrijeme na mjestu stare i dotrajale Šaban-efendijine (Čaršijske) podignuta je veća, potkupolna džamija.

Šaban-efendija je u blizini džamije podigao jedinu fojničku medresu, a vjerovatno i mekteb. Fojnička medresa djelovala je do 1924. godine. Zahvaljujući Šaban-efendijinim zadužbinama Fojnica je od neznatnog mjesta prerasla u kasabu.

Džamija Ibrahim-paše Počiteljca (Hadži-Alijina) u Počitelju najljepši je objekat ovog „bisera mediterana“

Sačuvan je prijepis njegove vakufname iz 18. stoljeća. Vakif je u njoj označen kao “ponos muderrisa Šaban-efendija, sin Ahmed-agin”. Da je ovo bio moćan i bogat vakuf govore nam podaci iz proračuna vakufa u BiH za 1889. godinu. Tada je ovaj u svom posjedu imao 12 dućana, jednu kuću, jednu kafanu, jednu pekaru, petinu od dva mlina, jednu mukatu i prirast od glavnice u iznosu od 470 forinti. Dvije godine kasnije iz sredstava njegovog vakufa kupljen je ili izgrađen još jedan dućan. Iz istog proračuna se vidi da je tada medresa djelovala kao poseban vakuf i da je u svom posjedu imala šest dućana, jednu mukatu i trećinu mlina, te prirast od glavnice u iznosu od 360 forinti.

Džafer-beg Sijarčić bio je veliki vakif Goražda i okoline. Pretpostavlja se da je živio u 17. stoljeću. On je u Goraždu podigao džamiju i medresu koje su se nalazile na lijevoj obali Drine, nedaleko od mosta u centru grada. Danas ne postoji ni džamija ni medresa. Stara Džafer-begova medresa dotrajala je i porušena 1891. godine kada je za tu namjenu izgrađen novi objekat. Djelovala je do 1930. godine. Nije sačuvana Džafer-begova vakufnama, pa se ne zna koje je koristonosne objekte ostavio za izdržavanje džamije i medrese i koliko novaca u gotovini. Godine 1889. ovaj vakuf je posjedovao sedam dućana, jednu kuću, jednu pekaru, han koji je bio u vojničkoj upotrebi, mukatu, dvije bašče, sajmište koje je koristila općina i prihod od glavnice. Ukupan prinos iznosio je 482 forinte.

LIJEVO
Šaban-efendijina džamija nazvana je Čaršijskom jer se nalazi u središnjem dijelu grada

DESNO
Džafer-begova džamija i medresa u Goraždu, porušene

Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku

DESNO
Šarenu džamiju u Travniku izvorno je podigao Ahmed Kamil-paša, a obnovio Sulejman-paša Skopljak

Elči Ibrahim-paša, bosanski valija 1704-1705. godine, veliki je vakif Travnika i srednje Bosne. On je u spomenutom periodu u Travniku izgradio ili uvakufio više vrijednih objekata: tekiju halvetijskog reda s mesdžidom, medresu s internatom, biblioteku, mekteb. Sve je ovo bilo pod jednim krovom, potom han, berbernicu, potkivačku radnju, veliku kafanu sa šest dućana, pekaru, buzadžinicu, sjenaru, četiri mesarske radnje s klaonicama, tabhanu za štavljenje kože. Kada je kroz Travnik 1892. godine prošla pruga trasa joj je udarila upravo preko Elči Ibrahim-pašine medrese, pa je srušena. Umjesto nje Zemaljska vlada je 1895. godine izgradila novu i veliku zgradu u neo-maurskom stilu, dugu 30 metara, koja i danas postoji. Ispred nje je pročelje široko 30 metara, a iza potkupolna džamija uz koju su stajale dvije drvene munare koje su kasnije uklonjene. Nedavno je ispred medrese sagrađen internat u sličnom stilu. Medresa i danas nosi vakifovo ime.

Za svoju medresu vakif je uvakufio 103 rukopisa na orijentalnim jezicima. Neki od njih čuvaju se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Na prvom mjestu spomenuto je 30 lijepo ispisanih, pozlaćenih i uvezanih džuzova Kur'ana.

Godine 1889. ovaj vakuf je imao prinos od 808 forinti od kirije za šest dućana, jednu kuću, klaonice, prinose sarajevske općine za odštetu kantara, te od mukate za jedno zemljište.

Sopasalan Ahmed Kamil-paša (defterdar Ahmed-efendija), bosanski valija od 1756. godine, spada među istaknutije naše vakife. On je u Travniku 1757. godine iz temelja obnovio (nanovo podigao) Čaršijsku ili Gazi-aginu džamiju i pod njom bezistan na čvrstim temeljima i masivnim kamenim stubovima. Bezistan se sastoji od 27 dućana koji su izdavani pod kiriju kako bi se od dobiti izdržavala džamija i drugi vakufski objekti. Ovo je jedna od rijetkih džamija koja ima munaru s lijeve strane i jedina naša džamija nad bezistanom. Po Kamil-paši je džamija nazvana Kamilijom. Kraj munare vakif je izgradio česmu sa četiri mlaza za uzimanje abdesta i za piće. Džamija je izgorjela 1815. godine, pa ju je, na isti način, obnovio tadašnji bosanski valija Sulejman-paša Skopljak, nakon čega je prozvana Sulejmanija ili Šarena džamija po velikom broju ornamenata u unutrašnjosti i na vanjskoj fasadi.

Osim džamije Ahmed Kamil-paša je pridodao vakufu jedan han pod drvenim krovom u Muslihuddinovoj mahali i četiri dućana s vrtom i pazarištem. Njegova vakufnama, koja nosi datum od 21. jula 1758. godine, čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Oko 1740. godine Ahmed Kamil-paša podigao je u Beogradu, na temeljima porušene Hadži-Pirijine džamije, lijepu džamiju pod kubbetom i sa kamenom munarom, poznatu

Defterdarova (Ahmed Kamil-pašina) džamija u Beogradu, porušena

pod imenom Defterdarova ili Ćamil Ahmed-pašina džamija. Pored džamije vakif je podigao česmu. Po ovoj džamiji i njenom vakifu mahala je bila poznata kao Tefter malesi. Džamija je srušena poslije 1878. godine.

Prije 1741. godine Ahmed Kamil je, pred dušu oca, obnovio bivšu Mufti-efendijinu ili Habil-efendijinu džamiju. Od tada do konačnog rušenja ona je bila poznata kao Mesdžid Tugdžid Mehmed-age ili Turbe džamija po jednom turbetu koje je bilo prislonjeno uz nju. I ova džamija je bila potkupolna, ali bez munare, barem u posljednje vrijeme njenog postojanja. Ova džamija u 19. stoljeću bila je pretvorena u šejh-hafiz Mehmedovu tekiju.

Za stanovanje šejhova halvetijskog reda u Beogradu Ahmed-paša je uvakufio dvije veće kuće, pomoćne zgrade, bunar, baštu od 4 dunuma i avliju. Šejhovima sadijskog reda uvakufio je veću kuću na Zereku, baštu i avliju. Za izdržavanje šejhova ovog derviškog reda uvakufio je vinograd od 45 dunuma u Varoši na Dunavu. Imao je vakufe i u Nišu. Prije 1758. godine izgradio je džamiju u Varoši blizu đumruka (carine) i osnovao vakuf za njeno izdržavanje.

Ahmed Kamil-paša bio je izuzetno obrazovan čovjek, napisao je jedan traktat na turskom jeziku *O imenu lale*.

Muhammed-paša Kukavica, bosanski valija iz polovine 18. stoljeća, jedan je od najvećih naših vakifa općenito. U kratkom vremenu od 1752. do 1758. godine Muhammed-paša je podigao vrijedne objekte u Foči, Travniku i okolini, Goraždu, Prijepolju, Visokom i na taj način snažno pomogao razvoj tih gradova. Originalna vakufnama od 21. jula 1758. godine nije sačuvana, ali su sva njegova dobra pobrojana u drugim aktima. Muhammed-paša je podigao i uvakufio slijedeće zadužbine: džamiju, medresu, mekteb, česmu, veliki most na Drini i veliki most na Čehotini, u gradu Foči; karavan-saraj, hamam i sedam dućana u Foči; veliki most na Limu u kadiluku Prijepolje; veliki most na Drini u Goraždu; veliki most na Bosni u Visokom; džamiju i mekteb u mahali

Tarih sa portala medrese Muhammed-paše Kukavice u Travniku

Džamija i medresa Muhammed-paše Kukavice u Foči, porušene

Muhammed-paša Kukavica je 1752. godine iz temelja obnovio džamiju u Sagrdžijama u Sarajevu

Duradžik hadži-Ahmeda (Sagrdžije) u Sarajevu; sebilj na Baščaršiji u Sarajevu; džamiju, mekteb, tri česme, sahat-kulu, bezistan i dva dućana u Travniku; mekteb u Vitezu kod Travnika; džamiju u Slimenima kod Travnika. Osim karavan-saraja, hamama i sedam dućana u Foči ovaj vakif je za održavanje svojih zadužbina ostavio i slijedeće objekte: čifluk Mokro kod Sarajeva, dva karavan-saraja i jedan dućan u Prijepolju, spomenuti bezistan i dva dućana u Travniku.

Muhammed-paša Kukavica bio je, uistinu, jedan od najvećih naših vakifa uopće. Njegov uvakufljeni imetak je neprocjenjiv. Od svih njegovih zadužbina sačuvan je portal medrese u Travniku i džamija u Sagrdžijama u Sarajevu. Radi se na obnovi njegove potkupolne džamije u Foči koju su porušili Srbi u posljednjem ratu.

Muhsin-zade Mehmed-paša, sin vezira Abdullah-paše, veliki je travnički vakif. Prijepis vakufname i tri hudždžeta o kupovini objekata u korist njegovog vakufa uzeti iz Defter-hakani u Istanbulu čuvaju se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Vakufnama je iz 1767. godine. Iz tih dokumenata se vidi da je Muhsin-zade ostavio slijedeće zadužbine: nanovo je izgradio Tekijsku džamiju u blizini Stare čaršije; pored nje je nanovo sagradio medresu sa sedam soba; na istom mjestu podigao je i mekteb; u gotovini ostavio 3.000 groša. Ranije je otkupio četvrtinu Ebu Bekrova hamama u Osman-begovoj mahali. Kasnije je u korist ovoga vakufa otkupljen han s baščom u Muslihuddinovoj mahali, za 1.400 groša; u istoj mahali otkupljena je i kuća s baščom koja s jedne strane graniči s hanom. Han je bio tek izgrađen (*džedid*) i imao je prizemlje i spratne prostorije. Na spratu je imao osam odaja i dvije sofe, a u prizemlju staju, sjenicu i sundurmu.

Kako piše Muvekkit, u Kamengradu kod Sanskog Mosta podigao je džamiju.

Muhsin-zade Mehmed-paša poslao je 1774. godine novac (500 groša) da se popravi Hadži-Sinanova tekija u Sarajevu.

Po nalogu sultana Mustafe III iz temelja je obnovio tvrđavu u Stocu 1762-63. godine, koja je razorena nakon udara groma u skladište municije. Tu gradnju opjevao je šejh Muhammed Mejli Gurani.

Mehmed-paša Muhsinović obnovio je 1774. godine Hadži-Sinanovu tekiju u Sarajevu

Osman-paša Resulbegović veliki vakif Trebinja i cijele istočne Hercegovine. On je u Starom Gradu (Kastelu) u Trebinju 1719. godine na ime sultana Ahmeda podigao Carevu džamiju. To je manja džamija od kamena, pokrivena pločom, sa nevelikom kamenom munarom i česmom iza mihrabskog zida.

Osman-paša je oko 1726. godine podigao drugu i veću Osman-pašinu džamiju pedesetak metara zapadno od Careve, također u Starom Gradu. Džamija je prilično prostrana sa kamenom munarom, prostranim predvorjem i jednom kupolom na sredini. Džamiju je ukrasio jedan italijanski umjetnik. Srušili su je trebinjski Srbi tokom posljednjeg rata kao i sve ostale džamije u gradu i predgrađu i okolnim selima. Sve džamije su obnovljene nakon rata.

Osman-paša je podigao mekteb koji je bio smješten iznad glavnog ulaza u grad i medresu kraj Careve džamije i to su prve prosvjetne ustanove u ovom gradu. Medresa je djelovala do iza okupacije 1878. godine. Isti vakif je u Starom Gradu podigao sahat-kulu i musafirhanu. Za izdržavanje svojih zadužbina Osman-paša je ostavio veliki vakuf koji se 1889. godine sastojao od šest dućana, više kuća, dvije magaze, četiri odaje, gradilišta i osam njiva. Prihodi su tada iznosili 975 forinti. Godine 1913. prihodi vakufa su iznosili 13.314 kruna. Sve ove nekretnine su vremenom otuđene.

Ali-paša Rizvanbegović spada među najveće hercegovačke vakife u posljednjih 200 godina. U Mostaru je (na Luci) sagradio džamiju bez munare i uz nju tekiju s bibliotekom i musafirhanom, Šejh Jujino turbe kod Šarića džamije, obnovio objekat kojeg je svojevremeno podigao Šejh Jujo za stanovanje kadija na Mejdanu, han Čardagiju na Gornjoj čaršiji, trideset i jednu kuću, pekaru i uz nju tri kuće nasprat u Ćejvan-begovoj mahali i više dućana oko spomenutog hana Čardagije.

U Stocu je sagradio džamiju s kamenom munarom i pod njom tri dućana s magazom u mahali Podgrad, kafanu sa sobom na spratu, hladnjak (londžu) i više dućana u Velikoj čaršiji, pekaru, više stupa za valjanje sukna na Bregavi i nekoliko mlinica u stolačkom kadiluku.

Obnovljena džamija Osman-paše Resulbegovića u Trebinju

Na Buni kod Blagaja sagradio je sebi dvore i londžu, potkupolnu džamiju s kamenom munarom i predvorje prekriveno s tri kupolice, kraj džamije mekteb i stan za imama, u mahali Podpetak četiri kuće, jedan harem na Buni, a jedan u Ortiješu; na vrelu Bune džamiju bez munare; u Lištici je na istoimenoj rijeci sagradio nekoliko mlinica; u Trebižatu veliku kamenu kulu na dva sprata opasanu visokim bedemima; u Hrasnu kulu od kamena; u Opreši kulu od kamena; u Gornjem Blatu hladnjak; na Oglavku kod Fojnice banju i turbe šejhu Abdurrahmanu Sirriji (bio je njegov murid). Ostavio je i 10.500 groša u gotovini.

Obnovljena džamija Ali-paše Rizvanbegovića na Buni kod Mostara

Husejnija džamija u Gradačcu

Gradaščevići - Četverica kapetana Gradaščevića i njihovi potomci ostavili su velike vakufe u Gradačcu, Gračanici, Modriči i Brčkom. Vakuf Mehmed-kapetana Gradaščevića prvi je poznati vakuf ove gradačačke porodice. On je u mahali Svirac u Gradačcu izgradio jednu džamiju i uvakufio zemljište na kojem se nalazi.

Osman-kapetan Gradaščević podigao je u Gradačcu sirotinjski dom (fakirhanu) i tri dućana sa sobama; u Gračanici han, medresu, dva dućana i stupu; u Modriči Bijelu džamiju i mekteb. Uvakufio je nešto više od 82 dunuma plodne zemlje u Gradačcu, Gračanici i Modriči.

Murat-kapetan Gradaščević, Osman-kapetanov sin, izgradio je i uvakufio slijedeća dobra i objekte: u Gradačcu medresu i devet dućana pod njom, veliki han sa šest dućana u prizemlju, šest soba na spratu i kafanom, sa štalom, hambarom i dvije magaze, deset dućana naspram hana, još osam dućana, pekaru i pet soba; u Gračanici medresu i osam dućana pod njom; u Modriči osam dućana i dvije pekare; u Brčkom nepoznata dobra. U tim gradovima uvakufio je 57 dunuma zemlje.

Husejn-kapetan Gradaščević izgradio je u Gradačcu 1826. godine jedinu potkupolnu džamiju u ovom gradu. Džamija i munara građene su od kamena, centralni dio pokriven je velikim, a trijem s tri manja kubbeta. Nad ulazom je stihovani tarih autora zvorničkog muftije hadži-Mustafa-efendije Muhibbija. Oko džamije je manji harem s nekoliko nišana. Na uglu se i danas nalazi zgrada nekadašnje biblioteke Fadil-paše Šerifovića. Husejn-kapetan je u tvrđavi Gradačac podigao sahat-kulu, a sebi veliki čardak koji i danas postoji. U Gradačcu, Modriči i Brčkom uvakufio je 167 i po dunuma zemlje, od kojih su neke parcele bile pod mukatama.

Nisu ovo jedini vakifi iz ove porodice. Ahmed-beg-efendija Gradaščević podigao je mesdžid u Gradačcu; Reuf-beg je izgradio Reuf-begovu džamiju u Gradačcu i uvakufio preko 25 dunuma zemlje; hadži Ali-beg džamiju u Modriči, te uvakufio sedam dunuma zemlje i nešto više od 13 dunuma pod mukatom; hadži-Hatidže-hanuma kuću sa pratećim objektima i zemljištem u Gradačcu; Mehmed-beg je ostavio novčani vakuf; Tahira-hanumu Gradaščević, rođenu Tuzlić, spomenut ćemo u kontekstu ženskih vakufa.

Onaj dio Gradaščevića vakufa koji se mogao oduzeti, oduzet je. Ostale su samo džamije, dijelovi harema i manji objekti uz njih. Murad-kapetanova medresa u centru Gradačca i vakufska zemlja iza nje imat će za Islamsku zajednicu veliki značaj nakon restitucije. Preostala vakufska dobra treba vratiti Islamskoj zajednici ili sačiniti pravičnu naknadu.

Zgrada Dženetića vakufa kod pijace Markale u Sarajevu

Dženetići spadaju u velike sarajevske vakife iz 19. stoljeća. Njihov vakuf je bio evladijjet vakuf koji će prijeći u „pravi vakuf“ kada izumre i posljednji muški potomak, što se i desilo 1928. godine.

Prije nego što spomenemo šta je pripadalo ovom evladijjet vakufu, treba reći da je još ranije Osman-beg Dženetić uvakufio neka dobra, a također i Mustafa-beg, sin Fejzullah-begov. On je uvakudio jednu baščU u Kulin hadži Balijevoj mahali i dva dućana u sarajevskoj čaršiji. Osim toga, učinio je Mustafa-beg veći dio svog imetka evladijjet vakufom. O tome je napisana vakufnama 24. decembra 1872. godine. Taj vakuf se sastojao od pet kuća s baščom, među kojima je bio i njihov konak površine od preko sedam hiljada kvadratnih metara; jedne pekare; jedne vodenice na Mošćanici; dva dućana i 35 orijentalnih rukopisa od kojih se neki i danas čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Prvih šest objekata bili su u Jagdži-zade hadži-Ahmedovoj mahali kraj Gazi Husrev-begovog hamama. Pekara je bila na ćošku Titove i Vuka Karadžića ulice, danas je tu velika zgrada u neomaurskom stilu na dva sprata s prizemljem u kojem su atraktivne prodavnice. Ona ima veliku vrijednost, naročito poslovni prostori. Nasuprot ove zgrade je velika Gazi Husrev-begova palača koja je također oduzeta i uzurpirana.

Hadži-Ali-beg Hasanpašić, sin hadži-Muhammed-begov, potomak Muhammed-paše Kukavice, veliki je travnički vakif i jedan od najvećih u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću. On je u Travniku, Duvnu i Zenici ostavio brojne zadužbine.

Hadži-Ali-beg je u Travniku iz temelja obnovio džamiju i medresu Muhammed-paše Kukavice u Gornjoj čaršiji (godišnja potpora učenicima iznosila je 9.000 groša), česmu pred džamijom, za nju je doveo vodu, obnovio u požaru stradalu sahat-kulu. Česme su postojale i u medresi i hanu.

Hadži-Ali-begova džamija i sahat-kula u Travniku

U Zenici je obnovio Čaršijsku džamiju 1872. godine i podigao mekteb kraj Segban-agine (Sejmenske) džamije. Za izdržavanje tih objekata i za druge potrebe (sve je navedeno u vakufnami iz 1874) ostavio je veliki imetak:

- u Travniku: 23 dućana, više magaza i odaja, po jednu aščinicu i ćerhanu (radionicu), osam kuća s aharima, magazama i različitim odajama, Novi han u Gornjoj čaršiji.
- u Duvnu: han sa šest dućana i šest tvrdih magaza u prizemlju, te sedam odaja, sedam dućana, sedam tvrdih magaza i s jednom posebnom magazom i jednom sobom nad njom, sve na spratu; dućan uz spomenuti han; kuću što ju je kupio od nekog Joze; kuću što ju je kupio od Mate Džolanovića; kuću koju je također kupio, a graniči s kućom uvakufljenom za vakifovu džamiju; zemljište koje uživa Ilija Krajina.
- u Zenici: kuću u zeničkoj čaršiji s kafanom na spratu, dva dućana u prizemlju i pekarom kraj nje; magazu s odajom na spratu i dva podruma pred njom u čaršiji; tri dućana kraj svog mekteba; hanbar koji graniči s mektebom i vakufskim gradilištem.

  Njegova supruga Dževahira-hanuma, kćerka Mustafa-efendije, nije mnogo zaostajala za svojim mužem. I ona je uvakufila brojne objekte u Travniku i Duvnu:
- u Travniku: osam kuća, tri dućana i jedan bostan.
- u Duvnu: tri kuće, tri gradilišta i četiri dućana. Više detalja o njenim zadužbinama i načinu trošenja dobiti sadrži njena vakufnama iz 1878. godine.

Kada se zbroje svi objekti i hajrati ovo dvoje supružnika, onda oni izlaze u sam vrh naših vakifa.

Fadil-paša Šerifović iz temelja je obnovio Čobaniju džamiju u Sarajevu

Fadil-paša Šerifović, sin Mustafe Nuruddin-efendije, označen je kao treći po redu najznačajniji vakif Bosne i Hercegovine, odmah iza Gazi Husrev-bega i Ferhat-paše Sokolovića. Riječ je o evladijjet vakufu. Njegovi vakufi i utrošak prihoda detaljno su navedeni u njegovim vakufnamama iz 1873. i 1882. godine, te u nekoliko drugih dokumenata. Ostavio je slijedeće zadužbine: medresu nasuprot Careve džamije pod imenom Careva medresa, sastojala se od sale za predavanja i sedam soba za učenike; muvekkithanu u haremu Careve džamije; iz temelja je podigao Čobaniju džamiju zajedno s kamenom munarom; Pešiman hadži-Husejnovu džamiju s drvenom munarom u Tabačnici niže Čobanije; tekiju u Vogošći pokraj turbeta Sejjida šejha Mahmuda; biblioteku u Gradačcu; renovirao je Ajni-begov mekteb kod Careve džamije i česmu na Zelenom mejdanu. Za sve ove objekte Fadil-paša je spjevao tarihe na turskom jeziku koji su sačuvani. Za izdržavanje svojih zadužbina Fadil-paša je ostavio brojne koristonosne objekte i mnoga zemljišta: kuće, kule, dućane, magaze, hanove, mlinove, kafane. U istoj vakufnami zabilježena su još neka vakufljenja koja se odnose na više najskupocjenijih Fadil-pašinih zadužbina u vidu harema, selamluka i daira na najatraktivnijim lokacijama Sarajeva i okoline. Najvrjedniji objekti nalaze se na lijevoj obali Miljacke u mahali Čobanije džamije i drugdje. Njihova vrijednost bi danas bila teško procjenjiva. Većina ih je oduzeta i nacionalizirana.

U Modriči je uvakufio 12 dućana pod jednim krovom, pod mukatom vakufa defterdara Osman-efendije. Vakif je položaj mutevellije ostavio sebi, nakon njegove smrti sinu Omeru Nuruddin-begu, pa najsposobnijim potomcima. Kada oni izumru mutevelliluk se predaje mutevelliji Gazi Husrev-begova vakufa. Prijepis Fadil-pašine vakufname nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.[10]

Alijaga Kučukalić (u. 1905), znameniti brčanski hanedan i trgovac, rodom iz Čačka u Srbiji, doselio je s majkom u Brčko kao dječak i upornim, dugogodišnjim radom i zalaganjem ostvario veliki imetak. Nije bio skučene ruke, uvakufljenim objektima izbio je na čelo najvećih vakifa dvadesetog stoljeća kod nas. Iz njegove vakufname napisane i ovjerene u Brčkom 3. marta 1901. godine saznajemo da je ovaj dobrotvor uvakufio slijedeće objekte: osam kuća na sprat većinom s gradilištem; tri prizemne kuće; kuću s magazom; osamnaest dućana; pekaru; dvije kafane; berbernicu; jedno prazno gradilište; medresu i šest magaza u prizemlju. Ono što nije spomenuto u vakufnami jesu osam katastarskih čestica i sada aktivnog brčanskog mezarja od oko 24 dunuma. Alijagini potomci su uvakufili Čačak medresu, mektebi-ibtidaijju i 18 katastarskih čestica zemlje.

Vakifi iz reda uleme

Da bosanska ulema nije samo pričala kako je dobro ostaviti vakuf, naročito podići džamiju, kazuje nam mnogo primjera iz naše prošlosti. Ovdje ćemo spomenuti neke vakife iz reda uleme u Bosni i Hercegovini. Najpoznatiji i najvažniji sarajevski vakif iz reda uleme bio je Havadže Durak (Hodža Durak) koji je u srcu Baščaršije podigao veoma lijepu potkupolnu džamiju, jednu od sedam takvih sarajevskih džamija. Njemu uz bok stoji šejh Muslihuddin Čekrekčija graditelj druge baščaršijske, potkupolne džamije. U najprometnijem dijelu Ferhadije ulice, u Donjoj Ćemaluši, Hodža Kemaluddin podigao je veoma lijepu džamiju sa munarom lijevo od ulaza, porušenom tridesetih godina prošlog stoljeća kako bi ustupila mjesto vakufskom nebodеru. Još jedan sarajevski vakif je bio šejh, šejh Muslihuddin, koji je na Ploči pod Vratnikom izgradio svoju džamiju s drvenom munarom, mahalskog tipa. Vrijednu džamiju s predvorjem i kamenom munarom ispod današnje Vojne bolnice na Marijin-Dvoru podigao je Šejh Magribi, koja je i danas poznata kao Magribija. Još jedan šejh, Šejh Bagdadi, graditelj je manje mahalske džamije s drvenom munarom u Pastrmi na Bistriku (porušena). Tesavvufu je pripadao i šejh Gerdeni hadži-Husejn koji je u Strošićima podigao svoju džamiju. Šejh Ferruhova džamija na Kovačima (Abdesthana), podignuta prije 1528. godine, postoji i danas i predstavlja jednu od ljepših mahalskih džamija s kamenom munarom u Sarajevu. Kadi Hasan-efendija je podigao džamiju sa kamenom munarom poznatu kao Brdo-džamija, a jedan drugi kadija, Ahmed-efendija zaslužan je što je i sarajevska mahala Kršilovac dobila džamiju. Svoje džamije u Sarajevu podigli su i ovi ljudi iz reda uleme: Sinan-halifa (Sinan-efendija) Voloder, Divan-katib Hajdar-efendija, Hadži-Idris-efendija u Žabljaku, u najstrožijem centru Sarajeva, Kartal-hodža hadži-Mahmud na Budakovićima, Kara Ferhad-efendija na Donjoj Širokači, Kasim-katib-efendija na Pehlivanuši, Abdi-halifa-efendija na Budakovićima, Hitri Sulejman-efendija na Pajama. Na Babića Bašti iznad Bendbaše postojala je Mufti hadži-Sulejmanova džamija. Izgradio ju je jedan od ranih sarajevskih muftija rodom iz Turske. Još ranije, 1524. godine, sarajevski muftija poznat kao Mevlana Arap podigao je svoju džamiju u Arapovoj mahali, a koju godinu kasnije i drugu poznatu kao Arebi-dždedid (Nova Arapova džamija) u Karpuzovoj mahali. Čokadži hadži-Sulejman-efendija podigao je za Beglukom svoju džamiju sa kamenom munarom. Uskudari Ahmed-čelebijeva džamija se nalazi ispod meteorološke stanice u Pasjoj mahali.

10 Arhiv GHB, A-3163/TO.

Prvi sarajevski mula Bali-efendija Sarajlija graditelj je džamije na Pirinom Brijegu koja je imala odvojenu munaru i bila poznata kao Pribjegnuta. Na njenim temeljima je kasnije izgrađena ženska medresa. Veoma lijepu mahalsku džamiju na Hrvatinu, poznatu kao džamija Pod takišom, podigao je hodža hadži-Ahmed. Sarajevsku džamiju poznatu kao Nateguša podigao je Mimar-zade Davud-čelebi. Fadil-paša Šerifović (bio je kadija i šejh) iz temelja je obnovio Čobaniju džamiju i osnovao Carevu (Hunkariju) medresu. Osnivač hanikah-medrese na Bistriku bio je šejh i muftija Ibrahim-efendija Bistrigija. Kadija Abdulkerim-efendija Đumišić osnovao je Đumišića (Drveniju) medresu, a muderris Emir-efendija iz Amasije Novu ili Inadiju medresu na Bendbaši. Osnivač Malkočeve medrese bio je, vjerovatno, alim i pjesnik Ahmed-efendija Malkoč.

Džamija Davuda-čelebija (Nateguša) u Sarajevu

Iz reda uleme je i jedna dobrotvorka, Dudi-bula koja je na Mejtašu sagradila džamiju, kraj nje mekteb i česmu.

Kadija Šaban-efendija je u Fojnici podigao glavnu (Čaršijsku) džamiju i medresu, a hadži-Muharem-efendija drugu mahalsku i drugu medresu.

Husejn-čelebi (učeni) najveći je rogatički vakif koji je u ovom gradu podigao džamiju i mekteb, te ostavio veliki vakuf. Bila je poznata kao Arnautovića džamija. Bošnjak šejhu-l-islam Mehmed Refik-efendija Hadžiabdić izgradio je u Rogatici Šejhulislamiju džamiju 1870. godine, preko svoga posrednika Fadil-paše Šerifovića. I rogatički muftija Ahmed-efendija Škaljić obnovio je jednu džamiju i za nju spjevao tarih.

Nekoliko fočanskih vakifa koji su u ovom gradu podigli džamije pripadaju redu uleme: Hasan Nazir-čelebi (Aladža džamija), Memišah-beg-efendija, Kadi Osman-efendija (on je osnivač i jedne medrese), Šejh Piri-efendija (i u Beogradu je postojala Šejh Pirijina džamija), Džafer-efendija.

U Zvorniku je Mehmed-čelebi izgradio istoimenu džamiju u mahali koja je po njemu dobila ime. I u Kozluku kod Zvornika postojala je Mehmed-čelebijeva džamija, ali nije sasvim jasno da li je riječ o istom dobrotvoru ili su u pitanju dva različita čovjeka.

Vaiz Ali-efendija (Amili Ali-efendija) je 1644. godine, u mahali Mejdan u Tuzli, izgradio veoma lijepu džamiju sa drvenom munarom i

DESNO
Vaiz Ali-efendijina (Amili-efendijina) džamija u Tuzli

predvorjem, poznatu kao Vaiz Ali-efendijina ili Mejdanska džamija. Jednu džamiju u Tuzli podigao je i Mehmed-efendija, a u Gornjoj Tuzli Bešir-efendija.

U Gračanici kod Doboja hadži-Halil-efendija Trepanić podigao je jednu džamiju i oko 1760. godine osnovao vrijednu biblioteku sa dosta orijentalnih rukopisa.

Više učenih Banjalučana ostavilo je značajne vakufe. Defterdar Hasan-efendija izgradio je 1594. godine drugu potkupolnu džamiju u Banjoj Luci nakon Ferhadije.

Banjalučanin Behram-efendija graditelj je džamije u desnoj Novoseliji u Banjoj Luci, sagrađene u prvoj polovini 17. stoljeća. Desno od ulaza Behram-efendija je prigradio jednu podzemnu prostoriju za zikr i kontemplaciju, poznatu pod imenom „kuvija“ (pećina). Treći vakif iz reda uleme bio je Mahmud-čelebi. On je prije 1604. godine podigao svoju džamiju poznatu i kao Ilidžanska džamija. I Šehova ili Sijamija džamija spada u red ulemanskih džamija (na njenim temeljima je izgrađen hotel „Palas“), a također i Hadži-babina (Hadži-Husejnova ili Šarena). Jednu klasičnu medresu u Banjoj Luci osnovao je muderris i muftija šejh Muslihuddin Kninjanin Mesafi, a hanikah-medresu Osman-efendija. Muslihuddin Kninjanin je svojoj medresi pridodao vrijednu biblioteku, najstariju u Banjoj Luci i jednu od najstarijih u Bosni i Hercegovini.

Skender Vakuf je jedina kasaba u Bosni koja i danas nosi ime po svom osnivaču Ali-dedi Iskenderu. Podizanjem jedne zavije (tekije) on je ovoj kasabi udario temelje. U sidžilu jajačkog kadije 1693. godine spominje se ovdje džamija Ali-hodže.

U Derventi su dvojica ljudi iz reda uleme podigli svoje džamije, Katib Alija i Hodža Ibrahim. Prva je poznatija kao Gornjomahalska, a druga kao Donjomahalska džamija.

Godine 1660. šejh Hasan-efendija izgradio je svoju džamiju u Tešnju. Nešto prije 1604. godine Osman-čelebi je izdvojio sredstva za gradnju svoje džamije u Zenici, poznate i kao Potočka džamija.

Sinan-kadi-efendija sagradio je džamiju u Nevesinju, vjerovatno u prvoj polovini 16. stoljeća. Ova džamija bila je poznata i kao Čučkova.

Mostar je nakon Sarajeva imao najviše džamija čiji su vakifi iz reda uleme. Samo ćemo ih spomenuti: Hafiz-hodžina, Husejn-hodžina, Memi-hodžina, Ahmed-efendije Kotle, Ali-hodžina, Bajezid-hodžina, Roznamedži Ibrahim-efendijina, Ćose Jahja-hodžina, Baba-Beširova džamija (izgr. prije 1585), Šejh-efendijina (izgr. 1614). Po jednu medresu podigli su Roznamedži Ibrahim-efendija i šejh Ismail Opijač.

Ali-efendija je u Prozoru 1632. godine podigao džamiju s drvenom munarom, poznatu i pod imenima Nuhefendića ili Čaršijska džamija. U Lizopercima kod Prozora utemeljitelj ovog mjesta Pozder-efendija (Pozder-beg) podigao

Džamija Pozder-efendije u Lizopercima kod Prozora

je 1530. godine džamiju od kamena, pokrivenu kamenim pločama.

Donju džamiju u Seonici kod Konjica izgradio je Ferhad-hodža oko 1600. godine, po svoj prilici iz porodice Malkočević. U istom mjestu šejh Osman Nuri Begeta utemeljio je nakšibendijsku tekiju u drugoj polovini 19. stoljeća.

Džamija Selim-efendije Alemića u Slapovićima kod Srebrenice

I Gornji Vakuf ima jednu ulemansku džamiju. Riječ je o mahalskoj džamiji Ćamiliji koju je 1629. godine podigao kadija, pjesnik i pisac Ali Kamili-efendija.

Na desnoj obali Vrbasa u Donjem Vakufu svoju džamiju izgradio je Mehmned-čelebi. Ona je poznata i kao Duzića džamija. Donji Vakuf je imao još jednu džamiju čiji vakif pripada redu uleme. Na rukopisu *Kur'ana* koji se čuva u Bošnjačkom institutu u Sarajevu (Ms 311) nalazi se bilješka da je taj rukopis uvakufio za svoju džamiju Hilmi Nezir-efendija Nevabadi (Donjevakufljanin). Iz drugog izvora znamo da je džamija izgrađena 1625/26. godine. Možda je riječ o džamiji koja je u narodu poznata kao Vaizovića džamija.

Jedan od naših najznačajnijih alima i pisaca na orijentalnim jezicima Hasan Kafi Pruščak (u. 1615) u rodnom Pruscu sagradio je više objekata, džamiju, mekteb, medresu, tekiju, han i vodovod. Obnovio je 1601. godine Bajezid-hanovu džamiju u tvrđavi.

I Visoko je imalo vakife iz reda uleme. Prije 1570. godine Alauddin-efendija Juzdogan utemeljio je svoju džamiju u istoimenoj mahali koja je tada brojala 189 kuća. Ta je džamija bila poznata kao Alauddin Kebirova, danas kao Šadrvanska. Nešto kasnije (1571) svoju džamiju u mahali Perutac podigao je Ibrahim-efendija, sin Husejnov. Prije 1604. godine glavnu visočku džamiju izgradio je Mevlana Šerefuddin. Ona je poznata kao Šerefuddinova ili Čaršijska džamija. I Piri Hodža je dovršio gradnju svoje džamije u Visokom nešto prije 1604. godine.

Oko 1740. godine svoju drvenu džamiju izgradio je Hajdar-dede Karo u Karićima kod Vareša. Džamija je poznata kao omiljeno dovište Bošnjaka od kojeg je popularnija samo Ajvatovica u Pruscu. Džamiju su srušili Srbi 1992. godine, ali je kasnije obnovljena.

U Kladnju je svoju džamiju izgradio Šejh-efendija koja se po njemu zvala Šejh-efendijina džamija.

U Slapovićima kod Srebrenice postojala je džamija iz turskog perioda. Iz temelja ju je obnovio Selim-efendija Alemić 1923. godine i još za nju uvakufio 90 dunuma obradivog zemljišta i 100 dunuma šume u blizini džamije. U posljednjem ratu Srbi su je prvo gađali projektilima, a potom zapalili 1995. godine. Obnovljena je u svom izvornom obliku 2010. godine, a potom proglašena nacionalnim spomenikom. Ima autentičnu, veoma lijepu i nisku kamenu munaru, sličnu hercegovačkim munarama, a i sama je zidana od kamena.

Džemat Slapovići i danas posjeduje 1.800 dunuma vakufa i jedan je od najbogatijih u Bosni i Hercegovini, barem što se zemljišnih posjeda tiče.

Nova i funkcionalna džamija s pratećim prostorima i lijepim haremom u džematu Bagdale kod Gradačca svečano je otvorena u ljeto 2004. godine. Gradnju džamije finansirao je vakif Muhamed-efendija Herceglija s hanumom Habibom i porodicom, uz neznatnu pomoć džematlija.

Godine 2003. imam Jusuf-efendija Latifović je u džematu Konjuhovci kod Prnjavora (Banja Luka), u kojem je služio kao imam, učestvovao sa oko dvije trećine sredstava u obnovi mjesne džamije. Jusuf-efendija je, također, u svom rodnom mjestu Selimovići-Krstac (općina Sapna), 2009. godine podigao jedan lijep i funkcionalan kompleks koji se sastoji od mesdžida, turbeta i šehidske česme, i sve to lijepo ogradio. Svečano otvaranje priređeno je 18. septembra 2009. godine.

Žene vakifi

Među domaćim hajir-sahibijama i vakifima bilo je podosta žena. One su osnivale samostalne vakufe, ali i one koje su priključivale drugim, već postojećim vakufima. Žene su osnivale džamije, medrese, tekije, naročito česme, javne i privredne objekte, ali su najčešće ostavljaje novčane vakufe. Njihovi vakufi usmjeravani su u vjerske, obrazovne, kulturne i socijalne svrhe. Od 1.092 vakufname koje se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci 249 pripadaju ženama. Ovom prilikom ćemo spomenuti samo one najznačajnije koje su ostavile vrijedne objekte islamske kulture, prije svega džamije ili medrese, značajne koristonosne objekte ili velike novčane iznose kojima su kreditirani ondašnji privrednici.

Šahdidar, supruga Gazi Husrev-bega - Gazi Husrev-begova supruga Šahdidar, oslobođena robinja Gazi Husrev-begove sestre Neslišah, jedna je od nekoliko sarajevskih vakifa koje su u ovom gradu podigle džamije.

Šahdidar je svega desetak metara zapadno od Gazi Husrev-begovog hamama između 1541. i 1556. godine podigla manju mahalsku džamiju sa drvenom munarom. Bila je poznata kao *Džamija za Banjom*. Uz nju je dobrotvorka podigla i mekteb gdje će se „podučavati lijepom odgoju i Kur'anu djeca siromaha i siromašna djeca i to ona koja još nisu sazrjela." Za održavanje džamije i mekteba izdvojila je 100.000 srebrnih dirhema. Ona je, također, uvakufila kuću u Jahja-pašinoj mahali i još jednu kraj njene džamije. Odredila je da se kuća u Jahja-pašinoj mahali nakon njene smrti proda za 15.000 dirhema. Za upravljanje vakufom odredila je istog mutevelliju koji je upravljao i Gazi Husrev-begovim vakufom.

Džamija je spaljena u provali Eugena Savojskog 1697. godine, te ponovo u požaru 1879. godine i nije više obnavljana. Manje mezarje je ekshumirano 1950. godine. Na mjestu džamije podignuta je 1898. godine veća zgrada u neomaurskom stilu u okviru Dženetića vakufa, na tri sprata, s potkrovljem i poslovnim prostorima u prizemlju.

Dudi-bula - Dudi bula je još jedna vakifa koja je u Sarajevu podigla džamiju. Iz imena se vidi da je bila učena žena i da je bila muallima. Njena džamija je izgrađena između 1528. i 1540. godine na Mejtašu, tačno na mjestu današnje škole i opservatorijske stanice. Nijedna džamija nije bila bez mekteba, pa ni ova, pogotovo kad se zna da je i sama vakifa poučavala vjeri djevojčice iz svoje i obližnjih mahala. Pošto se vakufnama nije sačuvala to se ne zna šta je sve Dudi-bula ostavila za izdržavanje džamije i mekteba. I njena džamija je gorjela 1697. godine, ali je kasnije obnovljena da bi konačno bila porušena 1927. godine, a mezarje ekshumirano. Ovdje je nakon Drugog svjetskog rata podignut Dom izviđača sa kino-salom i drugim sadržajima, te manjom opservatorijom. Danas je tu osnovna škola.

Kerima-hatun, supruga Sinan-vojvode, sagradila je 1552. godine manju mahalsku džamiju iznad Vratnik-mejdana koja je više poznata kao Džamija Sinan-vojvode. Ona je sagradila i jedan mekteb i turbe koji su stradali u rušiteljskom pohodu na Sarajevo Eugena Savojskog 1697. godine. Danas je džamija poznata kao Porčina ili Mala džamija na Mejdanu ili Džamija pod orahom, ali bi joj trebalo vratiti izvorni naziv – Džamija Kerime-hatun. Riječ je o manjoj mahalskoj džamiji sa drvenom munarom oko koje se nalazi manji harem.

Fatima-kadun, kći umrlog hadži-Mehmedbega (vjerovatno Karađoz-bega) živjela je u Mostaru u 16. stoljeću. Ona je u Mostaru prije 1580. godine podigla džamiju oko koje se formirala Mahala Fatime-kadun. Bila je to lijepa i prostrana džamija sa kamenom četvrtastom munarom, jedina tog oblika u Mostaru. Nalazila se na Carini, na uglu ulica Titove i Kazazića (Demirovića). Srušena je 1947. godine čime je načinjena velika šteta kulturnom nasljeđu Mostara. Nije poznato šta je sve ova vakifa ostavila za izdržavanje svoje džamije. Taj vakuf je 1913. godine ubirao prihode od tri mukate za zemljišta i kirije za jedan dućan.

Habiba-hatun spada u prvi red bosanskih, posebno vakifa Jajca. Ona je u Jajcu prije

Džamija Fatime-kadun u Mostaru imala je četvrtastu munaru

1604. godine podigla džamiju oko koje je nastala Mahala džamije umrle Habibe-hatun. Za njeno izdržavanje izdvojila je 40.000 akči i prihod od četiri dućana. Džamija Habibe-hatun preživjela je požar 1658. godine, a posljednji put se u izvorima spominje 1693. godine. Vjerovatno je riječ o prvobitnoj džamiji na mjestu današnje Esme-sultan džamije, koju je najprije obnovio mir Mustafa (Mustafa-beg), a nakon njega Esme-sultan (Ismihan), supruga paše Muhsinovića.

Amber-hatun je tuzlanska vakifa iz nepoznatog vremena, ponajprije iz 16-17. stoljeća. Ona je u mahali Tušanj u Tuzli podigla mahalsku džamiju i za njeno izdržavanje ostavila znatan imetak. Narodno predanje kaže da je za gradnju džamije utrošila sav svoj miraz. Ovaj vakuf je u 18. stoljeću imao pravo iskorištavanja slane vode od 12 dana godišnje, a to je bio veliki prihod.

Taj vakuf je 1913. godine posjedovao 10 parcela zemlje koju je izdavao pod kesim i murabehu od glavnice u iznosu od 32 krune. Višak se trošio za plaće mutevelliji, imamu, muallimu, dvojici muezzina, za rasvjetu i porez. Parcela zvana Blato, koja je pripadala ovom vakufu, izdavana je 1931. godine uz zakup od 600 dinara godišnje.

Sultan-Fatima - Za princezu Sultan-Fatimu, čiji su se nišani nalazili u haremu Careve džamije u Foči, zna se da je bila kćerka sultana Ibrahima I (1640-1648), a supruga Jusuf-paše, rodom iz Vrane u Dalmaciji (po Evliji Čelebiji iz Šujice kod Livna). Ova dobrotvorka je u Foči podigla džamiju, vjerovatno u prvoj polovini 16. stoljeća. Evlija Čelebija je spominje kao vrijednu građevinu pokrivenu olovom, što znači da je bila masivnija građevina i sa kamenom munarom. Džamija je tokom vremena pretrpjela mnoge izmjene da bi na kraju dobila oblik skromnije mahalske džamije sa drvenom munarom. Nalazila se u Sultan Fatiminoj mahali, iznad same desne obale Drine, zapadno od Careve džamije. Srušena je 1943. godine i više nije obnavljana.

Od tri fočanska hamama jedan je zadužbina Fatime-sultanije.

Ovaj vakuf je 1889. godine imao prihod od glavnice u iznosu od 360 forinti, a višak se trošio za plaću službenicima džamije.

Hadži-Badže-kaduna velika je tuzlanska vakifa. Ona je u Tuzli nepoznate godine podigla medresu koja je bila poznata pod njenim imenom Hadži-Badže-kadun medresa. Ova medresa je, zapravo, postojala uporedo sa Behram-begovom medresom, iako se ne zna koja je od njih starija. Jedna od njih, možda baš Hadži-Badže-kadunina, spominje se 1674. godine u izvještaju biskupa Olovčića kao „kolegij nevjernih softi."

Za njeno izdržavanja vakifa je ostavila veliki imetak, više dućana, magaza i oko 105 dunuma zemlje na području Tuzle, Slavinovića,

Vršana i Priluka. Vakufska komisija u Tuzli predložila je 1890. godine Zemaljskom vakufskom povjerenstvu u Sarajevu plan gradnje medrese iz prihoda Hadži-Badže-kadun vakufa. Ova nova medresa građena je svakako na temeljima stare Hadži-Badže-kadun medrese. Vjerovatno je stara zgrada izgorjela u velikom požaru koji je zadesio Tuzlu 1871. godine. Tada je izgorjela jedna džamija, mekteb i medresa, mnogo dućana i drugih objekata. Bila je locirana u samom centru Tuzle nedaleko od Poljske kapije. Djelovala je najmanje do kraja 19. stoljeća. Ovaj vakuf je 1913. godine na ime kirija za dućane i magaze, za murabehu od glavnice, te za kesim od zakupa zemljišta godišnje naplaćivao 4.638 kruna što je onda bio znatan novac.

Zgrada medrese imala je prizemlje sa dućanima i magazama, a na spratu se odvijala nastava. Kad je medresa prestala sa radom u njenim prostorijama je djelovala mektebi-ibtidaijja. Zgrada je nacionalizirana 9. jula 1959. godine.

Esme-sultan, supruga paše Muhsinovića - Najljepša i najvrjednija džamija u Jajcu je potkupolna džamija Esme-sultan koju je, prema nazivu i narodnoj tradiciji, sagradila Esme sultan (Sultan Esma-han) u drugoj polovini 18. stoljeća, odnosno iz temelja obnovila stariju koju je 1749. godine podigao čauški ćehaja Mir Mustafa (Mustafa-beg). U tarihu stoji ime mir Mustafe, a u narodu je džamija isključivo poznata kao Esme-sultan džamija. Očito da vakifa iz pijeteta nije htjela uklanjati tarih svoga prethodnika.

O vakifi se ne zna mnogo, zabilježeno je predanje kako se razboljela, pa joj je rečeno da će ozdraviti ako utemelji tri vakufa na mjestu gdje se sastaju dvije rijeke. Odabrala je Jajce u kojem je izgradila (obnovila) potkupolnu džamiju i dva mosta na Vrbasu. Kompleksu ove džamije pripada šadrvan pod kubbetom, imamska kuća sa dva imamska stana, kancelarijama Medžlisa, učionicom i abdesthanom, jedna manja bosanska kuća desno od munare (još nije obnovljena) i harem u kojem je bilo nekoliko nišana bez natpisa.

Obnovljena Esme-sultan džamija u Jajcu, jedina potkupolna džamija kod nas čiji je vakif žena

Esme-sultan džamija spada u red potkupolnih džamija srednje veličine. Građena je od kamena na kvadratnoj osnovi i pokrivena povisokim kubbetom. Nad predvorjem nema uobičajenih kupolica, pokrivena je kosim limenim krovom. Uz desni zid prislonjena je kamena munara visoka pedesetak metara. Iznad ulaza je stihovani tarih na turskom jeziku. Računajući tambur džamija ima čak četiri niza prozora od kojih su tri gornja izvedena na luk. Džamija je najsličnija Buzadži hadži-Hasanovoj džamiji u Logavinoj ulici u Sarajevu.

Srušili su je Srbi 1993. godine, ali je kasnije obnovljena u svom autentičnom obliku. Čeka se na uređenje harema i obnovu bosanske kuće nedaleko od munare.

Ziba-hanuma Arnautović-Kopčić - Godine 1903. izgorjela je u velikom požaru i stara džamija u mahali Varoš u Travniku, vjerovatno iz 16. stoljeća. Na istom mjestu podigla je Ziba-hanuma Arnautović-Kopčić 1906. godine novu džamiju, u neomaurskom stilu. Presvođena je kubbetom u arapskom stilu. Pred ulazom je visoko predvorje. Vakifa je za izgradnju džamije utrošila 12.000 kruna.

Džamija Ziba-hanume Arnautović-Kopčić u Travniku građena je u neomaurskom stilu

S**uprugu Mar'aš-paše** je u 18. stoljeću sagradila Lukačku džamiju u Travniku. Džamija je izgorjela u požaru 1903. godine, a obnovio ju je **baron Stefan Burijan**.

Treća značajna travnička vakifa je Šerifa-hanuma Vilić, rođena Hafizadić, supruga mir Ahmed-bega ćehaje, bosanskog defterdara, u više navrata kajmekama bosanskog valije. Ona je 1839. godine obnovila česmu kraj Šarene džamije. Ista vakifa je podigla česmu kraj Travničke kapije u Jajcu 1846. godine. I njen muž bio je vakif. Između ostalog, obnovio je Ramadan-begovu džamiju u Jajcu.

Sestre Tuzlić - Ne smijemo zaboraviti ni dvije vakife iz novijeg doba Tuzle, sestre Tuzlić, kćerke Osman-begove. **Hafiza-hanuma Tuzlić** temeljito je obnovila Jalsku džamiju u Tuzli 1890. godine, pa od tada ona nosi naziv Hafiz-hanumina džamija. Starije zdanje Jalske džamije pripisuje se nekoj djevojci koja je sagradila džamiju od svog djevojačkog ruha, a naziv Jalska dobila je jer se nalazi kraj same obale rijeke Jale, nedaleko od mosta koji vodi u tuzlansku čaršiju.

Tahira-hanuma, hudovica iza Bekir-bega Gradaščevića, starija Hafiza-hanumina sestra, bila je najznačajnija vakifa Tuzle, pa vjerovatno i Bosne i Hercegovine. Umrla je 23. augusta 1922. godine i ukopana u haremu Jalske ili Hafiz-hanumine džamije. Nije imala djece pa je sav svoj imetak uvakufila u formi evladijjet vakufa.

Evo šta je ona uvakufila: u čaršiji jedan dućan-magazu s miljićem; veliku zidanu zgradu sa svim što je uz nju, koju drži pod zakupom i u njoj je smješteno Kotarsko predstojništvo, Poreska uprava, Gruntovnica i Katastar i u njenom susjedstvu u Trg ulici jednu magazu sa svim što je uz nju, i iznad magaze kuću; u mahali Polje, pored rijeke Jale, uz niže navedenu zidanu kuću, jedan kućni miljić s baščom i avlijom; opet u mahali Polje jednu novu zidanu kuću sa svim što se uz nju nalazi i posebnim putem, te jedan miljić zvani „Čajir" u Džindić-mahali; jedan dućan zajedno s miljićem; pet parcela u Hudeču sa svim što je u njima, još jednu parcelu, dvije kuće s miljićem i četiri parcele s vrtovima i šljivik

zvani „Hudeč“; u Pascima (kod Husina) dvije parcele i jedan miljić „Šljivik-bašča“; ponovo u Hudeču 14 parcela, sedam poznatih njiva, pet čestica šikare, dvije čestice gaja; ponovo u Pascima devet parcela, potom zemljište zvano Polje, Ada i Pridor i kod kuće osam poznatih čestica njiva i jedan suvat; u Husinu 18 parcela zvanih: Palučak, Slatine, Bare, Maline, Krušici i Krčevine šest njiva, dvije livade, šest pašnjaka, tri suvata, jednu kuću i ostalo što se uz nju nalazi; u džematu Bistarac četiri parcele, dva šljivika zvana „Sadnice“, te pored kuće jedan šljivik i avliju sa svim što se tu nalazi. Ova uvakufljena dobra Tahira-hanumu Tuzlić stavljaju u sami vrh bosansko-hercegovačkih vakifa, i muških i ženskih.

Njena vakufnama legalizirana je kod Šeriatskog suda u Tuzli 7. juna 1908. godine. Vakifa je za mutevelliju odredila sarajevskog gradonačelnika Mustafu Esad-efendiju Kulovića.

Iz sredstava njenog vakufa, između ostalog, obezbjeđivane su dvije stipendije (po 700 kruna) dvojici studenata teologije i četverici studenata društvenih i egzaktnih nauka.

Fatima Kanita-hanuma, kći poznatog kadije i muderrisa Mehmeda Sa’id-efendije Hajrića-Homarije, supruga Mustafa-paše Babića, spada u red prvih sarajevskih vakifa iz novijeg vremena. Ona je 1848. godine uvakufila jednu vodenicu sa četiri okna na Zujevini, a da se prihodi troše za učenje Kur’ana i plaće muderrisima Đumišića medrese, te za vaiza u Vekil-harč (Hadžijskoj) džamiji u Sarajevu. Od istih prihoda će se održavati česma i njen vodovod u Sagr hadži-Alijinoj mahali i za održavanje okolne kaldrme. Ista vakifa je 1857. godine obnovila Timur-hanovu džamiju u Berkuši koja je u izvornom obliku sagrađena 1560. godine. Za održavanje džamije ona je uvakufila jednu manju kuću i berberski dućan u Bravadžiluku.

Iste godine obnovila je džamiju Hitrog Sulejmana na Pajama, sagrađenu 1578. godine. Ova džamija je obrušena od udara groma 1796. godine, a Hajrićka ju je iz temelja obnovila i sagradila munaru. Najzad, ona je iz temelja obnovila i džamiju Hodže Sinana Volodera u Golodarici i uz nju podigla mekteb.

Džamija Bege-hanume Begete u Seonici kod Konjica prije obnove

Bega Begeta, kći Omer-begova, živjela je u Seonici kod Konjica u 19. stoljeću. Ona je oko 1880. godine u Seonici podigla manju džamiju sa drvenom munarom koja ide s krova. Džamija je bila pokrivena kamenim pločama, a ne drvenim parmacima kao što je uobičajeno kod ovakvih džamija. Naprijed je manje predvorje čiji se krov naslanja na tri drvena stuba. Džamija je doskora bila u ruševnom stanju, ali je, srećom, nedavno obnovljena u izvornom obliku.Vjerovatno je, po običaju, vakifa za izdržavanje džamije ostavila određeni vakuf.

Hadži-Derviša-hanuma Smailagić - Najznačajnija vakifa Bosanske Gradiške. Ona je 1899. godine osnovala vakuf u okviru kojeg je izgrađena i Hadži-Hanumina medresa, na temeljima starije medrese.

Do posljednjeg rata nad ulazom su postojala dva tariha na turskom jeziku, ali su uzrat uništena. Snimak onog starijeg je sačuvan i preveden na bosanski jezik.

Iz njega se razumije da je prvobitnu medresu na ovom mjestu podigla neka dobrotvorka Aiša 1748. godine i kraj nje pazar (dućane) za njeno izdržavanje. Drugi tarih je vjerovatno govorio o gradnji ove novije zgrade od strane Derviš-hanume Smailagić kakvu danas poznajemo. Prestala je s radom prije 1932. godine.

Godine 1913. njen vakuf se sastojao od slijedećih nekretnina: pet kuća, veće zgrade mektebi-ibtidaijje, trećine prihoda od jedne parcele, murabehe od gotova novca u iznosu od 162 krune. Ukupan prihod iznosio je 1832 krune. Novac se trošio za održavanje medrese i drugih zgrada, podmirivanje drvarine i rasvjete medrese, za plaću imamu i muderrisu i druge potrebe. Vakufnama hadži-Hanume Smailagić iz 1899. godine zapisana je u Sidžilu vakufnama II u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (str. 13, red. br. 348).

Vakifa **Šaha-hanuma** iz Bijeljine podigla je prvu džamiju u Šepku kod Zvornika 1912. godine. Izgradnju džamije plaćala je dukatima. Za njeno izdržavanje uvakufila je 30 dunuma zemlje, a taj vakuf u manjem obimu postoji i danas. Džamija je porušena 1987. godine kako bi se na istom mjestu izgradila nova koja je otvorena 1989. godine. I tu su porušili Srbi 1992. godine, a onda je iz temelja izgrađena nova, potkupolna s dvošerefnom munarom, i otvorena u ljeto 2005. godine.

Vakufljenje knjiga

Osim nekretnina, novca i dragocjenosti često su predmet vakufljenja bile knjige, uglavnom u vidu orijentalnih rukopisa. Ta praksa je poznata još od vremena dinastije Abbasija i ona se održala u islamskom svijetu, pa i kod nas, doskora. I danas se ponekad uvakufi vrijedan rukopis, češće štampana knjiga na orijentalnim i drugim jezicima. Bogatiji pojedinci su sakupljali kolekcije vrijednih knjiga, čuvali ih i koristili se njima, posuđivali prijateljima i onima koji traže nauku, a pred smrt ih uvakufljivali, formirali javne biblioteke ili ih priključivali već postojećim. Na taj način su rasli i razvijali se fondovi biblioteka uz medrese, džamije, mektebe, tekije. Biblioteke nisu uvijek kao vakuf ostajale uz spomenute institucije. Znameniti historičar Hatib al-Bagdadi (1002-1072) oporukom je uvakufio svoje knjige i odredio da ta biblioteka bude smještena u kući njegovog prijatelja.

Mnogi vakifi kod nas uvjetovali su u svojim vakufnamama da se određeni dio iz gotovine ili prihoda izdvoji za kupovinu vrijednih knjiga. Najčešće se navodi primjer Gazi Husrev-bega koji je u svojoj vakufnami iz 1537. godine odredio: „Što pretekne od troškova za gradnju (medrese), neka se za to kupi valjanih knjiga, koje će se upotrjebljavati u spomenutoj medresi, da se njima koristi ko ih bude čitao i da iz njih prepisuju oni koji se bave naukom.“ To su činili domaći vakifi prije i poslije Gazi Husrev-bega. Prvi dokument o vakufljenju knjiga nastao u Bosni i Hercegovini, u ovom slučaju u šeriatskom sudu u Sarajevu, jeste vakufnama Isa-bega Ishakovića od 10. augusta 1469. godine, samo šest godina nakon konačnog osvajanja (*Fetha*) Bosne. Tu čitamo da je Isa-beg uvakufio čak 395 kodeksa rukopisa najrazličitijeg sadržaja. Iako su knjige uvakufljene za Isa-begovu medresu u Skoplju ovaj podatak je važan jer se odnosi na osnivača Sarajeva, a i sami dokumet je nastao u ovom gradu. Šezdeset i šest godina kasnije (2. novembra 1535) zabilježeno je prvo vakufljenje knjiga u Foči što ne znači da toga nije bilo i ranije. Tada je fočanski vakif Hasan Nazir, graditelj čuvene Aladže, uvakufio jedan svezak Semerkandijeva *Tefsira*. Klauzule o uvakufljenju otkrivaju nam kulturnu klimu toga vremena u Foči i učenost vakifove djece: *Uvakufih ovaj drugi svezak Komentara Kur'ana od Šejha, pravnika Ebu-Lejsa, neka ga Allah obaspe milošću, u svrhu da ga čitaju moja dobra djeca, i oni koji budu sposobni i budu se bavili čitanjem, a koji obitavaju u od*

Boga čuvanoj Foči. Ja sam najslabiji rob Božji, Hasan sin Jusufov, Fočevi. Allah nam je svjedok i staratelj onog što je napisano. Ovo se napisa početkom muharema 942. godine.[11]

Tridesetak godina poslije toga (1569) Fočak Memišah-beg (Memišah-efendija) u Foči osniva medresu i za njene potrebe zavješta nepoznati broj orijentalnih rukopisa. Neki od njih se i danas čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Osim za svoju medresu Memišah-efendija je zavještao rukopise za Atik Ali-pašinu džamiju i općenito za grad Foču. Knjige su vakufili i drugi fočanski vakifi među njima i oni iz reda uleme. Dvadesetih godina 17. stoljeća vrijedne rukopise koji su prepisivani u samoj Foči uvakufio je kadija i muderris Šaban-efendija, a 1647. godine jedno djelo uvakufio je naš prvi poznati šejhu-l-islam Bali Zade Mustafa-efendija.

Osnivanje Gazi Husrev-begove biblioteke predvidio je sam vakif u svojoj vakufnami za medresu od 18. januara 1537. godine, izjavom: Što pretekne od troškova za gradnju, neka se za to kupi dobrih knjiga koje će se upotrjebljavati u spomenutoj medresi, da se njima koriste oni koji budu čitali i da iz njih prepisuju oni koji se bave naukom. Sačuvano je tek nekoliko rukopisa koji su pripadali prvom fondu ove biblioteke i sa bilješkom da ih je uvakufio Husrev-beg, sin Ferhad-begov. Danas ta biblioteka posjeduje više od 10.500 kodeksa rukopisa sa oko 20.000 djela domaćih i stranih autora iz svih oblasti islamskih disciplina, društvenih i egzaktnih nauka, književnosti i umjetnosti. Većina starijih zbirki orijentalnih rukopisa iz cijele Bosne i Hercegovine danas je u sastavu ove biblioteke. To je najbogatija zbirka orijentalnih rukopisa u jugoistočnoj Europi.

Osim Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu su postojale i druge javne biblioteke.

Osman Šehdi-efendija Bjelopoljac izgradio je svoju biblioteku 1759. godine, na sjeveroistočnom uglu harema Careve džamije. Bila je to manja četvrtasta zgrada pokrivena kubbetom poput turbeta. Iz Istanbula je dobavio

Gazi Husrev-begova bilješka o uvakufljenju rukopisa, GHB, R-2526

vrijedne rukopise i uvakufio ih na korištenje onima koji tragaju za naukom. Fond se postepeno povećavao, a kad je biblioteka srušena radi izgradnje zgrade Sarajevskog muftijstva knjige su prenesene u Gazi Husrev-begovu biblioteku. U istu biblioteku prenesene su 1897. godine vakufske biblioteke iz Đumišića medrese i medrese Ismaila Misrije.

Abdullah-efendija Kantamirija podigao je svoju biblioteku 1774. godine na At Mejdanu u Sarajevu, nedaleko od Bakr-babine džamije. Za nju je uvakufio zbirku vrijednih rukopisa, a najveći dio njih je sam prepisao. Nakon rušenja zgrade Kantamirijine biblioteke rukopisi su preneseni u Osman Šehdijevu biblioteku, a kad je i ona doživjela istu sudbinu, napokon u Gazi Husrev-begovu.

Svoju biblioteku Mehmed Razi-efendija Velihodžić, pjesnik i šejh Gazi Husrev-begova hanikaha, osnovao je 1785. godine. Više rukopisa iz njegove biblioteke se čuva u GHB biblioteci.

Hadži-Abdulkadir-efendija Muzaferija, sin hadži-Husejn-efendije, iz mahale Šejh Ferruh u Sarajevu, uvakufio je početkom 1793. godine 74 kodeksa rukopisa za profesore i učenike Sim-zade (Đumišića) medrese u Sarajevu. Njegova vakufnama zapisana je u sidžilu sarajevskog suda (br. 33, str. 210-211).

Danas su ovi rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Abdulkadir Muzaferija imao je i jedan novčani vakuf.

11 GHB, R-343, zaštitni list.

Kaligrafski ispisana vakufnama hadži-Ali-alemdara Kapa-zade (Kapića) iz Careve mahale u Sarajevu kojom uvakufljuje rukopis Kur'ana za Carevu džamiju, GHB, R-10

Prije 1812. godine hadži-Ahmed-efendija Dupničanin, muderris Gazi Husrev-begove medrese i šejh Hanikaha, za Gazi Husrev-begovu medresu uvakufio je 46 kodeksa orijentalnih rukopisa koji sadrže 90 djela iz akaida, fikha, filozofije, logike, sintakse, stilistike, tefsira, tesavvufa, matematike. Dupničanin je osnivač još jednog vakufa.

Kadija hafiz Muhammed Baki-efendija Džino Sarajlija uvakufio je 1813. godine nekretnine u Kebkebir mahali u Sarajevu, 1.000 groša gotovine i svoju biblioteku od 150 vrijednih rukopisa.

Svojom vakufnamom od 22. jula 1828. godine kadija iz Sarajeva Salih Izzeti-efendija Hromić uvakufio je jedan primjerak Kur'ana i 159 orijentalnih rukopisa. Njegova vakufnama zapisana je u sidžilu sarajevskog kadije.[12]

Muderris Osman-efendija, sin Mehmedov, unuk Abdulmuminov, iz Vekil Harč (Hadžijske) mahale u Sarajevu, svojom vakufnamom iz 1831. godine, uvakufio je za Osman Šehdijevu biblioteku svoju vrijednu biblioteku od 102 džilda (sveska) rukopisa sa oko 130 djela. U vakufnami su navedeni naslovi svih djela koje je muderris Osman-efendija posjedovao.[13]

Dosta vrijednih orijentalnih rukopisa imala je knjižnica Ajni-begovog (Carevog) mekteba kraj Careve džamije u Sarajevu. Knjižničar i mutevellija te zbirke bio je muallim Careva mekteba Halil-efendija Herceglija. I sam je bio prepisivač orijentalnih rukopisa i vakif. Primjerice, za Šehdijevu biblioteku 1825. godine uvakufio je vrijedno djelo *Išarat al-maram* autora Ahmed-efendije Bejazića Bošnjaka.

Svoje vrijedne zbirke orijentalnih rukopisa uvakufili su i: hadži-Omer-efendija Hajri-zade, kadija Hasan-efendija Bojić sa Diviča kod Zvornika, potomci Mustafa-bega Dženetića, Muhammed-efendija i Ismet-efendija Svrzo, Ahmed Asim-beg-efendija Mutevelić, Memišaga Kasumagić, kadija Ahmed-efendija Selimović, Tajjib-efendija Saračević, Osman Asaf Sokolović (oko 500 kodeksa), porodica Muidović iz Sarajeva, porodica Riđanović iz Mostara, a možda najvrjednija zbirka je Muhammeda Enveri-efendije Kadića. Među tim rukopisima je i njegov dragocjeni zbornik od 28 tomova *Tarih-i Enveri*.

Nisu ovo jedine vakufske biblioteke u Sarajevu. Pojednačnih uvakufljenih rukopisa bilo je mnogo.

Miralaj i mutesellim sarajevski i banjalučki Mustafa-paša Babić uvakufio je 1840. godine i o tome ostavio vakufnamu, 83 rukopisa za medresu u Visokom.

Prvoj mostarskoj biblioteci temelje je udario Karađoz-beg svojom vakufnamom iz 1570. godine. Prvi fond se sastojao od sedam vrijednih rukopisa Kur'ana, 30 džuzova Kur'ana, *Zamahšerijev* i *Bejdavijev komentar Kur'ana*, komentar poznatog djela Šir'at al-islam od Sejjida Alija i arapsko-turski rječnik *Ahtari*. Biblioteka se nalazila u sklopu Karađoz-begove medrese kraj njegove džamije. Vremenom se ovaj fond obogaćivao i proširivao i od drugih mostarskih vakifa koji su rukopise prilagali ovoj biblioteci.

Druga poznata mostarska biblioteka bila je ona Derviš-paše Bajezidagića ozvaničena vakufnamom iz 1593. godine. Vakif uvjetuje da se knjige „ne smiju nikome poklanjati, prodavati, u posjed uzimati, niti gdje iz

12 GHB, *Sidžil br. 66*, str. 207-208.

13 GHB, *Sidžil br. 69*, str. 82.

Mostara iznositi.“ Početni fond brojao je 46 kodeksa probranih djela, većinom iz šeriatsko-pravnih nauka i književnosti. Posebno treba izdvojiti autograf Sururijeva komentara perzijskih klasika. Biblioteka je bila smještena u dershani Derviš-pašine medrese u mahali Podhum u Mostaru.

Ćejvan-ćehaja je za potrebe svojih džamija u Mostaru i Hercegovini zavještao 120 džuzova Kur'ana, 12 posebnih rukopisa Kur'ana i osam svezaka drugih djela.

Dvadesetak rukopisa preostalo je iz nekad bogate biblioteke mostarskog legatora daru-s-se’ade Ahmedage, sina Alijeva, koje je vakif priložio za muderrise i učenike svoje medrese u Mostaru.

Više rukopisa biblioteke Ali-paše Rizvanbegovića sačuvano je do danas, a nekada su pripadali biblioteci njegove tekije u Mostaru.

Bosanski valija Elči Ibrahim-paša uvakufio je za svoju medresu u Travniku 103 rukopisa. Vakufnama je ovjerena u Agribozu 28. marta 1706. godine. Ovoj biblioteci pripojena je biblioteka Muhammed-paše Kukavice koja je osnovana kad i njegova medresa 1760. godine. I valija Ali Dželaluddin-paša uvakufio je brojna djela za medresu Elči Ibrahim-paše.

U korist ove biblioteke travnički muftija Muhammed Derviš-efendija Korkut uvakufio je 1872. godine svoju kolekciju orijentalnih rukopisa. Danas je Elči Ibrahim-pašina biblioteka u sastavu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu gdje je prenesena 1941. godine.

Muderris i muftija Šejh Muslihuddin Kninjanin koji je živio u Banjoj Luci osnovao je u ovom gradu medresu i za njene potrebe uvakufio oko 120 orijentalnih rukopisa. Biblioteka je osnovana prije 1605. godine i to je prva banj-alučka biblioteka. Iz te zbirke sačuvana su tek dva-tri rukopisa i oni se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Svoju veliku biblioteku sa vrijednim orijentalnim rukopisima uvakufio je 1638. godine još jedan Banjalučanin, Mevla Husamuddin Bošnjak Vaiz-zade. Poznate su dvije njegove vakufname o vakufljenju knjiga. Ovaj alim i vakif imao je i druge vakufe od kojih se u izvorima spominje kuća, nekretnine i „beznačajni novac“.

I poznati mostarski muftija i učenjak Mustafa ibn Jusuf (Šejh Jujo) uvakufio je svoja djela za Karađoz-begovu biblioteku u Mostaru uz uvjet da se knjige smiju posuđivati samo uz pouzdana svjedoka ili jak zalog.

Muderris i kadija hadži-Halil-efendija Trepanić iz Gračanice uvakufio je svu svoju biblioteku koju je sakupljao čitav život. Vakufnama je napisana u septembru 1763. godine.

Fadil-paša Šerifović izgradio je u drugoj polovini 19. stoljeća posebnu zgradu za biblioteku kraj Husejnije džamije u Gradačcu i za nju uvakufio za sada nepoznat broj vrijednih orijentalnih rukopisa.

Na uvakufljenim rukopisima stajala je klauzula o vakufljenju, imenu vakifa, uvjetima o korištenju i slično. Najčešće je uz tu bilješku otiskivan vakifov pečat ili pečat same knjižnice. U slučaju Osman Šehdijeve biblioteke u pečatu je ispisan sav tekst o vakufljenju: *Ovaj primjerak uvakufi Osman Šehdi Bjelopoljac, od hadžegana carskog divana, u Sarajevu, pod uvjetom da se iz knjižnice ne iznose ni pedlja, ni koraka. Godina 1173*.

Pečat Halil-efendije (Trepanića) iz Gračanice sadrži samo ime i prezime vlasnika i godinu. Pored svog imena Elči Ibrahim-paša je dao da se u njegov pečat ureže tekst: *Dobra djela odstranjuju loša*.

Na svim rukopisima muftije Derviša Muhammed-efendije Korkuta stoji bilješka o vakufljenju i otisak pečata u kojem je upisana njegovo ime i genealogija njegove porodice do sedmog koljena. U pečatu kadije Hromića stoji: *Vakf Hromo-zade Salih-efendi*.

Na prvoj, *‘unvanom* ukrašenoj stranici Šejh Jujinog autografa pravnog djela *Miftah al-husul*, autor je zapisao: *Vakf fi sebilillah - Vakuf na Allahovom Putu*.[14]

14 GHB, R-3871, L 1b.

Većina rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke je uvakufljena

Ovo je jedno od najvažnijih Ejubovićevih djela. Čim ga je napisao, odmah ga je uvakufio. Isti autor je na početku autografa *Muntadžab al-husul* (R-3858) zapisao da ga vakufi za biblioteku Karađoza hadži-Mehmed-bega. Od cjelokupnog imetka nije imao ništa vrjednije od svojih djela, i sve ih je uvakufio. Treba slijediti te velike ljude, svojoj zajednici i svojoj vjeri ostavljati ono što nam je najvrjednije.

Neizmjerno su vrijedne pojedine bilješke o uvakufljenju rukopisa jer nam pružaju dragocjene podatke o našim velikanima. Jedino iz bilješke na rukopisu djela o namazu *Munya al-musall*i, autora Muhammeda al-Kašgarija, koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, saznajemo da je naš veliki učenjak Šaban-efendija Nevesinjac (u. 1659) kao kadija Kaira (*Misr*), 28. januara 1641. godine, uvakufio ovo djelo za učenike i ulemu u kasabi u Nevesinju, s tim da se rukopis čuva u buk'i (specijaliziranoj medresi) Ali-efendije, sina hadži-Muhammedova.[15] Ovaj Ali-efendija nije niko drugi nego brat znamenitog Ibrahim-efendije Roznamedžije i mostarski muftija, koji je tada bio živ. Iz bilješki ispod kojih je otisnut Šaban-efendijin pečat, vidi se da je ovaj naš alim ujedno i prepisivač ovog djela.

Naš šejhu-l-islam Mustafa-efendija, sin Sulejmanov, Bali-zade (u. 1658) uvakufio je svoj komentar iz islamskog prava *Al-Fara'id fi hall al-masa'il wa al-qawa'id*u gradu Foči.[16]

Među vakifima orijentalnih rukopisa bilo je i žena.

15 GHB, R-3895, naslovna strana i L. 101a.

16 NUBiH, Rs 312; Lavić, *Katalog NUBiH*, London-Sarajevo, 2011., str. 315.

Hodža Hanifa, kćerka Mehmedova, iz Hadži-Idrisove mahale (Žabljak) u Sarajevu uvasijetila je i uvakufila 5. septembra 1839. godine trećinu imetka, te 16 cjelovitih i određeni broj rasutih, nesređenih orijentalnih rukopisa.[17]

Atija, kćerka Mustafa-efendije, iz Careve džamije u Sarajevu (u. 1833) imala je zbirku orijentalnih rukopisa od 70 kodeksa.[18]

Afifa, kćerka Mehmeda sandžaktara, supruga muallima Gazi Husrev-begovog mekteba, hadži-hafiza Jusuf-efendije, stanovnica mahale Šejh Ferruh u Sarajevu (u. 1836), imala je zbirku orijentalnih rukopisa od 87 kodeksa, od toga dva rukopisa Kur'ana.[19] Bilo je mnogo učenih muslimanki u Bosni čak i u ono doba, a neke od njih su svoje rukopise i uvakufile.

I danas ima žena koje uvakufljuju rukopise koji su generacijama, poput najvećih dragocjenosti, čuvani u porodičnim seharama. Sestre Đumišić iz Banje Luke uvakufile su 2007. godine, pred duše roditelja, 64 rukopisa, 1.159 originalnih dokumenata na osmanskom jeziku i još podosta štampanih knjiga i pojedinačnih primjeraka starih časopisa. Za taj njihov hajrat napisana je vakufnama 2016. godine.

Ima rukopisa u kojima na svakoj stranici piše da je riječ o vakufu, a na nekima na obje margine svake stranice. Ako je rukopis imao dvjesto stranica, na svakoj stranici ispisana je riječ *vakuf*. Toliko su naši preci poklanjali pažnju uvakufljivanju knjiga.

Ovdje nismo uzeli u obzir privatne zbirke orijentalnih rukopisa. Samo u Sarajevu, u sidžilima sarajevskog kadije od 1727. do 1850. godine, registrirana je 161 privatna zbirka sa ukupno 7.117 kodeksa orijentalnih rukopisa. Šta je od toga dospjelo do nas, to je drugo pitanje.

Od vakufljenja knjiga ni do danas se nije odustalo. Posljednja dva značajnija vakifa knjiga su dr. Ahmed-efendija Smajlović i Omer-efendija Štulanović. Smajlović je uvakufio svoju biblioteku Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a Omer-efendija Štulanović tekijskoj biblioteci u Ključu (oko 2.000 knjiga) čiji je utemeljitelj on sam.

U 2016. godini fondu Gazi Husrev-begove biblioteke priključena je kolekcija knjiga bivšeg muderrisa Gazi Husrev-begove medrese Ahmed-efendije Bureka.

17 GHB, *Sidžil br. 77*, str. 75.

18 GHB, *Sidžil br. 72*, str. 102.

19 GHB, *Sidžil br. 76*, str. 17.

LIJEVO
Omer-efendija Štulanović uvakufio je sve svoje knjige za novoosnovanu biblioteku pri Medžlisu IZ-e Ključ i tako postao njen utemeljitelj

DESNO
Supruga Ahmed-efendije Smajlovića uvakufila je njegovu biblioteku Gazi Husrev-begovoj biblioteci

Neobični vakufi

Osim onih klasičnih, osnivani su i neuobičajeni i neočekivani vakufi i izdvajana značajna sredstva za njhovo izdržavanje. Iz domaćih vakufnama čitamo da su naši vakifi izdvajali sredstva i u ove namjene: za obavljanje hadždža siromašnim, a pobožnim muslimanima, nojeva jaja za mihrabe, hiljade tespiha od šimširova drveta, održavanje javnih zahoda, nabavku kazana koji će se ustupati za održavanje svadbi, za kupovanje ruha siromašnim djevojkama, za podmirenje poreza siromašnim džematlijama, sredstva službeniku koji će tokom cijelog ramazana iz Neretve pred Roznamedžijinu džamiju donositi vodu za iftar, za voće i slatkiše koji će se dijeliti djeci četvrtkom, za trešnje i janjeće pečenje s kojim će se pogostiti mektebska djeca na izletu, za koričenje *Mushafa* siromašnoj djeci. Gazi Husrev-beg je u Dobor-gradu kod Modriče 1537. godine uvakufio 150 košnica pčela.

Šejh Muslihuddin Čekrekčija u svojoj vakufnami iz 1526. godine izdvaja i vakufi hiljadu dirhema za onoga ko bude meo nužnik u blizini tekije Turna-dede.

Mostarski vakif Ćejvan-ćehaja je za svoje tri džamije, u Mostaru, Blagaju i Gabeli, između ostalog, uvakufio: deset ukrašenih jaja; dvadeseti devet nojevih jaja; jedan sat koji otkucava i jedan pješčani sat; tri hiljade tespiha od šimširova drveta.

Konjički vakif Mehmed-čauš određuje sredstva u svojoj vakufanami iz 1662. godine *da se nađe učena žena koja će ići od kuće do kuće i poučavati one djevojčice koje iz opravdanih razloga ne mogu ići u školu*.

Utemeljitelj Varcar Vakufa hadži-Mustafa Kizlaraga određuje *... da se svake godine kupi djeci koja uče u njegovoj školi po jedna dolama i po jedne čakšire od bijele čohe, po jedna kapa i pojas. Prilikom Lejle-i Kadra neka im se to podijeli i obuče.*

Hadži-Hasanaga Nezirhodžić iz Sarajeva (u. 1943.) osnovao je jedan vakuf u Medini koji bi trebao poslužiti našim hadžijama prilikom obavljanja hadždža. Više naših vakifa odredilo je da se određena sredstva redovno dijele siromašnim stanovnicima Mekke i Medine.

Postojali su vakufi za otkup muslimana koji su pali u ropstvo, za obezbjeđivanje hrane gladnim pticima i psima tokom zime i mnogi drugi najrazličitije namjene. U svijetu je čak zabilježen i jedan vakuf za ptice rode!

Kao poseban kuriozitet navodimo vakufe nemuslimana kojih je bilo i kod nas. Iako Abduselam Balagija u svojoj izvanrednoj studiji *Uloga vakufa u vjerskom i svjetovnom prosvjećivanju naših muslimana*, navodi kako *Ova vrsta vakufa uspostavljenih od nemuslimana ne postoji koliko nam je poznato u Bosni*, mi smo ipak u izvorima pronašli i takve vakufe. U sidžilu sarajevskog kadije br. 22 zapisana je vakufnama ćurčije Ivana, sina Neškova, iz Franačke mahale u Sarajevu od 3. dž. ahira 1192. (29. juna 1778) i druga vakufnama istog vakifa (dopuna) od 15. dž. evvela 1197 (18. aprila 1783) godine.[20] Vakufnamu je ovjerio sarajevski kadija (Sarajlija) Sejjid Muhammed Lubbi (Lubo). Stav islamskih pravnika je da nemusliman može uvakufiti svoja dobra samo za potrebe humanitarnih i socijalnih ustanova, ali ne za džamije i druge isključivo vjerske objekte.[21]

Vakuf je pokrivao skoro sve oblasti ljudskog života i djelovanja, pa i one van naših očekivanja.

20 GHB, *Sidžil br. 22*, str. 131, 140.

21 Abduselam I. Balagija, *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvećivanju naših muslimana*, Beograd, 1933., str. 9.

Posebna briga vakifa za siromašne

Vakifi su zadužbine ostavljali na korištenje svim ljudima. Ipak, naročitu pažnju posvećivali su siromašnima. Za njih su u vakufnamama imali posebne odredbe.

Isa-beg Ishaković na Bendbaši gradi zaviju i musafirhanu1462. godine i određuje da one „... služe kao tekija i konačište siromašnim muslimanima koji su učenici, sejjidi, ratnici i putnici-namjernici."

Šahdidar, Gazi Husrev-begova supruga, daje smjernice u svojoj vakufnami iz polovine 16. stoljeća „... da se sagradi mekteb u blizini spomenutog mesdžida (iza Gazi Husrev-begova hamama), u njegovom dvorištu, za 3.000 dirhema od navedenog iznosa da se (tu) podučavaju lijepom odgoju i Kur'anu djeca siromaha i siromašna djeca i to ona djeca koja još nisu sazrjela. "Njen suprug Gazi Husrev-beg odredio je da se svakog Bajrama nabavlja odjeća siromašnim i nejakim.

U vakufnami Ćejvan-ćehaje iz Mostara, legaliziranoj 1554. godine, stoji odredba da se svakog Kurban-bajrama kupi deset ugojenih kurbana i meso podijeli sirotinji. Isti vakif je odredio da se svake sedmice izdvoji po 30 dirhema za kupovinu hljeba siromašnim Mostarcima. Četiri godine kasnije Ćejvan-ćehaja je legalizirao drugu vakufnamu. U njoj se spominje mekteb kojeg je podigao kraj džamije. „Uvakufio ga je za djecu siromaha ma ko ona bila." Čak im je odredio po dva dirhema dnevno za kupovinu voća i slatkiša, a ako bi od toga nešto preostalo da se podijeli siromašnoj djeci i siromasima. I ovom vakufnamom određuje kupovinu deset kurbana čije će meso biti podijeljeno siromasima i ponovo po 30 dirhema sedmično za kupovinu hljeba sirotinji.

„Ako bi preostalo jela zbog toga što je malo gostiju (u imaretu) – piše u Karađoz-begovoj vakufnami – odnosno što ih nema uopće, tad će se ono dijeliti siromasima."

Hadži-Ahmed, sin Ferhadov, iz Mostara odredio je 1620. godine da se iz njegova vakufa dijele svake godine po 12.000 akči sirotinji nekoliko mostarskih mahala.

U Mostaru je prije 1670. godine utemeljen „sirotinjski vakuf." Te je godine umrla Masuma, kći Hasanova, ovom vakufu ostala dužna 1.000 akči.

Najveći vakif Konjica Mehmed-čauš, sin hadži-Abdije, veliku pažnju u svojoj vakufnami posvetio je siromašnima. „...a ono što ostane (kada se podmire potrebe tekije) dijeliće uvečer po jedan hljeb i po jednu čorbu siromasima iz okolice i gostima koji dođu u tekiju." Također je odredio: „Treba postaviti jednu ženu koja će u svojoj kući poučavati Kur'anu sirotice i siromašne djevojčice dotičnog mjesta." Čak je mislio i na siromšniji sloj ljudi koji su pokušavali nešto napraviti od svog života: „Ako se prihodi umnože toliko da izađu na 500 akči, po zaključku šeriatskog sudije najsiromašnijim ljudima može se dati novaca u zajam i to u roku od šest mjeseci. Inače se može u haremu napraviti jedan dobrotvorni zavod." Čak i tada, suprotno od većine vakifa, Mehmed-čauš saosjeća sa siromašnim privrednicima i preporučuje da se upravo njima daju pozajmice (zalog se uopće ne spominje), pa čak i da se za njih osnuje „jedan dobrotvorni zavod". Sve kako bi mogli stati na svoje noge i dostojanstveno prehranjivati vlastite porodice. Nije li ovdje riječ o prvoj i jedinoj banci za siromašne u proteklom vremenu? Bilo je to davne 1662. godine.

Vakifa Melća Mustafagić iz Stoca uvakufila je 1849. godine kuću s baščom kraj Bregave i odredila, između ostalog, da se iz prihoda njena vakufa jednom godišnje priredi gozba (*ikram*) za sirotinju.

Ibrahim, sin hadži-Salih-efendije, imama Neziragine džamije u Mostaru odredio je da mutevellija njegova vakufa prilikom berbe

grožđa podijeli sirotinji Neziragine mahale po jedan tovar dobrog grožđa. Među najvećim rashodima mnogih vakufa bilo je podmirenje plaća muderrisima i izdržavanje učenika naših medresa. Učenici medresa ne samo da su izdržavani, da im je obezbjeđivan konak, hrana, knjige i odjeća, nego su i na ruke dobijali značajna sredstva u novcu. Posebno su tretirani siromašni učenici. Fadil-paša Šerifović odredio je da se godišnje zakolje po deset kurbana i da se meso podijeli sirotinji. Pozamašna sredstva izdvojio je i za izdržavanje učenika svoje medrese kraj Careve džamije u Sarajevu.

Šejh Muslihuddin Kninjanin izgradio je medresu u Banjoj Luci prije 1605. godine. On piše *da je godinama odvajao od svoga zalogaja i štedio novac i da je od te uštođevine podigao medresu za siromašne učenike i o svome im trošku osigurao muderrisa i muallima.*

Sve su ovo primjeri upravo dirljive brige za siromašne. Jer, nisu svi ljudi podjednako okretni i snalažljivi, naročito ne oni koji pokušavaju živjeti po uzusima edeba i po Božijim zapovijedima. Da li od njih treba okretati glavu i praviti se kao da ne postoje? Ljudski život prođe poput treptaja oka, i eto ti odgovornosti, sva blaga Ovog svijeta tada neće imati nikakvu važnost ni težinu.

Vakufnama ćurčije Ivana, sina Neškova, iz Franačke mahale u Sarajevu od 29. januara 1778. godine

Karađoz-beg je svojom vakufnamom izdvojio 300.000 dirhema za kreditiranje privrednika

Vakufski krediti za obrtnike, trgovce i poljoprivrednike

Vakufski krediti su činjenica s kojom se vakufi mogu ponositi. Oni su trgovinu i gospodarstvo vukli naprijed i time pomogli urbanim sredinama da se razviju. Iz raznih izvora možemo doći do podataka o vakufskim kreditima u našim krajevima za trgovce, obrtnike i poljoprivrednike još od polovine 15. stoljeća. Novac im se davao uz pristojnu murabehu najčešće od 10%. Ako je pozajmio 100 groša, korisnik kredita je kroz godinu dana trebao vratiti 110 groša. Za godinu dana s tim novcem mogao je zaraditi deset ili pedeset puta više. Vakifi su strogo pazili da se ostvarena dobit ne pretvori u lihvarenje pa su striktno ograničavali njegov iznos. Ovakvi krediti jačali su i vakufe i privredu, zadovoljstvo je bilo obostrano.

Evo samo nekoliko primjera vezanih za mostarske vakufe iz 16. stoljeća. Ćejvan-ćehaja je svom vakufu priložio 150.000 dirhema gotovine, Karađoz-beg 300.000, Nesuhaga Vučjaković 123.000, Derviš-paša Bajezidagić 160.000 dirhema. Samo ova četeri vakufa izdvojili su, za potrebe kreditiranja, 733.000 dirhema (današnjih oko 1.500.000 KM). Bila su to pozamašna kreditna sredstva koja su mostarskim privrednicima stajala na raspolaganju. Sarajevski vakufi su bili još moćniji od mostarskih i bili od velike pomoći privrednicima.

Ostvareni novac od dobiti nije se rasipao nego se trošio na popravku i održavanje socijalnih,

vjerskih i vjerskoprosvjetnih objekata, medresa, mekteba, tekija, imareta, musafirhana, hastahana, ćuprija.

Za razliku od vakufa, privatni kreditori bili su pravi lihvari i izrabljivači. Njihove su kamate bile previsoke, katkad nepodnošljive (50 do 100%), radi čega su mnogi poslenici padali na prosjački štap. Vakufski krediti su bili nešto sasvim drugo. Osim toga, ostvarena dobit se ulagala za daljnji razvoj vakufa, privrede, infrastrukture, općeg napretka. Bilo je i takvih slučajeva gdje se dobit izdvajala za promicanje nauke, umjetnosti, književnosti, pa čak i pojedinih klasičnih djela poput *Mesnevij*e Dželaluddina Rumija. Derviš-paša Bajezidagić, bosanski valija s početka 17. stoljeća i veliki naš pjesnik na orijentalnim jezicima, uvakufio je, osim gore navedene sume, još 30.000 dirhema koji će se privrednicima davati pod interes, a od dobiti da se obezbijedi mjesečna plaća od 300 akči jednom znalcu koji će prevoditi i tumačiti *Mesneviju*.[22]

Češći su bili vakufski krediti za trgovce i obrtnike, a rjeđi za poljoprivrednike koji su bili znatno slabije platežne moći. Ipak je bilo i takvih kredita. I Gazi Husrev-beg u svojoj vakufnami određuje da se zajam može davati i poljoprivrednicima, i to ne samo muslimanima. Novac se nije mogao davati nepoštenim ljudima i povlaštenima. Evo njegovih uvjeta za kreditiranje: *Ostatak spomenute svote od 300.000 drahma neka se izda na priplod (rebah), uz jak zalog i sigurna jamca, i to na taj način da priplod bude od svako 10 drahma u svakoj godini 1 dram. U tom valja postupati na pravi šeriatski način, kako se nebi taj posao izvrnuo u lihvu ili glavnica razasula po gubitku. Neka se radi s trgovcima, zanatlijama i poljodjelcima od pripadnika vjera (bez razlike), koji su na glasu kao imućni ljudi u dobrom stanju, na kojima se vide tragovi povjerenja, naročito da su ispravni i da znaju čuvati, i neka budu poznati među svijetom svojim lijepim vladanjem, a ne lažju i zatezanjem u vraćanju duga. Neka se ne daje emirima (sandžak-bezima), valijama (guvernerima pokrajina), muderrisima (profesorima), kadijama (šeriatskim sucima), džindijama (vojnim licima), ni ostaloj vojsci, niti posjednicima timara (lena), nevaljalim i hrđavim ljudima, niti prezaduženim, ni sultanskim robovima, niti onima koji imaju namjeru da prevare, ili koji su pohlepni, ma u koju klasu ljudi spadali.*

Iz proračuna mnogih vakufa vidi se da su vakufi kreditirali kršćane pod istim uvjetima kao i muslimane, čak i svećenike. Takvih je slučajeva bilo dosta na području Tešnja u prvoj polovini 17. stoljeća.[23] Kredite seljacima davali su vakufi defterdara Hasan-efendije iz Uboskog kod Ljubinja, Musa-paše iz Nove Kasabe i mnogi drugi.

U vrijeme valije Topal Šerif Osman-paše (1861-1869) u Bosni su uvedeni *menafi-sanduci* („Korisne zaklade“) koji su seljacima omogućavali kredite uz povoljne uvjete.

Vakufi u funkciji odbrane zemlje

Osim što su presudno utjecali na urbani, privredni, socijalni, obrazovni i kulturni razvoj naših gradova, vakufi su ponekad direktno i neposredno utjecali na odbranu Bosne i Hercegovine. Takav jedan primjer vezan je za Gazi Husrev-begov vakuf. Tokom Bečkog rata 1683-1699. godine, nakon posljednjeg pokušaja zauzimanja Beča 1683. godine, Osmansko carstvo je trpjelo poraz za porazom. Tom prilikom izgubljena je Mađarska, Dalmacija, Slavonija, a Bosna i Hercegovina jedva odbranjena. Izgubljene su i tako važne tvrđave i gradovi kao što su:

22 Muhamed A. Mujić, *Jezičke i sadržinske osobenosti vakufnama iz Mostara*, POF, XXV/1975., Sarajevo, 1977., str. 214.

23 Osman Asaf Sokolović, *Kreditne prilike u Tešnju prije tri stoljeća*, Novi behar, VII/1933-34., str. 8-10.

Varadin, Pečuh, Vidin, Knin, Sinj, Gabela, Kotor, Risan (Herceg) Novi, Osijek, Smederevo, Beograd, Šabac, Zvornik, Užice, Niš, Priština, Skoplje, Kačanik, Kumanovo, Štip, Novo Brdo... Mnoge pogranične tvrđave u Bosni i Hercegovini bile su izgubljene, a neprijatelji su u više navrata upadali i u srednju Bosnu. Sve češći upadi uskoka i hajduka iz Dalamacije i Crne Gore, predvođeni zloglasnim Stojanom Jankovićem i drugim harambašama, bosanskom stanovništvu su zadavali veliki strah i nesigurnost. Preduzimljivi i hrabri bosanski valija Topal Husejn-paša odnio je nekoliko pobjeda nad neprijateljem i zaustavio potpunu propast Bosne i Hercegovine. Neprijatelj je razbijen i na samom Višegradskom mostu, kod Stoca i drugdje. Opremanje vojske iziskivalo je velika novčana sredstva, a carske i pokrajinske blagajne, iscrpljene u Bečkim ratovima, bile potpuno prazne. U tom slučaju nije bilo druge opcije osim posudbe vakufskih novaca, jer ako padne Bosanski ejalet nestat će i vakufa i njihovih dobara. Upravo to se desilo u Mađarskoj, Dalmaciji, Slavoniji i drugim pograničnim oblastima evropskog dijela Osmanskog carstva. Bosanski valija Topal Husejn-paša u dogovoru sa bosanskim mulom (sarajevskim kadijom), a svakako i sa mutevellijom, odlučuje da se ratni troškovi i plaće braniteljima podmire iz Gazi Husrev-begovog vakufa. Bilo je to 1688. ili 1689. godine, nije precizno navedeno. Na osnovu šeriatskog hudždžeta (obavezujuće odluke) iz blagajne ovog vakufa uzeto je stotinu trideset i sedam tovara, sedamdeset i sedam hiljada i pet stotina šezdeset akči, i to: stotinu trideset i sedam ćupova bešluka („petaka“, jedan bešluk iznosi pet groša ili para) i jedan đugum zlata.[24]

Kako je Sarajevo prošlo sedam-osam godina kasnije (1697), u razarajućem pohodu Eugena Savojskog, dobro je poznato svima. Tom prilikom je spaljeno, srušeno ili znatno oštećeno 99 džamija i mesdžida, ne računajući ostale vakufske objekte. Sav vakufski novac je opljačkan.

24 Muvekkit, *Historija Bosne 1*, Sarajevo, 1999., str. 415.

Zloupotreba vakufa

Iako su vakifi uvakufljena dobra povjeravali iskrenim i pouzdanim ljudima, iako su buduće upravitelje (mutevellije) obavezivali na poštenje i čestitost, molili ih i zaklinjali da budu pošteni i ispravni, da pridonose razvijanju vakufa, a ne njegovom upropaštavanju, nasuprot sankcijama koje svaka vakufnama sadrži u formi kletve i Božije kazne za nesavjesne, ipak je bilo mutevellija koji se nisu držali niti slova vakufname, niti propisa Kur'ana i Hadisa. Učinili su mnoge pronevjere i tako upropaštavali ono što se nije smjelo upropastiti – vakuf. Tako su išli naruku onima koji su kroz stoljeća nastojali uništiti vakuf kao takav i sva dobra koja iz njeg proistječu. Kadijski sidžili puni su parnica koje su vođene protiv nesavjesnih mutevellija. Kadije su, između ostalog, bili dužni voditi brigu o pravilnom vođenju vakufa i za to su primali određeni honorar. Osim kadija tu su bili i *naziri* (kontrolori) koje je određivao sam vakif, kasnije mjesni kadija, ali i pored toga pronevjere su bile česte. Ponekad je ulogu nazira imao cijeli džemat vakifove džamije, kao što je slučaj sa šejhom Muslihuddinom Čekrekčijom i njegovim vakufom u Sarajevu. Važnu ulogu u administrativno-sudskim poslovima, pa i vakufskim, imali su *mufettiši*. Najčešće su to bili kadije u sjedištima sandžaka, kasnije Bosanskog ejaleta. Jedan od njih bio je naš znameniti pjesnik i kadija Muhammed-efendija Nerkesi u vrijeme kad je bio kadija u Banjoj Luci 1628. godine. Iz kasnijih vremena treba spomenuti Gornjevakufljanina Mustafa-efendiju Muhlisija, također pjesnika i kadiju, iz prve polovine 18. stoljeća. Imamo podatke o *mufettišima* i *nazirima* iz mnogo starijeg vremena, zapravo iz 16. stoljeća. Nazir bosanskih mukata u 1549. godini bio je sarajevski kadija Alijuddin-efendija. Inspektor hercegovačkih mukata 1559. godine bio je sarajevski kadija Salih-efendija. Trideset godina kasnije, 1589. godine, inspektor (*mufettiš*) vakufa u Bosni

bio je bivši kadija Modave čije se ime ne navodi. Sarajevski kadija Abdulbaki-efendija bio je *mufettiš* bosanskih mukata u ljeto 1574. godine. Godinu dana kasnije *mufettiš* hercegovačkih mukata bio je mostarski kadija Sulejman-efendija. Banjalučki kadija Denijal bio je 1591. godine bosanski *mufettiš*. Bilo je u Bosni još kadija koju su ujedno bili *mufettiši* ili *naziri*. Izgleda da je taj položaj bio rezerviran za kadiju koji je bio u sjedištu Bosanskog sandžaka, kasnije Bosanskog ejaleta.

Nakon učestalih pronevjera od strane nesavjesnih mutevellija narod je na Portu slao predstavku (*mahzar*) da se taj mutevellija smijeni. Poslije provjere od strane akreditiranih ljudi i kada bi malverzacije bile nepobitno utvrđene, mutevellije su smjenjivani i na njihova mjesta postavljani drugi. Za to su iz Istanbula dobijali *berate*, akte o postavljenju. U više navrata provjeravani su i mutevellije Gazi Husrev-begovog vakufa i kod nekoliko njih ustanovljene su pronevjere. Hadži-Derviš-čelebi, muderris Gazi Husrev-begove medrese, do 1630. godine zastupao je mutevelliju Džafera, čak je i uzurpirao tevlijjet i vakufom upravljao s krivim beratom. Kada su te godine pregledani vakufski računi ustanovljeno je da je zakinuo vakuf za 10.000 akči, pa je smijenjen, a za mutevelliju ponovo imenovan Džafer. Mutevellija istog vakufa Muharem upravljao je vakufom do 1693. godine, a onda netragom nestao. Kada je imenovan novi mutevellija, Mustafa-čelebija, sin Halila katiba, otvorena je kasa u kojoj je nađeno tek nešto više od osam esedi groša!

„Vakuf se osniva iz plemenitih pobuda, zarad opće koristi i viših ciljeva, a uništavaju ga nekontrolirane strasti i nezajažljivi lični interesi. Kao i sve zemaljsko, vakuf može biti izložen potresima, požarima i poplavama, ali je tzv. ljudski faktor najpogubniji: ustanci, bune, ratovi, revolucije; samovolja i nepravda onih koji vladaju; nestručnost i nemar onih koji vakufom upravljaju, gramzivost onih koji vakufska dobra i objekte koriste upropastili su mnoge vakufe.“ *(dr. Ismet Bušatlić)*

Evo jednog zanimljivog dokumenta iz sidžila Sarajevskog suda, starog 212 godina, koji govori o nesavjesnom poslovanju nekih mutevellija i pokušaju sređivanja stanja u toj oblasti. Tadašnji bosanski valija Mustafa-paša Ismailpašić Jenišehirli (u. 1806) odlučio je zavesti red u tu oblast. Odredio je i posebnog kontrolora (*mufettiš*) koji će obići Bosnu i Hercegovinu i pregledati poslovanje vakufa. S obzirom da je riječ o prvom poznatom i sistemskom sređivanju stanja vakufa kod nas, ovaj dokument donosimo u cijelosti:

Mezar bosanskog valije Mustafa-paše Jenišeherlije u haremu medrese Muhammed-paše Kukavice u Travniku

Pod velikim pečatom njegove eminencije Sejjida Mustafa-paše, sadašnjeg valije Bosne.

Učenoj gospodi, poznavaocima Šeriata, kadijama kadiluka Sarajeva, Fojnice, Visokog, Rogatice, Čajniča, Pljevalja, Staro*g Vlaha, Novog Pazara, Višegrada, Srebrenice, Kladnja, Birča i onima koji su ponos među vršnjacima, ajanima, zabitima, predstavnicima ehalije i svim odgovornim ljudima, dostavlja se slijedeće:*

Stalno i neprekidno moraju biti uređene i otvorene džamije, mesdžidi, medrese, hanikahi i ostale dobrotvorne ustanove, koje su sagradili i utemeljili dobrotvori u gradovima, kasabama, nahijama i selima, koja se nalaze u Bosanskom vilajetu. To je neosporno među prvim zadaćama kojim (vas) država zadužuje i neizostavna vjerska dužnost kojoj se posvećuje najveća briga.

Pošto se nije tome blagovremeno posvetila pažnja, neke mutevellije vakufske prihode nisu trošili po odredbama vakifa, nego su ih oni pojeli i pronevjerili. Osim pronevjere i službenici vakufa bespravno primaju plaće, a ne obavljaju svoju dužnost, pa zbog toga dobrotvorne ustanove se raspadaju i ne funkcioniraju, što je nedvojbeno i vidljivo.

S tim u vezi sve te vakufe, njihove prihode i uživaoce plaća treba izviditi (prekontrolirati), pa kroz izvide iznaći one koji će ih moći održavati i tome se mora posvetiti najveća pažnja. Zbog toga je, kako je to uobičajeno, kao poseban kontrolor određen naš uvaženi imam, ugledni gospodin ***Muhammed Emin-efendija****.*

Čim ovo primite *k znanju, sve vakufe u vašim kadilucima, posredstvom suda, u sporazumu s ostalim akterima i u dogovoru s opunomoćenikom gore spomenutim efendijom, izvršiti kako treba izvide i pregled, pa nastojati da se sve iznese na vidjelo. Učiniti sve da se ti vakufi poprave i dovedu ured.*

Odmah ćete nam dostaviti izvještaj, i to opširno, o tim vakufima i njihovim prihodima, a mutevellijama i vakufskim službenicima o tome kakvi su u svakom pogledu jasno izvijestiti. Stoga se čuvajte prikrivanja činjenica da ne činite nasilje narodu. O tome se izdaje ova pismena naredba iz Divana Bosne koja se dostavlja po... (izostavljeno ime).

Ako Bog da, po primitku naredbe, vi treba da postupite po odredbama naredbe i da se čuvate svega što se kosi s njom.

Dana 7. muharrema 1220. (6. aprila 1805)[25]

Pokušaja sređivanja vakufskih prilika bilo je i kasnije. U sidžilu mostarskog kadije iz 1829. godine zabilježen je jedan takav slučaj. Bosanski valija Morali Namik Ali-paša uputio je 2. januara 1829. godine bujuruldiju (naredbu) kadijama Neretve, Belgradčika (Konjica), Nevesinja, Cernice, Ljubinja s Trebinjem, Stoca, Blagaja, Počitelja, Mostara, Ljubuškog, Duvna, Prozora, mutesellimima, kapetanima, ajanima, prvacima i službenicima u kojoj se navodi da su mnogi vakufi tokom vremena dotrajali i propali. Naređuje im da posredstvom suda i u sporazumu sa inspektorom **Derviš Ali-efendijom**, koji je određen od Vilajeta, dobro ispitaju stanje svih vakufa, džamija, mesdžida, bogomolja i drugih hajrata, da detaljno pregledaju poslovanje svih mutevellija.

Sidžili sarajevskog suda i Arhiv Islamske zajednice, sada u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, puni su izvještaja koji ukazuju na nesavjesno poslovanje, namještanje prilikom licitacije korištenja vakufskih dobara i slično. Mutevellije su za svoj hizmet bili dobro plaćeni, a ipak im to nije bilo dovoljno. Većina mutevellija držala se slova vakufname i pravilno upravljala povjerenim im vakufima, manjina je kršila i zakonske i običajne norme, i pored zastrašujućeg upozorenja, poput onog u vakufnami Mustafa-bega Skenderpašića za njegovu džamiju i druge zadužbine na Skenderiji u Sarajevu: *... tako da ga (vakuf) niko ne može zamijeniti, ni prodati, ni pokloniti, niti uzeti u svoje vlasništvo. A ko je ovo čuo pa zamijenio i prodao, ili kupio, ili prisvojio – neka je proklet od Boga i svih Njegovih meleka i neka se ne spasi od muke u grobu i bolne kazne*.

Evo zapisa sa šamadana (svijećnjaka) kojeg je

25 GHB, *Sidžil br. 45*, str. 275.

1592. godine za svoju džamiju u Varcar Vakufu (Mrkonjić-Gradu) uvakufio carski Kizlaraga Mustafa: *Onima koji ga otuđe iz spomenute džamije i pokažu inat i prkos vakifovoj odredbi, neka im se na glavu sruče sve nesreće Ovoga svijeta!*

S druge strane, bilo je tako poštenih i bogobojaznih mutevellija da ste im mogli povjeriti sva blaga Ovog svijeta, oni ne bi iznevjerili! Muhammeda Rizai-efendiju Mutevelića, mutevelliju Gazi Husrev-begova vakufa, Sarajlije su toliko poštovale i cijenile da su ga smatrali evlijom. Iako nije imao ni četrdeset godina kad je umro svi su iz poštovanja prema njemu ustajali kad bi kraj njih prolazio. Iako je mogao spavati u svili i kadifi, lijegao je na tvrdu postelju i pokrivao se naslonima pripremljenim za vlastiti mezar! Da bi sebi i drugima pokazao koliko mu je stalo do Dunjaluka.

Vakifi su strogo vodili računa kome će povjeriti upravu nad vakufom. Evo šta od svog mutevellije očekuje Ćejvan-ćehaja iz Mostara. „(Vakif) je odredio da mutevellija bude pouzdan i pobožan čovjek; poznat po svojoj ispravnosti i čestitosti; da nije sklon haramu; da prihvata izvršavanje onih poslova koje je dužan izvršavati; da ulaže napore da se popravljaju vakufski objekti i da se ubiru prihodi; da ne propusti ni jednu sitniju stvar ma u kojem poslu; da vrši dužnost mutevellije koji je općepoznat i da ni u kom pogledu ne dođe do ma kakvih nepravilnosti. Ako bi se pokazale nepravilnosti u vakufu, koje bi bile učinjene s njegove strane, kao što su kršenje (odredaba), manjak, prekomjerno trošenje i rasipanje s njegove strane, odnosno, ako prekorači (rok) od tri godine (za podnošenje detaljnog obračuna), odnosno ne izvrši popravak nekog vakufskog objekta, što ga je trebalo popraviti, osoba koja bude kadija u spomenutom mjestu razriješit će dotično lice dužnosti mutevellije, a postaviti kao mutevelliju na njegovo mjesto osobu koja ima lijepe osobine."

Neke nesavjesne mutevellije imali su udjela u konačnom uništavanju vakufa što je imalo za posljedicu ekonomsko i gospodarsko slabljenje ne samo ustanove vakufa kao takvog, nego i cjelokupne Islamske zajednice koja je bila titular svih vakufskih dobara. Živjeli su tako kako su živjeli, radili su tako kako su radili, upravljali su vakufom kako su upravljali, bili su i prošli; otišli su pred lice Uzvišenog Gospodara da tamo polože konačni račun.

Koliko je bilo vakufa u Bosni i Hercegovini?

Na pitanje iz naslova nije moguće precizno odgovoriti, ali se mogu i trebaju iznijeti neke procjene. Neoboriv dokaz o postojanju nekog vakufa jeste vakufnama ili neki drugi dokument u kojem se vakuf spominje: sidžil, rukopis, berat, hudždžet, ilam, vasijjetnama, ugovor, akt o zakupu, proračun, izvještaj.

Kod nas je sačuvan manji broj originalnih vakufnama, nešto više u ovjerenim prijepisima, većina je nepovratno izgubljena u brojnim ratovima, požarima, pljačkama, poplavama i drugim nepogodama. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci sačuvano je više od hiljadu i sto vakufnama, što u prijepisu što u originalu. To nije njihov konačan broj jer sve nisu evidentirane, naročito one u pojedinim rukopisima, medžmu'ama i pojedinačnim dokumentima. Pretpostavljamo da je sačuvana tek svaka treća vakufnama, a prije će biti da ih nije sačuvano ni toliko. U velikom broju objavljenih radova o vakufima tako često se nailazi na opasku *vakufnama nije sačuvana*.

Drugi izvori iz kojih bismo mogli izvući brojčano stanje naših vakufa su proračuni vakufa koji su urađeni u vrijeme vladavine Austro-ugarske monarhije.

Munara Osman-pašine džamije u Kazancima kod Bileće jedini je svjedok bitisanja muslimana u ovom kraju

Poznata su nam dva takva proračuna, prvi iz 1889. i drugi iz 1913. godine. Prema starijem proračunu u Bosni i Hercegovini je registrirano 817 vakufa, ali je njihov stvarni broj bio mnogo veći. Neka mjesta nisu uopće obrađena (Ljubinje, Žepče, Gornji i Donji Vakuf, Prusac, Bužim, Cazin, Velika Kladuša, Varcar Vakuf), a mnogi vakufi iz pojedinih mjesta navedeni su kao *ujedinjeni vakuf* (Jajce, Brčko). U proračunu su navedeni samostalni vakufi, a popratni vakufi, oni koji se vežu za starije (temeljne) vakufe nisu navođeni. Takvih je vakufa bilo mnogo više od samostalnih. U Stocu su navedena 43 vakufa, a Hifzija Hasandedić navodi novih 14 i kaže da ih je bilo još. Samo su četiri mlađa od 1889. godine.

U Mostaru je navedeno tek 27 vakufa, a Hasandedić je do 1899. godine registrirao 102 vakufa, i još četiri nakon te godine. Slično je i sa drugim mjestima u Bosni i Hercegovini.

Koliko je tek bilo vakufa koji su nestali do prvog poznatog popisa iz 1889. godine. Najviše takvih vakufa u Sarajevu ugašeno je nakon razarajućeg pohoda Eugena Savojskog 1697. godine, nakon čega se nisu mogli oporaviti jer su ostali bez nekretnina koje su donosile prihode. Da spomenemo samo Medbesarovića vakuf, osnovan polovinom 17. stoljeća, koji je bio jedan od najbogatijih u Sarajevu (postojala je i Medbesarovića medresa), a samo rijetki znaju da je uopće i postojao. Njegova gotovinska sredstva 1688. godine iznosila su golemih 2.204.843 akče. Sve je to vremenom propalo bez traga i bez glasa poput stotina drugih vakufa u našoj domovini.

Bilo je u Bosni i Hercegovini orijentalnih kasabica koje su uskoci zbrisali sa lica zemlje sa svim njihovim vakufima. Takvo jedno mjesto bilo je Predolje kod Stoca koje je imalo niz islamskih objekata, time i vakufa. Evlija Čelebija je ovdje 1664. godine zatekao džamiju, dva mesdžida, tekiju, hamam, han i 15 dućana. Sve su to razorili uskoci Baje Pivljanina u drugoj polovini 17. stoljeća. Čiji su tobili vakufi teško da ćemo ikada saznati.

U Kazancima na krajnjoj jugoistočnoj periferiji gatačke općine Osman-paša Kazanac (bio je rodom iz ovog mjesta) sagradio je u drugoj

Obrušena džamija Muje Kotezlije u Kotezima kod Ljubinja

polovini 17. stoljeća džamiju, mekteb, medresu, šadrvan i, prema narodnoj tradiciji, crkvu na ime majke. Sve su to porušili uskoci iz Crne Gore, ostala je samo krnjava munara koja i danas postoji. Sve ove zdužbine spalio je harambaša Bajo Pivljanin 1684. godine, nakon čega su ovo mjesto muslimani zauvijek napustili, a vakufski objekti nikada više nisu obnovljeni. U Lipniku kod Gacka znameniti Smailaga Čengić izgradio je oko 1820. godine kulu, musafirhanu i manju džamiju s drvenom munarom. Za njihovo izdržavanje uvakufio je posjede u Lipniku i okolini. Sve su to srušili Crnogorci u ljeto 1876. godine, nakon čega su muslimani napustili Lipnik koji se više nije oporavio. U susjednim Koritima razorena je džamija sa karakterističnom četvrtastom munarom i mekteb. Dračevo na ivici Popova polja nekada je bilo muslimanska kasabica. Tu je nepoznati vakif prije 1762. godine sagradio džamiju sa četvrtastom kamenom munarom, mekteb, čatrnju i nekoliko dućana. Džamija je imala i svoj harem u kojem su ukopavani muslimani Dračeva. Sve je to do temelja uništeno osim Dračine kule koja i danas svjedoči o postojanju muslimana u ovom kraju. Ruševine džamije u Kotezima na ivici Popova polja i danas odolijevaju zubu vremena. Takvih je mjesta bilo još, naročito u rubnim dijelovima Bosne i Hercegovine.

Vrijedni podaci o broju naših vakufa sačuvani su u kalendarima *Bošnjak* koji je izlazio u Sarajevu od 1883. godine do pred kraj austrougarske uprave, odnosno do 1917. godine. Nema potrebe navoditi podatke o broju vakufa kroz svo to vrijeme, ali izdvojit ćemo samo nekoliko karakterističnih godina i nekoliko brojki.

U Bosni i Hercegovini 1886. godine bila su 622 vakufa, dok se za narednih dvadeset godina (1906) bilježi 912 uknjiženih vakufa kojima je upravljalo 965 upravnih službenika, mutevellija, džabija, katiba i drugih. Riječ je samo o većim vakufima.

Četiri godina kasnije, 1910. godine, registrirano je 1079 uknjiženih vakufa i 1132 vakufska službenika. Narednih dvadeset godina vakufi su se umnožili za više od 500 novih. Početkom 1928. godine broj vakufa u Bosni i Hercegovini dostigao je cifru od 1.600.

Od 1918. do 1929. godine desilo se 85 novih uvakufljenja. U izvještaju Saborskog odbora iz 1921. godine spominje se 38 raznih uvakufljenja i vasijjeta, većinom u vidu nekretnina. Navedena je i približna vrijednost vakufske imovine u 1929. godini. Ona je tada procijenjena na oko 120.000.000 dinara s prihodom od 14.000.000

dinara godišnje. Osim džamija, medresa, mekteba, glavnu imovinu vakufa činili su koristonosni objekti koji su davani u zajam, te koristonosna zemljišta, gradilišta, mezarja, šume, ali i gotov novac ustupan pod interes (*murabeha*). Evo nekoliko primjera jačih vakufa iz 1927. godine. Gazi Turali-begov vakuf iz Tuzle 129.403 dinara; Gazi Ferhad-pašin vakuf iz Banje Luke, 182.566 dinara; Osman-pašin vakuf iz Trebinja, 119.741 dinar; Ujedinjeni vakufi iz Travnika, 548.854 dinara. U isto vrijeme samostalni vakufi u siromašnijim sredinama rijetko su prelazili cifru od 100.000 dinara. Samostalni vakufi Sarajeva iznosili su više od 50% ukupnih prihoda samostalnih vakufa Bosne i Hercegovine. Prihodi najmoćnijeg bosanskohercegovačkog vakufa Gazi Husrev-begovog 1922. godine iznosio je 2.142.055 kruna ili nešto više od pola miliona dinara. Najviše novaca donosile su najamnine (900.000 kruna), potom otkupnine za šume (827.965 kruna) i prirast od uloženog novca (300.000 kruna). Pet godina kasnije prihodi su utrostručeni.

Prema podacima Upravnog odbora Vakufsko-mearifskog vijeća na prostoru kojeg pokriva Vakufska direkcija u Sarajevu, početkom 1931. godine, broj vakufa iznosio je 1.424 ne računajući ujedinjene samostalne vakufe u nekoliko gradova (Prozor, Brčko, Zenica, Bosanska Gradiška, Travnik i dr.).

U tom periodu registrirane su 5.622 vakufske nekretnine, od čega 1093 džamije, 1.105 mekteba i 3.434 koristonosne zgrade.

Do Drugog svjetskog rata broj vakufa se uvećao za još oko 500 tako da je njihov broj iznosio blizu dvije hiljade.[26]

Podaci o brojnim vakufima koji se ne spominju u objavljenim radovima mogu se pronaći u izvještajima Vakufske direkcije, arhivskoj građi Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine, Arhiva Sarajeva, a naročito Arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke, jer se baš tu čuva na hiljade dokumenata vezanih za vakufe.[27] Evo samo nekih vakufa koji se spominju u dokumentima Arhiva GHB, a da u objavljenim radovima nisu bili poznati: Ašik Osman-begov vakuf i džamija u Kozarcu, Attar Abidin vakuf u Sarajevu, Lutfullah-pašin vakuf u Čajniču, Pitić Nazifa vakuf u Stocu, Seferdžan vakuf u Čajniču, Skender-pašin vakuf u Rogatici, Skender-pašin vakuf u Bugojnu i mnogi drugi. Ne postoji sasvim pouzdan popis bosanskih vakufa, niti je kad postojao.

Neki su vakufi vremenom propadali, ali su iz godine u godinu nastajali novi. To se dešava i danas.

Centralizacija vakufa i prva vakufska tijela krajem osmanske uprave

Kako bi se spriječile sve veće zloupotrebe vakufa, naročito od strane nesavjesnih mutevellija, Porta već početkom 19. stoljeća uvodi centralnu upravu koja 1840. godine prerasta u *Ministarstvo vakufa*. Riječ je o nastojanju nekoliko naprednih sultana da u Osmansko carstvo zavedu red i uspostave pravni poredak po uzoru na evropske države. Doneseni su mnogobrojni zakoni i uredbe, pa i propisi koji reguliraju djelovanje vakufa. U centraliziranoj vakufskoj upravi *Ministarstvo vakufa* vodilo je brigu o svim vakufima na teritoriji Osmanskog carstva, pa i u Bosni i Hercegovini, nadziralo rad mutevellija, vršilo pregled i

26 Glasnik IVZ-e, XII/1944., br. 1, str. 5.

27 Muhamed Hodžić, *Zemaljska vakufska komisija za Bosnu i Hercegovinu (1883-1894)*, Sarajevo, 2006.; Isti, *Zemaljsko vakufsko povjerenstvo za Bosnu i Hercegovinu (1890-1895)*, Sarajevo, 2014.

kontrolu samostalnih vakufa, pohranjivalo viškove vakufskih prihoda, raspoređivalo sredstva za prosvjetu, odobravalo vakufske gradnje i slično. *Ramazanski zakon* iz 1858. godine, osim ostalih kategorija zemljišta tretira i vakufsko zemljište. *Zakon o upravljanju vakufima* donesen je 1. decembra 1863. godine, a dopunjen *Uredbom* od 6. septembra 1870. godine. *Zakon o postavljanju vakufskih službenika* objavljen je 9. aprila 1873. godine. Najzad, status vakufa rješavan je znamenitom *Medžellom*, građanskim zakonikom kreiranim od 1869. do 1876. godine. Svi su ovi zakoni bili obavezujući i na teritoriji Bosne i Hercegovine. Na taj način uspostavljena je posebna vakufska hijerarhija potčinjena novoosnovanom *Ministarstvu vakufa*. Šeriatskim sudovima je, na taj način, oduzeta funkcija vrhovnog nadzora nad upravom, ostavljeno im je jedino rješavanje eventualnih sporova i sastavljanje vakufnama.

U naše krajeve još odranije stižu *mufettiši* (inspektori) da srede stanje u vakufima, a za njima dolaze i prvi upravitelji.

U Travnik je 4. maja 1847. godine iz Istanbula stigao **Hasan Ševki-efendija**, činovnik sa zvanjem *upravitelj vakufa*, sa visokim carskim fermanom i uputstvima kako upravljati vakufima u Bosanskom ejaletu. Ovaj važni i prijelomni događaj za noviju historiju naših vakufa zabilježio je vrijedni historičar, knjižničar i astronom Salih Sidki-efendija Hadžihuseinović Muvekkit.[28]

Sve do tada u Bosanskom ejaletu nije bilo posebnog činovnika zaduženog za nadzor nad svim vakufima. Dotadašnje provjere pojedinih vakufa vršene su na prijedlog *mufettiša* (inspektora), mjesnog kadije ili bosanskg mule (glavnog kadije čije je sjedište bilo u Sarajevu). Bio je to prvi *pravi* vakufski upravitelj (direktor) kod nas. Njegova je dužnost bila: da čuva od propadanja cjelokupnu vakufsku imovinu na području cijelog Bosanskog vilajeta; da popravlja i odobrava popravke džamija i svih ostalih objekata gdje se sakupljaju pobožni ljudi; da se vakufima dobro upravlja u skladu s odredbama njihovih vakufnama; da se brine da se vakufi povećavaju i da se svake godine s mutevellijama vakufa, prema postojećim propisima, svode obračuni svih vakufa. To su, uglavnom, poslovi kojima su se bavile buduće vakufske uprave (direkcije).

Hasan Ševki-efendija je obišao i provjerio sve vakufe Bosanskog ejaleta, a potom se vratio u Sarajevo da ih prouči i preduzme slijedeće korake. Od ove godine možemo govoriti o sistemskom upravljanju vakufima u našim krajevima. Nešto kasnije dolazi do formiranja i prvih vakufskih medžlisa, tijela ili uprava. Vrijedni podaci o tome nalaze se u bosanskim *Salnamama* koje smo često koristili pri pisanju *ovog djela*. Od 1847. do 1866. godine nema podataka o vakufskim upraviteljima na nivou Vilajeta.

Vakufski direktor (*evkaf mudiri*) 1866-1869. godine bio je **hadži-Mustafa-efendija, muderris**.[29] U godinama 1872. i 1873. hadži-Mustafa-efendija se navodi kao *evkaf muhasebedži* (vakufski računovođa u širem značenju riječi). Bio je to svakako sinonim za vakufskog upravitelja.

Naredne, 1874. godine *evkaf muhasebedži* (upravitelj, direktor) bio je **Asim-efendija**.[30] On je bio i član Vilajetskog vijeća (*Medžlis idare vilajet*) čiji je član bio i sarajevski muftija Mustafa Hilmi-efendija (Hadžiomerović), tadašnji sarajevski muftija, kasnije naš prvi reisu-l-ulema.

Na tom položaju 1875-1878. godine bio je **Hakki-efendija**.[31]

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine trebalo je proći izvjesno vrijeme da se stanje u Islamskoj zajednici i u vakufskim poslovima konsolidira. Do 1882. godine nije poznato koja ličnost je bila najodgovornija za stanje vakufa u Bosni i Hercegovini. Do uspostavljanja Zemaljske vakufske komisije 1883. godine izgleda da je o vakufima brinuo *mufettiš*. Tu dužnostje 1882. godine obavljao **Sunullah-efendija Sokolović**.[32]

28 Muvekkit, *Povijest Bosne* 2, str. 1021-1022.

29 *Salnama* za 1866., str. 34; Salnama za 1867., str. 36;

30 *Salnama* za 1874., str. 44.

31 *Salnama* za 1875., str. 44.

32 *Salnama* za 1882., str. 23.

Vakufi u vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-ugarske monarhije 1878. godine, nastaje jedno novo i neizvjesno doba za islam i muslimane u našoj domovini. Po prvi put su se ovdašnji muslimani našli pod tuđinskom upravom. Trebalo je kidati stoljetne veze sa osmanskom vlašću i okretati se jednoj novoj, nemuslimanskoj vlasti. Valjalo je iznalaziti nove metode djelovanja Islamske zajednice i upravljanja tako moćnom institucijom kao što je vakuf. Vakuf je u Osmanskom carstvu smatran Božijim imetkom i kao takav bio nepovrjediv, nastranu devijantna ponašanja pojedinaca. Nova vlast nije mogla ni htjela imati takav odnos prema vakufu. Trebalo je pomiriti te dvije suprotnosti i približiti ih do tačke snošljivosti. Zato su s obje strane činjeni potezi u tom pravcu.

Okupacija je u Sarajevu zatekla nekoliko uglednih vjerskih autoriteta kojima je, prećutno, prepustila upravu nad Islamskom zajednicom i upravljanje vakufom – imovinom Islamske zajednice, ali pod budnim okom Zemaljske vlade i njenih ministarstava. Prije svih bili su to sarajevski, kasnije bosanski muftija, Mustafa Hilmi-efendija Hadžiomerović i vrhovni šeriatski sudija sa sjedištem u Sarajevu Nuruddin-efendija Hafizović. Nesumnjiv utjecaj kod vlasti imali su i Muhammed Nezir-efendija Škaljić, Mustaj-beg-efendija Fadilpašić, Mehmed-beg-efendija Kapetanović-Ljubušak i Sunullah-efendija Sokolović.

Tek četiri godine kasnije, na insistriranje Bošnjaka, vlast se odlučila za kakvo-takvo konstituiranje Islamske zajednice i vakufskih tijela. Godine 1882. ustanovljena je titula reisu-l-uleme i na taj položaj imenovan Mustafa Hilmi-efendija Hadžiomerović Krajišnik, rodom iz Kulen Vakufa kod Bihaća. Prije toga Hadžiomerović je imenovan bosanskim muftijom od strane šejhu-l-islama u Istanbulu. Ujedno mu je bio povjeren vrhovni šeriatski sud, s ovlaštenjem da imenuje vjerske službenike i šeriatske sudije. Ubrzo je formirana i **Rijaseti-ilmijja (Ulema-medžlis)** na čelu sa reisu-l-ulemom i četiri ugledna člana: Hasan-efendija Pozderac, Muhammed Nezir-efendija Škaljić, Nuri-efendija Hafizović i Husejn-efendija Ibrulj (pogrješno se pisalo Ibrahimović). Tri godine kasnije (1885) umjesto Pozderca u Ulema-medžlis je kooptiran Sabit-efendija Smailbegović Tešnjak. Pisar je bio Mustafa Refet-efendija.

Godine1883. ustanovljena je **Zemaljska vakufska komisija** kojoj je stavljeno u dužnost da izvrši evidenciju svih vakufa, da se pobrine da se u zemljišne knjige zavede vakufska nepokretna imovina, da nadzire rad uprave vakufa (mutevellija) i izradi nove propise za upravu nad vakufima.

Na čelu Zemaljske vakufske komisije bio je predsjednik kojeg je imenovao car, a članove Komisije i vakufskog mufettiša (nadzornika) *Zajedničko ministarstvo*. Naredne godine u svim kotarskim mjestima postavljeni su *kotarski vakufski medžlisi*, kasnije *kotarske vakufske komisije*, na čijem su čelu obično stajali kadije, a oni su bili državni službenici.

Time je Zemaljska vlada preko svojih ministarstava i imenovanih čelnika Islamske zajednice ostvarila punu kontrolu nad djelovanjem Islamske zajednice i gazdovanjem vakufskom imovinom. Svi službenici Komisije plaćani su iz vakufskih sredstava. Vlastima ni to nije bilo dovoljno, pa je uspostavila položaj vladinog komesara za vakufske poslove, bez čijeg dopuštenja se nije mogla donijeti nijedna odluka niti održati sjednica Zemaljske vakufske komisije. Vlast je znala da ako se kontrolira vakuf kontrolira se i cjelokupna Islamska zajednica. „Ona je uočila da ova ustanova

(vakuf) može poslužiti kao zgodno sredstvo i put da se miješa u vjerske poslove muslimana i da drži „na uzdi“ vjerske službenike koji se izdržavaju iz vakufske imovine“, primjećuje dr. Mehmed Begović.

Bošnjacima je postalo nepodnošljivo to što okupacione vlasti imaju potpunu kontrolu nad Islamskom zajednicom i njenom imovinom pa su sve češće protestirali. Bilo im je nedopustivo da im najviše vjerske predstavnike odabire i imenuje tuđinska vlast, jer to pravo pripada halifi (sultanu), odnosno šejhu-l-islamu u Istanbulu. Naročito im je bila nepodnošljiva propaganda katoličkog klera i slučajevi sumnjivog pokrštavanja muslimana. Sve je kulminiralo pokrštavanjem maloljetne Fate Omanović iz okoline Mostara 1899. godine i to je bio povod da se stupi u otvorenu konfrontaciju s vlastima. Na čelo *Pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju* stao je ugledni mostarski muftija Ali Fehmi-efendija Džabić. Oko njega su okupljene sve patriotske snage i značajniji dio bošnjačke uleme. Ćutali su samo oni koji su bili državni namještenici i kojima je odgovaralo takvo stanje. Najistaknutiji ljudi oko Džabića bili su: hadži-Salih Hilmi-efendija Alajbegović, Ahmed-efendija Karabeg, Hamza-efendija Puzić, Husejn-efendija Kajtaz, Šerif-efendija Arnautović, svi iz Mostara, Derviš-beg Miralem iz Travnika i drugi. Uz pokret nisu pristali: Nuruddin-efendija Hafizović, travnički muftija Derviš Muhammed-efendija Korkut, reisu-l-ulema Mehmed Tevfik-efendija Azabagić, Ibrahim-beg-efendija Bašagić, Hilmi-efendija Muhibić, Nezir-efendija Škaljić, Mehmed Hulusi-efendija, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Sabit-efendija Smailbegović i drugi.

Smjenjivanje muftije Džabića 1900. godine i zatvaranje mostarske *Kiraethane* kao mjesta okupljanja, još je više učvrstilo pokret koji se sada proširio po čitavoj Bosni i Hercegovini. Od tada je i Travnik jedan od centara pokreta zahvaljujući ponajprije Derviš-begu Miralemu. Deputacije uglednih Bošnjaka išle su čas u Beč čas u Istanbul, ali i Zemaljskoj vladi u Sarajevo. Tako je deputacija na čelu sa muftijom Džabićem 19. decembra 1900. godine, predala ministru Kallayu opširan *Memorandum* s nacrtom *Statuta* za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH. U *Memorandumu* se iznosi historijat događaja još od Berlinskog kongresa, govori o nepodnošljivom stanju Islamske zajednice i svim nepravdama činjenim prema njoj, skrnavljenju i uzurpiranju vakufske imovine, džamija, grobalja i drugog. *Nebrojene tegobe naše bolni su vapaj naroda koji je preko četiri stotine godina srastao sa islamom i koji sada, poslije dvadeset i dvije godine okupacione vlade, vidi da mu je ugrožen vjerski opstanak u zemlji koju je vjekovima branio svojim grudima i natapao svojom krvlju.* Nacrt *Statuta* nije prihvaćen zbog više odredbi, a naročito one o izboru reisu-l-uleme i članova Ulema-medžlisa. Traženo je da njih bira Vakufsko-mearifski sabor i da između izabranih kandidata car imenuje jednog za reisa, ali nakon prethodno dobavljene saglasnosti šejhu-l-islama. I pored toga pregovori između vlade i odbora na čelu sa muftijom Džabićem su otpočeli. Taktika vlade bila je da se pregovori razvuku do unedogled kako bi se oštrica pokreta otupila i kako bi ta akcija izgubila svaki smisao. Bilo je više memoranduma upućenih što Zemaljskoj vladi u Sarajevo, što višim vlastima u Beč ili Budimpeštu.

Kada je početkom 1902. godine muftija Džabić s još petericom uglednih članova pokreta otputovao u Tursku radi savjetovanja, vlada je to jedva dočekala, pa je 4. marta te godine Džabića proglasila neovlaštenim iseljenikom i zabranila mu povratak u zemlju. Ujedno je Šerif-efendija Arnautović interniran u Rašku Goru radi jednog članka objavljenog u „Zastavi“ u kojem piše *da muslimani ne smatraju Bosnu i Hercegovinu sastavnim dijelom Monarhije.* Odgovor na to bila je jedna deputacija koja je 28. maja 1902. godine otputovala u Budimpeštu i predala protest različitim delegacijama i austrougarskom parlamentu.

Memorandumi muslimanskih predstavnika upućivani vlastima prvorazredni su dokumenti o svekolikoj obespravljenosti Bošnjaka i Islamske zajednice pod austrougarskom vlašću.

Evo nekoliko izvoda iz *Memoranduma* upućenog ministru Kallayu 15. decembra 1900. godine, koji govore o brojnim povrjedama prava muslimana BiH pod austrougarskom vlašću i uzurpaciji njihove imovine:

- U Zvorniku obratiše katolici „Fethiju-džamiju“ u crkvu i oborivši joj munaru podigoše zvonik, premda u tom mjestu nema katoličkog pučanstva, nego samo ono malo činovnika i vojske.
- U Sarajevu na Isa-beg džamiji sagrađena je zadruga; na Ajaz-paša džamiji podignuto novo svratište; na Čemal-bej džamiji načinjeno je skladište piva; na Atmejdan džamiji je skladište drva i t. d.
- U Konjicu na „Repovačkoj džamiji“ nalazi se vojnički magazin.
- U Stocu džamija nalazeća se u gradu, nakon što je dulje vremena služila za vojni magazin, jest porušena.
- Od velikog islamskog groblja u Sarajevu zvanog „Čekrdžinica“ učinjen je gradski park.
- U Fojnici u selu Grožđani prisvojili su katolici islamsko groblje za svoje privatne svrhe.
- U Višegradu je tik Drine uz „Višegradsku ćupriju“ islamsko groblje, koje je vlast uništila time, što je na istome otvoren kamenolom, a nadgrobni kameni „nišani“ su smrvljeni i njima je cesta nasuta.
- Drugo islamsko groblje, zvano „Okolišta“ u Višegradu, vlast je oduzela i na istome od nadgrobnog kamenja sazidana je kuća za nadcestara, a preostalo zemljište obrađeno je za nadcestarovu bašču.
- U Čajniču je dozvolila oblast inovjercima, da sagrade kuće na starom islamskom groblju, što ovi kao Novica Kovačević i drugi učiniše.
- U Mostaru na Lakišića groblju, koje ima u površini 19.400 met., nalazi se željeznička postaja, magazin okružne oblasti, magazin općine i uprava gradskih daća.
- U Mostaru u Zahumu mahali kod Lolića vira na islamskom groblju načinio je rimokatolički biskup Buconjić sopstvenu bašču.
- U Mostaru od islamskog groblja napravljen je nov put u dom političkog hrvatsko-katoličkog društva.
- U Trebinju na islamskom zvanom Ćatovića groblju nalazi se zgrada općinskog ureda kotarske oblasti, osnovna škola, općinska mesarnica, Rabića spomenik, dvije gostione i kuglana.
- U Trebinju na islamskom groblju, zvanom „Stari mezari“ nalazi se perivoj pod imenom „Kallay-Garten“.

Mezarje Čekrekčinica u Sarajevu pretvoreno je u park

- U Trebinju na islamskom groblju, zvano „Begovski mezari“, nalazi se bašča i šetalište, koje služi za tajna bludilišta.
- U Počitelju u medresi smještena je politička kotarska ispostava.
- U Travniku je sagrađena rimokatolička crkva na groblju, koje bijaše uz „Rahimino turbe“ u Halil ef. bašči.
- Na islamskom groblju zvanom „Šuplji-ka“ sagradila je općina bolnicu i uz nju šetalište, a na preostalom dijelu sagrađeno je skladište špirita i željeznička postaja.

  Od istog groblja jedan komad prisvojio je M. Migić rimokatolik, koji je to nedavno prodao sarajevskoj dioničkoj pivari za 1.100 for., da ista na tom mjestu sagradi podrum i ledaru za držanje piva.
- U Travniku grade državni činovnici svoje kuće na islamskim grobljima, kao Viktor Šnek, financijalni perovođa i Bajo Božić, okružni povjerenik.
- U Jajcu islamsko groblje, zvano „Za gradom“, pretvoreno je u privatno dobro, na kojem je načelnik Jozo Filipović (katolik) napravio pod najam izdavajuću kuću.
- U Jajcu za proširenje električne tvornice uništen je veliki prostor islamskog groblja.
- U Livnu na islamskom groblju, zvanom „Turnića harem“, napravljena je zgrada općinskog ureda.
- U Donjoj Tuzli oduzela je vlast islamsko groblje u površini od 18 dunuma, te su na istom željezničku postaju i magazin sagradili, a preostali prostor izdaje željeznička uprava pod najam općini, koja je na istom sagradila magazine za skladišta i rešetanje suhih šljiva, te ih za svoju korist daje trgovcima pod najam.
- U Gračanici na islamskom groblju sagrađena je zgrada kotarskog ureda.
- U Zvorniku upisana su u gruntovnicu dva islamska groblja kod „Mahmud-pašine džamije“ i Kazan-bašča“ kao erarno dobro.
- U Donjoj Tuzli od naroda za vrijeme osmanske uprave sagrađena zgrada za konfesionalnu islamsku školu (ruždiju) upisana je u gruntvonici za erar i u njoj je smješten okružni sud – a za pomenutu konfesionalnu školu uzeta je privatna zgrada, za koju se mora najamnina plaćati.
- U Gornjoj Tuzli na medresi napravljena je zgrada i u nju smještena zemaljska osnovna škola.
- U Banjaluci ima jedno islamsko groblje, zvano „Hiseta“, koje je vlast odštetila time, što je preko njega provedena nepotrebna cesta.
- Ima u Banjaluci također drugo islamsko zvano „Beglučko“ groblje, koje je za šetalište upotrebljeno.
- U Banjaluci kod Šehove džamije ima islamsko groblje, koje je također upotrebljeno za šetalište.
- U Banjaluci kod Musline jaruge islamsko groblje obrađeno je u šetalište i u njemu javni zahod.
- U Derventi na islamskom groblju načinjen je rezervoar za vodovod.
- U Doboju je načinjena zgrada općinskog ureda na islamskom groblju.
- U Bihaću je od islamskog groblja načinjeno javno marvinsko sajmište.
- U Sanskom Mostu na islamskom groblju napravljen je hotel, zgrada kotarskog ureda i osnovne škole i park.
- U Bihaću od islamskog groblja, koje pripada Ićhisar džamiji, napravljeno je javno dobro za šetalište.
- Vakufska šuma u Varcar Vakufu „Lisina“, „Dubrave“, „Grabež“ uvedene su u gruntovnicu kao vlasništvo erara.
- U Travniku kod stare Tophane jezuitska crkva prisvojila je veliki vakufski mulk za svoje svrhe.
- U Sarajevu od vakufskog ogromnog zemljišta zvanog „Musalla“ sagrađen je park.
- U Mostaru također od ogromnog vakufskog zemljišta zvanog „Musalla“

Na Musalli u Sarajevu, na vakufi Gazi Ali-paše, izgrađena je zgrada Zemaljske vlade, sada Predsjedništva BiH

napravljen je erarni hotel i općinski park.

- Sadašnja vakufska uprava (postavljena od strane vlasti, prim. naša) ruši i onaj kukavni broj medresa, pa na njima podiže zgrade, kao što je naprimjer na medresi u Donjoj Tuzli sagrađena zgrada za c. i kr. poštarski ured, a u Brčkom na medresi zgrada za c. i kr. oružničku postaju, dočim su u Sarajevu dvije medrese uništene bez da je na njihovom zemljištu išta učinjeno.

Eto, tako se naše najsvetije tradicije poništavaju: eto, tako su naša groblja, koja su po Šeriatu i u postojećim bosanskohercegovačkim zemaljskim zakonima vlasništvo vakufa, sada postala pusto maslo i svak ih otima, hara i u svoje svrhe upotrebljava, a mi muslimani moramo trpiti sa bolom u duši pregoreti i gledati kako se uništavaju blage uspomene naših predaka, šta više moramo ister-istemez mirne duše, također, gledati kako se sa naših groblja uzima nadgrobno spomen-kamenje i njime zidaju rimokatoličke crkve, kao naprimjer u Trebinju, i nasipaju ceste, kao na pr. u Sarajevu, Livnu, Višegradu itd.

Gornje slučajeve navedosmo samo primjera radi, pošto nam se čini, da je suvišno da u ovoj predstavci sve pojedince nabrajamo, jer nema mjesta u Bosni i Hercegovini, gdje nijesu naša groblja oduzimata u javno i privatno dobro.

Ovim nezakonitim i ničim na svijetu neopravdanim postupkom ne samo da smo moralno uvrijeđeni, nego smo šta više i materijalno silno oštećeni, jer su pomenuta groblja od neizmjerne velike vrijednosti, naprimjer samo rečeno Lakišića groblje u Mostaru jest u površini od 19.400 m., (...)

Vrijednost gore rečenih u Trebinju oduzetih groblja iznašala bi minimum 150.000 for., a onoga u Travniku 50.000 for. Vrijednost oduzetog groblja „Šupljike“ u Travniku iznašala bi najmanje 50.000 for.

Žalosna je slika, koju pokazuju naše bogomolje, koju pokazuju naša groblja na izmaku XIX vijeka! Kada se islamski narod Herceg-Bosne, koji je sa islamom srastao već 400 godina i koji uz svoju vjeru prijanja svom dušom svojom, zaustavi kod te i takve slike, onda mu se oči orose suzama, a iz njegovih grudi izdvaja se bolan uzdah, koji uzalud traži utočišta u ljubljenoj svojoj otadžbini. Sa tim uzdahom odvajaju se hiljade islamskog naroda od otadžbinske rodne grude i traže spasa

na žarkim obalama malo-azijatskim, daleko od zemlje svojih otaca, svojih svetih uspomena. I dok se jedan dio islamskog naroda u gomilama seli, dotle se sav ostali islamski narod kupi oko nas, svojih narodnih odabranika i od nas zahtijeva i traži, od nas se nada da ćemo ga očuvati miloj otadžbini, a u otadžbini da ćemo mu očuvati svetinju islamske vjere.[33]

Podaci iznijeti u *Memorandumu* samo su vrh ledenog brijega. Spomenuli smo slučaj uništavanja dva trebinjska mezaristana. Evo detaljnijeg podatka o jednom od njih u centru grada. Hroničari bilježe da u vrijeme uprave baruna Babića, prvog vojnog i civilnog upravitelja u vrijeme austrougarske vlasti, nastaju prvi urbanistički planovi i niču prve građevine Trebinja u duhu tadašnje evropske arhitekture. Barun Babić se pamti i po tome što je podigao nanoge cijeli garnizon vojske kako bi krišom i za samo jednu noć, upravo sa mjesta gdje je danas pijaca Pod platanima, u najstrožijem centru Trebinja, izmjestio muslimansko groblje koje se ispriječilo njegovim graditeljskim planovima. S obzirom da je to učinjeno samo za jednu noć lahko je zaključiti da to mezarje nije ekshumirano nego samo poravnato. Česma koju je podigao 1890. godine (postoji i danas) nasred pijace u Trebinju nikako ne može biti nadoknada za ono što je uništio. Na kostima Bošnjaka, dakle, danas se nalazi jedina gradska pijaca Trebinja. S grobljima drugih konfesija nije se tako postupalo.

Na stotine je drugih primjera uzurpiranja vakufske imovine diljem Bosne i Hercegovine u austro-ugarskom periodu. Džamije su uzurpirane za potrebe vojske, rušene radi izgradnje hotela, kasarni i drugih javnih objekata, groblja pretvarana u parkove i javne površine, na njima građene pruge i putevi, željezničke i autobuske stanice (Tuzla, Mostar), na musallama građene javne zgrade i hoteli (Sarajevo, Konjic, Mostar), islamski objekti rušeni zbog regulacionih planova, proširenja ulica i trgova, olovo skidano s džamija za vojne potrebe i slično. Sa većine bosanskih potkupolnih džamija skinuto je olovo za potrebe vojske u Prvom svjetskom ratu što je prouzrokovalo njihovo neminovno propadanje.

Koliko su Bošnjaci kao narod u to doba bili obespravljeni, potcijenjeni i poniženi najbolje će pokazati podatak da je od nekoliko stotina činovnika zemaljske uprave u

33 *Spisi islamskog naroda Bosne i Hercegovine u stvari vjersko-prosvjetnog uređenja i samouprave, Novi Sad, 1903., str. 112-123.*

Na mezarju usred Trebinja, na kostima Bošnjaka, nalazi se jedina trebinjska pijaca „Pod platanima“

Bosni i Hercegovini 1911. godine samo njih osam bilo Bošnjaka![34]

Nemjerljiva šteta našem vakufu nanesena je donošenjem *Gruntovničkog zakona* u okviru austrougarske uprave kojim je omogućeno da se dotadašnji zakupci vakufske imovine u gruntovne knjige uknjiže kao vlasnici tih dobara. Evo samo jednog primjera. Ukupna površina nekadašnjeg vakufskog zemljišta koje je prešlo u vlasništvo drugih lica, prema spisku vakufskih zakupnina iz 1933. godine na području Sreza Gradačac, iznosila je 1.405.495 kvadratnih metara, odnosno 140 hektara, od toga 268.628 kvadratnih metara Gradaščevića i 1.136.987 kvadratnih metara ostalih vakufa. Na zemljištu koje je pripadalo Gradaščevića vakufu podizane su kuće, magaze, pa čak i pravoslavna crkva u Modriči![35]

O uzurpiranju vakufske zemlje od strane kmetova svjedoči bilješka Antuna O. Knežević 1887. godine: „Njeka su (vakufska) dobra pridata kmetima, nu oni moraju davati džamiji i tretinu i desetinu. Na više mjestah imamo takih kmetah." Kmetovi su kasnije, naravno, prestali vakufu plaćati bilo kakve daće i ta dobra u potpunosti prisvojili.

Ipak, austrougarsko doba moglo bi se označiti kao „doba poezije" u odnosu na vremena i državne tvorevine koje će uslijediti nakon „žute monarhije"..

Muslimanska narodna organizacija (MNO) i njen Egzekutivni odbor formiran u Slavonskom Brodu krajem 1906. godine, preuzet će inicijativu i na planu vjerske autonomije. Isticano je da *po vjerskom, državnom i prirodnom pravu mi Muslimani moramo biti u neposrednoj vezi sa našim Hilafetom, odnosno sa Šejh-islamskom kapijom.* Nedopustivo je da *inovjerna nemuslimanska vlada upravlja našom vjerom, vjerskim potrebama i prilikama, te vakufskom imovinom onako kako ona hoće.*

Borba za vjersku autonomiju nastavljena je i nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, još žešće i još upornije. I konačno, nakon desetogodišnje borbe, 15. aprila 1909. godine pobjeda je izvojevana, usvojen je Štatut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova Bosne i Hercegovine, čime su se stekli uvjeti za jedan normalan rad i djelovanje Islamske zajednice i vakufske uprave. Nakon tridesetogodišnje uprave nad Islamskom zajednicom i njenom imovinom Austro-Ugarska monarhija ju je morala prepustiti onima kojima i pripada – muslimanima i po njima biranim vjerskim liderima.

Zemaljska vakufska komisija

Zemaljska vakufska komisija osnovana je 15. marta 1883. godine, s osnovnom obavezom da brine o vakufima i vakufskim finansijama u Bosni i Hercegovini. Sastojala se od nekoliko uglednih muslimana iz reda uleme, dvojice vladinih činovnika i pisara. Članovi Zemaljske vakufske komisije od njenog osnivanja, 15. marta 1883. godine bili su: predsjednik, sarajevski gradonačelnik **Mustafa Hajruddin-beg-efendija Fadilpašić**, vakufski mufettiš Ibrahim-beg-efendija Bašagić, vladin savjetnik Mehmed-beg-efendija Kapetanović Ljubušak, član Medžlisi-uleme Husejn Nuruddin-efendija Hafizović, imam i hatib Careve džamije Muhammed Emin-efendi Hadžijahić, pravni referent (advokat) Jusuf-beg Filipović, vladin povjerenik Stevan pl. Kvasaj (Ševki-efendi), pisar Hilmi-efendija Muhibić. Kasnije je imenovan i vakufski računovođa (evkaf muhasebedži) Mehmed-efendija Hulusi.

34 *Bošnjak*, kalendar za 1912., str. 49-59.

35 Mr. Nusret Kujraković, *Zakupnine vakufa begovske porodice Gradaščević...*, *Zbornik radova o vakufima*, Vakufska direkcija, Sarajevo, 2012., str. 96.

Dvije godine iza toga Komisiji su pridodani: tumač perovođa Miloš Mandić, te iz Vilajetskog arhiva Mustafa-efendija Hasanbegović i Zeki-efendija Rafaelović. U istom sastavu Komisija je djelovala nekoliko narednih godina. Godine 1886. umjesto vladinog povjerenika Stevana pl. Kvasaja (Ševki-efendije) postavljen je dr. Jovan Krčmarik, a za džabiju imenovan izvjesni hadži-Sulejmanaga.

Od 1888. godine za člana (Zemaljske) Vakufske komisije imenovan je sarajevski kadija Sejfuddin-efendija Lukšić, umjesto hadži-hafiza Muhammeda Emin-efendije Hadžijahića.

Od 1891. godine vladin povjerenik bio je Josip baron Fluck, knjigovođa Sebastijan Lazič, pisar Ibrahim-efendija Topić i vježbenik u knjigovodstvu Hamdi-beg Mutevelić.

Zemaljska vakufska komisija imala je zadatak da evidentira sve vakufe u zemlji, nadzire rad vakufa, da pripremi prijedlog novih propisa o vakufima koji su u vrijeme turske uprave bili pod nadzorom Ministarstva vakufa u Istanbulu, da imenuje vakufske službenike i upravlja vakufskim prihodima.

Od 1884. godine postavljena su u svim kotarima (srezovima) vakufska povjerenstva koja su sačinjavali: jedan kadija, dvojica članova medžlisa, jedan imam, jedan muderris ili drugi ugledni alim. Članovi Zemaljske vakufske komisije bili su vladini ljudi od povjerenja, naročito se to može reći za predsjednika koji je ujedno bio i gradonačelnik Sarajeva. Time je vlada ostvarivala potpunu kontrolu nad vakufima u Bosni i Hercegovini. Jedan od prvih akata Komisije to zorno potvrđuje. Mustafa Fadilpašić, gradonačelnik Sarajeva (i predsjednik Zemaljske vakufske komisije) zahtijeva od Vakufskog odbora u Sarajevu da se poruše munare izgorjelih džamija u Latinluku (Ajas-begova) i Ćumuriji ulici (ZVK-1-28/1883). Da li bi Fadilpašić zahtijevao da se poruši koji crkveni toranj ili, recimo, zgrada Vlade, ako bi stradali u požaru, ili bi se založio za njihovu obnovu!?

Glavni problemi s kojima se Komisija suočila je uzurpacija i bespravno oduzimanje vakufske imovine, kontrola rada vakufskih povjerenstava i nesavjesnih mutevellija, postavljanje vakufskih službenika i određivanje plaća, popravka džamija i ostalih vakufskih objekata, plaćanje državnih pristojbi, provjera vakufskih obračuna i slično. Evo nekoliko primjera djelovanja Zemaljske vakufske komisije odmah nakon njene uspostave:

- Zemaljska vakufska komisija za Bosnu i Hercegovinu povjerava Nuruddin-efendiji Hafizoviću ispitivanje i primanje vakufskih računa u Rogatici, Višegradu, Čajniču i Goraždu. Hafizović je bio iz tog kraja (Vlasenica) i on bi trebao imati najbolji uvid u stanje vakufa u tom kraju (ZVK-1-53/1883).
- Pritužba Kotarskoj oblasti u Sarajevu da su neki privatnici na vakufskom zemljištu u Mokrome (kod Sarajeva) sagradili hanove i kafane bez dozvole mutevellije i nadležnih vlasti (ZVK-1-73/1883).
- Dopis Vakufske komisije u Foči o utjerivanju vakufskih pristojbi od fočanskih džamijskih mutevellija (ZVK-1-80/1883).
- Na zemljištu vakufa Skender-paše (u Sarajevu) sagrađene vojničke barake (ZVK-1-135/1883).

Zemaljsko vakufsko povjerenstvo

Zemaljska vakufska komisija, ustanovljena 1883. godine, bila je privremenog karaktera, pa je bilo nužno izvršiti reorganizaciju vakufske uprave. Muslimanski predstavnici i članovi Komisije predložili su Zemaljskoj vladi plan reformi i model budućeg uređenja vakufa. Zemaljska vlada je proslijedila ovaj plan Zajedničkom ministarstvu u Beč na razmatranje i usvajanje. Uz neke manje izmjene plan je prihvaćen nakon

čega je donijeta *Naredba o vakufskoj upravi* 10. jula 1894. godine.

Prema ovoj *Naredbi* ustanovljeno je **Zemaljsko vakufsko povjerenstvo** sa sjedištem u Sarajevu, kao savjetodavni i nadzorni organ, **Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo** (direkcija), kao izvršni organ, te **Zemaljska vakufska zaklada** u koju su pohranjivani viškovi prihoda. Godine 1896. sredstva nekadašnjeg školskog fonda (*mearifi-sanduk*), osnovanog krajem osmanske uprave, uključena su u Zemaljsku vakufsku zakladu.

Uz Rijaseti-ilmijju, kao izvršni organ, i reisul-ulemu, kao vrhovnog vjerskog autoriteta u Bosni i Hercegovini, time su stvoreni uvjeti za jedan solidan rad na polju vjerskog, vjersko-prosvjetnog, ekonomskog i imovinsko-pravnog djelovanja Zajednice.

Zemaljsko vakufsko povjerenstvo sastojalo se od predsjednika, sekretara, vakufskog nadzornika (*mufettiš*), četiri člana Ulema-medžlisa, dvojice sudija Vrhovnog šeriatskog suda i dvojice muslimanskih predstavnika iz svakog okruga.

Nakon smrti vakufskog direktora (predsjednika Zemaljske vakufske komisije) **Mustaj-bega Fadilpašića**, u decembru 1892. godine, jedno vrijeme je ovaj položaj bio upražnjen. Naredne, 1893. godine zamijenio ga je **hadži-hafiz Mehmed Tevfik-efendija Azabagić**. Ostali članovi i činovnici nisu mijenjani.

Od kraja 1893. godine imenovan je direktorom Zemaljske vakufske komisije (koja je 1894. godine preimenovana u Zemaljsko vakufsko povjerenstvo) i Zemaljskog vakufskog upraviteljstva (ravnateljstva), **Ibrahim-beg-efendija Bašagić**, dotadašnji mufettiš, i u toj časti ostao do smrti, 8. oktobra 1902. godine.

Članovi Zemaljskog vakufskog povjerenstva **1894. godine** bili su: Ibrahim-beg Bašagić, predsjednik, članovi: Hulusi Mehmed-efendija, vakufski inspektor, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, gradonačelnik, Nuruddin-efendija Hafizović, vrhovni šeriatski sudija, Jusuf-beg Filipović, advokat, Sejfuddin-efendija Lukšić (Lukšija), šeriatski sudija u Sarajevu i vladin povjerenik Josip barun Fluck od Leidenkrona, vladin podtajnik.

Zemaljsko vakufsko upraviteljstvo djelovalo je u sastavu: Ibrahim-beg Bašagić, predsjednik, Hulusi Mehmed-efendija, inspektor, Hilmi-efendija Muhibić, tajnik, Ibrahim-efendija Topić, perovođa, Sava Lazić i Hamdi-beg Mutevelić, knjigovođe, Adil-efendija Smailbegović, kancelista.

U svakom od 48 kotara uspostavljeno je po jedno kotarsko vakufsko povjerenstvo na čijem je čelu bio mjesni kadija, a članovi jedan muderris ili hodža, jedan imam i po dvojica uglednih muslimana.

Naredne, **1895. godine**, Vakufska uprava je znatno proširena, djelovala je u sastavu: Ibrahim-beg Bašagić, predsjednik, Hulusi Mehmed-efendija, vakufski inspektor, Hilmi-efendija Muhibić, hadži-Nezir-efendija Škaljić, vrhovni šeriatski sudija, Nuruddin-efendija Hafizović, vrhovni šeriatski sudija, Sabit-efendija Smailagić, član Ulema-medžlisa, Nezir-efendija Zildžić, član Ulema-medžlisa, Ahmed-efendija Dizdar, član Ulema-medžlisa, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, gradonačelnik Sarajeva, Sejfuddin-efendija Lukšić, šeriatski sudija Sarajeva, Ragib-beg Džinić, gradonačelnik Banje Luke, Bećir-beg Filipović, gradonačelnik Ključa, Husejn-beg Krupić, posjednik iz Bosanske Krupe, Mujaga Mulamehmedović, gradonačelnik Brčkog, Smail-beg Skopljaković, gradonačelnik Zvornika, hadži-Ahmed-efendija Džabić iz Mostara, Jusuf-beg Defterdarević, posjednik iz Trebinja, Šerif-beg Hafizadić, posjednik iz Travnika, Ali-beg Sulejmanpašić, posjednik iz Bugojna i vladin povjerenik Josip baron Fluck od Leudenkrona, vladin podtajnik.

Zemaljsko vakufsko upraviteljstvo 1895. godine činili su: Ibrahim-beg Bašagić, predsjednik, Hulusi Mehmed-efendija, inspektor, Hilmi-efendija Muhibić, tajnik, Ibrahim-efendija Topić, perovođa, Ferdinand Dittrich, nadračunovođa, Sava Lazić i Hamdibeg Mutevelić, knjigovođe, Adil-efendija Smailbegović, kancelista.

U ovoj godini je bilo 50 kotarskih vakufskih povjerenstava. U zemlji je tada postojalo 856 uknjiženih vakufa kojima je upravljalo 965 vakufskih službenika. Ovaj broj vakufa nije tačan, bilo ih je znatno više (vidi na drugom mjestu). Bile su ukupno 1.043 džamije, 1.090 imama i hatiba, 909 muezzina, 18 tekija i 25 šejhova.

Naredne godine Vakufska uprava radila je u istom sastavu, novi član je bio Hamdi-beg Ajanović, gradonačelnik Tešnja.

U **1898. godini** došlo je do izvjesnih promjena u sastavu Zemaljskog vakufskog povjerenstva. Članovi su tada bili: Ibrahim-beg Bašagić, predsjednik, Hulusi Mehmed-efendija, vakufski inspekor, Hilmi-efendija Muhibić, vakufski tajnik, hadži-Nezir-efendija Škaljić, vrhovni šeriatski sudija, hadži-Nuruddin-efendija Hafizović, vrhovni šeriatski sudija, Sabit-efendija Smailagić, član Ulema-medžlisa, Nezir-efendija Zildžić, član Ulema-medžlisa, Ahmed-efendija Dizdar, član Ulema-medžlisa, Mehmed-beg Kapetanović, gradonačelnik Sarajeva, Ragib-beg Džinić, gradonačelnik Banje Luke, Hamdi-beg Ajanović, gradonačelnik Tešnja, Bećir-beg Filipović, gradonačelnik Ključa, Husejn-beg Krupić, posjednik iz Krupe, Mujaga Mulamehmedović, gradonačelnik Brčkog, Smail-beg Skopljaković, gradonačelnik Zvornika, Hamza-efendija Puzić, muderris iz Mostara, Jusuf-beg Defterdarević, posjednik iz Trebinja, Šerif-beg Hafizadić, posjednik iz Travnika, Mehmed-efendija Memišević, kajmekam i gradonačelnik Čajniča, Ali-beg Firdus, gradonačelnik Livna, Karlo Bahr, kotarski predstojnik II razreda, vladin povjerenik. Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo ostalo je u istom sastavu, jedino je knjigovođom imenovan Nazif-efendija Svrzo.

Umjesto Muhammeda Nezira Škaljića, člana Ulema-medžlisa, u sastav Zemaljskog vakufskog povjerenstva **1899. godine** imenovan je hadži-Munib-efendija Korkut, član Ulema-medžlisa, a umjesto Hamza-efendije Puzića, predstavnika Mostara, kooptiran je Ali-efendija Dadić, posjednik. Vjerovatno je Puzić odstranjen kao jedan od vođa Pokreta za vjersku autonomiju. Promijenjen je i vladin povjerenik, sada je to bio Otto Paul, vladin podtajnik.

Naredne godine od novih imena u Zemaljskom vakufskom povjerenstvu pojavljuje se jedino Ibrahim-efendija Šaćiragić, gradonačelnik Žepča. Novo ime u Zemaljskom vakufskom ravnateljstvo je računski asistent Izet-efendija Pertef.

Hadži-Ahmed-beg Bukvica, gradonačelnik Rogatice, novi je član Zemaljskog vakufskog povjerenstva od **1901. godi**ne, ostali članovi ostali su isti.

Od smrti Ibrahim-bega Bašagića 8. oktobra **1902. godine** mjesto predsjednika Zemaljskog vakufskog povjerenstva ostalo je nepopunjeno naredne dvije godine. Vladin povjerenik od **1904. godine** bio je Anton pl. Remy-Berzencovich od Szillas, vladin perovođa.

Godine 1905. članovi Zemaljskog vakufskog povjerenstva bili su: **Mehmed Hulusi-efendija, predsjednik**, Hilmi-efendija Muhibić, vakufski inspektor, hadži-Nuruddin-efendija Hafizović, vrhovni šeriatski sudija, hadži-hafiz Hasan-efendija Hadžiefendić, vrhovni šeriatski sudija, hadži-Munib-efendija Korkut, član Medžlisi-uleme, hadži-hafiz Šakir-efendija Pandža, član Medžlisi-uleme, hadži-Mehmed-efendija Čaušević, član Medžlisi-uleme, hadži-Hifzi-efendija Bahtijarević, posjednik iz Banje Luke, Hamdi-beg Ajanović, gradonačelnik Tešnja, hadži-Mehmed-beg Kulenović Vođenica, veleposjednik iz Bosanskog Petrov-ca, Ali-beg Alajbegović, gradonačelnik Bihaća, Bećir-beg Ibrahimbegović-Gradaščević, gradonačelnik Gradačca, Smail-beg Skopljaković, gradonačelnik Zvornika, Ali-efendija Dadić, posjednik iz Mostara, Osman-beg Kapetanović, posjednik iz Vitine, Husejn-beg Zulfikarpašić-Čengić, gradonačelnik Foče, Ibrahim-efendija Rašidkadić, gradonačelnik Goražda, Akif-efendija Biserović, advokat iz Travnika, Ibrahim-efendija Šaćiragić, gradonačelnik Žepča, Ibrahim-efendija Topić, vakufski tajnik, Anton pl. Remy-Berzencovich od Szilas, vladin perovođa.

Članovi Zemaljskog vakufskog ravnateljstva bili su tada: Mehmed Hulusi-efendija, predsjednik, Hilmi-efendija Muhibić, vakufski

inspektor, Ibrahim-efendija Topić, tajnik, Izet-efendija Pertef, perovođa, Nazif-efendija Svrzo i Mustafa-efendija Mujagić, knjigovođe, Mula-efendija Hadžialić, računski asistent, Sulejman-efendija Saridžić, tehnički vježbenik, Adil-efendija Smailbegović, kancelista.

Vladin povjerenik od 1907. godine bio je Ivan Krčmarik, dr. filozofije, vladin savjetnik.

Predsjednik Zemaljskog vakufskog povjerenstva Hulusi Mehmed-efendija umro je 31. marta 1907. godine, pa je njegovo mjesto ostalo upražnjeno naredne dvije godine. Vjerovatno je njegove poslove obavljao vakufski inspektor Hilmi-efendija Muhibić.

Zemaljsko vakufsko povjerenstvo će djelovati sve do 1909. godine, do donošenja Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova Bosne i Hercegovine. Od tada će biti preimenovano u **Vakufsko--mearifski sabor**. Izvršni organ ovog tijela zvao se **Vakufsko-mearifski saborski odbor**.

Vakufsko--mearifski saborski odbor

Nakon donošenja Štatuta **1909. godine** Islamska zajednica je stekla pravo da sama bira reisu-l-ulemu i članove najviših tijela Islamske zajednice: Ulema-medžlisa sa reisu-l-ulmom na čelu, Vakufsko-mearifskog sabora i Vakufsko-mearifskog saborskog odbora na čelu sa vakufskim direktorom. Prvi birani reisu-l-ulema hafiz Sulejman-efendija Šarac Stočanin imenovan je 1910. godine.

Godine 1910. članovi Vakufsko-mearifskog saborskog odbora bili su: Šerif-efendija Arnautović, vakufsko-mearifski direktor, sarajevski muftija (tada nepopunjeno mjesto), Mustaj-beg Halilbašić, Rifat-beg Sulejmanpašić, Ahmed-efendija Šehović, Vasif-beg Bišćević, Emin-efendija Brka i hafiz Salih-efendija Hadžiegrić. Činovništvo tog tijela činili su: Šerif-efendija Arnautović, direktor, mufettiš (tada nepopunjeno mjesto), Izet-efendija Pertef, tajnik, Adil-efendija Smailbegović, adjunkt, Murad-efendija Hajrović, mektebski referent, Mustafa-efendija Islamović, kancelista, glavni knjigovođa (tada nepopunjeno mjesto), Mulo-efendija Hadžialić, prvi knjigovođa, Fuad-beg Abdullahefendić, drugi knjigovođa, Salih-efendija Uzejragić, asistent.

Od 1911. godine mufettiš je bio Sakib-efendija Korkut.

U **1912. godini** umjesto Ahmed-efendije Šehovića u Vakufsko-mearifski saborski odbor kooptiran je Jusuf-efendija Tančica iz Ljubuškog. Činovništvu su dodati asistenti Vefik-efendija Topić i Mehmed-efendija Mahmudćehajić.

Sastav Vakufsko-mearifskog saborskog odbora **1913. godine**: Šerif-efendija Arnautović, vakufsko-mearifski direktor; virilni član, sarajevski muftija (nepopunjeno); izabrani članovi: Mustaj-beg Halilbašić, Rifat-beg Sulejmanpašić, Mustafa-efendija Sefić iz Mostara, Rasim-efendija Rezaković iz Bosanskog Petrovca, Osman-efendija Vilović iz Tuzle, Ahmed-efendija Šerić iz Bosanske Dubice.

Činovništvu je pridodat Hajdar-efendija Čekro, inženjer, i kanceliste Mehmed Memišević i Ali-efendija Mađo.

U nešto izmijenjenom sastavu djelovao je Vakufsko-mearifski saborski odbor **1914. godine**. Predsjednik je i dalje bio Šerif-efendija Arnautović, vakufski direktor. Članovi su bili: Salim-efendija Muftić, sarajevski muftija, Rifat-beg Sulejmanpašić iz Bugojna, Mustaj-beg Halilbašić iz Sarajeva, Mustafa-efendija Sefić iz Mostara, Mehaga Mesić iz Bosanske Krupe, hafiz Osman-efendija Vilović iz Tuzle, Ahmed-efendija Šerić iz Bosanske Dubice.

Ured (činovništvo) vakufsko-mearifskog saborskog odbora djelovao je u sastavu:

Šerif-efendija Arnautović, direktor, Sakib-efendija Korkut, mufettiš, Adil-efendija Smailbegović, tajnik, Mulo-efendija Hadžialić, upravitelj računovodstva, Hajdar-efendija Čekro, mjernik, Fuad-beg Abdullahefendić, blagajnik, Mustafa-efendija Islamović, perovođa, Murad-efendija Hajrović, mektebski referent, Salih-efendija Uzejragić, blagajnički kontrolor, Vefik-efendija Topić, računarski kontrolor, Mehmed-efendija Mahmudćehajić, računarski asistent, Edhem-efendija Softić, računarski asistent, Asim-efendija Mehmedović-Šaćirefendić, kancelista, Ali Riza-efendija Magjo, kancelista, Mehmed-efendija Memišević, kancelista, dr. Jaroslav Horak, sudski savjetnik, Mehmed-efendija Hulusi, nadgruntovničar. Isti sastav ostao je i **1916. godine** samo nije bilo Edhem-efendije Softića, računarskog asistenta.

Sastav Vakufsko-mearifskog saborskog odbora nije se mijenjao ni **1917. godine**. Činovništvo vakufsko-mearifskog saborskog odbora imalo je dvije izmjene. Umjesto Sakib-efendije Korkuta, mufettiš je bio Adil-efendija Smailbegović, a umjesto Mehmed-efendije Hulusija (mlađeg) o uređenju vakufskog katastra brinuo se Husni-efendija Pitić.

Ovaj sastav vakufskih tijela dočekao je kraj Prvog svjetskog rata, nakon čega su nastali teški dani za vakufsku upravu i vakufsku imovinu. Nakon povlačenja Habsburgovaca iz naših krajeva Bosna i Hercegovina je ušla u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenac. Nastupile su teške godine i desetljeća za muslimane Bosne i Hercegovine.

Nove vlasti obavezale su se na poštivanje vjerskih sloboda svih svojih stanovnika, međunarodnih ugovora, internih pravnih akata Islamske zajednice, nepovrjedivost njene imovine, ali je to bilo samo na papiru, praksa je bila nešto sasvim drugo.

Početkom četrdesetih godina prošlog stoljeća vakufska uprava imenuje se Vakufskom direkcijom sa vakufskim direktorom na čelu.

Neki projekti vakufske uprave od 1883. do 1940. godine

Kako bi unaprijedila vakufe i korisno upotrijebila viškove vakufskih prihoda, vakufska uprava je preduzimala velike graditeljske poduhvate, u vrijeme austrougarske uprave i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Tada su izgrađene brojne vakufske palače u Bosni i Hercegovini. To su činili i najbogatiji samostalni vakufi poput Gazi Husrev-begovog u Sarajevu, Gazi Ferhad-begovog u Banjoj Luci, Karađoz-begovog u Mostaru. Neki od tih projekata pokazali su se isplativim i vakufu donosili značajne prihode, dok su drugi bili potpuni promašaji, poput Vakufskog nebodera u Ćemaluši u Sarajevu čiji su troškovi premašili sva očekivanja. Svi su ti objekti vremenom otuđeni i nacionalizirani i još uvijek nisu vraćeni vakufu. Već godinama traje bespoštedna borba za njihovo vraćanje u okrilje Islamske zajednice.

Izdvojili smo samo nekoliko takvih objekata.

Vakufske palače – veliki graditeljski poduhvati

Najbogatiji vakuf Bosne i Hercegovine Gazi Husrev-begov, ostvarivao je znatne prihode od izdavanja velikog broja koristonosnih objekata, dućana, magaza, hanova, karavan-saraja, vakufskih parcela, hamama, gotovog novca davanog pod interes. Na taj način ostvarivani su veliki viškovi prihoda. Najveći dio trošen je za plaće vakufskim službenicima, za izdržavanje džamije, medrese, hanikaha, imareta i musafirhane, vakufske bolnice, sahat-kule i muvekkithane i drugih objekata koji ne donose prihode. Višak se ulagao u gradnju ili kupovinu velikih koristonosnih objekata čime bi se vakuf još više ojačao.

Gazi Husrev-begova palača kod Katedrale u Sarajevu, ako izuzmemo Vakufski neboder, najveća je investicija jednog bosansko-hercegovačkog vakufa od odlaska Osmanlija iz Bosne do danas. Izgrađena je 1888. godine po projektu Karla Paržika. Zgrada je građena za potrebe Penzionog fonda, ali ju je kasnije otkupio Gazi Husrev-begov vakuf. Na zgradi je i danas natpis: *Gazi Husrev-begova palača*. Komunistički režim nacionalizirao je palaču 1958. godine. Vakufu je privremeno vraćen samo poslovni prostor na uglu do tramvajske pruge (danas radnja *Terranova*), dok najveći dio objekta koristi Općina Stari Grad.

U ovoj vakufskoj palači nalazi se Općinski sud Stari Grad i nekoliko vakufskih stanova koji su već otkupljeni, a da Vakufskoj direkciji nisu dati odgovarajući zamjenski stanovi.

Na uglu današnjih ulica Mula Mustafe Bašeskije i Edhema Mulabdića nalazi se velika **poslovno-stambena zgrada Gazi Husrev-begovog vakufa**. Taj vakuf je 1893. godine od porodice Despić otkupio zgradu koja je nacionalizirana 1958. godine. Ni do danas nije vraćena Islamskoj zajednici.

Gazi Husrev-begova palača kod Katedrale u Sarajevu

Gazi Husrev-begova palača na Obali u Sarajevu, kasnije Direkcija policije

Gazi Husrev-begov vakuf je 1927. godine od porodice Kulović otkupio **veliku stambeno-poslovnu zgradu na uglu ulica Kulovića i Branilaca grada**. Prekoputa nje nalazila se Kalin hadži-Alijina džamija. I ova zgrada je nacionalizirana 1958. godine, po osnovu *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*. Poslovni prostor u prizemlju privremeno je vraćen Gazi Husrev-begovom vakufu, dok ostatkom zgrade upravlja Općina Stari Grad.

Veliku palatu na Obali izgradila je Vakufska direkcija 1896. godine. Građena je u pseudomaurskom stilu po projektu Hansa Nimečeka. Otkupio ju je 1925. godine Gazi Husrev-begov vakuf i od tada je bila poznata kao **Gazi Husrev-begova palata na Obali**. U ovoj zgradi je bila smještena Direkcija policije. Na osnovu *Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* komunističke vlasti su je prisvojile 1958. godine. Danas je u posjedu općine Stari Grad, osim jednog poslovnog prostora.

Đulagin dvor u Sarajevu - Na temeljima Đulova hana (prozvan po zakupcu Mustafagi Đuloviću), zapravo Gazi Husrev-begovog drugog Novog hana koji se prvi put spominje 1760. godine (prvi Novi han je bio Morića han), izgrađena je1897. godine nova palača u koju je prešao Gazi Husrev-begov mekteb iz manjeg objekta u haremu Begove džamije. Duž današnje ulice Mula Mustafe Bašeskije dograđeno je 1930-31. godine sjeverno krilo čime je ova palača dovršena i dobila današnji oblik. I ovu su zgradu bili oduzeli komunisti da bi sedamdesetih godina prošlog stoljeća bila vraćena Islamskoj zajednici. Danas je u ovom objektu smještena Gazi Husrev-begova medresa.

U Đulaginom dvoru je jedno vrijeme djelovao i Islamski teološki fakultet, danas Fakultet islamskih nauka, koji je prešao u zgradu bivše Šeriatsko-sudačke škole u Jahja-pašinoj mahali.

Hotel „Gazi“ (Hotel „Stari Grad“) se nalazi odmah iza ugla Baščaršije, na uglu ulica Mula Mustafe Bašeskije i Prote Bakovića, pedesetak metara zapadno od tramvajskog stajališta. Ovaj objekat izgradio je Gazi Husrev-begov vakuf 1909. godine po projektu Josipa Vancaša. Građen je u bosanskom stilu s enterijerom modernog evropskog hotela tog vremena. Na južnom ćošku i na sredini prema ulici ima duple polukružne doksate. Dato mu je ima „Gazi“ po tituli najvećeg

„Hotel Gazi“ („Stari Grad“) u Sarajevu pripada Gazi Husrev-begovom vakufu

bosansko-hercegovačkog vakifa Gazi Husrev-bega da bi kasnije bio preimenovan u Hotel „Stari Grad“. Do tada je na ovom mjestu postojao objekat koji je imao funkciju prenoćišta i po svom zakupcu bio poznat kao Burekov han. Izgorio je u požaru 1908. godine. I ovaj objekat je bio nacionaliziran u vrijeme socijalističke Jugoslavije (1946. godine) i dat na upravu ugostiteljskom preduzeću. Trenutno je vraćen na privremenu upravu Gazi Husrev-begovom vakufu. Nakon adaptacije Vakuf je objektu dao novu namjenu. Sada je to poslovni centar sa uredima na spratu i prodavnicama i aščinicom u prizemlju. Da mu nije vraćena stara namjena hotela ili prenoćišta prevagnulo je to što nema odgovarajućeg parkirališta bez kojeg je ugostiteljski objekat danas nezamisliv. Vakufska direkcija i Gazi Husrev-begov vakuf namjeravaju objektu vratiti prvobitnu namjenu nakon što se riješi pitanje parkinga.

Zgrada Vakufske direkcije kod Latinske ćuprije u Sarajevu izgrađena je iza 1890. godine, na temeljima porušene džamije Mehmed-bega Minetovića izgrađene 1463-64. godine. Vakif je u blizini podigao još neke vakufske objekte. Oko džamije brzo se formirala mahala Mehmed-bega Minetovića koja se nalazi između Begove džamije i Latinske ćuprije. Džamija je stradala u napadu na Sarajevo 1697. godine nakon čega ju je obnovio valija Abdullah-paša 1782. godine. Konačno je srušena 1890. godine. Danas se u toj zgradi nalaze službe Rijaseta Islamske zajednice Bosne i Hercegovine. U prizemlju se godinama nalazi poznata sarajevska apoteka i jedna trgovina.

Ajas-begov dvor (Hotel „Central“) jedan je od najznačajnijih projekata Vakufske direkcije u vrijeme austrougarske vladavine. Sagrađen je na mjestu porušene Ajas-begove džamije koju je ovaj bosanski namjesnik podigao između 1470. i 1477. godine. Odmah po okupaciji 1878. godine džamija je uzeta za vojno skladište, a 1879. godine je izgorjela u požaru. Uklonivši ostatke i nišane iz manjeg harema Vakufska direkcija je 1890. godine ovdje izgradila Ajas-begov dvor, kasnije preuređen za „Hotel Central“. Bio je to jedan od najznačajnijih projekata Vakufske direkcije od njenog osnivanja. Objekat je projektirao znameniti Josip Vancaš u neomaurskom stilu. Sastoji se od prizemlja, dva sprata i potkrovlja sa okruglom, potkupolnom kulom na sjeverozapadnom uglu. Gradnja je koštala 39.000 forinti. No-

vac je obezbijeđen iz sredstava Zemaljskog vakufskog povjerenstva (Vakufske direkcije) i od posuđenih ostvarenih viškova 193 bosanskohercegovačka vakufa. Nakon što je objekat završen održana je javna licitacija za iznajmljivanje na tri godine, na kojoj je pobijedio Josef Kunerth sa ponudom od 6.200 forinti.

Ajas-begov dvor („Hotel central“) nacionaliziran je u vrijeme komunističke vlasti. U posljednjem ratu prilično je devastiran, a temeljito obnovljen u starom sjaju 2007-2008. godine. Jo šnije vraćen Islamskoj zajednici koja je za njegovu izgradnju utrošila ogromna sredstva. Bilo je nekih naznaka da će se to dogoditi, ali se na tom planu još nije maklo sa mrtve tačke. Korist od tog objekta ubiru oni koji u vrijeme njegove gradnje nisu ni postojali, a kamoli izdvajali novac za tu namjenu.

Stambeno-poslovna zgrada **Dženetića vakufa u Sarajevu** izgrađena je1898. godine, na uglu ulice Mula Mustafe Bašeskije, prekoputa Gazi Husrev-begovog hamama (Bošnjačkog instituta). Građena je iz sredstava Dženetića vakufa u neomaurskom stilu, po projektu Josipa Vancaša. Ima prizemlje, tri sprata i potkrovlje. U austrougarskom periodu u prizemlju je bila čuvena kafana *Kod Amerikanca* i knjižara Simona Kattana. Nacionalizirana je od strane komunističkih vlasti i još nije vraćena Islamskoj zajednici. Pedesetak metara niže, baš na ulazu u današnju pijacu Markale, bili su lijepi i prostrani Dženetića konaci sa doksatom i dućanima u prizemlju. Ova uvakufljena bosanska kuća nije smetala ni tramvajskoj pruzi i nije trebala biti porušena!

I raskošni Dženetića konaci pod Bistrikom su oduzeti od vakufa i porušeni da bi komunističke vlasti na tom mjestu izgradile bezlične stambene zgrade.

Stambenu zgradu Jakub-pašina vakufa, pedesetak metara nizvodno od Vijećnice, vakuf je izgradio 1940. godine. Objekat je, po povratku sa studija u Pragu, projektovao Muhamed Kadić u stilu moderne. Zgrada je nacionalizirana od strane komunističke vlasti 17. novembra 1959. godine. U ovo naše doba, uz dozvolu ove demokratske vlasti, svi stanovi u ovoj vakufskoj zgradi su otkupljeni (otuđeni) po osnovu *Zakona o otkupu stanova*. Čak je nekim ljudima omogućena i nadogradnja u potkrovlju ove vakufske zgrade od koje vakufu nije ostao ni jedan kvadratni metar!

Ajas-begov dvor („Hotel Central“) pripadao je Ajas-begovom vakufu

Stambeno-poslovna zgrada Čokadži hadži-Sulejmanova vakufa pod Bistrikom izgrađena je 1939. godine po projektu sarajevskog arhitekte Reufa Kadića, u stilu moderne. I ovaj vakufski objekat su oduzele komunističke vlasti 1958. godine, na osnovu *Zakona o nacionalizaciji stambeno-poslovnih zgrada i građevinskog zemljišta*. Stanovi su nedavno privatizirani na osnovu *Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*. Poslovni prostor u prizemlju koristi „Amko komerc".

Vakufska palača u Banjoj Luci (Hotel „Palas") i Palača Jagdži-zade vakufa u Sarajevu Glavni graditeljski i finansijski poduhvati Vakufske direkcije tridesetih godina 20. stoljeća bili su palača Jagdži-zade vakufa kod tržnice u Sarajevu, nadogradnja Gazi Husrev-begove medrese, i velika Vakufska palača u Banjoj Luci, kasnije hotel „Palas".

Palača Jagdži-zade vakufa u Sarajevu, izgrađena je 1914. godine na mjestu porušene Jagdži-zade džamije, prekoputa tržnice na Markalama. Vrlo brzo se pokazala isplativom, donosila je vakufu 150.000 dinara od izdavanja nedovršenog objekta. Danas je ta zgrada potpuno otuđena, a izgrađena je na džamijskim temeljima i na bivšem mezarju.[36]

36 GHB, Kadić, *Zbornik VII*, 265

Palača u Banjoj Luci u početku je izgledala kao još jedan promašaj Vakufske direkcije. U nju je uloženo i 7.000.000 dinara neiskorišćene gotovine za koju se smatralo da je isplativije uložiti u profitabilnu nekretninu nego je držati na banci uz kamatu od najviše 5% i neizbježnu inflaciju. Poslovi oko izgradnje zapali su u finansijske i izvedbene probleme tako da se posumnjalo u isplativost ovog velikog projekta. Ipak, četiri godine nakon odluke o gradnji Upravni odbor je mogao izvijestiti da je okončana gradnja i da će za njegovo izdavanje ubirati 420.000 dinara godišnje zakupnine. Bio je to najskuplji koristonosni objekat u Kraljevini Jugoslaviji.

Ne smije se zaboraviti da je zgrada Vakufske palače, odnosno hotela „Palas", izgrađena na temeljima Sijamije ili Šehove džamije, porušene 1931. godine. Isti je slučaj i sa Vakufskim neboderom u Sarajevu radi kojeg je porušena lijepa džamija Hodže Kemaluddina! Džamije su godinama propadale što zbog nedostatka novca za obnovu što zbog gubitka džemata tako da se rušenje i gradnja koristonosnih objekata nametalo kao najbolja opcija. Vakufska palača (Hotel „Palas") danas se nalazi u rukama jednog privatnika srpske nacionalnosti!

Vakufska palača u Banjoj Luci („Hotel Palas") izgrađena je na temeljima Šehove džamije

Vakufski dvor u Mostaru kod Karađoz-begove džamije

Džamijski i poslovni kompleks Ćose Jahja-hodžinog vakufa u Mostaru

Vakufski dvor u Mostaru izgradio je Karađoz-begov vakuf (Vakufska direkcija) u vrijeme austro-ugarske uprave. Riječ je o grandioznom objektu od nekoliko hiljada kvadrata korisnog prostora. Ima prizemlje, dva sprata i potkrovlje. Nalazi se u najstrožijem dijelu Mostara, prekoputa Karađoz-begove džamije. Nacionaliziran je kao i svi drugi kapitalni objekti Vakufa u vrijeme komunističkih vlasti.Općinske vlasti su izvršile privremeni povrat do donošenja *Zakona o restituciji*, čime su dokazale da djeluju na postulatima pravde i pravičnosti.

Ćose Jahja-hodžin vakuf u Mostaru **-** Jedan od boljih projekata vakufa u doba Kraljevine Jugoslavije jeste izgradnja poslovnih prostora uz Jahja-hodžinu džamiju na Musalli u Mostaru. Vakif je u narodnoj tradiciji poznat kao Ćose Jahja-hodže, a u izvorima samo kao Jahja-hodže. On je prije 1585. godine, na Musalli („Trg Franje Josipa“, kasnije „Trg Republike“), nedaleko od lijeve obale Neretve podigao jednu džamiju od kamena s manjom kamenom munarom, sa četverostrešnim krovom pod pločom. Godine 1937. džamija je temeljito obnovljena kada je doživjela ozbiljne izmjene. Tada je dobila kubbe pokriveno limom i nešto višu munaru. Oko džamije je bio veliki harem u okviru kojeg je isti vakif osnovao prostranu *musallu* s kamenim mihrabom i minberom, po kojoj je ovo naselje u strogom centru Mostara i dobilo ime. Sa devastacijom ovog vakufa započelo se odmah po okupaciji 1878. godine. Most na Musalli izgrađen je 1882. godine, a 1891. hotel „Neretva“. Mihrab i minber srušeni su i uklonjeni oko 1890. godine.

Uz samu džamiju je do 1937. godine postojalo dvostruko, otvoreno kameno Krehića turbe s osam kamenih stubova. Radi izgradnje poslovnih prostora turbe je tada demontirano. Nakon posljednjeg rata ponovo je sklopljeno, ali sada ispred Vučjakovića džamija na Brankovcu.

Vakufsko povjerenstvo iz Mostara izgradilo je oko Jahja-hodžine džamije 1937. godine više korisnih poslovnih prostora (dućana) koji su izdavani pod zakup i vakufu donosili prihod dovoljan za izdržavanje džamije i da nešto pretekne za druge vakufske potrebe. Sve ove poslovne prostore, osim džamije i uskog prostora uz nju, oduzeli su komunisti čime su Jahja-hodžinom vakufu nanijeli veliku štetu.

Vakufski neboder u Sarajevu izgrađen na mjestu džamije Hodže Kemaluddina

Vakufski neboder je jedan od najvećih projekata Vakufske direkcije otkad je ustanovljena. Bio je pravi balast za Islamsku zajednicu jer je bio enormno skup, donosio je samo gubitke. Velika su očekivanja bila od ovog projekta i s mnogo muke se dočekao početak gradnje. Neboder je podignut na mjestu džamije Hodže Kemaluddina, jedne od ljepših sarajevskih džamija koja je bila locirana u najstrožijem dijelu Sarajeva. Srušena je odlukom Vakufskog sabora 1940. godine, nakon što je više od 425 godina služila klanjačima. Sagrađena je prije 1515. godine kada se prvi put spominje. Izgorjela je u provali Eugena Savojskog 1697. godine, pa je obnovljena kao i nekoliko puta kasnije. Bila je poznata po munari s lijeve strane i veoma lijepom enterijeru sa umjetnički izrađenim drvenim stropom i raznobojnim vitražima. Oko rušenja te džamije razvila se žustra polemika, jedni su bili za njeno rušenje i izgradnju nebodera, a drugi (Kreševljaković) protiv. Čak je zatražena i obezbijeđena fetva kojom se rušenje opravdava.

Neboder je građen dugo i mučno, uz velika sredstva u gotovini i još veća kreditna zaduženja. Do početka Drugog svjetskog rata za gradnju je uloženo oko 8.000.000 dinara. Poslije rata nastavljeno je s gradnjom i uloženo dodatnih 19.000.000 dinara, i to iz investicionog zajma. Građevinsko preduzeće „Graditelj“ potraživalo je 1950. godine još 5.300.000 dinara. Kada bi se i ova suma isplatila Vakufska direkcija bi bila zadužena za dogradnju nebodera kod Komunalne banke sa nepunih 25.500.000 dinara. Za otplatu toga duga kao i za režijske izdatke za održavanje zgrade i centralnog grijanja vakuf bi morao, i pored prihoda od najamnine, posuđivati nova sredstva tako da bi do konačne otplate zajma ukupno ulaganje za ovaj neboder dostiglo basnoslovnu cifru od 60.000.000 dinara. Osim toga, pri projektiranju zgrade načinjene su takve grješke da Vakuf nema nikakve mogućnosti da ih danas (1950) otklanja. Jedna od grješaka načinjena je u samim temeljima zgrade gdje su postrojenja za centralno grijanje. U toj podrumskoj prostoriji i usred ljeta izvire voda i napuni se toliko da gasi postrojenja i čini im veliku štetu. Zimi su stalno bila zaposlena dva čovjeka za danonoćno ispumpavanje vode iz podruma. Sve je ovo navedeno u izvještaju podnesenom na zasjedanju Vakufskog sabora za BiH 1950. godine. Bilo je još problema u vezi sa Vakufskim neboderom, ali je, kako je navedeno, „i ovo dovoljno da se jasno vidi u kako težak položaj zapao je Vakuf sa ovom građevinom“. Rukovođeni ovom činjenicom, Saborski odbor je zaključio da ponudi vakufski neboder sa svim njegovom dugovanjima i eventualnim potraživanjima Izvršnom odboru Narodnog odbora grada Sarajeva u vlasništvu države, i da za nju zatraže zgradu bivše Šeriatske sudačke škole s tim, da to prethodno odobri Vakufski sabor, kao vrhovni upravni organ Vakufa.“[37] Kao što je poznato, vakufski neboder je ustupljen društvenoj zajednici, a da Vakufu nije bila vraćena ni vlastita zgrada Šeriatske sudačke škole. Tako je Islamska zajednica ostala i bez Ćemaluše džamije, i bez vakufskog nebodera, i bez Šeriatske sudačke škole! Ona je vraćena tek osamdesetih godina prošlog stoljeća.

Historija vakufa kod nas je ujedno i historija otimanja i uzurpiranja vakufske imovine.

37 *Glasnik VIS-a,* I/1950., br. 4-7, str. 164-165.

Slučaj Firuz-begovog hamama

Firuz-beg, bosanski sandžak-beg od 1505. do 1512. godine, ostavio je Sarajevu vrijedne hajrate. Prije svega medresu koja je po njemu bila poznata kao Firuz-begova medresa. Bila je to prva sarajevska medresa, podignuta prije 1512. godine u Hubjaraginoj mahali. Izgorjela je 1697. godine i više nije obnavljanja. Na nju i danas podsjeća naziv dijela mahale Medreseta.

Firuz-beg je svoj hamam izgradio 1509. godine, u srcu današnje Baščaršije, današnja slijepa uličica Ćulhan. Bio je dvostruki, muški i ženski, pokriven olovnim kubbetima. Za snabdijevanje hamama vodom vakif je izgradio vodovod sa zemljanim čunjevima od dva vrela, Veliki Sedrenik i vrelo u Mrkovićima. Vodovod je napajao nekoliko padinskih česama.

Ovaj arheološki lokalitet bio je u vlasništvu Fabrike duhana Sarajevo, a odnedavno u privatnim rukama.

Briga o medresama i mektebima

Jedan od glavnih zadataka Vakufske direkcije bio je briga o islamskom obrazovanju mladih. Osnovno vjersko obrazovanje stjecalo se u mektebima koji su, bezmalo, postojali kraj svake bosanske džamije, ali i u zabačenim zaseocima u privatnim kućama. Antun Hangi (u. 1909) navodi da je u Bosni i Hercegovini početkom 20. stoljeća našao džemata u kojima nije bilo džamije, „ali ga nema u kojem nije bilo mejtefa“. Najmlađima su na raspolaganju bili sibjan mektebi, malo starijim mektebi-ibtidaijje, a odraslijima medrese. Mektebi su u vrijeme Osmanlija imali funkciju osnovnih škola i u njima se stjecalo početno vjersko obrazovanje koje je nastavljano u medresama. Cjelokupni se školski sistem zasnivao i izdržavao uglavnom na bazi vakufa. Vakifi su posebno bili osjetljivi prema mektebskoj djeci i u svojim vakufnamama redovno im posvećivali dio prostora. Određivali su dio sredstava za kupovinu odjeće i obuće mektebskoj djeci, za voće i sklatkiše, za odlazak na izlete. Od muallima su tražili da budu ljubazni i blagi s djecom, da među njima ne prave razlike, da im budu poput roditelja.

Austrougarska okupacija 1878. godine u Bosni je zatekla više od 500 mekteba.

Njihov broj je u narednih tridesetak godina znatno porastao. U Bosni i Hercegovini su 1912. godine bila 1183 stara mekteba (*sibjan mektebi*) i 174 novih mekteba (*mektebi-ibtidaijje*). Za podmirenje njihovih troškova izdvajano je 352.140 kruna. U vrijeme Prvog svjetskog rata broj mekteba i polaznika drastično je smanjen.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća vođena je borba za osavremenjivanje nastave u našim mektebima. Kao rezultat toga bilo je otvaranje brojnih modernijih mekteba, naročito u gradskim i razvijenijim sredinama. Vakufski funkcioneri, direktori, mufettiši i drugi službenici, obilazili su teren i ubjeđivali naš narod da gradi objekte i otvara nove mektebe. Rezultat nije izostao pa su u mnogim sredinama umjesto starih otvarani novi mektebi i za njih građene posebne i prilično udobne zgrade.Da kao primjer navedemo samo Šareni mekteb u Tešnju, Šareni mekteb u Foči i Osman-pašin mekteb u Trebinju. U komunističko doba te mektebske zgrade su oduzete. U Osman-pašinom mektebu u Trebinju djelovala je muzička škola.

U cilju osavremenjivanja vjerske nastave u mektebima i medresama organizirane su i

posebne ankete. Na žučnim i iscrpljujućim raspravama i anketama samo se nepotrebno gubila energija, rezultati su bili simbolični.

U starim mektebima vjeronauku je predavao po jedan, a u mektebi-ibtidaijjama najčešće po dva muallima, prvi i drugi. Prvi je bio upravitelj i brinuo o starijim polaznicima (imao je znatno veću plaću), a drugi o mlađim. U starije doba bili su posebni mektebi za dječake, posebni za djevojčice.

Primjerice, od 79 sarajevskih mekteba krajem osmanske i početkom habzburške vladavine bilo je 12 ženskih, ostalo su bili muški mektebi. U Sarajevu je postojao i tzv. Šegrtski mekteb.

Nešto više mekteba djelovalo je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Godine 1921. u Bosni i Hercegovini bilo je 2.400 sibjan mekteba i 2.249 vjeroučitelja. U isto vrijeme bilo je 189 mektebi-ibtidaijja na kojima je predavalo 300 vjeroučitelja i 17 vjeroučiteljica. Mektebi-ibtidaijje je tada pohađalo nešto više od 10.000 dječaka i djevojčica. Tome treba dodati i 40 sejjar-muallima koji su poučavali djecu u privatnim kućama.

U doba austrougarske uprave djelovalo je u Bosni i Hercegovini oko 40 medresa. Civilni adlatus (upravitelj) baron Hugo Kučera u jednom izvještaju od 12. decembra 1899. godine navodi da u BiH ima 37 medresa sa 40 muderrisa i ukupno 1.540 učenika. Neki gradovi imali su po više medresa poput Sarajeva, Mostara, Travnika, Banje Luke, Tuzle, Gračanice, Gradačca, Brčkog.

Džamija u Ahmićima kod Viteza

Godine 1908. u Bosni i Hercegovini je bilo 45 medresa koje je pohađalo 1.766 učenika.[38] Tri mostarske medrese već tada su bile zatvorene (Ćevjan-begova, Derviš-pašina i Hadži-Balijina), neke su radile samo zimi, a nekoliko njih bilo je pretvoreno u sibjanmektebe.

Većina medresa imala je glavnog muderrisa, koji je ujedno bio i upravitelj, i pomoćnog, odnosno *mu'ida* (korepetitora). Izdržavanje medrese, koja je ujedno bila i internat, održavanje zgrade, obezbjeđivanje plaća muderrisima i tehničkom osoblju, izdvajano je iz vakufa kojima su medrese i pripadale. Mnogi vakifi su predvidjeli i mjesečne dotacije učenicima medresa (stipendije) iako im je školovanje bilo besplatno. Nekada su ti iznosi dosezali i polovinu profesorove plaće. Vakufska direkcija je obezbjeđivala sredstva za izdržavanje medresa i plaće nastavnom osoblju u onim slučajevima gdje nije bilo moćnih vakufa ili su oni vremenom toliko osiromašili da se o medresama više nisu mogli brinuti. Neke su medrese imale sopstveni vakuf, poput Podrinjske medrese u Zvorniku. Vakifi su određivali profil nastavnika, sadržaj, obim i kvalitet nastave.

Vremenom se broj medresa smanjivao, naročito u vrijeme Kraljevine Jugoslavije kada je vakuf ostao bez znatnog dijela svoje imovine, a komunističke vlasti su, nakon Drugog svjetskog rata, pogasile sve medrese osim Gazi Husrev-begove u Sarajevu. Ugašene su i Šeriatska sudačka škola, Viša islamska šeriatsko teološka škola (VIŠT) i Šeriatska gimnazija.

U Bosni i Hercegovini je 1930. godine bilo tek 18 medresa, tri u Sarajevu i po jedna u: Tuzli, Zenici, Travniku, Bihaću, Banjoj Luci, Visokom, Žepču, Foči, Čajniču, Konjicu, Gračanici, Gradačcu, Zvorniku, Janji i Brčkom. S druge strane, zahvaljujući Vakufsko-mearifskom vijeću i Ulema-medžlisu osnovana je Islamska ženska vjerska škola u Sarajevu, 1933. godine.

38 *Mekteb*, salnama za 1908. godinu.

Portal stare Behram-begove medrese u Tuzli

Većina kotarskih medresa bile su medrese samo po imenu, a „ima i takvih koje imaju muderrisa bez ikakve talebe ili sa 2-3 taliba“. Što se tiče broja učenika, on je varirao od medrese do medrese. Izuzevši Gazi Husrev-begovu, najviše učenika bilo je u Visočkoj (39), a najmanje u Zeničkoj (10). Više učenika ima jedna savremena bosanska medresa nego sve ondašnje medrese skupa. U to doba neprekidno su vođene debate o osavremenjivanju nastave u medresama i mektebima, ali bez većih rezultata.

Vakufska direkcija, odnosno Vakufsko-mearifski saborski odbor, povremeno je dodjeljivao stipendije svršenicima gimnazija koji su namjeravali nastaviti školovanje na islamskim učilištima u Istanbulu i Kairu. Uslov je bio da su u gimnaziji učili arapski jezik, te da su u višim razredima pohađali tečajeve iz turskog jezika. Prema vakufskom proračunu za 1912. godinu za stipendiranje studenata istanbulskog Daru-l-fununa izdvojeno je 7.600 kruna, za sveučilišne stipendije 12.400 kruna i za stipendije Daru-l-muallimina 2.000 kruna, ukupno 22.000 kruna. Vakufska direkcija dodjeljivala je stipendije i stipendijske zajmove za visoke škole u Beču, Budimpešti, Pragu, Gracu i Zagrebu, i to onim studentima koje je odbila stipendirati Zemaljska vlada. Vakufska direkcija izdvojila je 1916. godine na ime stipendiranja 103 učenika srednjih škola 42.800 kruna, ali je zbog ratnih prilika realizirana tek polovina tog iznosa.

O medresama, mektebima i drugim obrazovnim ustanovama Islamske zajednice brinula je Vakufska direkcija, ali to nije bilo dovoljno, pa su preduzimane i druge inicijative u tom pravu. Tako je u Sarajevu 1932. godine osnovan *Fond za potpomaganje siromašnih učenika* koji je djelovao do Drugog svjetskog rata 1941. godine.

Institucija vakufa imala je presudan značaj u osnivanju i razvoju islamskih obrazovnih i kulturno-prosvjetnih ustanova u našim krajevima. One su, i pored određenih nedostataka i nesnalaženja, „odigrale izvanredno značajnu ulogu u duhovnom životu muslimana u Bosni i Hercegovini.“[39]

Do austrougarske uprave svršenici naših medresa odlazili su na studije islamskih nauka u Istanbul, Kairo i druge centre islamske kulture. Od tada su činjeni potezi da se i kod nas uspostavi sistem višeg školovanja, naročito u sudskoj i nastavničkoj struci. Za školovanje kadija u Sarajevu je 1887. godine ustanovljena Šeriatska sudačka škola. Kako bi se poboljšao kvalitet nastave u novim mektebima osnovana je 1893. godine škola za nastavnike vjeronauke Daru-l-muallimin.

Od 1925. godine uveden je u Gazi Husrev-begovoj medresi viši stupanj (Alijja) koji nije imao rang teološkog fakulteta jer kao takav nije priznat od države niti je imao zadovoljavajući profesorski kadar.

Vrijedan pažnje je i pokušaj osiguravanja uvjeta za školovanje muslimanki. U Sarajevu je 1894. godine otvoren jedan privatni kurs za muslimanske djevojčice koji je 1897. godine prerastao u Muslimansku djevojačku osnovnu školu.

39 Mitar Papić, Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878-1918), Sarajevo, 1972., str. 159.

Vakufski konvikti

U cilju zbrinjavanja muslimanskih srednjoškolaca slabijeg imovinskog stanja, ne računajući medrese koje su najčešće bile internatskog tipa, Vakufska direkcija je gradila vakufske konvikte (domove) za srednjoškolce. Sa osnivanjem vakufskih konvikta Vakufska direkcija započela je krajem 19. stoljeća. Prvi takav konvikt osnovan je u Morića hanu u Sarajevu 1885. godine u kojem je smještaj našlo 50 učenika Preparandije (Obrazovališta za pomoćne učitelje) i Velike Gimnazije. Otvaranjem konvikta Vakufska direkcija je omogućila siromašnijim učenicima iz unutrašnjosti da završe školovanje. Vakufska komisija snosila je sve troškove školovanja. Prvi upravnik konvikta bio je Nuruddin-efendija Hafizović, vrhovni šeriatski sudija i član Ulema-medžlisa, kasnije Zemaljskog vakufskog povjerenstva.

Ovaj dom nije bio dugog vijeka, ukinut je odlukom Vakufske komisije 28. jula 1887. godine, vjerovatno zbog finansijskih problema. Sedam godina kasnije nastavljene su aktivnosti na ovom planu. Nastojanjem Zemaljske vakufske komisije, te uz dozvolu i novčanu pomoć Zemaljske vlade u Sarajevu je 15. oktobra 1894. godine ponovo otvoren konvikt za muslimanske đake koji pohađaju Veliku gimnaziju. Najzaslužniji za osnivanje ovog konvikta bio je bivši direktor Zemaljske vakufske komisije Ibrahim-beg Bašagić, „koji je od početka neumorno nastojao da se ta korisna namjera izvede." Konvikt je bio smješten u povećoj kući na Ćurčića brijegu u Sarajevu i primao je 30 učenika koji su se morali ravnati „po posebnom propisu". Vrhovni nadzor nad konviktom vršila je Zemaljska vakufska komisija. Nešto kasnije izgrađen je poseban objekt koji je sada primao 50-60 pitomaca. Sastojao se od 14 soba od kojih su četiri bile spavaonice. Zavod je imao i džamijski prostor u kojem su pitomci obavljali pet dnevnih namaza. Upravnik konvikta bio je Hifzi-efendija Muftić, kasniji član Ulema-medžlisa.

Uz pomoć Zemaljske vlade Vakufska komisija je 1897. godine otvorila svoj konvikt za gimnazijalce islamske vjere i u Mostaru. Nadstojnik ovog konvikta bio je gimnazijski učitelj i pisac nekoliko udžbenika Ali-efendija Kadić.

Vakufsko ravnateljstvo otvorilo je 1899. godine konvikt u Banjoj Luci za muslimanske učenike Velike realke. Vakufski srednjoškolski konvikt u Tuzli otvoren je 1904. godine, a u Bihaću početkom 1914. godine.

Školske 1909. godine konvikti u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci i Tuzli zbrinjavali su 120 pitomaca. Dvije godine kasnije njihov broj se skoro uduplao. Pred Prvi svjetski rat četiri spomenuta konvikta udomljavali su 214 studenata. Upravnici vakufskih konvikata bili su tada: u Sarajevu Asim-beg Mutevelić i Ibrahim-efendija Loga, u Mostaru Muhammed-efendija Dizdar, u Tuzli Enver-efendija Muftić, u Banjoj Luci hafiz Bekir-efendija Fejzagić.

Znatan broj „Gajretovih" stipendista smještan je upravo u vakufske domove, a 1921. godine ti su domovi i formalno prepušteni „Gajretu" s obzirom na velika izdvajanja koja vakuf više nije mogao obezbjeđivati. Ponajviše zbog propasti vakufskih finansijskih sredstava u „Mustro banci".

Ideju osnivanja muslimanskih konvikata podržali su neki imućniji pojedinci iz reda bošnjačkog naroda, poput uglednog mostarskog gradonačelnika Mujage Komadine koji je u Mostaru, na Brankovcu, 1912. godine otvorio svoj srednjoškolski konvikt. Otkupio je bivšu Srpsko-pravoslavnu mitropoliju, moderno je adaptirao i stavio na raspolaganje siromašnim srednjoškolskim učenicima. U taj projekat utrošio je 80.000 kruna. Primao je 40 siromašnijih pitomaca kojima je omogućeno sve osim odjeće i obuće. Imali su pravo boravka do diplomiranja, učenici medresa do idžazeta. Konviktom je upravljao sam dobrotvor, bez ičijeg uplitanja sa strane. Nažalost, radio je svega dvije godine i zatvoren 1914. godine.

Iste godine je, zauzimanjem Hakije Hadžića, otvoren u Sarajevu *Islamski đački konvikt* u koji je primljen „lijep broj naše siromašne mladeži“.

Vakufsko sirotište

Ideja o osnivanju sirotišta nastala je pred kraj osmanske vladavine u našim krajevima, u vrijeme Šerifa Osman-paše. Zavod je trebao biti namijenjen muškoj i ženskoj muslimanskoj siročadi o čijem bi se izdržavanju trebala brinuti vlast. Kasnije je odlučeno da se osim muslimanske primaju i siročad drugih nacionalnosti. Ovu ustanovu Sarajevo je dobilo 8. maja 1870. godine, zahvaljujući ponajprije bosanskom valiji Safvet-paši. Za upravnika sirotišta postavljen je Hasan Hilmi-efendija, nemaran čovjek, koji je za kratko vrijeme upropastio više stotina hiljada akči, pa je smijenjen. U početku je ta ustanova nosila naziv „Islahana“ (Popravilište), a od naredne godine „Daru-š-šefeka“ (Dom milosti). Materijalnu pomoć za izdržavanje u početku su pružili Gazi Husrev-begov i Gazi Isa-begov vakuf. Njezin glavni cilj bio je da siromašnu djecu skloni s ulice, da je odvikne od prosjačenja, i da joj omogući pristojan odgoj i obrazovanje. Pitomci su ovdje mogli učiti i zanate, pa se ona smatrala i ponekad nazivala Zanatskom ili Obrtnom školom. Vjeronauku je predavao znameniti hadži-hafiz Salih-efendija Vilajetović, poznatiji kao Hadži Lojo. Djelovala je u jednoj zgradi pod Bistrikom, na mjestu gdje se kasnije nalazila Tkaonica ćilima.

Pravo moderno Vakufsko sirotište izgradila je Vakufska direkcija tokom 1912. godine, na vakufskoj zemlji, na uglu Logavine i Čadordžine ulice, na Vrbanjuši u Sarajevu. Odluka je donesena 4. januara 1912. godine na sjednici Vakufskog sabora i u tu svrhu odobrila potrebna sredstva. Ideju je podržala i Zemaljska vlada, te pomogla Vakufskoj upravi da ostvari ovu zamisao. Sama gradnja sirotišta stajala je 120.000 kruna. Zgrada je imala prizemlje i dva sprata sa unutrašnjim dvorištem jednim od najuređenijih u Sarajevu. Kako navodi “Sarajevski list” od 17. 1. 1913. godine „Zgrada je po najmodernijem načinu sagrađena, te odgovara potpuno svojoj svrsi“. Imala je električno osvjetljenje, vodovod, centralno grijanje, banju, velike i svijetle spavaće sobe s krevetima, učionice, kuhinju, blagovaonicu, sobu za bolesnike i druge prostorije. Nacrte za ovu zgradu sastavio je vakufski inžinjer Ivan (Johan)

Vakufsko sirotište na Vrbanjuši u Sarajevu zbrinulo je veliki broj jetima

Dworžak. Radovi na objektu započeti su u proljeće, a okončani krajem oktobra 1912. godine. Ovaj objekat je smatran za „bez sumnje jedan od najvećih i najpotrebnijih vakufskih institucija u Sarajevu i Bosni i Hercegovini“ kako se ističe u jednom tekstu u *Novom Beharu* iz 1928. godine. Naredne godine Vakufsko sirotište je ocijenjeno kao „najuređeniji zavod te vrste u državi“. Ovo je bio veliki kompliment Vakufskoj direkciji.

Sirotište je otvoreno 17. januara 1913. godine uz prisustvo poglavara Oskara Potjoreka, vakufskog direktora Šerif-efendije Arnautovića, gradonačelnika Sarajeva Fehim-efendije Ćurčića i drugih zvanica. U sirotište su primana siromašna djeca bez oba ili bez jednog roditelja. Prve godine u Sirotištu su bila zbrinuta 82 pitomca. Djeca su bila dužna „naučiti vjersku obuku mektebi-ibtidaijja“ i završiti osnovnu školu. Predviđeno je da jedan dio boljih učenika nastavi školovanje u gimnaziji ili realci, a većina da ostane u sirotištu i da izuči razne zanate. Upravitelji su bili Mehmed-efendija Karamehmedović, kasnije Asim-beg Mutevelić.

Sirotište je nastavilo rad i nakon Prvog svjetskog rata, a njegov dugogodišnji upravitelj bio je istaknuti pedagog Ibrahim-efendija Vrebac. U ovoj hvale vrijednoj ustanovi zbrinuto je više od 300 jetima.

Danas je u toj zgradi depo-prostor JU Historijski arhiv Sarajevo u kome se čuva arhivska građa i dokumentacija iz više historijskih epoha ovog grada i države. Kako se društvena zajednica odnosi prema toj ustanovi ona je i danas „sirotište“ za neprocjenjivo vrijednu arhivsku građu, našu pisanu kulturno-historijsku baštinu. Od strane Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo objekat je ocijenjen kao “…objekat materijalne i nematerijalne baštine tj. arhitektonske, ambijentalne i dokumentarno-historijske vrijednosti. Mjere zaštite koje se predviđaju za ovaj objekat podrazumijevaju radove tekućeg održavanja, restauracije, rekonstrukcije i revitalizacije.”

Postojala je ideja o otvaranju i ženskog sirotišta, bilo je obezbijeđeno dosta sredstava, ali ideja nikad nije realizirana, prvenstveno zbog ratnih prilika koje su uslijedile.

Ujedinjenje samostanih vakufa i mutevellijske kancelarije

Tridesetih godina 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini postojalo je više od hiljadu i četiri stotine vakufa, ne računajući neke ujedinjene samostalne vakufe u Bosanskoj Gradišci, Travniku, Zenici, Prozoru, Brčkom... Njih je bilo veoma teško kontrolirati. Samo manji broj mutevellija podnosili su redovne godišnje izvještaje i završne račune. U izvještaju za 1922/23. godinu navodi se da je bilo 3.500 nepoloženih mutevellijskih računa. Većina se prema vakufu odnosila nedomaćinski i nesavjesno upravljala vakufskim novcem. Bilo je mnogo pronevjera, primitivnog načina poslovanja, namještaljki kod izdavanja vakufskih nekretnina, rasipanja novca, prometovanja vakufskim novcem za lične potrebe, loših procjena u poslovanju i slično. Mutevellije najčešće nisu posjedovale znanje i stručnost za ekonomično upravljanje povjerenom im vakufskom imovinom. Kad se tome doda inflacija koja je gutala (obezvrjeđivala) goleme količine novca, onda se dobije jasnija slika stanja ondašnjeg vakufa. Tako su se vakufi iz godine u godinu topili umjesto da se uvećavaju i napreduju. Da bi se stalo ukraj takvoj praksi vakufska centrala se odlučila na radikalan potez, da razvlasti većinu mutevellija, ujedini vakufe i uvede mutevellijske urede pri sreskim vakufskim povjerenstvima. Upravni odbor je na svom zasjedanju 1931. godine donio zaključak da

se odmah pristupi formiranju takvih ureda (kancelarija) s kojima bi se zamijenio „tromi i neproduktivni mutevellijski aparat“, te da se beskomprimisno pristupi ujedinjenju samostalnih vakufa u Bosni i Hercegovini. Veliki vakufi poput Gazi Husrev-begovog izuzeti su iz ovog poduhvata. Kao argument za ukidanje mutevellijskog aparata Upravni odbor je iznio statistiku iz koje se vidi da mutevellijske plaće koštaju zajednicu koliko sve popravke koristonosnih objekata. Prilikom razvlašćivanja mutevellija navidjelo su izašli nečasni poslovi mnogih upravitelja koji su s vakufskim imetkom raspolagali kao sa sopstvenim. Jedan razriješeni sarajevski mutevellija, nakon prijetnji i pogrda na račun Vakufske uprave, položio je račun za prošlu godinu i priznao da je zadržao za sebe 27.000 dinara suviška vakufskog novca. Pošto novac nije mogao odmah vratiti zamolio je da mu se odobri otplata u mjesečnim ratama od po 400 dinara. Prilikom preuzimanja računa nađeno je više takvih slučajeva koji se mogu okvalificirati kao utaja protiv kojih se mogu pokretati krivični postupci.

Na sjednici Vakufsko-mearifskog vijeća 1932. godine izneseni su podaci o ujedinjavanju samostalnih vakufa i formiranju mutevellijskih kancelarija. Ujedinjenje samostalnih vakufa u jednu upravno-ekonomsku cjelinu izvršeno je u slijedećim mjestima: Bosanskoj Dubici (2), Gacku (2), Glamoču (2), Konjicu (2), Rogatici (2), Srebrenici (2), Tuzli (2), Žepču (2), Gračanici (3), Mrkonjić-Gradu (3), Bosanskom Novom (3), Bijeljini (4), Foči (4), Visokom (5), Bosanskoj Krupi (5), Gradačcu (6), Brčkom (7), Ključu (7), Prijedoru (7), Trebinju (7), Bihaću (8), Bosanskom Petrovcu (8), Prnjavoru (8), Cazinu (11), Derventi (11), Tešnju (13), Fojnici (19), Travniku (21), Stocu (27), Zenici (27), Mostaru (41), Sarajevu (92). U Livnu su ujedinjeni svi vakufi, u Jajcu i Bosanskoj Gradišci svi gradski vakufi, u Banjoj Luci svi gradski *srf* vakufi, u Bugojnu svih 36 samostalnih *srf* vakufa.

Vakufska direkcija je ovim potezom uvela mnogo više reda u vakufsko poslovanje, a režijske troškove srezala na razumnu mjeru. U mnogim povjerenstvima ušteđeni su svi raniji izdaci na mutevellije, u nekim povjerenstvima izdaci su smanjeni za 50 do 80%. Efekti od ujedinjenih sarajevskih vakufa su se očekivali u narednim godinama. Bio je ovo veoma dobar potez Vakufske direkcije.

Slučaj „Mutro banke“ i potkradanje vakufske blagajne

Adil-efendija Smailbegović nije se proslavio na mjestu vršioca dužnosti vakufskog direktora dvadesetih godina 20. stoljeća. On i njegovi saradnici, pokazalo se, imali su loše procjene u oblasti investiranja i pohranjivanja vakufskog novca. Zahvaljujući lošoj upravi i još lošijem gazdovanju Vakufska direkcija je postala žrtvom bankarskih mahinacija „Mustro banke“ (Muslimanske trgovačke banke), kod koje su bila položena velika novčana sredstva. Banka je osnovana s ciljem da finansira i pomaže rad *Jugoslovenske muslimanske organizacij*e (JMO). Ona je krajem 1925. godine ponudila znatno veću kamatu na uloženi novac (14% umjesto dotadašnjih 10%) i lažno prikazala vlastitu likvidnost. Što je još gore, Vakufska zaklada otkupila je više od polovine akcija ove banke i to po nominalnoj vrijednosti, iako su te akcije imale faktičku vrijednost svega 18%. Na kraju aranžmana s tom bankom vakufska blagajna je ostala skoro prazna. Poslije više konsultacija Sabor se 1928. godine odlučio za otvaranje stečajnog postupka „Mustro banke“ koja je progutala blizu 8 miliona dinara vakufskog novca. Razmišljalo se i o pokretanju tužbi protiv Smailbegovića, Lalića, Butuma, Arnautovića, Alića i Krupića, bivšeg šefa računovodstva Gluhbegovića, direktora

banke Omanovića, te članova Upravnog i Nadzornog odbora koji su prikazivali povoljnije stanje banke nego što ono uistinu jeste. Pošto je uloženi novac uglavnom pripadao samostalnim vakufima, Vakufska direkcija je godinama namirivala te dugove. Ulaganje novca i kupovina dionica „Mustro banke" bio je jedan od najlošijih poteza Vakufske direkcije uopće.

Bilo je i klasične pronevjere vakufskog novca s kojim je raspolagala blagajna Vakufske direkcije. Radeći na osjetljivim blagajničkim poslovima, vakufsko-mearifski proračunski referent Eduard Stilinović je pronevjerio 221.919 dinara, od čega je vratio tek 39.217 i osuđen na godinu i po zatvora. Ovaj slučaj nije bio usamljen.

Vakuf u vrijeme Kraljevine Jugoslavije

Završetkom Prvog svjetskog rata 1818. godine i dolaskom Bosne i Hercegovine pod vlast Kraljevine Jugoslavije nastaju crni dani za Islamsku zajednicu i njenu imovinu.

Rad Islamske zajednice pod kraljevskim režimom, prvih desetak godina, odvijao se uglavnom po normativnim aktima koji su važili u vrijeme vladavine Austro-Ugarske monarhije. Odredbe Štatuta usvojenog 1909. godine važile su kroz dvadeset slijedećih godina i u dva različita državno-pravna sistema. Radilo se o „dokumentu koji je obuhvatio sve bitne aspekte djelovanja vjerske zajednice muslimana, od odnosa države prema islamu do finansiranja vakufske uprave". Značajnije promjene normativnih akata desit će se tridesetih godina 20. stoljeća i one će biti veoma nepovoljne za Islamsku zajednicu. Uspostavljanjem šestojanuarske diktature 1929. godine ubrzano su donošeni novi zakoni, pa i zakoni o vjerskim zajednicama. *Zakon o Islamskoj zajednici* donesen je 31. januara 1930. godine. Prema tom zakonu svi su muslimani u državi činili jednu zajednicu s reisu-l-ulemom na čelu, sa sjedištem u Beogradu. Kralj je ukazom postavljao reisu-l-ulemu, članove Ulema-medžlisa u Sarajevu i Skoplju i devet muftija. Nadležnost nad vakufsko-mearifskim poslovima pripala je Ministarstvu pravde. Odmah zatim donijeta je *Uredba* po kojoj je ministar pravde postao najviša upravna vlast s pravom nadzora nad organima Islamske zajednice. Ovim rješenjima odlučno se usprotivio reis Čaušević nakon čega je ubrzo umirovljen.

Nepun mjesec dana nakon imenovanja novog reisu-l-uleme, dotadašnjeg tuzlanskog i banjalučkog muftije, hafiza Ibrahim-efendije Maglajlića, 12. juna 1930. godine, oktroiran je novi *Ustav Islamske zajednice* (9. jula 1930). Ovim aktom državi je obezbijeđena potpuna kontrola rada i djelovanja unutar Islamske zajednice. Značajan stepen autonomije Islamske zajednice u vjerskim i vakufsko-mearifskim poslovima zagarantiran *Statutom* iz 1909. godine drastično je sužen. Svi vjerski i vakufski organi stavljeni su pod nadzor države koja je dobila pravo vrhovnog nadzora nad upravljanjem imovinom Islamske zajednice. Dodatni upliv režima obezbjeđivan je kroz rad kulturnih i potpornih društava, naročito prosrpskog „Gajreta". Gajretovci su imali značajan utjecaj u upravi vakufskih organa, ali su željeli još više, „potpuni utjecaj i kontrolu nad raspolaganjem i korištenjem prihoda vakufa". Tome se unekoliko usprotivio Salim-efendija Muftić, predsjednik Ulema-medžlisa i predsjednik *Upravnog odbora Vakufsko-mearifskog vijeća*, iako je i sam morao voditi prosrpsku politiku u organima Islamske zajednice. Drukčije se nije ni moglo biti na nekoj značajnijoj funkciji. I pored toga, na prosvjetnom planu postignuti su neki rezultati, prije svega to je otvaranje Šeriatske gimnazije (1918) i Više islamske šeriatsko-teološke škole 1935. godine. S druge strane, otvaranjem VIŠT-a ukinut je Viši tečaj (Alijja) u Gazi Husrev-begovoj medresi.

Dalje rastakanje Bošnjaka i Islamske zajednice uslijedilo je nakon sporazuma Cvetković-Maček

(26. august 1939). Ovim sporazumom Bosna se dijeli između Banovine Hrvatske i planirane Banovine „Srpske zemlje“. Drugi svjetski rat je u tim okolnostima izgledao kao olakšanje.

U okrilju Kraljevine Jugoslavije muslimani se nisu lagodno osjećali. Naši arhivi puni su dokumenata koji to nesumnjivo potvrđuju, poput Čauševićeve prepiske sa ministrom pravde.

Apsolutistička vladavina srpskih kraljeva neminovno dovodi do prosjačkog štapa Islamsku zajednicu i njenu imovinu – vakuf. Agrarnim reformama i nepovoljnim zakonskim aktima Islamska zajednica sve više slabi i jedva da ima snage da kao takva postoji. Islamska zajednica se svodi na sluganstvo, a njena imovina bezočno pljačka i otima. Reisu-l-ulema Džemaluddin-efendija Čaušević sve čini kako bi koliko-toliko sačuvao dostojanstvo Islamske zajednice i njen imetak, ali mu okolnosti nimalo ne idu naruku. Evo izvoda iz jedne njegove protestne note:

Zauzete i vojnim priborom zapremljene džamije treba prešno predati Islamskoj zajednici. Isto tako treba povratiti sve tekijske, medreske, mektebske i druge hajratske zgrade, bile one u upotrebi vojnih ili civilnih državnih nadleštava ili, pak, u rukama opština i drugih korporacija. Pijetet prema muslimanskim mrtvacima treba pribaviti u istoj mjeri i istim sredstvima koja stoje na raspolaganju kad je u pitanju groblje koje kršćanske crkve. Protu zakonitom i protu pravnom nastojanju pojedinih upravnih činovnika da se naša groblja pretvaraju u pijace ili namjenjuju drugim svrhama treba energično učiniti kraj, a uzurpirana groblja vratiti našoj zajednici.

Uzaludni su bili njegovi brojni dopisi i predstavke da se spriječi ponižavanje muslimana i pljačka njihove imovine, sistem je skrojen tako da je uvijek na strani uzurpatora. Dolaskom na čelo Islamske zajednice hafiza Maglajlića stanje se pogoršalo. Srbi su oduvijek smatrali, a nekada i otvoreno govorili, da je vakufska zemlja ranije pripadala Srbima i da je njima treba i vratiti. Milioni dunuma najbolje zemlje otimani su od aga i begova i predavani u ruke dojučerašnjih kmetova. Vakufska dobra oduzimana su pod izgovorom da trebaju služiti svim ljudima, a ne samo

Na području Tešnja i Teslića 1939. godine oduzeto je 107.000 dunuma zemlje, najviše one koja je pripadala Gazi Husrev-begovom vakufu

muslimanima. Vakufske parcele na najatraktivnijim mjestima u gradovima, muslimanska mezarja koja su činila barem petinu gradskih prostora oduzimana su kako bi se na njima gradile javne zgrade, autobuske i željezničke stanice, igrališta, parkovi, škole, domovi, pošte, upravne zgrade. U vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevine Jugoslavije, od 1918. do 1939. godine od vakufa je oduzeto **oko četri miliona dunuma zemlje!** U isto vrijeme je u Bosni i Hercegovini oduzeto dvanaest i po miliona beglučke zemlje što ukupno iznosi šesnaest i po miliona dunuma zemlje! Riječ je o skoro trećini ukupne površine Bosne i Hercegovine![40]

Samo jednom odlukom Banjalučkog kotara 1939. godine, oduzeto je od Gazi Husrev-begova vakufa na području Tešnja i Teslića 107.000 dunuma zemlje!

Srpske vlasti nisu imale sluha za muslimanske proteste, koju godinu kasnije promijenjen je i sam reis Čaušević, ali odnos prema Islamskoj zajednici i njenoj imovini nije.

O oduzetoj imovini muslimana koji su do 1862. godine živjeli u Srbiji, a potom protjerani u Bosnu, o oduzetoj vakufskoj imovini i rušenju nebrojenih džamija i drugih islamskih objekata u Srbiji (samo u Beogradu je porušeno više od 150 džamija!), mogu se napisati tomovi knjiga.

Nakon što su porušene džamije i drugi vakufski objekti red je bio da se prisvoji i golema vakufska imovina. Evo o tome doslovnog citata iz knjige Divne Đurić-Zamolo *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima*: „Sve vakufske zemlje bez sopstvenika prešle su u nadležnost srpske države i ona je 1839. g. postala njihov sopstvenik, dok su vakufske zemlje džamija pripale pravoslavnoj crkvi.“[41]

Naknada koja je, tu i tamo, davana za oduzetu imovinu bila je više nego simbolična. Za novac koji ste dobili za dunum plodne zemlje niste mogli kupiti ni kilo duhana! Otkup za oduzetu parcelu od samostalnog vakufa Careve džamije u Trebinju 1922. godine iznosio je cijelih 96 dinara! Ako ste novac ili

40 *Vakufi u Bosni i Hercegovini – historijat, trenutno stanje i perspektive*, Vakufska direkcija, Sarajevo, 2010., str. 16-17.

41 Divna Đurić-Zamolo, *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521-1867*., Beograd, 1977., str. 213.

Za oduzeti vakuf Careve džamije u Trebinju dato je cijelih 96 dinara!

vrijednosni papir pohranili u banku on se za nekoliko godina, neprekidnom devalvacijom, potpuno istopio. Tako su vakufi i doslovno svedeni na prosjački štap. Ono što je ostalo oduzeto je nakon Drugog svjetskog rata o čemi će biti riječi kasnije.

I ne samo da su vakufska dobra oduzimana nego su rušene brojne džamije i drugi vjerski objekti. Samo u Sarajevu srušene su 24 džamije i dvije medrese, Inadija ili Dželid medresa na Bendbaši i medresa Hadži-Ismaila Misrija na At-mejdanu, kraj Bakr-babine džamije. U tom periodu ekshumirano je 75 mezarja (ni jedno srpsko groblje), oduzeto 108 dućana, 118 kuća s dvorištima, 90 voćnjaka, vrtova, oranica i livada. Samo u Sarajevu.

U Mostaru je srušeno nekoliko džamija, dvije medrese, Roznamedžijina i Ćejvan-ćehajina, oduzeto više dućana i magaza, kuća, zemljišta, mezarja. Prema podacima iz 1931. godine vakufska imovina u Mostaru je prepolovljena u odnosu na onu iz 1878. godine. Sada je površina iznosila tek 366 dunuma zemlje.

U Banjoj Luci je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije porušeno devet džamija. Na mjestu Šehove ili Sijamije džamije vakuf je podigao veliku vakufsku palaču u kojoj se danas nalazi hotel „Palas“. U tu palaču vakuf je uložio ogromna sredstva, da bi se danas obrela u privatnim rukama!

Što se tiče medresa koje su u vrijeme Kraljevine Jugoslavije djelovale na području Bosne i Hercegovine, one su prepolovljene u odnosu na raniji period. Do 1914. godine ovdje je djelovalo 40 medresa. Do 1930. godine ugašene su 22 medrese: Careva i Drvenija u Sarajevu, Hadži-Ali-begova (Kukavičina) i Lončarica u Travniku, Koski Muhammed-pašina, Roznamedžijina, Ćejvan-ćehajina i Karađoz-begova u Mostaru, te po jedna u Tešnju, Odžaku, Fojnici, Cazinu, Srebrenici, Bosanskoj Gradišci, Jajcu, Kladnju, Višegradu, Rogatici, Maglaju, Bugojnu, Stocu i Goraždu.

Vakufska tijela i direktori Vakufske direkcije od 1918. do 1941. godine

Nakon izbora krajem 1919. godine, pod pritiskom javnosti i optuživanja za nesavjestan rad, Šerif-efendija Arnautović se povukao s mjesta vakufskog direktora, odbacivši sve optužbe protiv njega.

Vrhovna institucija za vakufsko-mearifske poslove na teritoriji Bosne i Hercegovine bio je Vakufsko-mearifski sabor. Članovima tog sabora mandati su istekli 1927. godine, a do novih izbora u ime Sabora vakufske poslove vodio je **Vakufsko-mearifski saborski odbor** u sastavu: **Salim-efendija Muftić**, predsjednik, Šukri-efendija Alagić, Sabri-efendija Limić, Hasan-efendija Beširović, Uzejr-beg Uzejrbegović, Bećiraga Hromalić, Muhammed-efendija Bukić i Husejn-efendija Kadić koji je ujedno i direktor kancelarije Vakufsko-mearifske centralne uprave (vakufski direktor). Vakufsko-mearifski saborski odbor sastaje se prema potrebi i vodi poslove središnjice Vakufa i obavlja vakufsko-mearifske izbore. Njegova funkcija prestaje sastankom novog sabora.

Novi saziv Sabora održao je prvu sjednicu sredinom januara 1928. godine. Za vakufskog direktora imenovan je **Husejn-efendija Kadić**.

Nakon proglašenja *Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije* 31. januara 1930. godine preuzeta je potpuna kontrola nad Islamskom zajednicom. Najviše vjerske predstavnike imenovao je kralj ili njegov ministar pravde dr. Milan Srškić. Ministar pravde postao je najviša upravna vlast nad vakufsko-mearifskim poslovima u cijeloj državi. On vrši vrhovni nadzor nad djelovanjem reisu-l-uleme, članova Ulema-medžlisa, muftija, Glavnog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Sarajevu i sreskih vakufsko-mearifskih povjerenstava.

Pošto reisu-l-ulema Čaušević nije mogao prihvatiti novi *Ustav Islamske vjerske zajednice*, nakon njegove prepiske s ministrom pravde, kralj Aleksandar potpisao mu je 6. juna te godine ukaz o razrješenju. Nekoliko dana kasnije sazvana je kurija za izbor reisu-l-uleme u Bajrakli džamiji u Beogradu. Izabran je hafiz Ibrahim-efendija Maglajlić, bivši banjalučki i tuzlanski muftija, a sutradan mu je kralj potpisao ukaz o imenovanju. Nešto kasnije imenovani su članovi Ulema-medžlisa, muftije i šeriatske sudije.

Ministar Milan Srškić je 8. februara 1930. godine za glavnog povjerenika vakufsko-mearifskih poslova u BiH imenovao **Mustaj-bega Halilbašića** iz Sarajeva, istaknutog prosrpskog političara i protivnika JMO. On je ministru pravde predložio imena koja će ući u sastav Glavnog vakufsko-mearifskog povjerenstva. Uz njegove i sugestije dr. Avde Hasanbegovića u Glavno vakufsko-mearifsko povjerenstvo imenovani su: ing. Suljaga Salihagić, Salim-efendija Muftić, hafiz Osman-efendija Vilović, dr. Sulejman-beg Hafizadić, Ibrahim-efendija Fejić i Abdullah Ajni-efendija Bušatlić.

Na zasjedanju Vakufsko-mearifskog vijeća 12. septembra 1930. godine izabran je Upravni odbor Vakufsko-mearifskog vijeća (Vakufska direkcija) u sastavu: dr. Ibrahim Hadžiomerović, ing. Suljaga Salihagić, hafiz Šakir-efendija Mesihović, Ibrahim-efendija Sarić i Osman-efendija Sikirić. U oktobru 1931. godine Sikirića je zamijenio Muhammed-efendija Semiz.

Husejn-efendija Kadić, imenovan za vakufsko-mearifskog direktora 6. januara 1929. godine, osporen je od strane nekih uglednih članova Vakufsko-mearifskog vijeća, prije svega Salim-efendije Muftića. On ga je jednim dopisom 8. oktobra 1930. godine obavijestio da Upravni odbor Vakufsko-mearifskog vijeća, kao ni većina Vijeća, ne žele s njim „kao direktorom vakufa dalje sarađivati." Upravni odbor je 18. januara 1931. godine donio zaključak o otpustu iz vakufske službe Husejn-efendije Kadića, što je potvrdilo Vakufsko-mearifsko vijeće.

Na sjednici Vijeća od 24. marta 1931. godine za vakufsko-mearifskog direktora ponovo je izabran novi-stari direktor Šerif-efendija Arnautović, nakon pauze od 12 godina. Ponovo je smijenjen u proljeće 1933. godine zbog kompromitirajućih izjava koje je poricao.

Vakufi u NDH i u toku Drugog svjetskog rata 1941-1945.

Agresija Njemačke na Kraljevinu Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine donosi neizvjesnost i bošnjačkom narodu i Islamskoj zajednici, pa tako i vakufima i vakufskoj imovini. Ipak, spram razbijanja bosanskog historijskog tkiva i dijeljenja Bošnjaka u više banovina, Drugi svjetski rat se za ovaj narod doimao kao olakšanje. Nakon rata ništa više neće biti kao prije, a niko nije znao šta će se iz tog rata izroditi i koji društveni odnosi će prevladati. Do tada valjalo se nositi s ratom i ratnim prilikama, sa velikim stradanjem Bošnjaka i kolonama Bošnjaka koji su bježali iz graničnih oblasti sa Srbijom. Njemačka je Paveliću i Nezavisnoj državi

Šejhu-l-islamija džamija u Rogatici, porušili je Srbi u Drugom svjetskom ratu

Hrvatskoj dala mandat da izađe na granice Drine. U velikohrvatskoj koncepciji Bosna i Hercegovina se tretira kao dio hrvatskog povijesnog i etničkog teritorija, a Bošnjaci kao „hrvatsko cvijeće". Bio je to šlagvort Srbima i njihovim militantnim snagama, prije svega četnicima, da počine genocid nad Bošnjacima, da ih protjeraju sa vijekovnih ognjišta, da im poruše kuće i džamije i da im opljačkaju imovinu. U ustaškoj vlasti muslimani su imali minornu ulogu. Od 20 ministara u ustaškoj vladi samo su dvojica bili muslimani, od šest državnih tajnika nijedan Bošnjak, od 11 glavnih ravnatelja nijedan Bošnjak. Među 193 narodna zastupnika bilo je svega 13 Bošnjaka. Patriotske snage unutar bošnjačkog korpusa opredjeljivale su se na stranu onih koji pružaju otpor nacizmu, fašizmu i svakom drugom hegemonizmu. Većina ofanziva koje su vođene protiv njemačkih okupacionih snaga vođene su na teritoriji Bosne i Hercegovine što je prouzročilo i najveća stradanja ljudskih resursa i imovine, na prostorima bivše Jugoslavije.

Islamska zejednica se u ratnim okolnostima doimala više poput vatrogasca, a ne neka stvarna snaga koja može garantirati sigurnost svom narodu. Oružje je bilo u nečijim drugim rukama. *Inter arma silent leges – Pod oružjem ćute zakoni*, kaže drevna latinska mudrost. U tim okolnostima nisu se mogli donositi ozbiljni zakonski akti vezani za Islamsku zajednicu (koji bi tretirali i vakufsku imovinu), prije svega *Ustav Islamske zajednice* pod novim, ustaškim režimom. Bilo je pokušaja da se on donese, ali su vjerske vođe i ugledni bošnjački intelektualci vješto opsturirali takav scenario. Dodatni motiv da se ne donosi *Ustav Islamske zajedice* bila je smrt reisu-l-uleme Fehim-efendije Spahe, a naib Salih Safvet-efendija Bašić imao je čvrst stav da se ništa ne mijenja do kraja rata. U to teško vrijeme iskazao se kao sposoban rukovodilac i mudar čovjek koji je vješto izbjegavao da Islamska zajednica ne dođe potpuno pod skute NDH i njenog poglavnika Ante Pavelića. Njemu pripadaju zasluge da nikada nije stupio na snagu već skrojeni *Ustav islamske zajednice*. Rat je prolazio u čekanju boljih vremena. Razočarenje u ustaške vlasti

U Drugom svjetskom ratu porušena medresa u Čajniču

brzo je uslijedilo. Na njihove mnogobrojne zločine i nasrtaje na imovinu svih onih koji nisu stali uz ustaški pokret i njemačke okupacione snage, muslimanski intelektualci i vjerski lideri odgovorili su donošenjem brojnih rezolucija kojima se osuđuju takva djela. Pojava partizana i narodnooslobodilačkih snaga dočekana je kod razumnih ljudi sa simpatijama, uz određenu rezervu prema njihovoj ideološkoj opredjeljenosti. Vakufska imovina je mnogo stradala u Drugom svjetskom ratu. Porušene su, oskrnavljene i uzurpirane brojne džamije, porušeni i oštećeni mnogi objekti u vlasništvu Islamske zajednice i njenog vakufa. Ratna razaranja i uništavanja islamskih objekata i vakufske imovine toliko su brojna da bi nam trebalo mnogo prostora da ih i pobrojimo. Najviše stradanja doživjela su područja uz Drinu, u istočnoj Hercegovini, Bosanskoj Krajini i u drugim krajevima gdje su tradicionalno Srbi činili većinu, jer su tu bili i najžešći nasrtaji na bošnjačko nacionalno biće i njegovu imovinu. U Arhivu Islamske zajednice brojni dokumenti govore o ovom divljanju. Jedna muslimanska delegacija iz Sarajeva obišla je neke gradove u Istočnoj Bosni (Rogaticu, Foču, Ustikolinu, Čajniče) i sastavila zapisnik o rušenju džamija i drugih islamskih objekata i fotografisala te objekte. Taj dokument zorno svjedoči o rušenju islamskih objekata u Drugom svjetskom ratu. Posebno je interesantan jedan detalj. Naime, Italijani su Musluk džamiju u Foči pretvorili u crkvu i nad njenim mihrabom nacrtali ikonu svete Barbare! Odnijeli su i skupocjeni ćilim iz Aladže. Od sedam rogatičkih džamija srušeno je njih šest: Tekijska, Oručagina, Arnautovića, Careva, Serdarija i Serhadija. Prema podacima Vakufske direkcije u Sarajevu iz 1946. godine, tokom rata su u Bosni i Hercegovini porušene 123 džamije, najviše na području sreza Goražde (25), Trebinje (17), Livno (14), Bihać (14), Prijedor (11) i tako redom. Ukupan broj porušenih džamija i drugih objekata Islamske zajednice iznosio je 412 objekata. Prema podacima dr. Nikole Živkovića, na prostoru Jugoslavije porušeno je ili oštećeno 750 džamija.

Bolje stanje nije bilo ni u pogledu medresanskih zgrada. Ulema-medžlis u Sarajevu početkom novembra 1945. godine konstatira da su ratna razaranja ostavila teška oštećenja

na većini bosanskohercegovačkih medresa. Potpuno je uništeno pet medresa: u Srebrenici, Bihaću, Kladnju, Čajniču i Gračanici, dok su dvije medrese djelimično oštećene, u Goraždu i Zenici.

Tokom rata u Bosni i Hercegovini je ubijeno, umrlo ili nestalo 289 imama i drugih službenika Islamske zajednice. Četnici (Srbi) su odgovorni za smrt 70 imama, NOVJ 7, ustaše (Hrvati) 5, Nijemci 4. Apsurdno je da su Nijemci kao okupatori krivi za najmanji broj ubijenih imama, a najbliže komšije Srbi za najveći broj.

Po okončanju rata uslijedilo je veliko pospremanje, vraćanje na porušena vjekovna ognjišta, obnova kuća, a potom i vjerskih objekata. Mnogo u ratu porušenih džamija nikada nije ni obnovljeno. Da spomenemo samo nekoliko fočanskih džamija: Džafer-begova (Čelebijina), Hadži-Seferova, Hamza-begova, Mustafa-pašina, Hadži-Osmanova, Džamija sultanije Fatime. Hamza-begova džamija iz 1470. godine u Ortakolu bila je najstarija fočanska džamija. Na njenim temeljima danas je trg sa bistom kralja Petra I Karađorđevića!

Raspelo u Atik Ali-pašinoj džamiji u Foči, tu su džamiju italijanski okupatori pretvorili u katoličku crkvu

Atik Ali-pašina džamija u Foči, sv. Barbara iznad mihraba

Vakufi u vrijeme Socijalističke federativne republike Jugoslavije

Ono što je ostalo od vakufa nakon srpske vladavine, za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, oduzeli su komunisti u poslijeratnoj Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji. Islamskoj zajednici ostavljeni su samo čisto vjerski objekti, džamije, imamski stanovi, neki mektebi (ne svi), turbeta, tekije i jedna medresa. Oduzete su vakufske parcele, mezarja, stambene zgrade i stanovi, zgrade medresa, dućani i poslovni prostori, mlinovi i radionice, palače, banje, hoteli, sve što se moglo oduzeti i što je imalo neku vrijednost. Gazi Husrev-begov vakuf sveden je na Begovu džamiju i njen harem. Svi dućani koji su je okruživali oduzeti su. Jednim jedinim aktom oduzimane su desetine dućana Gazi Husrev-begova i drugih većih sarajevskih vakufa. U čijim su danas rukama ti silni dućani koji donose toliki profit bivšim zakupcima i sadašnjim bespravnim vlasnicima? Ne tako davno, nakon posljednjeg rata, bivši Gazi Husrev-begov dućan nasuprot Begove džamije bio je glavni zgoditak na lutriji! Otkud vakufski dućan u rukama lutrije i ko ju je ovlastio da ga otuđi u vidu glavnog lutrijskog zgoditka?!

Oduzimanje vakufske imovine izvršeno je putem agrarne reforme, nacionalizacije i eksproprijacije privatnog vlasništva. Pravno uporište za pljačku nađeno je u slijedećim zakonima: Zakonu *o agrarnoj reformi i kolonizaciji* od 28. augusta 1945. godine, *Zakonu o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorima* od 17. februara 1945. godine, *Zakonu o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća* od 6. decembra 1946. godine (sa izmjenama i dopunama od 29. decembra 1948. godine), *Osnovnom zakonu o eksproprijaciji* iz 1947. godine, *Zakonu o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta* od 28. decembra 1958. godine i drugim.[42] U članu 7. republičkog *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* od 9. januara 1946. godine stoji: *Eksproprijacijom se oduzimaju od sadašnjih vlasnika i prelaze u ruke države: (...) zemljišni posjedi svih vrsta zadužbina svjetovnih i vjerskih, te pojedinih bogomolja, manastira, tekija vjerskih ustanova i vakufa. Radi izdržavanja pojedinih bogomolja i vakufa koji služe za izdržavanje džamija, manastira, tekija i vjerskih ustanova ostavlja se 100 dunuma od ukupne površine njihovih posjeda, utrina i šuma. Ukoliko su bogomolje, manastiri, tekije, džamije i vjerske ustanove većeg značaja ili veće istorijske vrijednosti ostaviće im se od njihovih posjeda do 300 dunuma ukupne površine obradive zemlje i šuma, što će se u svakom slučaju posebno utvrditi. Karakter takvih ustanova određuje, na prijedlog Okružnog narodnog odbora, ministar poljoprivrede u sporazumu s ministrom prosvjete*. Ovo je ponajprije učinjeno radi manastira i samostana koji su imali velike zemljišne posjede, vinograde i voćnjake.

U članu 9. ovog zakona piše: *Crkvama, manastirima, tekijama, džamijama i vjerskim ustanovama ostaviće se srazmjeran dio zgrada i inventara prema ostavljenom zemljištu u smislu člana 7. tačke c*.

Po odredbama zakona od 30. jula 1946. godine, za sve šumske posjede u vlasništvu vjerskih zajednica predviđeno je oduzimanje njihove imovine bez ikakve naknade.

Vakufska imovina se uglavnom oduzimala na „zakonit“ način. Bilo je dosta pojava oduzimanja te imovine bez ikakvog zakonskog pokrića. Na problem oduzimanja imovine vjerskih zajednica od strane zadruga ukazala

42 Svi zakoni koji se odnose na oduzimanje imovine, konfiskaciju, nacionalizaciju i eksproprijaciju dobara u vrijeme SFRJ navedeni su u knjizi *Vakufi i fondacije* autora Senada Ćemana, Sarajevo, 2011., str. 157-160.

je *Komisija za vjerska pitanja* u jednom svom dopisu Generalnom sekretarijatu vlade BiH. Tu stoji informacija da oduzimanje zemljišta vjerskih zajednica *ponajviše (...) čine radne zadruge bez sporazuma i bez ikakve naknade*.

Iako su neki od države postavljeni vakufski činovnici pokušavali umanjiti negativne posljedice agrarne reforme, one su po vakuf bile katastrofalne. Na zasjedanju Vakufskog sabora za BiH 11. juna 1950. godine, vakufski direktor Hamid Kukić je naveo: *No kada se zna da se glavnina vakufske imovine oduvijek sastojala u građevnim objektima, to se primjena Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz 1946. godine nije osjetljivije odrazila na vakufskim zemljišnim posjedima...*

Evo samo jednog primjera koji govori suprotno. U Tuzli je do 1948. godine, od ukupno 3.068 dunuma vakufske zemlje s kojom su raspolagala 23 samostalna vakufa, mjerama agrarne reforme oduzeto čak 2.424 dunuma ili 79% obradive zemlje, šume ili šikare!

Naročito su bili na udaru naši mezaristani. Uništavanjem nišana i raskopavanjem grobova naših predaka nove komunističke vlasti kao du su se namjerno poigravale sa osjećajima muslimana. Drukčije i mnogo obazrivije postupalo se sa kršćanskim grobljima. U Bosanskom Brodu je 1953. godine na eksproprirranom vakufskom zemljištu uređen gradski park usprkos protivljenju organa Islamske zajednice.

Mostarski Šehitluci na Vučjakovića vakufu pretvoreni su 1952. godine u „Pozorišni park“. Nišani su polomljeni i uklonjeni osim njih nekoliko da zadrže dekorativnu dimenziju prostora.Prema narodnoj predaji bili su to šehidski nišani još iz vremena „Fetha“. Na Šehitlucima su se ukopavali šehidi i iz posljednjeg rata.

U Sarajevu je za četiri godine važenja Osnovnog zakona o eksproprijaciji iz 1947. godine oduzeto oko 80 mezarja s površinom od 350 dunuma zemlje.

Neka od ovih mezarja korištena su na potpuno neprimjeren način. U velikom mezarju Čekrekčinici (današnji Veliki park) u Sarajevu izgrađen je javni zahod!

Komunisti su u mezarju Čekrekčinica (danas Veliki park) u Sarajevu bili izgradili javni nužnik!

Evo nekoliko primjera oduzimanja vakufske imovine. Vakufska direkcija u Sarajevu 1949. godine informira Ulema-medžlis o nacionaliziranju imovine Ujedinjenog vakufa u Orašju. U istom aktu se govori o nacionaliziranju objekta sa osam prostorija koji je pripadaovakufu Aliage Kučukalića u Brčkom. U narednim danima će se nacionalizirati još četiri vakufska objekta: medresa, ruždija, zgrada društva „Islahijet“ i mektebi-ibtidaijje. Ovi objekti su nedavno privremeno vraćeni Islamskoj zajednici, restaurirani i sadržajno obogaćeni.

U dopisu Vakufske direkcije Komisiji za vjerska pitanja BiH 1954. godine ističe se da je veliki dio vakufske imovine uzurpiran bez ikakvog pravnog osnova, te primjenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, arondaciji, eksproprijaciji i uključivanjem stambenih zgrada u stambene zajednice. *Primjenom tih propisa od vakufske imovine je otpalo agrarnom reformom 16.000 dunuma zemlje i šume, nacionalizacijom 3 hotela, 1 banja, 11 magacina, 1 mlin i 1 imanje u Hercegovini, eksproprijacijom 900 dunuma zemlje, arondacijom i raznim uzurpacijama 500 dunuma i putem seljačkih zadruga400 dunuma zemljišta. Uključivanjem stambenih zgrada u stambene zajednice otpao je jedan veći broj glavnih zgrada, u samom Sarajevu – njih 40 (...) koje predstavljaju pretežni dio vakufske imovine, dok za ostala mjesta o takvim zgradama još nemamo podataka. Prema tome je vakufska imovina u velikoj mjeri smanjena, da Islamska zajednica ne može danas prihodima od vakufske imovine podmiriti ni najminimalnije svoje potrebe.* Ostala vakufska imovina je *opterećena više sa porezom nego što ona daje prihoda.* U takvim uvjetima Islamska zajednica je potpuno ovisila o državnim dotacijama i dobrovoljnim prilozima svog članstva.

Prema podacima Komisije za vjerska pitanja BiH, do 1. septembra 1961. godine nacionalizirana su 803 objekta u vlasništvu Islamske zajednice, što čini 53,7% od ukupne imovine u odnosu na stanje prije nacionalizacije. U isto vrijeme je od Srpske pravoslavne crkve nacionalizirano 149 objekata, a od Katoličke crkve 36. Od ukupno 992 nacionalizirana objekta vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, na objekte Islamske zajednice otpadalo je 80,9% posto! Od svih vjerskih zajednica, Islamska zejdnica pretrpjela je daleko najveću štetu od nacionalizacije vjerskih objekata. Oduzimano je i ono što po zakonu nije trebalo biti oduzeto. Islamskoj zajednici je oteto na desetine imamskih stanova koje je, kao namjenske stanove, imala pravo zadržati. Da navedemo samo primjer džemata Hrasno u Sarajevu gdje je oduzeta džamijska kuća koja čini jedno tijelo s džamijom, u kojoj je kasnije godinama bila policijska stanica.

Kao drastičan primjer oduzimanja vakufske imovine navodimo slučaj Bihaća, grada s najvećom muslimanskom populacijom u Bosanskoj Krajini. Bihaćki vakufi su posjedovali 4.011.143 kvadrata zemlje, dok se danas u gruntovnici bilježi svega 1.079.279 kvadrata u vlasništvu vakufa. Nekada su bihaćkim vakufima pripadale slijedeće nekretnine: 3 medrese, 46 džamija, 1 musalla, 137 kuća, od kojih je većina bila u potpunom, a neke u djelimičnom posjedu vakufa, 8 magaza, 12 dućana, 3 odaje, 2 zgrade, 1 pilana, 1 pekara, 3 kafane, 1 vodenica i 4 skele-kerepa za prijevoz robe preko Une. Nijedna od nabrojanih kuća, ni drugih objekata, osim većine džamija, nisu danas u vlasništvu vakufa. Od tri bihaćke medrese, džamija Mehmed-paše Bišćevića i Mujage Hadžića, šehitluka i drugih gradskih mezaristana, nema ni traga. I pored upornog traženja da se nešto od te imovine vrati Islamskoj zajednici, nijedan objekat niti zemljište u Bihaću nisu vraćeni vakufu, osim zgrade bivšeg Vakufskog konvikta (kasnije „Gajretovog“) u kojem se nalazi Bihaćki muftiluk.[43] I pored tolikih parcela zemlje i gradilišta koja je bihaćki vakuf posjedovao, Medžlis Islamske zajednice u Bihaću morao je za otkup zemlje za harem nove Gradske džamije izdvojiti blizu 400.000 KM!

Po raznim osnovama na teritoriji općine Tešanj vakufu je oduzeto: 3.609.935 metara kvadratnih (360 hektara) šumskog zemljišta, 55 parcela za izgradnju objekata u ukupnoj površini od 14.451 metara kvadratnih, pet poslovnih prostora, među kojima i „Šareni mekteb“,

43 Suad Mahmutović, *Bihaćki vakufi od 1878. do 2014. godine*, izdanje Vakufske direkcije, Sarajevo, 2015., str. 210.

bez sumnje najveći i najljepši mekteb koji je u Bosni izgrađen (taj objekat je vraćen Islamskoj zajednici).[44] Oduzeta zemljišta Islamskoj zajednici činila bi 16% današnje ukupne teritorije općine Tešanj! Današnja vakufska imovina u odnosu nastanje prije i nakon Drugog svjetskog rata čini tek trećinu te imovine. U ovoj trećini ima veći broj vakufa nastalih nakon Drugog svjetskog rata, pa i nakon posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu.

U Goraždu je 1960. godine, u samom središtu grada, oduzeto 27 dućana, a na temeljima porušene Džafer-begove džamije i istoimene medrese izgrađena stambeno-poslovna zgrada.

Samo u Novoj Kasabi kod Zvornika komunističke vlasti su nacionalizirale i oduzele 1.700 dunuma vakufske zemlje! Ta zemlja je svakako pripadala moćnom vakufu budimskog vezira Musa-paše, osnivača Nove Kasabe.

Prema podacima Vakufske direkcije, u vrijeme SFRJ ukupan broj oduzetih vakufskih dobara (džamija, mekteba, dućana, kuća, stanova, zgrada, mezarja) broji 11.324 jedinice s ukupnom površinom od 30.342.496 kvadratnih metara. Od 1950. do 1990. godine vakufu je nanesena neizrecivo velika šteta! Procjenjuje se da zbog nedonošenja Zakona o restituciji Islamska zajednica svake godine gubi 24 miliona KM!

Iako je oduzimanje vakufske imovine bilo „zakonski pokriveno“, ipak su se dešavale nepravilnosti i razne devijacije u odnosu i na ono malo preostale imovine. To dokazuju žalbe upućivane komisijama za nacionalizaciju. Do 1. jula 1961. godine mjerodavnima su upućene 173 žalbe, od kojih su pozitivno riješene svega 32, a negatovno 141.

U informaciji Vakufske direkcije početkom 1955. godine stoji da pojedini rukovodioci Socijalsitičkog saveza radnog narodaotuđuju imovinu Islamske zajednice (zemljišta i mektebske zgrade) s ciljem pribavljanja sredstava za gradnju škola, elektrifikaciju sela i slično. Konkretno se navode slučajevi u Bihaću, Ključu i Gračanici. Savezna komisija za vjerska pitanja je na ove žalbe uglavnom odgovarala negativno. Društvena imovina je svetinja, privatnu treba uništiti!

Iz perioda komunizma Islamska zajednica BiH izašla je sa svega pet posto vakufa s kojima je gruntovno raspolagala!

Rušenje džamija i drugih vjerskih objekata posebna je priča. U tom vremenu porušene su brojne džamije i drugi objekti u vlasništvu Islamske zajednice, najčešće pod izgovorom urbanizacije i planiranja gradskih ulica i trgova. Čak je za rušenje bila predviđena i najstarija sarajevska potkupolna džamija Muslihuddina Čekrekčije na Baščaršiji, podignuta 1526. godine, ali je na intervenciju Vrhovnog islamskog starješinstva ostala pošteđena.[45]

Rušenje džamije, tekije i turbeta u Vogošći nije se moglo ni smjelo spriječiti. Put Sarajevo-Vogošća naveden je tačno preko džamije i tekije! Tako je porušena jedina džamija na potezu od Ali-pašine džamije u Sarajevu do džamije u Starom Ilijašu. Opstrukcija izgradnje džamija na tom potezu (Semizovac, Vogošća, Kobilja Glava) trajala je decenijama.

Zbog „dotrajalosti“ i radi urbanizacije, regulacije ulica i trgova porušeno je više džamija u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci i drugim gradovima. Primjera radi, medresa u Bijeljini porušena je 1948. godine „radi urbanizacije grada“. Najstariju mostarsku džamiju, Sinan-pašinu na Mejdanu, komunističke vlasti su porušile 1949. godine da na njenom mjestu naprave igralište za oficire![46] Sada se ta džamija obnavlja. U istom periodu porušeno je još nekoliko mostarskih džamija i drugih vakufskih objekata.

Da navedemo samo jedan primjer iz Travnika. U Gornjoj čaršiji u Travniku porušen je 1969. godine bezistan Muhammed-paše Kukavice, da bi na tom mjestu bio izgrađen hotel „Orijent“. Bezistan je bio masivna građevina od

44 Mr. Fuad Omebašić, *Tešanjski vakufi: historijski pregled i sadašnje stanje* (*Zbornik radova Vakufi u Bosni i Hercegovin*i, Sarajevo, 2014), str. 59-60.

45 Glasnik VIS-a, 1950., br. 4-7, str. 155.

46 Husein Ćišić, *Mostar u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 1991., str. 44.

kamena i imao je 47 dućana koji su se nekad izdavali pod zakup. Jednim potezom vakuf je ostao bez svojih 47 dućana i to u središtu grada! Vezir Ahmed Kamil-paša kao da je slutio kakvi ljudi u budućnosti mogu posegnuti za vakufskom imovinom, pa je svoj bezistan izgradio pod samom Ćamilijom (sada Sulejmanijom) džamijom. Preživio je zahvaljujući isključivo toj činjenici.

Mnogi objekti koji su ranije služili za mektebsku nastavu, naročito oni bolje gradnje, oduzeti su i dati na upotrebu osnovnim školama, a medresanske zgrade u neke druge namjene. Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, dočekala je posljednji rat kao „Šipadov“ salon namještaja! Ibrahim-pašina medresa u Počitelju služila je kao bife u kojem je služen alkohol! Sultan Selimov mesdžid u Mostaru i Lukačka džamija u Travniku služili su za galerije. Tako se u mihrabu mogao naći ženski akt (obnaženo žensko tijelo)! U Gazi Husrev-begovom hamamu u Sarajevu bila je kockarnica i noćni klub! Desetine džamija pretvoreno je u skladišta: Prkanjska i Repovačka u Konjicu, uza samu Repovačku džamiju godinama je egzistirala stočna pijaca, Kadi Osmanova (Šehova) džamija kod autobuske stanice u Foči, Čučkova ili Sinan-kadi-efendijina u Nevesinju, Dugalića ili Bakrača džamija u Nevesinju i mnoge druge.

Kao da se komunističke vlasti nisu zadovoljile s tolikim oduzetim objektima Islamske zajednice, nego su bacili oko i na samu zgradu Vakufske direkcije kod Latinske ćuprije u Sarajevu. Stambena komisija Gradskog narodnog odbora u Sarajevu, pozivajući se na *Zakon o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama*, u martu 1948. godine oduzela je zgradu Vakufske direkcije. Da podsjetimo, ta zgrada je izgrađena na mjestu porušene Minetovića džamije. Kao kakvo siroče Vakufska direkcija je molila Gradski narodni odbor da joj se ostavi barem minimalan prostor u toj njezinoj zgradi, ali je prijedlog odbijen i Vakufska direkcija je otišla u podstanare!

Istini za volju, treba priznati da vakufsku imovinu nisu uvijek otimali drugi. Bilo je nesavjesnih muslimana, pa i onih kojima je vakufska imovina bila povjerena, a koji su

Komunisti su bili već donijeli rješenje za rušenje Čekrekčijine džamije u Sarajevu, ali su na intervenciju VIS-a odustali od te namjere

posezali za tom imovinom. Toliko puta smo se osvjedočili da im takvi potezi nisu izdobrili, da su samo na sebe navukli Božiju srdžbu.

Što se tiče vjerske nastave i vjeronauke u školama i mektebima tu je muslimanima nanesena još veća šteta. Vremenom su ukinute sve medrese u Bosni i Hercegovini, osim Gazi Husrev-begove, a mektebi potpuno ukinuti početkom 1952. godine. Iako je bila jedina medresa u Bosni i Hercegovini, Gazi Husrev-begova medresa je morala iseliti iz zgrade Đulagina dvora nasuprot Begove džamije. Ta reprezentativna zgrada za koju je vakuf izdvojio tolika materijalna sredstva ustupljena je Filozofskom fakultetu, a učenici i nastavno osoblje prešli su u staru i trošnu zgradu internata Šeriatske gimnazije kod mosta Drvenije. Godinama je tražen povrat te zgrade ili dodjela objekta Šeriatske sudačke škole u Jahja-pašinoj mahali za potrebe Medrese, ali uzalud. Profesori medrese imali su mizerne plaće, a događalo se da neki honorarni nastavnici ne prime niti jedan dinar tokom cijele školske godine. Odliv učenika zbog uvjetovanja osmorazrednog osnovnog školovanja prije medrese gotovo je ugasio interes za upis u Medresu. U 1953. godini prijavila su se samo dva kandidata za upis u Gazi Husrev-begovu medresu, dok se za Nižu medresu u Prištini nije prijavio nijedan učenik.

Rad Gazi Husrev-begove ženske medrese obustavljen je na osnovu naređenja Narodnog odbora Prvog rejona u Sarajevu 3. januara 1947. godine, s obrazloženjem da nije dostavljeno odobrenje. Zamislite, nekakav Narodni odbor obustavlja rad jednoj ustanovi od krucijalnog značaja za bošnjački narod! Dvije godine kasnije medresa je i formalno zatvorena.

Slično se desilo i sa tuzlanskom Nižom okružnom medresom. Zgradu te medrese zauzeo je *Treći korpus* za potrebe zarazne vojne bolnice, pa je rad medrese otpočeo u mektebu kraj Jalske džamije. Osim što im nije vraćena matična zgrada medrese, u aprilu 1948. godine srušen je mekteb u kojem se odvijala nastava za „potrebe izgradnje široke pruge kroz Tuzlu“. Nastava je nastavljena u jednoj mahalskoj džamiji da bi njen rad bio konačno zabranjen 14. januara 1949. godine. Od 1945. do 1947. godine zatvorene su medrese u: Visokom, Gračanici, Zenici, Zvorniku, Novom Pazaru, Gradačcu i u Pojskama kod Zenice.

Mektebi su u Bosni i Hercegovini ukinuti pedesetih godina prošlog stoljeća, a njihove zgrade razgrabljene za potrebe osnovnih škola, zadružnih domova, skladiša i slično.

Sve medrese u BiH, osim Gazi Husrev-begove, komunisti su pozatvarali – učenici jedne od četrdesetak naših medresa

LIJEVO
Mektebi u BiH ukinuti su 1952. godine – zgrada mekteba u Starom Gradu u Trebinju

DESNO
Rad tekija zabranjen je 1952. godine – nakšibendijska tekija na Oglavku kod Fojnice

Organi vlasti u Visokom oduzeli su mektebsku zgradu, u njoj održali nekakav kurs, a potom je dodijelili građevinskom preduzeću „Romanija“. Ovakvih slučajeva bilo je mnogo. Nakon ometanja vjeronauke i stalnih opstrukcija mektebske nastave, kasnije su mektebi i zvanično ukinuti.

Evo kako je Hasan Đikić, predsjednik *Pedagoškog društva* u Sarajevu, likovao nad ukidanjem mekteba: *Zato sve naprijed izloženo očito govori da su mektebi kako po sadržini gradiva koje pružaju djeci da ga savladaju tako i po dobu i psihičkom razvitku djece koja treba da ga usvajaju opasni po njihovo društveno i tjelesno zdravlje, da su oni ozbiljna kočnica njihovom normalnom napredovanju i razvitku psihičkih snaga, pa jedino iz tih razloga mi i smatramo da mektebi kao preživjele i štetne ustanove treba da nestanu iz društvenog života muslimana Bosne i Hercegovine.*[47]

Nakon ukidanja mekteba formirana je posebna komisija (u kojoj je bio i vakufski direktor Hamid Kukić) koja će razmotriti stanje i predložiti alternativu. Uz saglasnost Saborskog odbora i Ulema-medžlisa usvojena je načelna odluka da se sve vjerske aktivnosti odvijaju isključivo u džamijama, pa i vjersko poučavanje o islamskom obredoslovlju, drugim riječima neka nedefinirana vjerska pouka. „Treba izbjegavati da vjersko poučavanje ne poprimi obilježje školskog ili mektebskog karaktera“, stoji u jednom uputstvu imamima.

U martu mjesecu 1952. godine zabranjen je rad i svih aktivnih tekija u Bosni i Hercegovini. Da se „ne ugasi tarikatska svijeća“ zikr se povremeno odvijao u džamijama i privatnim kućama, ali tiho i obazrivo.

Pošto je Islamska zajednica raznim zakonskim rješenjima opljačkana i tako dovedena na prosjački štap, određena joj je redovna godišnja pomoć (čitaj: *milostinja*) od strane republičkih i federalnih organa vlasti kakobi pokrila svoje najnužnije potrebe. Ta se pomoć od 1945. do 1955. godine kretalu u rasponu od jednog miliona dinara na početku do 22 miliona na kraju (iznos je povećavan radi inflacije). Iz te državne pomoći podmirivani su izdaci Vakufske direkcije, Ulema-medžlisa i Gazi Husrev-begove biblioteke. Također su isplaćivane i penzije džematskim imamima, odnosno njihovim hudovicama, mjesečne pomoći ostarjelim i siromašnim vjerskim službenicima, a njih je bilo sve više. Izdaci Gazi Husrev-begove medrese i njenog internata pokrivani su iz pomoći Savezne vlade u Beogradu.

Za plaće imama brinuli su se džemati. Imamska primanja ugovarana su slobodnom pogodbom, nerijetko i u naturi.

Plaće imama, muallima i ostalih vjerskih službenika bile su toliko mizerne da je odliv imama u društveni sektor postao očigledan. Ono malo podobnih funkcionera krivilo je svoje vratove pogledajući prema raznim komisijama za vjerska pitanja i osluškujući njihove želje.

47 Glasnik VIS-a, III/1952., br. 1-4, str. 30-31.

Prvi ustav Islamske zajednice u FNRJ usvojen je 26. augusta 1947. godine. U trećem poglavlju tog akta utvrđeni su organi Islamske zajednice i njihove nadležnosti. Islamska zajednica se sastojala od slijedećih organa: Džematski imam; Džematski odbor; Vakufsko povjerenstvo; Ulema-medžlis; Vakufski sabor sa Saborskim odborom i Vakufskom direkcijom; Vrhovni vakufski sabor; Vrhovno islamsko starješinstvo sa reisu-l-ulemom na čelu. Djelokrug Vakufskog sabora obuhvatao je najširа organizacijska, vakufska, finansijska i druga pitanja Islamske zajednice. Vakufski sabor je imao dva važna tijela, Saborski odbor koji se birao iz reda članova Vakufskog sabora, i **Vakufsku direkciju** kao izvršni i tehnički (operativni) organ Vakufskog sabora i Saborskog odbora. Vakufska direkcija se brinula o vakufskoj imovini i njome upravljala. Uz saglasnost Vakufskog sabora, odlučivala je o kupovini dobara, o prodaji, o zamjeni i opterećenju pokretne i nepokretne vakufske imovine, i tome slično. Vakufska imovina se sastojala od pokretne i nepokretne imovine i bila jedan od izvora prihoda Islamskoj zajednici uz državne dotacije, doprinos muslimanskog stanovništva (dobrovoljni prilozi), poklone, vasijjete, fondove.

Vakufska povjerenstva su u poslijeratnom periodu nadzirala rad džematskih odbora i mutevellija. Vakufska direkcija je Vakufskim povjerenstvima dostavljala propise i direktive u pogledu gazdovanja nad vakufskom imovinom. Naročito se tražila disciplina i preciznost u pogledu izdavanja u zakup vakufskih objekata i zemljišta. Traženo je i da se sačine spiskovi o pokretnoj vakufskoj imovini svih džamija, mekteba, imamata, džematskihodbora i vakufskih povjerenstava. Zatraženo je i sakupljanje orijentalnih rukopisa i dokumenata i slanje Gazi Husrev-begovoj biblioteci gdje će biti sačuvani za buduća pokoljenja. Nisu se sva povjerenstva odnosila odgovorno prema tim propisima i direktivama, odnosno prema vakufskoj imovini. Kao primjer navedena su povjerenstva u Kladnju, Ključu, Nevesinju, Gacku, Glamoču i Prozoru. S druge strane, kao najaktivnija povjerenstva sa sređenom evidencijom pokretne i nepokretne imovine bila su ona u Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru i Zenici. U Bosni i Hercegovini su u tom periodu postojala 54 vakufska povjerenstva sa 277 džemata. Na zasjedanju Vakufskog sabora u Sarajevu 16. novembra 1952. godine, sa znatnom dozom opreza, raspravljalo se o pitanju decentralizacije vakufa radi „rasterećenja vakufske centrale, a u vezi s tim i pitanje smanjenja broja službenika u Vakufskoj direkciji“. U pogledu sređivanja imovinskih odnosa i sporova, Saborski odbor predlaže da ubuduće ta pitanja rješavaju sama povjerenstva i da samo u naročitim slučajevima traže pomoć Saborskog odbora. Time će se bar unekoliko rasteretiti Vakufska direkcija i Saborski odbor.

U ovom periodu na području Bosne i Hercegovine postojalo je oko 700 samostalnih, odnosno Ujedinjenih vakufa. Za 1951. godinu predloženo je svega 236 budžeta sa ukupnim prihodima od 11.674.252 dinara. Ti se prihodi sastoje iz ovih stavki: suvišci iz 1950. godine 1.231.307 dinara; prihodi od nekretnina 9.509.855 dinara; dobrovoljni prilozi 457.081 dinar; doprinos iz Fonda IVZ-e 74.200 dinara; razni prihodi 401.808 dinara.

Vakufska direkcija je i početkom 1954. godine uputila povjerenstvima raspis o upravljanju vakufskom imovinom, još direktniji i potpuniji. U ovom raspisu naglašeno je nekoliko važnih momenata: Vakufska imovina po postojećim propisima ne može se nikom poklanjati; vakufska imovina može se izuzetno otuđiti samo putem prodaje ili zamjene, i to uz prethodno odobrenje Vakufskog sabora, odnosno Saborskog odbora, ali ne ispod njene stvarne vrijednosti; Vakufska povjerenstva su dužna da kao dobri domaćini ne samo upravljaju vakufskom imovinom na svom teritoriju, nego da je čuvaju od uzurpacija bez obzira ko bi to pokušao. Ako se to desi povjerenstva su dužna da o tome odmah obavijeste Vakufsku direkciju i da ujedno protiv uzurpanata podnesu tužbu nadležnom sudu. Povjerenstva su dužna podnijeti tužbu i radi bespravnog rušenja vakufskih zgrada, a sami ne smiju preduzimati rušenja dotrajalih objekata bez saglasnostiSaborskog odbora , odnosno Vakufske direkcije.

Sve su ove mjere bile kozmetičke prirode, suštinski se ništa nije mijenjalo, otimačina vakufske imovine u vrijeme komunističke vlasti ničim se nije mogla spriječiti.

Drugi Ustav Islamske zajednice usvojen je 1959. godine, a treći 1969. godine. U tim ustavima nije bilo Vakufske direkcije.

Godine 1949. **Saborski odbor** Vakufskog sabora za BiH sa sjedištem u Sarajevu djelovao je u sastavu: predsjednik: dr. Behaudin Salihagić, članovi: ing. Fazlija Alikalfić, Mustafa Kamarić, Muharem Krajinić i Ašir Mujičić. Vakufski direktor bio je **Hamid Kukić**, a šef računovodstva Vakufske direkcije Osman Selesković.

Praktički, Vakufska direkcija je bila kancelarija Saborskog odbora.

Na konstituirajućoj sjednici Vakufskog sabora u Sarajevu 13. maja 1951. godine izabrano je predsjedništvo Vakufskog sabora u sastavu: Derviš Tafro, predsjednik, dr. Behaudin Salihagić i Hakija Ćišić, potpredsjednici, i dr. Hiba Šerbić-Ramadanović, sekretar.

U Saborski odbor su izabrani: hadži-Hasan Ljubunčić, predsjednik, Sulejman Kemura, potpredsjednik, članovi: Salem Muharemagić, Mustafa Kamarić, Sulejman Redžić, Šukrija Kurtović i ing. Fazlija Alikalfić. Na funkciji vakufskog direktora Vakufske direkcije ostao je Hamid Kukić, a šef računovodstva i dalje je bio Osman Selesković.

Na zasjedanju trećeg saziva Vakufskog sabora u Sarajevu 30. oktobra 1955. godine za predsjednika Sabora izabran je Sulejman Filipović, za potpredsjednike Muhamed Ševket-ef. Kurt i hafiz Omer-ef. Džabić, a za sekretara Salim Muharemagić.

Na istom zasjedanju izabran je Saborski odbor u sastavu: Derviš Tafro, predsjednik, Kemura Sulejman, potpredsjednik, Sulejman Filipović, virilni član, Esad Softić, Sulejman Redžić, Šukrija Kurtović, Sinan Branković, Salim Muharemagić, članovi.

Vakufski direktor je i nadalje ostao Hamid Kukić, a šef računovodstva Osman Selesković. Nakon što je otet i opljačkan najveći dio imovine Islamske zajednice (oko 95%) kao posljednji čin ove rabote prećutno je ugašena i Vakufska direkcija u Sarajevu 1959. godine. Ona više nije imala s čim upravljati i njeno postojanje više nije imalo nikakve svrhe. Ono malo imovine ostalo je u rukama mutevallija koje su nadzirali kasnije ustanovljeni odbori Islamske zajednice. Za vakufsku upravu je nastalo gluho doba, zatišje koje je trajalo 37 godina.

U prvom *Ustavu Islamske zajednice* nakon Drugog svjetskog rata donesenom 1959. godine više se i ne spominju vakufsko-mearifski organi, jer je oduzimanjem vakufske imovine prestala potreba za njihovim postojanjem. Ipak su ostale neke ustavne odredbe o vakufu više kao podsjećanje na tu važnu ustanovu Islamske zajednice. Ostavljene su mogućnosti novih uvakufljenja: „Svako fizičko i pravno lice može u duhu Šerijata osnivati vakuf. Odluka o osnivanju vakufa valjana je ako je odobri Starješinstvo“. Ustavom je, također, precizirano da se „odredbe vakufname moraju izvršavat po propisima Šerijata“. Zahvaljujući toj činjenici s vakufom se, ipak, nije desilo ono što je snašlo mektebe i tekije koji su i zakonom bili zabranjeni. Narod je nastavio sa uvakufljivanjem svojih dobara u korist Islamske zajednice. Šezdesetih godina prošlog stoljeća Islamska zajednica je bila prinuđena da pokrene širu akciju novčanih priloga pod geslom *uvakufljenje za održavanje ustanova Islamske zajednice.* „Nema više Gazi Husrev-bega, sada smo mi svi Gazi Husrev-beg“, sugerirao je Husejn-efendija Đozo Bošnjacima. I oni su se odazvali u značajnom broju. Hadži-Abid Redžić iz Kamenice kod Zvornika u više navrata je izdvajao velike novčane priloge tako da je u *Preporodu* označen „najvećim vakifom poslije Gazi Husrev-bega“. Ahmed Tabaković iz Sarajeva uvakufio je za Gazi Husrev-begovu medresu i Islamski teološki fakultet kuću i imanje od tri hektara na Jarčedolima u Sarajevu. Mnogi su slijedili njihov primjer, sav muslimanski narod Bosne i Hercegovine preuzeo je ulogu vakifa. Za novčane priloge donatori su dobijali *vakufname* od Starješinstva. Kasnije je uspješno provedena akcija za prikupljanje *zekata* i *zekatu-l-fitra* za izdržavanje Gazi Husrev-begove medrese i otvaranje Islamskog teološkog

fakulteta. Nisu bila zanemarljiva ni novčana uvakufljenja pred duše umrlih članova porodice što je redovno objavljivano u *Glasniku* i *Preporodu*.

Rušenje džamija i drugih vakufskih objekata tokom agresije od 1992. do 1995. godine

Tokom posljednjeg rata od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini srušen je veliki broj džamija i drugih objekata u vlasništvu Islamske zajednice. Tokom te tri i po godine porušeno je 1.311 vakufskih objekata, džamija, mesdžida, mekteba, tekija, turbeta, harema, a oštećena 472 objekta. Na područjima koja su držali Srbi porušene su skoro sve džamije i mnogo vakufskih objekta, većinom do temelja, a mnogi su znatno oštećeni. Porušili su sve džamije u Foči, Trebinju, Rogatici, Zvoniku, Višegradu, Čajniču, Srebrenici, Vlasenici, Bijeljini, Brčkom, Banjoj Luci, Derventi, Prnjavoru, Jajcu, Prijedoru, Kozarcu, Mrkonjić-Gradu, Donjem Vakufu... Nisu pošteđeni ni biseri islamske arhitekture poput Aladže džamije i džamije Muhammed-paše Kukavice u Foči, Selimije u Knežini, Sinan-begove u Čajniču, Ferhadije i Arnaudije u Banjoj Luci (obje srušene 7. maja 1993. godine), Kizlaragine u Varcar Vakufu, Ibrahim-pašine u Počitelju.

Na temeljima džamije u Diviču kod Zvornika Srbi su izgradili crkvu (nakon rata uklonjena), a na temeljima porušene džamije u samom Zvorniku stambeno-poslovnu zgradu. Nakon rušenja brojnih džamija temelji su poravnati kako bi se zameo svaki trag njihovog postojanja. Kao da se zločin urbicida može sakriti, a nedjelo zataškati!

Nekoliko porušenih džamija u agresiji na BiH od 1992. do 1995. godine

Hrvati su rušili džamije i druge objekte islamske kulture na „svom“ području: Stocu, Čapljini, Počitelju, Ljubuškom, Livnu, Busovači, Kiseljaku, Novom Travniku, Mostaru. Nisu poštedjeli prelijepe mostarske džamije, neke su do temelja srušili, neke devastirali do neprepoznatljivosti. Tužno je, neposredno po okončanju rata, bilo vidjeti Karađoz-begovu, Koski Muhammed-pašinu, Vučjakovića, Roznamedžinu, Šarića, Lakišića i druge mostarske džamije. Pogođene su nebrojenim projektilima sa položaja koje su držali Hrvati. One koje su bile na „njihovoj“ teritoriji srušene su do temelja (Derviš-paše Bajezidagića, Hadži-Ali-bega Lafe, Baba Beširova). U Mostaru i okolini je u tom periodu porušeno 35 džamija i devet mekteba, ne računajući druge objekte. Nisu poštedjeli ni Stari most, simbol Mostara i jedan od najljepših mostova na Zemlji (danas na popisu UNESKO-a). Nakon dugotrajnog granatiranja konačno su ga srušili 9. novembra 1993. godine, nakon čega su se začule ovacije na desnoj obali Neretve. Te ovacije zaboljele su više i od samog rušenja mosta!

Prvi obilasci ruševina džamija i drugih vakufskih objekata bili su u režiji Vakufske direkcije. Već tada su, na tim ruševinama i zgarištima, skicirani planovi za njihovo obnavljanje.

LIJEVO
Jedna od razrušenih mostarskih džamija

Vakufska direkcija od 1996. do 2016. godine

Kao potpisnica međunarodnih konvencija i deklaracija o ljudskim pravima, Bosna i Hercegovina je već od svog priznanja uvažavala slobodu vjere i slobodu vjerskog organiziranja, čime je omogućeno djelovanje vjerskih zajednica u izgradnji države i društva. Tako su vjerske zajednice ponovo stupile na društvenu scenu. Sloboda djelovanja i pravni položaj vjerskih zajednica reguliran je posebnim državnim zakonom donesenim početkom 2004. godine. *Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica* tretira se i pitanje vakufske imovine: „Crkve i vjerske zajednice posjeduju vlastitu imovinu i imovinska prava kojima slobodno raspolažu i upravljaju. Crkve i vjerske zajednice imaju pravo na restituciju oduzete imovine na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine bez diskriminacije u skladu sa zakonom."

„Ove odredbe predstavljaju pravni osnov vjerskim zajednicama za posjedovanje, upravljanje i raspolaganje imovinom, ali i pravnu i ekonomsku pretpostavku za njihovu društvenu afirmaciju. Tako je spomenuti *Zakon* otvorio vrata vjerskim zajednicama da se i u društvu etabliraju raznim vidovima društveno-korisnog djelovanja, kao što je osnivanje preduzeća, ustanova i udruženja, osnivanje kulturnih, karitativnih, zdravstvenih, odgojno-obrazovnih ustanova različitog smjera, vrste i stepena u pravima potpuno izjednačenim s ustanovama čiji je osnivač država ili drugi ovlašteni osnivač. Za obnavljanje vakufa u okviru Islamske zajednice posebno je značajna odredba o pravu na restituciju, te još dvije zakonske odredbe. Jedna koja daje mogućnost da vjerske zajednice i crkve mogu uspostavljati i održavati međunarodne odnose i kontakte s vjerskim zajednicama i svim drugim subjektima u skladu sa svojim poslanjem i druga koja

propisuje da vjerske zajednice imaju pravo tražiti i primati dobrovoljne priloge u novcu i druge priloge."[48]

Po okončanju posljednjeg rata i u novim društvenim odnosima ukazala se potreba za ponovnim uspostavljanjem Vakufske direkcije tim prije što su se, u međuvremenu, desila mnoga uvakufljenja, pa je tom imovinom neko trebao i neposredno upravljati. Takva mogućnost ukazala se, prije svega, zahvaljujući vjerskim i političkim slobodama izborenim nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu. Bosna i Hercegovina je priznata kao nezavisna i suverena država, a Islamska zajednica u BiH nastavila kontinuitet vjerske autonomije koju je stekla još pod austrougarskom upravom 1909. godine.

Vakufska direkcija kao jedna od najvažnijih ustanova Islamske zajednice ponovo je uspostavljena *Odlukom* Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 14. juna 1996. godine (br. 2486/96). Time je Islamska zajednica pokazala koliko joj je važan vakuf i koliko je odlučna da toj dimenziji svoga bića dadne jedno novo značenje i omogući joj bolje i modernije iskazivanje u svim aspektima djelovanja. Novo doba donosi i nove mogućnosti, treba ih maksimalno iskoristiti. Vakufi se iz dana u dan umnožavaju, a Islamska zajednica neprekidno obogaćuje nekim novim vakufskim dobrom: džamijom, medresom, obdaništem, poslovnim prostorom, plodnim baščama pa i čitavim gazdinstvima. Umnožavanjem vakufa raste i potreba za efikasnijom organizacijom upravljanja vakufima, te za uvođenjem u rad i organizaciju timova sposobnih ljudi koji su se u stanju nositi sa sve većim obimom poslova i sve većim izazovima modernog doba.

„Ovom odlukom Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini osniva Vakufsku direkciju kao ustanovu od posebnog interesa za Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini i Bošnjake u domovini i iseljeništvu. Direkcija je u svim pravima i obavezama pravni sljednik Vakufske direkcije Islamske zajednice koja je prestala s radom 1958. godine" (čl. 1) Registracija Vakufske direkcije, sa sjedištem u Ulici Kulovića br. 5/I, izvršena je kod Višeg suda u Sarajevu 28. juna 1996. godine.

Dalekosežnost *Odluke* o reosnivanju Vakufske direkcije pokazat će vrijeme koje je pred nama.

Ciljevi osnivanja Direkcije su:

- Popis i registracija cjelokupne vakufske imovine;
- Rad na povratu imovine svih vakufa u Bosni i Hercegovini;
- Obnova, rekonstrukcija, revitalizacija i zaštita vakufskih objekata, te njihovo dovođenje u stanje namjenskog korištenja;
- Animiranje novih vakifa u zemlji i iseljeništvu;
- Osnivanje, finansiranje i organiziranje rada naučnih institucija, obdaništa, osnovnih i srednjih škola, akademija, fakulteta, studentskih i đačkih domova bošnjačkog naroda u zemlji i iseljeništvu;
- Osnivanje agencija za privrednu, finansijsku, ekonomsku, kulturnu i turističku saradnju Islamske zajednice s drugim sličnim asocijacijama u zemlji i inozemstvu;
- Osnivanje privrednih organizacija na tržišnim principima;
- Kupovina i prodaja akcija i njihova transakcija u svim vidovima;

Jedna od glavnih zadaća Vakufske direkcije je „rovovska" borba za restituciju nacionalizirane vakufske imovine, a potom iniciranje nastanka novih vakufa i njihovo uključivanje u ukupnu imovinu Islamske zajednice.

Važan razlog ponovne uspostave Vakufske direkcije jeste i revitalizacija i obnova u ratu devastiranih i porušenih vakufskih objekata (džamija, mesdžida, mekteba, medresa, tekija, vakufskih kuća), te briga o postojećim vakufima.

Osim spomenutih, Vakufska direkcija se bavi i slijedećim aktivnostima:

48 Muhamed Salkić, *Islamska zajednica i vakufi* (Naučni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini, *Zbornik radova*, Sarajevo, 2011), str. 40-41.

- Preduzimanje aktivnosti na zaštiti vakufske imovine na području cijele Bosne i Hercegovine i afirmaciji vakufa kao trajnog dobra;
- Iznalaženje novih vakifa putem uvakufljenja nekretnina, pokretne imovine i novčanih sredstava, te izradi vakufnama vakifima;
- Nadzor i praćenje legalnosti postupka u poslovima transformacije vakufa (zamjena vakufskih nekretnina za druge nekretnine i prodaja vakufskih nekretnina radi kupovine drugih nekretnina u korist vakufa) i sl.;
- Nadzor nad upravljanjem i korištenjem vakufske imovine u skladu sa vakufnamama;
- Praćenje postupaka pri izdavanju vakufske imovine u zakup pri medžlisima IZ-e;
- Realizacija projekta identifikacije i uknjižbe vakufske imovine u BiH;
- Unos podataka o vakufima u jedinstvenu bazu podataka – informacioni sistem;
- Organiziranje manifestacije *Dani vakufa*;
- Organiziranje seminara o vakufima;
- Unaprjeđenje i revitalizacija vakufske imovine;
- Obezbjeđenje donacija za vakufske i vjerske projekte;
- Realizacija vakufskih projekata koji imaju za cilj ekonomsko jačanje IZ-e;
- Izrada elaborata o unaprjeđenju vakufskih nekretnina;
- Nadziranje medžlisa IZ-e u upravljanju vakufskom imovinom;
- Pružanje pravne pomoći medžlisima IZ-e po pitanju vakufske imovine;
- Pokretanje sudskih sporova i upravnih postupaka za zaštitu vakufa pred nadležnim domaćim sudovima i upravnim organima;
- Preduzimanje aktivnosti na implementaciji izmjena i dopuna federalnog *Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*, kojim je predviđena dodjela zamjenskih stanova za nacionalizirane vakufske stanove;
- Pokretanje i praćenje aktivnosti na donošenju *Zakona o restituciji*;
- Preduzimanje aktivnosti na izradi i dopuni normativnih akata, i dr.;

Ustav Islamske zajednice donesen 1997. godine predviđa da vakufskom imovinom upravlja Vakufska direkcija (čl. 32). Islamska zejednica je titular vakufa. Ona upravlja svim raspoloživim hajratima i stara se da se volja vakifa provede u djelo. Ukoliko je to sada nemoguće, onda Vakufska direkcija donosi autonomne odluke u najboljem interesu svakog pojedinačnog vakufa. Pritom pokušava usaglasiti, staviti u korelaciju, odredbe šeriatskog prava, koje nas u pogledu vakufa obavezuju, i pozitivnog građanskog prava u čijim vidicima živimo i djelujemo. To nije lahko postići, ali nije nemoguće.

U skladu s potrebama i što racionalnijim upravljanjem vakufima i vakufskom imovinom, Vakufska direkcija je pravo raspolaganja i upravljanja tom imovinom prenijela na medžlise i druge ustanove Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (čl. 13 i 18 *Statuta* Vakufske direkcije). Time su medžlisi i druge ustanove Islamske zajednice ovlašteni i obavezni brinuti se o vakufskoj imovini na svom području. Medžlisi su, što se tiče vakufskih poslova, zapravo, ekspoziture Vakufske direkcije, a komunikacija se odvija putem predsjednika i sekretara medžlisa IZ-e, na obostrano zadovoljstvo. Komunikacija između Vakufske direkcije i medžlisa mora biti otvorena, stalna i plodonosna. Sa već uvedenim elektronskim umrežavanjem i jedinstvenom bazom podataka ta komunikacija se može odvijati s lahkoćom i bez zastoja. Ona uveliko ovisi od ozbiljnosti i odgovornosti ljudi koji vode medžlise. Vrijeme koje nam je dato ne smije se trošiti u bescijenje, mogućnosti koje su nam se ukazale u ovom našem vremenu treba iskoristiti maksimalno.

Ukratko, *Vakufska direkcija se bavi upravljanjem, održavanjem, revitalizacijom, utemeljenjem novih vakufa i povratom nacionalizirane vakufske imovine. Vakufi su velika*

blagodat i veliki potencijal u radu Islamske zajednice i veliki izvor pomoći različitim kategorijama našeg društva.

Izrada normativnih akata

U cilju što boljeg i racionalnijeg upravljanja vakufskom imovinom, Vakufska direkcija je donijela niz normativnih akata:

- *Statut Vakufske direkcije*, donesen u maju 1999. godine;
- *Pravila o izdavanju vakufske imovine u zakup*, donesena u decembru 1998. godine;
- *Odluka o postupku zamjene i prodaje (transformacije) vakufske imovine*, donesena u augustu 1998. godine;
- *Pravila o uvakufljenju*, donesena u novembru 2000. godine;
- U skladu sa *Zaključkom* Rijaseta IZ-e (br. 03-HN-4310/99), Vakufska direkcija je u 2000. godini donijela *Pravila o uvakufljenju certifikata i novčanih uvakufljenja radi učešća u procesu privatizacije*.

  Vakufska direkcija je u skladu s ukazanim potrebama donijela izmjene i dopune određenih pravila:

- *Izmjene i dopune Pravila o izdavanju vakufskih nekretnina u zakup*, decembar 2003. godine;
- *Izmjene i dopune Pravila o uvakufljenju*, januar 2011. godine;
- *Izmjene i dopune Odluke o postupku zamjene i prodaje (transformacije) vakufskih nekretnina*, mart 2011. godine.

U 2015. godini je provedena i aktivnost usklađivanja *Statuta Vakufske direkcije* sa *Ustavom Islamske zajednice*.

Sve svoje aktivnosti Vakufska direkcija vodi po spomenutim normativnim aktima od njenog uspostavljanja (reaktiviranja) 1996. godine. Svi su oni dostavljeni medžlisima Islamske zajednice radi usklađivanja njihovih aktivnosti u pogledu upravljanja vakufskom imovinom.

Uprava Vakufske direkcije od 1996. godine

Imenovanjem sekretara 14. oktobra 1996. godine, uz svesrdnu pomoć Rijaseta Islamske zajednice, otpočeo je rad Vakufske direkcije, u prostorijama Kulovića vakufa u Ulici Kulovića br. 2.

Od 1. decembra 1997. godine Vakufska direkcija nastavlja rad u zgradi bivšeg Vrhovnog islamskog starješinstva, u današnjoj Ulici reisa Dž. Čauševića br. 2. Ta impozantna zgrada pripadala je vakufu Gazi Ali-paše. Vakufska direkcija uradila je fasadu ove zgrade i iznova nam otkrila ljepotu tog objekta rađenog u bosanskom slogu. U jesen 2016. godine Vakufska direkcija seli u kompleks Dječijeg sela Al-Gazzaz na Mojmilu gdje se i danas nalazi.

Prvi vršilac dužnosti direktora Vakufske direkcije od osnivanja bio je **Jusuf Zahiragić**, a već 1. septembra 1997. godine za direktora

je imenovan **Nezim-efendija Halilović Muderris**. On je na tom položaju bio do 25. decembra 2007. godine, kada je za vršioca dužnosti direktora imenovan dotadašnji sekretar **Amel Mešić**. U decembru mjesecu 2009. godine provedena je procedura za izbor i imenovanje direktora nakon čega je za direktora Vakufske direkcije izabran i imenovan **dr. hafiz Senaid Zajimović**.

Vakufska direkcija trenutno ima osam uposlenika: dr. hfz. Senaid Zajimović, direktor, Amel Mešić, sekretar, Huso Salihović, pravnik, Arnel Grbić, administrator, Asmir Neimarlija, koordinator, Sulejman Hamza, vozač, i Mahmut Bećar, portir.

Upravni odbor 2009-2013: dr. Mustafa Hasani, predsjednik, Muhamed Bilajac, Mensur Karadža, Nezim Halilović, Esad Hrvačić, mr. Senad Ćeman, mr. Hamid Indžić.

Upravni odbor 2013-2017: dr. Mustafa Hasani, predsjednik, Muhamed Bilajac, Mensur Karadža, Razim Čolić, Jusuf Zahiragić, Huso Salihović, Amel Mešić.

Upravni odbor godišnje održi jedanaest sjednicana kojima se donose odluke i zaključci. Donesenim zaključcima i odlukama tretiraju se mnoga pitanja vezana za rad i djelovanje Vakufske direkcije i vakufsku imovinu općenito: razmatranje i usvajanje izvještaja i planova, prihvatanje informacija, prijedloga i inicijativa, davanje saglasnosti kaošto su: saglasnost za promjenu namjene vakufskih parcela, za dugoročan zakup vakufske imovine, gradnju vakufskih objekata, odobravanje vakufskih projekata, rješavanje statusa vakufa i vakufske imovine, rad na donošenju, izmjenama i dopunama normativnih akata Vakufske direkcije, učestvovanje u komisijama, prisustvovanje posjetama i sastancima i slično.

I ♡
Sooek

Aktivnosti Vakufske direkcije od 1996. do 2016. godine

Za ovih dvadeset godina otkad ponovo postoji Vakufska direkcija je ostvarila niz vrijednih projekata. Neki od njih su veoma uspješni i oni Islamskoj zajednici donose znatne prihode. Međutim, na svaki projekat ne treba gledati na isti način, kroz istu vizuru. Izgraditi školu u kojoj će naša djeca stjecati obrazovanje nije isto što i izgraditi hotel na povoljnoj destinaciji koji će donositi profit. Hotel će donositi materijalnu, a škola intelektualnu dobit. Treba brinuti i o jednom i o drugom aspektu našeg razvoja, pri tom imati u vidu da i sama škola može donositi određene prihode kroz sistem upisnina, školarina, boravka u internatu i slično. Prava dobit od ulaganja u školovanje i obrazovanje mladih generacija pokazat će se kasnije u vidu ukupnog progresa našeg naroda.

Vakufska direkcija uključena je u veći broj projekata obnove porušenih i oštećenih džamija i drugih objekata u vlasništvu Islamske zajednice i gradnje novih. Direkcija koristi mogućnost izgradnje pratećih objekata uz džamije (poslovni prostori, prodavnice, knjižare, dućani) od čijeg će se profita izdržavati i na taj način biti samoodržive. To je potpuno ostvarljivo u gradskim sredinama i na atraktivnim lokacijama. Iz dosadašnje prakse se vidi da je lakše izgraditi jedan ovakav objekat (džamiju) nego ga izdržavati.

I u ovom pogledu imamo pouku u prošlosti. Sulejmanijja džamija u Travniku izgrađena je nad bezistanom od 27 dućana koji je s lahkoćom mogu izdržavati. Skela džamija u Zvorniku u prizemlju je imala dva dućana i berbernicu od čijeg prihoda se izdržavala. I Ali-pašina džamija u Zagrad mahali u Stocu imala je tri dućana ispod molitvenog prostora. To su primjeri iz prošlosti, u novije vrijeme ovakvi objekti se grade sve češće, naročito oni u urbanim sredinama.

Mnogo energije, truda i novaca Vakufska direkcija je uložila u popis i registraciju vakufske imovine, digitalizaciju i centralizaciju podataka, informacioni sistem vakufskih nekretnina, identifikaciju i uknjižbu vakufske imovine, organiziranje edukacionih programa, seminara i naučnih skupova na temu vakufa i slično.

Popis vakufske imovine i jedinstvena baza podataka

Odmah po uspostavi Vakufske direkcije 1996. godine započet je popis vakufske imovine. Direkcija je tadašnjim odborima (danas medžlisima) Islamske zajednice dostavila jedinstvene obrasce za popis i evidenciju svih vakufskih dobara. U ovom slučaju pokazala se naša poslovična indolentnost i neodgovornost, tako da je samo manji dio odbora odmah pristupio popisu, pa su aktivnosti na tom planu nastavljene i u narednim godinama. Doduše, većina odbora bila je u fazi reorganizacije nakon razarajuće agresije, a mnogi odbori na prostoru manjeg entiteta nisu bili ni formirani. Općinske administracije nisu imale potpune podatke o vakufskoj imovini, a u nekim općinama arhiva je bila potpuno uništena. Stoga je Vakuf-

ska direkcija tokom 1998. i naredne godine pribavila kopije ZK-a izvadaka za zemljišta na kojima postoji pravo vlasništva i drugih prava u korist vakufa. Tako su nastala 104 registratora prikupljenih dokumenata u vezi s vakufskom imovinom i oni se čuvaju u Vakufskoj direkciji. Po jedna kopija dostavljena je nadležnim medžlisima za njihove potrebe.

Krajem 2007. godine ponovo je ažuriran ovaj projekat, te se u saradnji sa medžlisima vrši popis imovine s procjenom vrijednosti. Zbog kompleksnosti projekat će se realizirati tokom narednih godina.

Vakufska direkcija je 2010. godine započela realiziranje projekta jedinstvenog informacionog sistema o vakufskoj imovini koji podrazumijeva izradu softvera, nabavku servera, računarske opreme, uvezivanje sa muftilucima i medžlisima Islamske zajednice. U saradnji sa medžlisima prikupljaju se tačni podaci i dokumentacija, ZK-a izvaci, posjedovni listovi, kopije katastarskog plana, identifikacije starog i novog premjera, ugovori o uvakufljenju, vakufname, fotografije nekretnina.

Pored evidencije i popisa cjelokupne vakufske imovine, ovim je ujedno unaprjeđen sistem upravljanja, kontrole i zaštite. Time se omugućava analitička obrada podataka, digitalizacija originalne gruntovne i katastarske dokumentacije, notarskih ugovora, vakufnama, fotografija, te digitalizacija arhivske građe vezane za vakufsku imovinu. Sve ovo zajedno daje zaokruženu i kompletnu sliku posjedovnog i vlasničkog prava na određenoj vakufskoj nekretnini.

Realiziranje ovog projekta od krucijalnog je i historijskog značaja za Islamsku zajednicu. Kada se posao okonča, po prvi put će se, na jednom mjestu i u digitalnoj formi, imati svi relevantni podaci o vakufskoj imovini koju posjedujemo, koja je nacionalizirana i koja će biti predmet restitucije, o imovini koja je po raznim osnovama oduzeta i otuđena od 1945. godine, o nacionaliziranim vakufskim stanovima i poslovnim prostorima, o imovini uništenoj i devastiranoj tokom agresije na BiH i drugo. Baza podataka sadrži podatke o imovini 1.560 vakufa sa 22.000 pripadajućih katastarskih čestica. Trenutno se vrši monitoring i kontrola prikupljenih podataka. Programom je obuhvaćeno svih 90 medžlisa Islamske zajednice. Do sada su u bazu uneseni i trajno pohranjeni podaci o preko 40 miliona kvadrata vakufskih zemljišta i stambeno-poslovnih prostora. Radi se o kvadraturi koja je u posjedu Islamske zajednice i koja se upotrebljava. Ova cifra ne obuhvata nacionaliziranu imovinu. Skenirano je i pohranjeno 50.000 dokumenata kojim se dokazuje vlasništvo i posjed nad određenom nekretninom.

Projekat osigurava stalnu komunikaciju i razmjenu podataka između Vakufske direkcije, muftiluka i svih medžlisa. Oprema je odavno instalirana u sjedištima svih naših muftiluka i medžlisa. Sistem će se i dalje dorađivati i poboljšavati, dopunjavati novim podacima, novim uvakufljenjima, prilagođavati promjenama do kojih će neminovno dolaziti.

Prikupljanje arhivske građe u Turskoj

Arhivska građa i važni dokumenti o vakufima, osim što se mogu pronaći u našim arhivima i zbirkama orijentalnih rukopisa, još više tog materijala leži u arhivima i kutubhanama u Turskoj. Vjeruje se da se u Turskoj mogu pronaći mnoge vakufname i različiti dokumenti vezani za naše vakufe koji su kod nas davno nestali. Zapravo, tu se nalaze originali tih dokumenata jer je svaka provincija Osmanskog carstva bila dužna svaki dokumenat uraditi u najmanje dva primjerka od kojih po jedan ostaje u mjestu gdje se izdaje, a drugi šalje na Portu. Od velike važnosti je njihova evidencija, digitaliziranje,

Arhivska građa je od iznimne važnosti za vakufe i Vakufsku direkciju

analiza i prevođenje na bosanski jezik. Zbog toga je Vakufska direkcija potpisala *Protokol* sa *Direkcijom vakufa Republike Turske* o prikupljanju, evidentiranju, digitalnoj obradi te građe i njenom prevođenju na bosanski jezik. Projekat je u završnoj fazi.

Od iznimne važnosti bilo bi prevođenje vakufnama na bosanski jezik, i onih koje se čuvaju u Turskoj i onih koje su pohranjene u domaćim arhivima i zbirkama orijentalnih rukopisa, u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, prije svega. Vakufska direkcija ili Gazi Husrev-begova biblioteka bi trebale ustanoviti poseban *Fond za prevođenje domaćih vakufnama* i angažirati barem dva stalna, iskusna prevoditelja sa turskog i arapskog jezika koji će svakodnevno prevoditi te važne dokumente. Vakufname su dokumenti nulte kategorije za dokazivanje prava na vakufsku imovinu, da zanemarimo kulturno-historijsku dimenziju, i stoga im treba posvetiti naročitu pažnju.

Identifikacija i uknjižba vakufske imovine u RS-u

Vlasti u RS-u na različite načine pokušavaju legalizirati bespravno oduzetu imovinu, te stvoriti ambijent u kojem će se s tim rabotama nastaviti i ubuduće. S druge strane, vakufska imovina, kao i imovina Bošnjaka općenito, u RS-u bila je u veoma neurednom stanju kad je riječ o

ažurnosti upisa u zemljišne knjige. Mnoga vakufska imovina bila je uzurpirana, a postojala je i imovina za koju nismo ni znali niti imali informacije gdje se nalazi i u kakvom je stanju. Kako bi se tome stalo ukraj trebalo je identificirati i uknjižiti svu vakufsku imovinu na tom dijelu Bosne i Hercegovine. Do podataka nije bilo lahko doći, bio je to mukotrpan posao koji je dugo trajao. Ovaj projekat Vakufska direkcija je realizirala u dvije faze:

- Prikupljanje zemljišno-knjižne i identifikacione dokumentacije vakufskih nekretnina;
- Pokretanje niza pravnih radnji s ciljem uknjižbe vakufske imovine koja formalno-pravno nije uknjižena kao vakuf u zemljišne knjige, ili je na razne načine u prošlosti uzurpirana i oduzeta.

Vakufska imovina u manjem BH entitetu veoma je obimna, raznovrsna, statusno šarolika, te joj i ubuduće treba posvećivati stalnu brigu i brinuti se za odgovarajuću zaštitu.

Projekat prikupljanja podataka i dokumenata trajao je nekoliko godina zbog velikog obima i delikatnosti poslova i radnji koje je trebalo uraditi. Prvo se moralo saznati s čime se raspolaže, šta pripada vakufu, šta je uzurpirano, šta oduzeto, porušeno, a potom sve to identificirati i provesti u zemljišnim knjigama.

Projekat identifikacije i uknjižbe realizira se na teritoriji oba BH entiteta. Vakufska direkcija skupa sa medžlisima angažira geodeta koji na terenu identificira vakufske parcele, određuje njihove granice čime se ostvaruje uvid u stanje vakufske imovine.

Prikupljanje velikog broja relevantnih dokumenata, pokretanje i vođenje sudskih postupaka, razna vještačenja i obilazak terena uzima dosta novca i energije, ali se, i pored toga, ovaj kompleksni posao privodi kraju.

Analizom do sada unesene dokumentacije u jedinstven informacioni sistem o vakufskoj imovini, Vakufska direkcija je uočila problem različitog upisa prava na određenoj vakufskoj nekretnini. Organi i ustanove Islamske zajednice u statusu pravnog lica u proteklom periodu su se mijenjali. Veliki procenat vakufske imovine bio je na njih upisivan. Zbog različitog upisa u prošlosti kao vlasnici i posjednici vakufske imovine pojavljuju se organi ili ustanove koji više fizički ne postoje ili su im nazivi promijenjeni. Još uvijek se u nekim dijelovima BiH kao titulari imovine Islamske

zajednice pojavljuju: „Muhamedanska vijeća općina“, „Vakufsko-mearifsko vijeće“, „Vakufsko-mearifski sabor“, „Odbor Islamske zajednice“, „Džamije“, „Vakufsko povjereništvo“, „Ujedinjeni vakufi“, „Vrhovno islamsko starješinstvo“, „Islamska vjerska zajednica“, i tako redom.

Organizacijske promjene u Islamskoj zajednici u prošlosti nije uvijek pratila odgovarajuća promjena upisa vlasništva u zemljišne knjige.

Prilikom prikupljanja dokumentacije pojavilo se nekoliko problema.

- Kada se od sudova i lokalnih vlasti tražila dokumentacija o vakufskoj imovini ona je bila manjkava jer je bila upisana na ime koje se razlikuje od onog za kojeg se dokumentacija traži. Tako se nije dolazilo do potpune dokumentacije pa se nije moglo doći do podataka o ukupnoj površini vakufske imovine, a imovina za koju se nije znalo ostajala bi neevidentirana i nezaštićena;
- Prilikom pokretanja sudskih i upravnih postupaka, naročito u RS-u, u cilju zaštite vakufske imovine, a ta imovina je u zemljišnim knjigama bila upisana u korist organa ili ustanova IZ-e u BiH koji više ne postoje. U tim slučajevima morala se dokazivati aktivna legitimacija, dokazivati da Islamska zajednica (Medžlis ili Vakufska direkcija), polaže pravo na predmetnu nekretninu i da je ona u vlasništvu Islamske zajednice;
- Prilikom rekonstrukcije i izgradnje objekata kada su se medžlisi pojavljivali kao podnosioci zahtjeva za određenu nekretninu, pojavljivao se problem jer je ta nekretnina bila upisana na ime organa i ustanova IZ-e u BiH koji više ne postoje. U tim slučajevima medžlisi su morali dokazivati da su oni nosioci prava i obaveza za tu nekretninu i usaglašavati upise u zemljišnoj knjizi i katastarskom operatu;
- Određeni zakonski postupci poput harmonizacije podataka, utvrđivanja prava na nepokretnosti i dr., također zadaju probleme. Organ uprave ili sudski organ nije znao kome slati određene pozive ili zahtjeve u slučajevima kad je vakufska imovina upisana na ime organa ili ustanove koji više ne postoje. U takvim slučajevima medžlisi su zbog neučešća u određenim postupcima bili uskraćeni za određeno pravo na nekoj nekretnini zbog proteka zakonskih rokova. Dešavalo se da se vakufska imovina smatrala društvenom imovinom ili čak imovinom mjesne zajednice.
- Kod uplanjenja objekata koje su gradili medžlisi su griješili na način da su imovinu preknjižavali, odnosno knjižili je na ime medžlisa čime bi se izgubio trag vakufu.

Vakufska direkcija je uvidjela potrebu jedinstvenog načina upisa vlasničke indikacije za imovinu Islamske zajednice u BiH, te je sugerirala Rijasetu IZ-e donošenje odluke o načinu upisa imovine IZ-e. Rijaset je 2012. godine donio *Odluku* o načinu uknjižbe vakufske imovine odnosno o načinu upisa vlasničke indikacije. Određeno je da se sva vakufska imovina knjiži na slijedeći način: „Islamska zejednica u BiH – Medžlis IZ-e (navodi se naziv medžlisa) – vakuf (navodi se naziv vakufa)“. Ukoliko je imovina na nekom drugom organu IZ-e, onda umjesto „Medžlis IZ-e“ treba pisati naziv organa ili ustanove koji se vodi kao vlasnik imovine.

Nakon donošenja ove odluke Vakufska direkcija je svim medžlisima poslala instrukcije. I pored toga najveći broj medžlisa nisu izvršili promjenu upisa vlasničke dokumentacije.

Kako vrijeme prolazi sve je teže ostvarivati zaštitu prava na nepokretnosti koje su upisane na organe ili ustanove IZ-e koje više ne postoje. Što vrijeme više odmiče, sve je teže izvršiti promjene, a šta će tek biti u budućnosti. Zbog toga, Islamska zajednica bez odlaganja i u cjelini treba završiti proces jedinstvenog načina upisa vlasništva na nekretninama.

Jedinstven način uknjižbe – jedinstvena Islamska zakednica!

Zakon o stvarnim pravima Federacije BiH

Parlament Federacije BiH je 2. jula 2013. godine usvojio *Zakon o stvarnim pravima u Federaciji BiH*, s ciljem da u cijelosti i na jednom mjestu uredi ova prava, prvenstveno pravovlasništva, kao osnovno stvarno pravo, zatim ograničenje stvarnih prava, posjeda, te pitanje zakona koji bi prestali važiti u trenutku stupanja na snagu ovog zakona.

Donošenja novog zakona iz ove oblasti treba da implicira suštinske promjene, posebno u pogledu ukidanja kategorije društvenog vlasništva do kojih je došlo 1998. godine, otkada je u Federaciji BiH u primjeni *Zakon o vlasničko-pravnim odnosima*.

U Federaciji, za razliku od entiteta RS, nije postojao ovakav zakon. S obzirom da on tretira vlasničko-pravne odnose, Vakufska direkcija je pratila donošenje tog *Zakona.*

Ovaj *Zakon* je važan za vakufsku imovinu jer tretira pitanje stjecanja vlasništva, pravo vlasništva, posjed, pertinenciju, ograničenje prava vlasništva, građenje, založno i pravo služnosti, prestanak prava vlasništva, tereti i druga pitanja.

Zbog toga je Vakufska direkcija održala niz seminara za predstavnike medžlisa IZ-e kako bi ih upoznala sa sadržajem i pravnim posljedicama *Zakona* i primjeni zakonskih propisa. Tom prilikom date su instrukcije o potrebnim radnjama u cilju zaštite vakufske imovine.

Restitucija

Već smo napomenuli da je Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini do 1990. godine ostala bez više od 90 posto svoje nekadašnje imovine. Zbog nedonošenja *Zakona o restituciji* ta imovina se još uvijek vodi kao društvena svojina i u posjedu je općina i drugih državnih organa. Trenutno se

Mostar – dobar primjer privremenog povrata vakufske imovine

raspolaže sa oko 20 posto nekadašnje imovine. Procenat je uvećan zahvaljujući novim uvakufljenjima i povratu određenih nekretnina i zemljišnih parcela u nekim gradovima poput Mostara, Sarajeva, Tešnja, Bugojna, Sanskog Mosta, Trebinja. Vakufska imovina se sastoji od objekata (najviše džamija), zemljišnih i šumskih parcela i pokretne imovine. Trenutno se raspolaže sa 39.668.917 kvadratnih metara različitih zemljišnih parcela.

U iščekivanju *Zakona o restituciji* neki su općinski načelnici, vođeni principima pravde i pravičnosti, Islamskoj zajednici prepustili određena dobra na privremenu upravu. U ovom pogledu Mostar se može uzeti kao primjer. U vrijeme načelnikovanja Safeta Oručevića Islamskoj zajednici je vraćen značajan dio vakufske imovine na privremenu upravu. Mnogi to još nisu uradili mada im se pružila mogućnost da ostanu po dobru upamćeni.

Restitucija je pitanje svih pitanja za Vakufsku direkciju, odnosno Islamsku zajednicu. Imovina joj se bespravno oduzima od davne 1878. godine, u prvo vrijeme pomalo i stidljivo, a kako je vrijeme odmicalo taj proces se nastavljao sve gore i sve luđe, bezočnije i bezobzirnije. Ono što nisu oduzeli Habzburgovciod 1878. do 1918. godine oduzeli su Srbi od 1918. do 1941. godine, ono što nisu oduzeli Srbi od 1918. do 1940. godine oduzeli su komunisti od 1945. do 1990. godine. Ono što su svi oni skupa uzurpirali ovdašnje vlasti će, kako sada stvari stoje, legalizirati za sva vremena. Sada dolazimo u fazu da se u ovom sistemu i u gruntu mijenja ime vlasnika. Nosiocima stanarskih prava u vakufskim stanovima omugućen je otkup tih stanova. Izvornim vlasnicima (vakufu) obećani su zamjenski stanovi u tamo nekim zgradama koje će se, navodno, graditi u vremenima koja su pred nama! Vrijeme će pokazati hoće li se ta obećanja ispuniti. Vakufi su primjer kako se krše prava Bošnjaka i Islamske zajednice. Stopirajući i odlažući donošenje *Zakona o restituciji* naši političari pribavljaju nečije glasove i političke poene. U izbornim kampanjama je obećavana provedba naturalne restitucije, ali se to nikada nije desilo. *Zakon o restituciji* nikada nije izglasan, iako se svih proteklih godina (25 dugih godina) o njemu govorilo i raspravljalo.

Evo, ukratko, hronologije događaja oko kampanje o restituciji:[49]

Vakufska direkcija je u jesen 1997. godine organizirala Okrugli sto o temi *Vraćanje, kompenzacija i reafirmacija vakufske imovine u BiH radi konstituisanja institucije vakufa u BiH*. Iste godine je učestvovala u formiranju i radu *Koordinacionog odbora za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica* u kojima su učestvovali predstavnici svih vjerskih zajednica i crkava Bosne i Hercegovine. Koordinacioni odbor je donio *Memorandum za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica* koji je uručen Predsjedništvu BiH, predsjedniku Federacije BiH, Savjetu ministara BiH, Vladi RS-a, Međunarodnoj komisiji za vlasničke zahtjeve, OSCE-u i medijima.

Vakufska direkcija je u 2000. godini organizirala potpisivanje *Peticije podrške Islamskoj zajedici u BiH u pogledu provođenja naturalne restitucije*. *Peticija* sa 150.000 potpisa uručena je OHR-e, a nakon toga organizirana zapažena konferencija za štampu.

I dalje se nastavlja sa kontinuiranim aktivnostima na donošenju *Zakona o restituciji* i lobiranju kod relevantnih organa vlasti kako bi se spriječilo donošenje nepovoljnih zakonskih rješenja. Aktivno se učestvuje u donošenju imovinsko-pravnih zakona iz oblasti stambene politike u vezi s nacionaliziranim vakufskim nekretninama (stanovima). Ujedno se prate postupci donošenja općinskih odluka koje se tiču vakufskih nekretnina i drugih akata iz djelokruga lokalnih zajednica. Iste aktivnosti provođene su i na području RS-a.

U manjem bh entitetu je bio donesen *Zakon o restituciji* koji je visoki predstavnik stavio van snage, ali su pravne posljedice tog zakona ostale. Tako je Pravoslavna crkva vratila svu svoju po komunistima oduzetu imovinu, a Islamska zajednica zanemarljivi dio imovine.

49 Mr. hfz. Senaid Zajimović, *Petnaest godina rada Vakufske direkcije* (Naučni skup *Vakufi u Bosni i Hercegovi*n, Sarajevo, 2011), str. 141-145.

Čak se imovina koja je pripadala Islamskoj zajednici privatizira (Vakufska palača u Banjoj Luci, Mekteb u Gorici u Trebinju). Takve slučajeve imamo u Banjoj Luci, Bijeljini, Trebinju, Brčkom gdje se vode sudski sporovi.

Istina, Vlada Federcije BiH u 1999. godini predlaže donošnje entitetskog zakona o restituciji, nepovoljnog po vakufsku imovinu, pa je Vakufska direkcija pokrenula kampanju da ospori navedeni prijedlog zakona. U decembru te godine upućeno je *otvoreno pismo* predsjedavajućem Predstavničkog doma BiH u kojem se upozorava na negativne posljedice takvog zakona po vakufsku imovinu. Prijedlog zakona u toj formi nije prošao u Federalnom parlamentu. Okvirni zakon o restituciji nacionalizirane imovine u BiH, s kojim Vakufska direkcija ponovo nije bila zadovoljna, također nije usvojen. U pismu upućenom Ministarstvu za civilna pitanja BiH predlagan je naturalni povrat oduzete i nacionalizirane vakufske imovine, kao i izmjena pojedinih zakonskih odredbi. Svi predlagani zakoni bili su nepovoljni po vakufe, jer nisu podrazumijevali pravednu, sveobuhvatnu i prihvatljivu restituciju.

Propali su pokušaji donošnja povoljnog zakona o restituciji i u vrijeme dok je na vlasti bila tzv. Alijansa, od 2002. godine. Vakufska direkcija tada upućuje niz pisama svim akterima vlasti i traži razgovore po pitanju restitucije, ali tadašnja vlast uopće nije bila spremna razgovarati na tu temu. U međuvremenu je Vakufska direkcija po tom pitanju komunicirala sa predstavnicima OHR-a koji, uzgred rečeno, nije bio za donošenje zakona o restituciji. Njihov stav je bio da naturalna restitucija ne dolazi u obzir, jer bi time bila ugrožena prava korisnika stanova. Po njima bi u obzir mogla doći samo finansijska restitucija iako bi i ona ugrozila finansijsku likvidnost Bosne i Hercegovine.

„Nažalost, današnjica i današnja bošnjačka politika obeshrabruje sve one koji se bore za vakufe i vakufske vrijednosti... Nažalost, od 1996. do 2004. godine mi u Islamskoj zajednici smo očekivali da će bošnjačka politika koja je imala glavnu riječ u Federaciji, kao što nam je i obećano, vratiti vakufsku imovinu. No, to se nije desilo. Šapatom su nam kazali da ne znamo upravljati tolikom imovinom“, rezignirano konstatira na jednom svom nastupu Husejin-ef. Smajić, zamjenik reisu-l-uleme.

Ne samo da ne vraćaju nego neke općine i danas vrše prodaju nacionalizirane vakufske imovine iako *Zakon o stvarnim pravima* u Federaciji, a i u RS-u, zabranjuje prometovanje imovinom koja je u državno vlasništvo došla na osnovu zakonskih propisa o nacionalizaciji. Zbog toga je Vakufska direkcija prinuđena pokretati sudske postupke kako bi obustavila i poništila tu prodaju. Riječ je o dugim, izuzetno teškim i mučnim postupcima. Također, vakufska imovina je ugrožena novim regulacionim planovima koji se u mnogim općinama donose na štetu vakufske imovine. Vakufska direkcija u saradnji s medžlisima neprekidno upozorava lokalne vlasti da odustanu od takvih namjera. Nije rijedak slučaj uzurpacije vakufske imovine od strane pojedinih fizičkih i pravnih lica. I u tim slučajevima se moraju pokretati sudski i upravni postupci kako bi se zaštitila vakufska imovina. Ne samo da se ne vraća oteto nego se ruke pružaju i prema preostaloj vakufskoj imovini.

Ponekad se stječe dojam da je pitanje restitucije političko, a ne pravno pitanje. Ima političara koji govore da *Zakon o restituciji* nikada neće biti ni usvojen, jer bi njegovim usvajanjem država ostala bez imovine. U pravednim društvima i uređenim pravnim sistemima to nije nikakav argument. Oduzeta se imovina naprosto vraća ili se daje pravedna otkupnina tamo gdje povratak nije moguć.

- U javnosti je prisutno pogrješno mišljenje za koje je kriva vladajuća struktura. U javnosti se od početka želi formirati predodžba da ukoliko dođe do restitucije država neće biti likvidna, odnosno da će bankrotirati. Mi nikad nismo tražili da se povrat ili obeštećenje za nacionalizirane vakufe izvrši odmah, mi smo spremni da se utvrdi period u kojem će se obeštećenje realizirati. Smatramo da je bitno da proces restitucije počne i da se ima vizija kad bi mogla biti završena. Spremni smo maksimalno olakšati državi, – izjavio je nedavno dr. Zajimović.

Nedonošenje *Zakona o restituciji* Islamskoj zajednici stvara ozbiljan problem, jer se, ako ovo potraje, više neće imati šta vratiti, a to opet znači da će se oko 95% nekadašnjih vakufa trajno ugasiti. Uvjeti Vakufske direkcije su poznati javnosti: naturalni povrat imovine ili kompenzacija, u krajnjoj nuždi pravična nadoknada iz koje bi se obnovili i revitalizirali oduzeti vakufi. Nakon brojnih rasprava vjerske zajednice su se kompromisno usaglasile da se 1945. godina uzme za početak primjene *Zakona o restituciji*.

Prijedlog *Zakona* je spreman i nalazi se u sekretarijatu Ministarstva pravosuđa. Stalni pritisci i lobiranja da se započne s procedurom usvajanja ovog *Zakona* još nisu urodili plodom. U tom smislu u više navrata upućena su pisma svima onima za koje se misli da u bilo kom obliku mogu pomoći. Učinjene su brojne posjete organima vlasti, pa i onim najvišim, da se već jednom uđe u ozbiljan proces restitucije nacionalizirane i oduzete imovine. Direktor Vakufske direkcije nedavno je posjetio i predsjedavajućeg Vijeća ministara Denisa Zvizdića i tražio da se krene sa mrtve tačke kad je u pitanju proces restitucije.

Kada bi se Islamskoj zajednici, odnosno Vakufskoj drekciji vratila oduzeta imovina, ona bi mnogo više mogla pomagati široj društvenoj zajednici kako je, u ostalom, bilo i u prošlosti. Zar se od izdavanja ogromne Vakufske palače kod Katedrale u Sarajevu ne bi moglo izdržavati neko buduće vakufsko sirotište, vakufska obdaništa, vakufski studentski domovi, narodne kuhinje...? Da ne spominjemo desetak ostalih vakufskih zgrada u samom središtu grada. Od oduzete vakufske imovine korist uglavnom ima administracija, a šira društvena zajednica skoro ništa.

U iščekivanju *Zakona o restituciji* aktivnosti treba usmjeriti prema organima uprave lokalne zajednice. U njihovim rukama je „prijelazno rješenje“ do okončanja procesa, jer oni imaju instrument vraćanja oduzete imovine na privremenu upravu Vakufskoj direkciji i drugim zainteresiranim institucijama. Vakufska direkcija u saradnji sa medžlisima kontinuirano djeluje u tom pravcu. Organiziraju se sastanci sa predstavnicima lokalne vlasti u cilju povrata vakufske imovine na privremenu upravu do donošenja predmetnog *Zakona*. Istina, lokalne zajednice nerado ulaze u taj proces zbog egzistencijalnih problema samih općina. Znatan dio budžeta općina puni se upravo od izdavanja oduzete vakufske imovine. Ipak, neke su lokalne zajednice pokazale više suptilnosti i osjećaja pa su određena vakufska dobra vraćena Vakufskoj direkciji na privremenu upravu. Mostar je pozitivan primjer, ali i neki drugi gradovi. Veliki gradovi s najviše oduzete vakufske imovine ne žele surađivati na tom planu, ili barem ne u onoj mjeri u kojoj se to od njih očekuje. Većina općina imovinu vraća tek kad na to bude primorana putem sudskih odluka.

Zakon o stvarnim pravima Federacije BiH zabranjuje prometovanje nacionalizirane imovine, kao i njeno izdavanje u dugoročni zakup. Vakufska direkcija je u stalnoj komunikaciji s medžlisima po tom pitanju, pruža im instrukcije i savjete kako zaštititi imovinu u smislu zabrane njenog prometovanja i dugoročnog izdavanja u zakup.

Vakufska direkcija će i dalje sarađivati sa Međureligijskim vijećem kako bi se pred predstavnike vlasti izašlo s jedinstvenim i usaglašenim prijedlogom *Zakona o restituciji*.

Do 2014. godine Vakufska direkcija je provela mnoge aktivnosti po pitanju restitucije. U sklopu manifestacije *Dani vakufa* svake godine je osmišljen barem po jedan sadržaj posvećen ovom problemu kroz okrugle stolove, tribine i naučne skupove. U 2013. godini u okviru te manifestacije održan je okrugli sto na kojem su doneseni *zaključci*, između ostalog, vezani i za restituciju. U saradnji sa *Međureligijskim vijećem Bosne i Hercegovine* zahtijevano je od predstavnika vlasti da iniciraju donošenje *Zakona o restituciji*. Vakufska direkcija je učestvovala i u radu ekspertnog tima *Međureligijskog vijeća* čiji zadatak je priprema prijedloga *Zakona o restituciji*.

Vakufska direkcija je do 2014. godine uputila veliki broj dopisa, inicijativa, pisama predstavnicima vlasti, međunarodne zajednice, predstavnicima Europske unije, istaknutim

europskim političarima, a sve u cilju pritiska na vlast da donese *Zakon o restituciji*.

Vakufska direkcija je svakodnevno u pregovorima i razgovorima s predstavnicima vlasti u BiH da se donese *Zakon o restituciji*. Putem međunarodnih institucija, međunarodnih predstavnika i prijateljskih zemalja pokušava se izvršiti pritisak na vladajuće strukture da *Zakon o restituciji* bude donesen.

Djeluje se na javno mnijenje i cjelokupno stanovništvo kako bi se narodu objasnio ovaj problem i kako bi se stvorio povoljan ambijent za donošenje *Zakona.* Sve strukture Islamske zajednice trebaju se uključiti u ovu kampanju.

I dalje se planira kontinuirano organiziranje javnih tribina na temu restitucije, bespravno oduzete imovine, stalno prozivanje u javnosti onih koji su odgovorni za nedonošenje *Zakona*, neprekidno vezivanje medija za ovo pitanje, iniciranje javnih rasprava u medijima u kojima bi učestvovalesve zainteresirane strane, kompetentni stručnjaci koji poznaju materiju i odgovorni za nedonošenje *Zakona*. U printanim i elektronskim medijima o ovoj temi govori se kao o dugu i obavezi države prema vjerskim zajednicama.

Uporedo s tim aktivnostima Vakufska direkcija priprema kompletnu dokumentaciju nacionalizirane vakufske imovine kako bi se bilo potpuno spremno kada dođe vakat za podnošenje zahtjeva za restitucijom. Dokumentacija obuhvata identifikaciju nacionaliziranih nekretnina, posjedovne listove, ZK izvatke, rješenja na osnovu kojih je nacionalizacija izvršena i druge dokumente koji mogu biti važni za pravičnu restituciju. Blagovremeno prikupljanje dokumentacije iznimno je važno, jer će biti potrebno mnogo vremena za njihovo kompletiranje, a i stoga što se mora paziti da neke nekretnine ne izostanu iz procesa restitucije.

Vakufska direkcija je pripremila plan aktivnosti na zakonskim propisima koji uključuje sve subjekte unutar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Taj plan aktivnosti obrazlaže sve korake koji će se preduzeti kako bi *Zakon o restituciji* bio donesen.

Na *Okruglom stolu* posvećenom ostvarivanju i zaštiti prava na imovinu u kontekstu primjene *Zakona o katastru RS* i *Zakona o porezu na nepokretnosti*, održanom u Banjoj Luci krajem januara 2015. godine, reis Kavazović je kazao: „Vjerske zajednice nisu megalomani po tom pitanju, treba vratiti ono što je moguće vratiti, a ono što nije moguće, nadoknaditi na neki drugi način ili da vjerske zajednice odustanu od zahtjeva koji nisu realni. Najgore je ovo sadašnje stanje, jer jedan dio imovine vjerskih zajednica, uključujući i vakufsku imovinu, propada. Država nije dobar vlasnik...“ On je dodao da je „Država preuzela obavezu da izvrši restituciju oduzete imovine Islamske i drugih vjerskih zajednica. To je iznimno bitno imajući u vidu evropski put BiH koji je pred nama, a mi u Islamskoj zajednici želimo potaknuti ljude da to pitanje ne guraju na marginu, već da ga zajedno pokušamo riješiti“.

„Svi dobro znamo da se ovaj zakon donosi više od dvije decenije i niko ne zna na šta će ličiti ako ga ikada bude“, naglašava dr. Zajimović.

Skoro identične stavove o restituciji imaju i druge vjerske zajednice i pojedinci zainteresirani za ovaj proces. Izdvajamo mišljenje prof. Tomislava Batinića: „Dakle, 23 godine traje isti scenarij od aktuelnih vlasti na razini države, a da se ni za pedalj nije promijenilo stanje i otklonila agonija izvornih vlasnika imovine. Za ovo stanje isključivi i jedini krivac je zakonodavna vlast – Vijeće ministara, odnosno Parlamentarna skupština BiH. Nameće se pitanje da li će netko odgovarati? Svih ovih posljednjih godina izvorni vlasnici imovine putem svojih udruženja, osobno i na druge načine, pokušavali su da utječu na mjerodavne činioce da se zakon donese. Obilje dopisa, apela, razgovora, sastanaka je izvedeno u cilju promjene stanja – ali bez uspjeha? Vlast je bila gluha, nezainteresirana, neučinkovita. Takvim ponašanjem prema izvornim vlasnicima vlast ih je stavila u status građana drugog reda. Ogromne su štete pričinjene zbog nedonošenja *Zakona*: imovina se harči, preprodaje, vrši se gruntovna nezakonita promjena vlasnika, nezakonita prodaja od institucija kojima je imovina data na upravljanje (ne u vlasništvo), u primjeni je nemoralan *Zakon o prodaji stanova na kojima*

Brčko – u iščekivanju restitucije Islamskoj zajednici je vraćeno nekoliko vrijednih nekretnina u gradu, među ostalima i lijepa zgrada „Islahijeta“

postoji stanarsko pravo, vrijeme devastira objekte, ilegalno i nelegitimno se imovina koristi od pojedinaca i institucija, itd, itd.“

Sveštenik Srpska pravoslavne crkve u Sarajevu Vanja Jovanović priznaje da je ta crkva vratila u posjed imovinu u RS-e, ali u Fedreciji nije. „To vam je pitanje gdje je ko većina, a gdje manjina. Isto je i sa Islamskom zajednicom u FBiH ili sa Rimokatoličkom crkvom u određenim dijelovima BiH, gdje su većinom rimokatolici. Međutim, do konačnog vraćanja u vlasništvo ne može biti govora do donošenja *Zakona o restituciji*, jer vratiti u posjed nije isto što i izvršiti povrat imovine. SPC kao ni druge vjerske zajednice, niti bilo koje fizičko ni pravno lice nisu mogli izvršiti povrat imovine, upravo zbog nepostojanja zakona. Mi se nadamo da će *Zakon o restituciji* biti pravedan i da će se slijediti oblik naturalne restitucije koji je u principu najjeftiniji za BiH“, kaže Jovanović.

Jakov Finci, predstavnik Jevrejske zajednice, o restituciji je izjavio: „Čekamo donošenje *Zakona o restituciji* po kome će, nadamo se, barem dio imovine koja je pripadala Jevrejskoj opštini u Sarajevu i jevrejskim organizacijama i udrugama koje su postojale prije Drugog svjetskog rata, biti vraćen. Za donošenje ovog zakona mi smo se pripremili. Imamo čiste papire za sve što je nacionalizovano i to smo prijavili Komisiji za restituciju. Nadamo se da će zgrade koje su pripadale Jevrejskoj opštini i jevrejskim organizacijama biti vraćene“, kaže Finci.

Stav o restituciji iznio je i fra Mijo Džolan, provincijal Franjevačke provincije Bosne Srebrene: „Pojedine općine u BiH su do sada imale razumijevanje za potrebe vjerskih zajednica kada je u pitanju oduzeta imovina, tako da je nešto od tih zgrada vraćeno na korištenje onako kako se danas uopće i može to dogoditi prije *Zakona o restituciji*. No, za takvu vrstu povrata ima još prostora, ali smatram da tu mora postojati ozbiljna suradnja između vjerskih i lokalnih zajednica, pa onda i na razini države. Po mom mišljenju, ako vjerska zajednica ponudi jedan opće vrijedan projekat na planu rada sa ranjivim dijelom pučanstva BiH, mislim da se može i treba naći razumijevanja. A što se tiče onih kompliciranih pitanja, gdje su ljudi već desetljećima u posjedu imovine i gdje su nešto gradili, tu treba ozbiljno promišljanje i treba pronaći rješenje koje će zadovoljiti obje strane“, kaže Džolan.

Potrebno je osigurati kvalitetniju javnu raspravu o predloženim rješenjima zakona o denacionalizaciji (restituciji) u koju treba uključiti sve zainteresirane subjekte, relevantne organizacije i institucije koje se bave ovim pitanjem i zaštitom ljudskih prava, kako iz dijela vladinog, tako i nevladinog sektora, a posebno Međureligijsko vijeće u BiH.

Zakon o prodaji nacionaliziranih stanova na kojima postoji stanarsko pravo

Međureligijsko vijeće BiH živo je zainteresirano za donošenje Zakona o restituciji

Tek 2006. godine u Vladi Federacije BiH počinje se razmatrati *Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo.* Taj prijedlog predviđa mogućnost otkupa svih nacionaliziranih stanova uključujući i vakufske stanove. Pokrenuta je kampanja da se vakufski stanovi izuzmu, da se onemogući otkup vakufskih stanova. Upućeno je niz pisama Ministarstvu prostornog uređenja i Vladi Federacije BiH, ali i svim zastupnicima Federalnog parlamenta. Konačno, 10. jula 2006. godine taj zakon se usvaja, s tim da se napravi iznimka kad su u pitanju vakufski stanovi, odnosno stanovi legata i zadužbina. Zakon predviđa da se u vezi s otkupom nacionaliziranih stanova mora dobiti saglasnost Vakufske direkcije, u suprotnom stanovi se ili vraćaju ili se osiguravaju zamjenski stanovi.

Nosiocima stanarskih prava, naročito udruženju „Dom“, ovo nije odgovaralo, pa kod Ustavnog suda BiH pokreću apelaciju koji je usvaja i donosi presudu kojom se sporne odredbe proglašavaju neustavnim. Nakon toga vode se rasprave i polemike oko donošenja nove verzije zakona, te se u novembru 2008. godine donosi novi *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo* kojim je omogućen otkup nacionaliziranih vakufskih stanova.

Time je legalizirana i okončana otimačina vakufske imovine započete u prethodnim društveno-političkim sistemima. Ovim zakonom je nosiocima stanarskih prava dozvoljen otkup nacionaliziranih stanova čime je vakufska imovina prešla u privatno vlasništvo. Svi oni koji su imali stanarsko pravo, koji su se zatekli u tim stanovima, dobili su pravo da ih otkupe za simbolične iznose u novcu ili certifikatima. Time je direktno ugrožen opstanak jednog od najvažnijih pravnih instituta na temelju kojeg počivaju mnogi gradovi u Bosni i Hercegovini. Dvije trećine Sarajeva izgrađeno je na vakufima! Zbog enormno velike štete koju izvornim vlasnicima donosi ovaj zakon, Federacija se istim zakonom obavezala na dodjelu zamjenskih stanova izvornim vlasnicima (čl. 3, 5 i 6), fizičkim, ali ne i pravnim licima. Stoga je Vakufska direk-

cija inicirala donošenje *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo* na način da i pravna lica imaju pravo na dodjelu zamjenskih stanova ili odgovarajuću novčanu nadoknadu. Vakufska direkcija se već nekoliko godina nastoji izboriti da dođe do izmjena i dopuna predmetnog *Zakona*, te da se u izmjenama ugradi odredba da i pravna lica, kao izvorni vlasnici nacionaliziranih i otkupljenih stanova, imaju pravo podnijeti zahtjev za dodjelu odgovarajućih zamjenskih stanova ili pravično novčano obeštećenje.

Nakon niza inicijativa i lobiranja od strane Vakufske direkcije, 17. decembra 2013. godine Predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH usvaja predložene *izmjene*. Te *izmjene* trebao je usvojiti i Dom naroda, međutim nakon formiranja parlamentarne većine Vlada je donijela *odluku* da se svi zakoni koji nisu prošli kompletnu proceduru ponovo vrate u postupak. Nakon toga su predstavnici Vakufske direkcije održali sastanak sa predstavnicima *Federalnog ministarstva prostornog uređenja* i dogovorili da to ministarstvo ponovo iste *izmjene Zakona* uputi u proceduru. Vakufska direkcija kontinuirano prati aktivnosti Ministarstva *prostornog uređenja* Vlade Federacije BiH o statusu ovog *Zakona* i poduzima određne radnje u cilju povoljnog rješenja. U 2016. godini održan je sastanak sa ministrom i premijerom Federacije Bosne i Hercegovine. *Izmjene i dopune zakona* su urađene, te će spomenuto *Ministarstvo* nakon što dobije mišljenje od *Ministarstva pravde i finansija* uputiti *Zakon* prema Vladi da se već jednom provede predviđena zakonska procedura, da se, konačno, nađe na dnevnom redu Doma naroda i da se usvoji.

Spomenutim zakonom iz 2008. godine legalizirano je otuđenje 446 vakufskih stanova. Svi se oni nalaze na atraktivnim lokacijama u samom centru grada i višestruko su vrjedniji od stanova po periferijama.

Zakon je implementiran samo u dijelu otkupa nacionaliziranih stanova, a ne i u vezi s dodjelom zamjenskih stanova. Od usvajanja *Zakona* do danas prošlo je osam godina, a Vlada Federacije BiH u svom budžetu nije planirala ni jednu KM za njegovu implementaciju. Po procjenama *Ministarstva*, za izgradnju svih zamjenskih stanova potrebno je u federalnom budžetu predvidjeti oko 30 miliona KM. Za 446 otuđenih vakufskih stanova do danas nije namiren ni jedan jedini zamjenski stan!

Odnos vlasti prema vakufskim dobrima iz prethodnih režima, s obzirom na historijske okolnosti, donekle se može i shvatiti, ali odnos aktuelnih vlasti, od nas samih izabranih, nikako! Propustiše historijsku priliku da isprave golemu nepravdu nanesenu Bošnjacima i njihovoj (vakufskoj) imovini. Indolentni i uskogrudi, radeći u korist vlastite štete, omogućili su da se sve prethodne otimačine legaliziraju. Neka ostane zapisano! *Ono što je zapisano, pamti se, ono što se usmeno prenosi, iščezne*. Među parlamentarcima ima i onih koji su završili medrese, pa opet ništa ne čine na povratu vakufske imovine. Kao da ne znaju za notu proklinjanja u svakoj vakufnami koja se odnosi i na one koji otuđuju vakufsku imovinu i one koji im to omogućavaju. Ko bi se usudio, ***da uništi i pokvari ili obustavi ovaj vakuf*** - stoji u Gazi Husrev-begovoj vakufnani - ***neka je proklet on i njegova porodica...!*** Sva je sarajevska čaršija bila vakufska, sada je sva u rukama uzurpatora! Kletva vakifa ne proteže se samo na njih nego i na njihove porodice i potomke. Zar je moguće da se toga ne boje i da potomke svjesno ostavljaju pod sjenom vakifove kletve?

Privatno vlasništvo je u svim državama i svim zakonodavstvima sveto i nepovrjedivo. Vakufska imovina bi trebala biti još *svetija i nepovrjedivija*, jer je ona i ustanovljena da služi u opću korist. To naše vlasti ne vide ili ne žele vidjeti. Na svečanom otvaranju obnovljene Šamića džamije u Jajcu dr. Zajimović je rekao: „Cilj nam je, između ostalog, da podsjetimo naše vlasti koje su nekad u prošlosti oduzimale vakufe da su svi sistemi koji su to prije radili propali i uništeni, a da su vakufi i džamije preživjeli."

Vakufska direkcija intenzivno sarađuje sa drugim organima ili ustanovama koje imaju interes za donošenje *Zakona o restituciji* i *Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*. Na prvom mjestu je Međureligi-

jsko vijeće, a potom i sve vjerske zajednice i crkve. U tom kontekstu organiziraju se susreti i okrugli stolovi. Druge organizacije, naročito nevladine, ne bave se ovim pitanjem što samo za sebe dovoljno govori.

Na Okruglom stolu *Prodaja nacionaliziranih stanova – problemi i rješenja*, održanom u Sarajevu 2013. godine, doneseni su slijedeći zaključci:

- Predstavnici Međureligijskog vijeća, vjerskih zajednica, crkava i nacionalnih društava traže od Parlamenta Federacije BiH da u što kraćem roku stavi na dnevni red *Zakon o izmjenama i dopunama zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*, te da predloženim izmjenama dopusti i pravnim licima da podnesu zahtjev za dodjelu zamjenskih stanova ili adekvatne naknade za nacionalizirane stanove.
- Vjerske zajednice, crkve i nacionalna društva ne traže povlašten položaj u odnosu na druga fizička i pravna lica po pitanju ovog *Zakona* i nacionaliziranih stanova, već traže jednak tretman.
- Traži se da rok za dodjelu zamjenskih stanova, odnosno adekvatne naknade ne bude duži od 10 godina, s tim da se izvornim vlasnicima srazmjerno njihovim zahtjevima svake godine izdvaja jednak iznos za naknadu za nacionalizirane stanove.
- Traži se od Vlade Federacije BiH i resornog ministarstva da svake godine u budžet ugradi stavku za implementaciju ovog *Zakona*.
- Prilikom ostvarivanja prava na zamjenske stanove ili adekvatne naknade mora se uzeti u obzir stvarna vrijednost nacionaliziranih stanova vodeći računa o mjestu, položaju, vrijednosti, kvadraturi nacionaliziranog stana.
- Traži se od vladajućih struktura BiH da u što kraćem roku pokrenu pitanje donošenja *Zakona o restituciji* i da se prilikom izrade zakona uključe sve zainteresirane strane.

Edukativni programi i seminari

U saradnji s muftijstvima, Vakufska direkcija je u proteklom periodu organizirala niz edukativnih seminara, okruglih stolova i tribina o vakufima i upravljanju s njima za predsjednike medžlisa, sekretare, glavne imame, imame, mutevellije. Cilj je da se ovim ljudima kao najdirektnijim saradnicima Vakufske direkcije pojasne zakoni koji tretiraju vakufsku imovinu, njihova implementacija, način zaštite i unaprjeđenja vakufske imovine.

Educiranje kadrova koji imaju dodira s vakufima danas je ne samo potreba već i nužda zbog pojave različitih vidova revitaliziranja vakufa, kao i zbog pojave različitih zakonskih rješenja kojima se pozicionira status vakufa.

Okrugli sto *Povijest, pravo i perspektiva vakufa* održan je 19. marta 2008. godine u Saborskoj Sali Rijaseta Islamske zajednice. O raznim aspektima vakufa govorili su: Mustafa Vatrenjak, mutevellija GHB vakufa, Nezim Halilović Muderris, dr. Enes Ljevaković, Esad Hrvačić, Mirza Muhasilović, Šukrija Ramić i mr. Senad Ćeman. Radovi sa ovog skupa objavljeni su u *Zborniku radova Vakufi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2013.

Jedan od edukativih seminara za glavne imame i predsjednike medžlisa priređen je početkom ljeta 2010. godine na području svih osam muftiluka, s temom *Afirmacija i značaj vakufa kao trajnog dobra*. Naredne godine realiziran je seminar za aktiviste u oblasti vakufa i humanitarnog prava. Godine 2012. priređen je seminar za predstavnike islamskih zajednica balkanskih zemalja, a tema je bila *Savremeno upravljanje i investiranje u vakufe*. Dvije godine kasnije isti seminar je održan i u Skoplju na kojem je dr. Zajimović govorio o

Prva zgrada Vakufske uprave izgrađena je na mjestu porušene džamije Mehmed-bega Minetovića blizu Latinske ćuprije

vakufima u BiH i našem iskustvu u tom segmentu djelovanja.

Vakufska direkcija je u saradnji sa *Generelnim sekretarijatom vakufa Kuvajta* i Islamskom bankom za razvoj iz Džidde, početkom aprila 2014. godine organizirala seminar u Sarajevu, za glavne imame, na temu *Marketing i upravljanje vakufima*. Predavači su bili: dr. Senaid Zajimović, dr. Mustafa Hasani, Abdulkader Chachi, mr. Salim Essamei i mr. Dženan Kulović.

U saradnji sa Muftijstvom banjalučkim, Vakufska direkcija je 28. januara 2015. godine organizirala *okrugli sto: „Ostvarivanje i zaštita prava na imovinu u kontekstu primjene Zakona o premjeru i katastru RS i Zakona o porezu na nepokretnosti RS".*

Od 27. do 29. maja 2015. godine održan je *Sedmi međunarodni forum o vakufskopravnim pitanjima*. Forum je održan pod pokroviteljstvom člana Predsjedništva BiH Bakira Izetbegovića, u organizaciji IZ u BiH (Vakufske direkcije), Generalnog sekretarijata za vakufe Kuvajta i Islamske banke za razvoj iz Džidde. Obrađene su slijedeće teme: *Pravni subjektivitet vakufa (zimma); Uvakufljenje proizvodnih sredstava; Pretvaranje prihoda vakufa u osnovna sredstva.*

Za predstavnike svih medžlisa IZ BiH, Vakufska direkcija je od 2. do 21. decembra 2015. godine priredila *Seminar* na temu: *„Pravila koja tretiraju pitanje upravljanja i raspolaganja vakufskom imovinom", „Vakufi u procesu ujednačavanja zemljišnih knjiga."*

Osim ovih, Vakufska direkcija je organizirala još i: *Tromjesečni seminar za studente iz Kuvajta; Seminar o hadžu i umri; Seminar Vakuf i humanitarno-volonterski rad*, u Sarajevu; *Seminar o Wesatijji* – Centar za promovisanje srednjeg puta, u Kuvajtu; Regionalni seminar *Upravljanje i investiranje u vakufe*, u Sarajevu; Seminar *Privođenje kulturi i proizvodnji vakufskih zemljišnih parcela*, u BiH.

U Bihaću je 5. maja 2016. godine upriličen okrugli sto *Vakufi u Krajini* na kojem je izloženo 14 referata.

U Tešnju je 13. decembra 2016. godine, u organizaciji Medžlisa IZ-e Tešanj, održan okrugli sto na temu: *Uloga vakufa i privatnog sektora u razvoju lokalne zajednice*. Ostali seminari spomenuti su u poglavlju o *Danima vakufa*.

U periodu od 30. novembra do 22. decembra 2016. godine održana su savjetovanja na temu *Informacioni sistem vakufske imovine,*

status projekta, kontrola sa osvrtom na način korištenja istog od strane medžlisa i *Vakuf u tranzicijskom periodu, promjene, usaglašavanja i formiranja zemljišne dokumentacije,* za predstavnike svih medžlisa IZ-e u BiH, odnosno za glavne imame, predsjednike i sekretare medžlisa na području osam muftijstava. Predavači su bili direktor Vakufske direkcije dr. Senaid Zajimović i pravnik Huso Salihović.

Predstavnici Vakufske direkcije uzeli su učešća na sličnim seminarima i skupovima u drugim zemljama i našoj dijaspori.

Vakufska direkcija i medžlisi Islamske zajednice

Medžlisi Islamske zajednice su svojevrsne ekspoziture Vakufske direkcije, pa je saradnja s njima od velike važnosti. Ona se ogleda u slijedećim aktivnostima:

- zaštita, unaprjeđenje i revitalizacija vakufske imovine na području cijele Bosne i Hercegovine;
- pokretanje sudskih sporova i upravnih postupaka u pogledu zaštite vakufa pred nadležnim sudovima i upravnim organima;
- pružanje pravne pomoći medžlisima Islamske zajednice po pitanju vakufske imovine;
- provođenje postupaka uvakufljenja nekretnina, pokretne imovine i novčanih sredstava, izrada vakufnama vakifima;
- realizacija različitih vakufskih projekata;
- zajedničko nastupanje prema organima vlasti u zaštiti vakufske imovine;
- nadzor i provođenje postupaka transformacije vakufa (zamjena vakufskih nekretnina za druge nekretnine, prodaja vakufskih nekretnina radi kupovine drugih nekretnina u korist vakufa i slično);
- praćenje postupaka izdavanja vakufske imovine u zakup;

Sjedište Vakufske direkcije od 1996. do 2016. godine u zgradi bivšeg VIS-a kod Skenderije

- imenovanje mutevellija;
- provođenje aktivnosti na popisu vakufske imovine u Bosni i Hercegovini;
- obavljanje drugih poslova i radnji koje se odnose na vakufsku imovinu.

Nakon donošenja i usvajanja *Statuta* Vakufske direkcije i kasnije usvojenih podstatutarnih pravila i akata, započeta je intenzivna saradnja s medžlisima kao ustanovama kojima je povjereno direktno upravljanje vakufskom imovinom na njihovim područjima. U tom kontekstu pristupa se implementaciji pravila, posebno *Pravila o zamjeni vakufske imovine*, tamo gdje ova oblast nije bila regulirana.

Naredni korak bio je da se medžlisi upoznaju s tim pravilima, da se osoblje obuči i da se otpočne s provedbom. Postupak zamjene vakufske imovine sada se odvija bez zastoja i bez negativnih posljedica po imovinu pojedinih vakufa. U prošlosti su mnogi vakufi izgubljeni zbog neodgovarajućih zamjena.

Što se tiče *Pravilnika o načinu izdavanja vakufske imovine*, Vakufska direkcija je morala provjeriti sve do tada zaključene ugovore, ocijeniti validnost tih ugovora, i retroaktivno izdati saglasnost na svaki pojedinačni ugovor o zakupu. Na tom planu treba još poraditi jer provedba ovih pravila traži redovan i kontinuiran kontakt s medžlisima što zahtijeva mnogo truda i umješnosti.

Vakufska direkcija je ostvarila vidne rezultate kada je u pitanju implementacija dijela pravila koja se odnose na investiranje u postojeće vakufe. I dalje se vrijedno radi na tome da se svi vakufi s nesumnjivim potencijalom revitaliziraju, obnove i unaprijede, stave u funkciju, u skladu s ovim pravilima i propisanim normama.

Na planu zaštite vakufske imovine i pokretanju postupaka s ciljem povrata vakufske imovine, Vakufska direkcija je, u skladu sa *Zakonom o stvarnim pravima*, pružala instrukcije i savjete medžlisima za provođenje postupaka brisanja državne svojine nad vakufskim nekretninama, kao i postupcima povrata nacionaliziranog zemljišta koje nije privedeno krajnjoj namjeni.

Posebno su važna *Pravila o uvakufljenju* za čije je provođenje bio potreban dugogodišnji mukotrpan rad. Prije usvajanja *Statuta* ova oblast je bila neuređena i propisima Islamske zajednice i propisima pozitivnog pravnog sistema, jer pozitivno pravo ne poznaje vakuf kao pravni institut. Usvajanjem ovih pravila Vakufska direkcija je uspjela donijeti jasne norme o načinu uvakufljenja i pokretne i nepokretne imovine. Prije donošenja ovih pravila na terenu je vladalo nesređeno stanje, bez propisane norme i jasne vizije o uvakufljenju po strogo propisanoj šeriatskoj formi. Vakufska direkcija je uspjela iskoordinirati ove poslove u svim medžlisima, Islamsku zajednicu u BiH upoznati s pravilima i uvesti u proceduru, danas uobičajenu i prihvatljivu na svim nivoima Islamske zajednice.

Važno pitanje koje se tiče provedbe *Statuta* Vakufske direkcije jeste pitanje imenovanja mutevellija pojedinih vakufa. I na tom planu postignut je vidan napredak i uveden neophodan red s namjerom da se i dalje vrijedno radi u tom pravcu i ništa ne prepušta stihiji. Uz provedbu postojeće regulative ovu oblast i dalje treba razvijati, normativno jačati i unaprjeđivati.

Od medžlisa IZ-e se zahtijeva da razdvajaju prihode vakufa od prihoda koje ostvaruju po drugim osnovama. Insistira se da prihodi ostvareni putem vakufa budu utrošeni u skladu s vakufnamama.

Vakufska direkcija pruža instrukcije medžlisima o načinu brisanja državne svojine na nekretninama koje su nacionalizirane i vode se kao pravo korištenja u korist vakufa, kao i na nekretninama gdje su objekti u vlasništvu vakufa, a zemljište ispod objekta se vodi kao državna svojina. S obzirom da *Zakon o stvarnim pravima* pruža tu mogućnost, Vakufska direkcija je inicirala rješavanje ovog pitanja.

Saradnja sa medžlisima Islamske zajednice nije prestajala od samog početka djelovanja Vakufske direkcije. Valja se suočavati sa svakodnevnim problemima po pitanju upravljanja vakufskom imovinom i još uvijek nedefiniranim odnosom države prema vakufskim dobrima. Dugogodišnje iščekivanje pravedne

restitucije ne odlaže probleme s kojima se svaki medžlis na terenu suočava.

Ogroman je broj sporova, upravnih i sudskih postupaka koje su medžlisi uz pomoć Vakufske direkcije vodili, koje i danas vode i koje će voditi u budućnosti. Da nije bilo bezočne otimačine vakufske imovine ti se postupci nikada ne bi ni pokretali. Vakufska direkcija se aktivno i redovno uključuje u svaki značajniji spor na terenu, pružajući neophodnu pomoć u skladu sa svojim resursima, ovlastima i mogućnostima.

U cilju rješavanja imovinsko-pravnih odnosa, edukacije, održavanja seminara, savjetovanja Vakufska direkcija tokom godine realizira mnoge posjete medžlisima IZ-e na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Tokom tih posjeta razmatraju se slijedeća pitanja: sagledavanje trenutnog stanja i razmatranje mogućnosti unaprjeđenja vakufske imovine, prikupljanje raspoložive dokumentacije o vakufskoj imovini i evidentiranje u jedinstvenu bazu podataka, davanje stručnih mišljenja i savjeta u cilju što adekvatnije zaštite i raspolaganja s vakufskom imovinom, održavanje radnih sastanaka i radionica sa mutevellijama vakufa i imamima, realizacija vakufskih projekata i slično.

Vakufska direkcija pomaže medžlisima kod legalizacije bespravno izgrađenih objekata. S obzirom da je u Federaciji, ali i RS-u istekao zakonski rok podnošenja zahtjeva za legalizaciju objekata, potrebno je sačiniti elaborat kojim će se utvrditi broj bespravno izgrađenih objekata Islamske zajednice kako bi se preduzeli naredni koraci po tom pitanju.

Značajan segment djelovanja Vakufske direkcije na terenu je u pogledu zamjene i transformacije vakufskih nekretnina. Taj se posao obavlja po ustaljenoj praksi. U svakom predmetu, po dostavi zahtjeva za zamjenu ili transformaciju, formira se komisija koju čini predstavnik Vakufske direkcije, predstavnik dotičnog muftijstva i područni glavni imam. Komisija izlazi na teren i na licu mjesta sagledava činjenično stanje nakon čega zauzima svoj stav i upućuje ga Vakufskoj direkciji na dalje postupanje. Ukoliko je stav Komisije pozitivan, Vakufska direkcija predmet finalizira i dostavlja Vijeću muftija da da svoju saglasnost. Potom se ide u dalju proceduru. Od 2016. godine u ovaj proces je uključena i Uprava za ekonomske i finansijske poslove Rijaseta IZ-e. Ona, u najboljem interesu vakufa, daje stručna mišljenja za zamjene i transformacije vakufskih nekretnina.

O ostalim aktivnostima Vakufske direkcije prema medžlisima IZ-e govori se u narednom i drugim poglavljima.

Vakufska direkcija i dijaspora

Vakufska direkcija od samog početka svoga rada ima stalnu komunikaciju i sa medžlisima IZ-e u bošnjačkoj dijaspori diljem svijeta. Mnogobrojni džemati i medžlisi IZ-e u dijaspori dio su jedinstvene Islamske zajednice Bosne i Hercegovine i kao takvima obraća im se dužna pažnja, pa i kada je u pitanju vakuf i vakufska problematika. Od početka se nastoji animirati taj, sada već dobrostojeći dio našeg naroda da pomogne vakufske projekte u domovini i sredinama u kojima žive, naročito kad je u pitanju obnova u ratu porušenih džamija i drugih vakufskih objekata i gradnja novih, da učestvuju u revitalizaciji vakufa, da moralno i materijalno podupru svaku korisnu akciju, da i sami osnivaju vlastite vakufe i fondacije. U tom smislu organiziraju se brojne posjete dijaspori, priređuju seminari i susreti na kojima se naši ljudi upoznaju sa tematikom vakufa, velikim mogućnostima koje stoje pred vakufima i Vakufskom direkcijom. Bošnjaci iz dijaspore širom svijeta redovno se odazivaju na te akcije i daju značajan doprinos razvoju vakufa. Primjerice, Trebinjci iz nor-

dijskih zemalja Europe, Amerike, Kanade i Australije svojim su prilozima omogućili obnavljanje svih u ratu porušenih džamija i drugih vjerskih objekata u Trebinju i okolini. Na sličan način se ponašaju i drugi ljudi van matične domovine.

U više navrata predstavnici Vakufske direkcije su prisustvovali raznim skupovima i svečanostima organiziranim u dijaspori, svečanim otvaranjima novoizgrađenih džamija i islamskih centara, donatorskim susretima, dodjelama vakufnama i slično.

Krajem 2015. godine u saradnji sa Upravom za vanjske poslove i dijasporu RIZ-a, Vakufska direkcija je organizirala savjetovanje sa glavnim imamima iz dijaspore na kojem je tretirana evidencija i uvakufljenje imovine u bošnjačkoj dijaspori. U 2016. godin održani su sastanci sa pojedinim predstavnicima džemata iz dijaspore u vezi sa spomenutim projektom evidencije i uvakufljenja. Aktivnosti po tom pitanju bit će nastavljene i u narednim godinama.

Vakufska direkcija je inicirala izradu evidencije vakufske imovine u dijaspori sa procjenom vrijednosti. Na upućeni zahtjev i urgencije svim džematima IZ-e u bošnjačkoj dijaspori, koje se dostavljaju putem nadležne Uprave, samo nekoliko džemata je dostavilo tražene podatke.

Kao pozitivan primjer ističemo Islamsku zajednicu Bošnjaka Štokholm-Švedska, koja je na vrijeme provela proceduru, zatim džemat Kevser u gradu Tulln u Austriji koji je pripremio prijedlog za uvakufljenje. U saradnji sa nadležnom Upravom, Vakufska direkcija će nastaviti ove aktivnosti i od džemata zahtijevati ozbiljniji i odgovorniji pristup ovom zadatku.

Vakufska direkcija i implementacija zakona u RS-u

Vakufska direkcija je direktno uključena u implementaciju *Zakona o premjeru i katastru u RS* kao i *Zakona o porezu na pokretnosti*.

Vlasti na području RS-a često su mijenjale katastarske i zemljišne knjige. Ovo su radili kroz regulacione planove, cijepanje parcela, promjenom brojeva parcela i slično. U nekim općinama RS-a od rata do danas četiri ili pet puta dolazilo je do promjene upisa brojeva parcela ili promjene površina i granica parcela. Sve ovo podsjeća na primarne i sekundarne grobnice naših ljudi diljem Bosne i Hercegovine, na mnogostruka premještanja kostiju pobijenih Bošnjaka. Uzrat su im mijenjali grobnice, poslije rata im mijenjaju zemljišne parcele! Imovina Bošnjaka je itekako ugrožena navedenim zakonskim propisima. Postavlja se pitanje šta će biti sa imovinom čiji su vlasnici pobijeni, a djeca im protjetana i raseljena diljem svijeta, ili su pobijeni svi članovi domaćinstva. Ko će od njih, i kako, učestvovati u javnim izlaganjima!? Oni koji su preživjeli, a ne mogu doći trebali bi dati punomoć nekom drugom da ih u tom procesu zastupa.

Pružanje neophodne pomoći medžlisima IZ i Bošnjacima općenito u implementaciji ova dva zakona nameće se kao moralna obaveza. U tom smislu Islamska zajednica je putem Vakufske direkcije preduzela neophodne aktivnosti: održani su edukativni seminari o ovim zakonima za predstavnike svih medžlisa u BiH, formiran tim za pripremne radnje i učešće u postupcima izlaganja nekretnina, pripremljena uputstva o primjeni zakona koja su distribuirana i postavljena na web stranice, organizirano nekoliko radio i TV emisija i nastupa s ciljem upoznavanja javnosti o zakonima, pripremljeni i objavljeni intervjui u Preporodu i drugim printanim medijima, pripremljena i u svim džamijama izložena hutba o predmetnim zakonima i eventualnim štetnim posljedicama, učinjene posjete nekim džematima u dijaspori kojom prilikom su održane hutbe o primjeni zakona, održani sastanci sa Upravom za geodetske i imovinsko-pravne poslove RS-a, održani sastanci sa bošnjačkim predstavnicima u Narodnoj skupštini i Vijeću naroda RS-a.

Čim se počelo sa implementacijom *Zakona o premjeru i Katastru RS*, Vakufska direkcija je uzela učešća na javnim izlaganjima u Prijedoru, Čelincu, Čajniču, Bosanskom Novom, Zvorniku i drugim mjestima.

Ukoliko se Bošnjaci ne budu odazivali na izlaganja, ukoliko ne budu redovno plaćali poreske račune, ukoliko ne budu prijavljivali promjenu mjesta prebivališta, rizikuju da ostanu bez imovine i da na taj način potpuno izmijene teritorijalnu sliku vlasništva zemljišta na teritoriji RS-a, odnosno blizu polovine teritorije Bosne i Hercegovine.

Uz sve negativne odlike, ovi zakoni za Bošnjake i vakufe mogu imati i pozitivne efekte. Prije svega, on će nas natjerati da konačno riješimo pitanje neuredne vlasničke dokumentacije. Bez uredne i potpune dokumentacije ne može se kretati ni u kakve aranžmane bilo s kim. To je polje na kojem se, u iščekivanju pozitivnih zakonskih rješenja, još dosta može poraditi.

Kad je u pitanju *Zakon o porezu na nepokretnosti* Vakufska dirakcija je odmah održala sastanke sa Ministastvom finasija i Poreskom upravom RS-a. Već na tim prvim sastancima inicirano je rješavanje spornih pitanja koja se mogu pojaviti prilikom implementacije *Zakona* nad vakufskom imovinom. Važno je Bošnjacima objasniti da plaćaju porez na svoje nekretnine jer i tim potvrdama dokazuju svoje vlasništvo. Predmetni *Zakon* je poreskom računu dao snagu izvršne isprave i odmah nakon isteka roka žalbe na poreski račun, taj račun ima snagu izvršne isprave i on može biti predmet prisilne naplate. Osim toga, na poreski račun se obračunava dnevna kamatna stopa tako da dug iz dana u dan postaje veći.

Vakufska direkcija prati stanje medžlisa po pitanju oslobađanja plaćanja poreza na nepokretnosti, te sa medžlisima ulaže prigovore i žalbe na poreska rješenja kako bi medžlisi bili oslobođeni od tih poreza.

Što se tiče *Zakona o grobljima i pogrebnoj djelatnosti RS,* Vakufska direkcija prati implementaciju ovog *Zakona* putem općina i u saradnji sa područnim medžlisima nastoji realizirati svoje primjedbe. Nastoji da upravljanje grobljima ostane u nadležnosti Islamske zajednice u BiH, a da se nadležnost

komunalnih preduzeća protegnu samo na groblja u državnom vlasništvu ili gradska groblja. Vakufska direkcija u postupku izlaganja čestica na kojima se nalaze groblja uspijeva ih zadržati tako da ostanu u vlasništvu Islamske zajednice (Bosanski Novi, Han-Pijesak i dr.). Vakufska direkcija učestvuje u izradi odluka o grobljima na lokalnom nivou što je obaveza svake lokalne zajednice u skladu sa *Zakonom*. Putem javnih rasprava ističu se prigovori i primjedbe, a sve u cilju da mezarja ostanu u nadležnosti medžlisa u smislu upravljanja i korištenja. Muslimanska mezarja su, vidjeli smo ranije, i u prošlosti bila predmetom potkusurivanja.Otimana su i skrnavljena, raskopavana i zaoravana, pretvarana u javne površine i parkove, pijace i cirkusplaceve, željezničke i autobuske stanice.

Permanentan je rad Vakufske direkcije po pitanju implementacije zakonskih propisa u RS-u koji tretiraju vakufsku imovinu, a naročito kad su u pitanju spomeniti zakoni.

U međuvremenu je u RS-u došlo do izmjene i dopune *Zakona o premjeru i katastru*, pa je Vakufska direkcija i u ovom slučaju blagovremeno djelovala. U postupku javne rasprave, preko izabranih i kompetentnih predstavnika, inicirala je određene korekcije.

S obzirom na to da su Bošnjaci slabo upućeni u ove zakone i posljedice koje oni mogu proizvesti na njihovu imovinu, Vakufska direkcija je, u saradnji sa Banjalučkim muftijstvom, u Banjoj Luci 28. januara 2015. godine organizirala seminar *„Ostvarivanje i zaštita prava na imovinu u kontekstu primjene Zakona o premjeru i katastru RS i Zakona o porezu na nepokretnosti u RS“*. Seminar je priređen u cilju jačanja svijesti Bošnjaka o nužnosti učestvovanja u svim postupcima koji se odnose na njihovu imovinu, te uključivanje svih relevantnih faktora u ovaj proces, da bi se izbjegle eventualne negativne posljedice primjene *Zakona*.

Vakufska direkcija je pripremila uputstva o primjeni Zakona, distibuirala ih i postavila na zvanične *web stranice* Vakufske direkcije i Rijaseta IZ u BiH.

Sudski postupci Vakufske direkcije

Cijela historija vakufa od 1878. godine do danas mogla bi se, simbolično i doslovno, nazvati historijom sudskih postupaka. Ako vam se imovina otme ili uzurpira šta vam drugo ostaje nego da zaštitu potražite na sudu. Tako su pokrenuti, i najčešće pozitivno riješavani, bezbrojni sudski postupci u cilju zaštite vakufske imovine. Uzurpirala je vlast, uzurpirala je vojska, uzurpirali su pojedinci, uzurpirali su i oni koji bi se o vakufskoj imovini trebali brinuti kao o svojoj vlastitoj, pa i više od toga. O otimanju i prisvajanju vakufske imovine u prošlosti bilo je riječi u prethodnim poglavljima, ovdje ćemo iznijeti nekoliko primjera iz našeg vremena.

Od 1998. do 1999. godine Vakufska direkcija pokreće više sudskih postupaka kako bi spriječila uzurpaciju vakufske imovine. Sudski procesi su pokretani pred redovnim sudskim ustanovama, ali i kod ombdusmena za ljudska prava i kod Doma za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Najviše tih postupaka vođeno je zbog uzurpacije vakufske imovine na području manjeg entiteta, kao što je bio slučaj u Banjoj Luci, Bijeljini, Zvorniku, Prnjavoru, Čajniču i drugim gradovima. Najviše energije je trošeno i najviše sudskih i upravnih postupaka vođeno po pitanju uknjižbe vakufa, postojećih i novoformiranih. Vakufska direkcija je učestvovala u mnogim upravnim postupcima prilikom donošenja regulacionih planova, eksproprijacije vakufske imovine, izdavanja građevinskih dozvola. Postupci su redovno pokretani zbog bespravne uzurpacije, te povratka vakufskih nekretnina u skladu s postojećim zakonskim propisima. Vakufska direkcija je aktivno učestvovala u više od

2.000 postupaka ove vrste. Tako su vraćene određene vakufske nekretnine u Bosanskom Novom, Bijeljini, Banjoj Luci, Stocu i drugdje. U Bosanskom Novom su preuzete nekretnine koje je Islamska zajednica posjedovala prije rata, te lokacija gradske džamije. Na istom mjestu ponovo je izgrađena džamija i više poslovnih objekata od čijih prihoda se izdržava. Još kompliciraniji postupak se vodio u Bijeljini za vraćanje lokacije Atik-džamije i popratnih objekata, jer su opstrukcije bile veće i sofisticiranije. Vlasti su činile sve da se taj postupak vodi što dulje i da se Islamska zajednica obeshrabri. Čak su na lokalitetu Atik-džamije navrat-nanos vršena arheološka iskopavanja s namjerom da se pronađu „spektakularna“ otkrića kako bi se gradnja džamije trajno spriječila. Kao da je bitno šta se ispod tih temelja nalazi, ona tu postoji nekoliko stoljeća. Zar tolike crkve nisu građene na temeljima ranijih hramova, rimskih i vizantijskih bogomolja, na bogumilskim nekropolama, pa se ne vrše nikakva arheološka iskopavanja! Čemu onda dvostruki standardi? Prvo porušiš stotine džamija, pa onda na hiljade načina izvrdavaš njihovu obnovu! Lokalna zajednica je u Bijeljini bila čak isplanila bijeljinske džamije! Zbog toga su naoko jednostavni sudski procesi vođeni toliko dugo i tako mučno! Od svojih se prava ne smije odustati, pa makar se sudski procesi otezali do beskonačnosti!

Na sličan način se postupalo i na drugoj strani, u Stocu naprimjer. Hrvati su porušili glavnu stolačku džamiju, Carevu, pa kad je došlo vrijeme da se ona obnovi onda su sve učinili da do toga ne dođe. Sjetili su se spasonosnog „argumenta“ da je Careva džamija podignuta na temeljima neke ranije crkve. Prvo, ta stvar nikada nije dokazana, a drugo zar je to uopće važno? Eno im crkve u Drnišu koja je prepravljena od džamije, eno im crkve u Klisu koja ima stopostotnu formu džamije, osim križa na vrhu kubbeta, eno im crkve-džamije u Đakovu, eno im pravoslavne crkve u Modriči izgrađene na vakufskom zemljištu, eno im katoličke crkve izgrađene na temeljima Fethije džamije u Zvorniku, nek tamo „ispravljaju krive Drine“, a nek Stolac prepuste autohtonim Stočanima, džematlijama koji su u prethodnom krvavom piru ostali bez svoje glavne džamije i svih drugih u gradu i okolini. Zbog ovakvih se nasrtaja moraju voditi dugi i teški sudski i upravni postupci. Rezultat nastojanja Medžlisa Islamske zajednice u Stocu, Vakufske direkcije i Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika jeste ponovna izgradnja Careve i drugih džamija u Stocu, ali i sahat-kule, trgovki, musafirhane i drugih vakufskih objekata u stolačkoj čaršiji. Stolačka čaršija danas je ljepša nego ikada.

Uz velike napore i odricanja, sudske procese i upravne postupke, Islamskoj zajednici su vraćene oduzete nekretnine i placevi porušenih banjalučkih džamija kako bi se one ponovo izgradile. Tamošnje vlasti su već bile donijele nove regulacione planove kako

bi se izbrisao svaki trag postojanja muslimana u Banjoj Luci. Ferhadija, Arnaudijja, Gazanferija, Sofi Mehmed-pašina i sve druge banjalučke džamije porušene su, a da u Banjoj Luci nisu vođene nikakve vojne aktivnosti koje bi poslužile kao izgovor za barbarstvo, a na njihovim vijekovnim temeljima rušitelji su planirali graditi neke druge javne zgrade, parkirališta ili zelene površine. Zahvaljujući sudskim procesima koje je vodila Islamska zajednica, odnosno Vakufska direkcija skupa s Medžlisom IZ te namjere su osujećene. Do danas su u Banjoj Luci ponovo izgrađene sve džamije osim Arnaudije s čijom obnovom se već započelo. Kruna svega je ponovna izgradnja Ferhadije i cijelog kompleksa koji joj pripada, osim sahat-kule koja će se, također, jednog dana obnoviti.

Islamska zajednica je putem Vakufske direkcije vodila niz postupaka protiv RS-a zbog odštete za porušene džamije u periodu 1992-1994. godine. Jedan od značajnijih je postupak Islamske zajednice protiv RS koji se tiče 14 porušenih džamija na području tog entiteta. Prvostepena presuda Osnovnog suda u Banjoj Luci bila je u korist Islamske zajednice, ali je na tu presudu uložena žalba Pravobranilaštva RS koju je Okružni sud u Banjoj Luci uvažio nakon čega je tužbeni zahtjev odbijen. Odlučujući po reviziji Vrhovni sud RS ju je odbio, a odlučujući po apelaciji Islamske zajednice Ustavni sud BiH je odbio apelaciju kao neosnovanu. Trenutno se u vezi s ovim vodi postupak pred Sudom za ljudska prava u Strazburu. Razlog zbog kojeg su sudovi u BiH zauzeli stanovište da je tužbeni zahtjev Islamske zajenice neosnovan jeste zastara potraživanja. Po stajalištu ovih sudova šteta zastarijeva u roku od 3 godine od dana prestanka neposredne ratne opasnosti. Pošto je tužba po ovoj pravnoj stvari pokrenuta 2000. godine to su sudovi smatrali da je ona podnesena nakon protoka roka zastare. Islamska zajednica smatra da u ovoj pravnoj stvari zastara nije mogla nastupiti jer je rušenje džamija čin urbicida, šteta koja je nastala zbog činjenja djela ratnog zločina, a tiče se djela iz čl 3 Statuta Haškog tribunala, koji se odnose na djela kršenja običaja ratovanja, što je u konkretnoj pravnoj stvari dokazano kao neosporna činjenica. S obzirom da su sve džamije porušene van prostora ratnih dejstava, isplanirano, organizirano od strane lokalne zajednice i tadašnje vlasti RS (za to postoji i nekoliko presuda Haškog tribunala), Islamska zajednica smatra da se u konkretnoj pravnoj stvari morala primijeniti odredba čl. 377 ZOO kojim se utvrđuje šteta koja je nastala kao posljedica djela ratnog zločina,koja ne zastarijeva. Ne čudi što ovaj stav nisu prihvatili sudovi u RS, ali začuđuje da je tako postupio i Ustavni sud BiH, pa i sudije Bošnjaci u njemu. Naime, Ustavni sud BiH smatra da se čl. 377 ne može primijeniti na RS kao odgovorno lice nego samo na počinioca (počinioce) krivičnog djela po

imenu i prezimenu. Traganje za konkretnim licima koja su učestvovala u rušenju naših džamija bio bi Sizifov posao i nemoguća misija. Zbog toga je pažnja usmjerena ka Sudu za ljudska prava u Strazburu.

Zanimljiva je i tužba protiv RS zbog rušenja Turhan Emin-begove džamije u Ustikolini. U ovom slučaju tužba je pokrenuta u roku od 3 godine (1998) nakon čega je Općinski sud u Goraždu donio prvostepenu odluku kojom je u potpunosti usvojen tužbeni zahtjev IZ. Međutim, Kantonalni sud u Goraždu preinačava presudu i odbija tužbeni zahtjev opet *zbog zastare*. Ovaj sud smatra da se početak zastare ne može vezati za prestanak neposredne ratne opasnosti (decembar 1995) i stoji na stanovištu da je Islamska zajednica protiv RS trebala pokrenuti tužbu 1992. godine, odmah nakon rušenja te džamije jer je, po mišljenju ovog suda, tada bio slobodan pristup sudu u Goraždu. I ptice na grani znaju, ali ne i Kantonalni sud u Goraždu, da je pristup Ustikolini i ustikolinskoj džamiji bio moguć tek nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma i reintegracije tog dijela Podrinja. Niti je Islamska zajednica 1992. godine imala pristup džamiji, niti je mogla tužiti tadašnju RS jer nije bila priznata, niti se mogao provesti ijedan materijalni dokaz. Nakon ovakve presude Kantonalnog suda u Goraždu Islamska zajednica je izjavila reviziju pred Vrhovnim sudom BiH i postupak je u toku.

U drugim postupcima odbranjena su vakufska dobra u Prnjavoru gdje je sačuvan kompleks Gradske džamije s prostranim mezarjem. U Rogatici je također vraćen plac Čaršijske (Šudžauddinove) džamije na kojem je ona ponovo izgrađena. Borba za preostale džamije i uzurpiranu vakufsku imovinu će se nastaviti.

Džamije (i drugi vakufski objekti) ne samo da su rušene, nego je bilo više pokušaja da se one izbrišu i iz papira. Nakon rušenja objekata lokalna vlast bi isplanila te objekte i tu lokaciju kroz regulacioni plan proglasila parking prostorom ili zelenom površinom, a ujedno bi promijenila granice tih parcela. Kada predstavnici Islamske zajednice dođu na mjesto gdje je bila džamija ili drugi objekat, oni se suoče sa činjenicom da se ne mogu utvrditi granice niti status nekretnine, i što je još gore, ne može se uraditi rekonstrukcija te nekretnine jer ona u katastarskim knjigama više ne postoji!

Koliko je samo truda, i strpljivosti bilo potrebno da se na Diviču kod Zvornika ukloni crkva izgrađena na temeljima porušene Divičke džamije i da se vrati tamo gdje je bila od izgona Bošnjaka iz Srbije 1862. godine. Trud se na kraju isplatio, na Diviču je dislocirana bespravno izgrađena crkva i ponovo podignuta džamija, veća i ljepša od one prethodne. Mutevellija Smajo Kapidžić sa svojim Divičancima, Medžlisom Islamske zajednice Zvornik i Vakufskom direkcijom u Sarajevu učinio je sve što je u ljudskoj moći da se „kriva Drina“ na ovom autentičnom mjestu ipak ispravi. Zanimljivi sudski postupci vođeni su u Bosanskom Novom (povratak vakufske zgrade u centru grada), Bijeljini, Zvorniku, Tuzli, Mostaru, Bihaću, Cazinu...

Medžlis IZ Bugojno u svoj posjed vratio je nedavno više od 100 dunuma vakufske zemlje. Do toga se došlo zahvaljujući sudskom procesu u sporu sa Šumsko-privrednim društvom „Srednjobosanske šume“ iz Donjeg Vakufa. Presudu u korist Medžlisa IZ Bugojno donio je Općinsku sud u Bugojnu 6. augusta 2013. godine. Riječ je o parceli „Stožer“ koja je prilikom sastavljanja gruntovnice 1893. godine upisana kao Vakuf džamije Vesela. Od uspostave katastra 1958. do 1977. godine ništa se nije mijenjalo, ali od stupanja na snagu novog katastra 1977. godine spomenuto zemljište prešlo je u posjed ŠPP „Koprivnica“ Bugojno (sada ŠPP „Srednjebosanske šume“ D. Vakuf). Na osnovu predočenih dokaza i nalaza vještaka presuđeno je u korist vakufa na što se druga strana žalila, ali je i ta žalba odbijena 4. marta 2014. godine. Tako je vakuf vraćen njegovom izvornom vlasniku. Da je pravda ipak dostižna pokazuje i ovaj slučaj koji drugim medžlisima može poslužiti kao model u sličnim prilikama. Od vakufa se ne smije odustajati dok se ne iscrpe svi pravni postupci i lijekovi.

U Gacku je između 1945. i 1967. godine oduzeto 150 dunuma prvoklasne vakufske zemlje Cerničke džamije i podijeljeno partizanskim porodicama. U centru grada nacio-

naliziran je harem od 7 dunuma na kojem se nalazi zgrada Općine, Dom kulture, stambene zgrade. U središtu grada oduzeta su još tri dunuma i dio džamijskog harema za gradsku pijacu. Sve ove parcele su još uvijek u vlasništvu Islamske zajednice. Javno preduzeće „Vodovod i kanalizacija" iz Gacka je uzurpiralo i uništilo 15 dunuma vakufske zemlje jer se na tu parcelu posljednjih 20 godina izlijeva gradska kanalizacija! Vakufska direkcija je u Gacko 2014. godine uputila pravni tim radi identifikacije vakufske imovine i eventualne tužbe za povrat te imovine. Tom prilikom u neposrednoj gradskoj zoni identificirano je 14 parcela vakufske zemlje površine 29 dunuma. I pored spomenute otuđene vakufske zemlje Medžlis IZ Gacko posjeduje oko 370 dunuma vakufske zemlje od kojih je 80 dunuma pod šumom. Zahvaljujući pomoći Vakufske direkcije ta su zemljišta uglavnom vraćena.

Zbog velikog broja sudskih i upravnih postupaka, Vakufska direkcija je formirala pravnu službu i angažirala određeni broj stručnjaka, advokata i pravnika.

Neočekivano, sudski i upravni procesi za vraćanje uzurpirane vakufske imovine vođeni su i u samom Sarajevu. Radi povratka imovine Vakufska direkcija je pred gradskim općinama povela mnogobrojne upravne postupke zbog uzurpiranja vakufa. Svi značajniji povrati imovine nakon formiranja Vakufske direkcije vođeni su u njenoj režiji.

Štiteći vakufske interese, Vakufska direkcija je povela niz sudskih postupaka protiv Općine Centar u Sarajevu po pitanju bespravnog otkupa vakufskih stanova u Vakufskom neboderu u Ferhadiji, niz postupaka na zaštiti Gazi Husrev-begova vakufa protiv Općine Stari Grad, te drugih fizičkih i pravnih lica zbog bespravnog načina otkupa vakufskih nekretnina.[50]

Vakufska direkcija je bila od presudne pomoći medžlisima Islamske zajednice da dođu do svojih prava i do svoje vijekovne imovine. Rušitelji i uzurpatori neće tek tako odustati od svojih osvajačkih planova i zlih namjera!

Da spomenemo samo procese u nekoliko posljednjih godina.

U 2013. godini Vakufska direkcija je učestvovala u 46 sudskih i upravnih postupaka u Sarajevu, Zvorniku, Prnjavoru, Maglaju, Bihaću, Gračanici, Gradačcu, Goraždu, Cazinu, Visokom, Tešnju, Bijeljini, Modriči, Bosanskoj Gradišci. Pokrenuto je 6 novih predmeta u Sarajevu, Bihaću, Orašju i Banjoj Luci.

U 2014. godini Vakufska direkcija učestvuje u 24 sudska i upravna procesa u Starom Gradu, Zvorniku, Tešnju, Prnjavoru, Maglaju, Gračanici, Gradačcu, Goraždu, Bihaću, Orašju, Banjoj Luci. Završena su 4 procesa u Visokom, Bihaću, Tešnju i Sarajevu, a pokrenuta još 3 u Sarajevu.

U 2015. godini Vakufska direkcija je učestvovala u 18 sudskih ili upravnih postupaka na teritoriji općina Stari Grad i Centar u Sarajevu, Zvornik, Maglaj, Gračanica, Gradačac, Goražde, Bihać, Orašje. U istoj godini pokrenuto je još 7 procesa u Novom Sarajevu, Starom Gradu, Ilidži i Gradačcu.

Izdvajamo samo dva karakteristična slučaja iz 2016. godine uspješnog rješavanja imovinsko-pravnih odnosa, u Hotonju kod Vogošće i Strgačini kod Rudog.

Vakufska direkcija je u toku prikupljanja dokumentacije utvrdila da postoji nacionalizirano zemljište u Hotonju kod Vogošće u površini od preko 15 dunuma. Zemljište je nacionalizirano radi izgradnje stambenih objekata. S obzirom da su se ispunili uvjeti za povrat zemljišta u skladu sa Zakonom o građevinskom zemljištu Vakufska direkcija je provela upravni postupak povrata gdje je u prvostepenom postupku predmet riješen u korist Vakufske direkcije. Čeka se pravosnažnost rješenja.

U drugom slučaju, Hidrocentrala Višegrad je svojevremno vršila eksproprijaciju nekretnina zbog akumulacionog jezera na

50 Mr. hfz. Senaid Zajimović, *Petnaest godina rada Vakufske direkcije* (*Naučni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova*, izdanje Vakufske direkcije, Sarajevo, 2011), str. 137-165; Ovim radom koristili smo se i kod koncipiranja drugih poglavlja.

području Rudog, tačnije u džematu Strgačina. U ovom mjestu oduzete su vakufske parcele, a date im druge izvan dometa jezera. Na toj parceli je izgrađena džamija sa haremom. Međutim, plac na kojem je izgrađena džamija još uvijek se vodi na općini. Vakufska direkcija i Medžlis IZ-e pokrenuli su postupak rješavanja imovinsko-pravnih odnosa i uknjižbe te imovine na Medžlis. Postupak je uspješno završen, te su ispunjeni uvjeti za uplanjenje džamije.

U 2016. godini Vakufska direkcija se pojavila sa aktivnom legitimacijom u 13 sudskih i 6 upravnih postupaka širom Bosne i Hercegovine. Pokrenula je i nekoliko dodatnih postupaka za povrat i zaštitu vakufske imovine u Vogošći, Bratuncu, Gacku i Bileći.

Ima pomaka i kad je u pitanju povrat vakufske imovine i bez sudskih i upravnih postupaka. Da navedemo samo jedan primjer. Medžlisu Islamske zajednice u Orašju, uviđavnošću lokalne zajednice, vraćeno je nekoliko poslovnih prostora koji su svojevremeno nacionalizirani.

Aktivnosti Vakufske direkcije na međunarodnom planu

Značajan segment rada Vakufske direkcije jeste komunikacija s inostranstvom. Realizirane su brojne posjete islamskim zemljama, ali i onima na Zapadu u kojima živi znatan broj Bošnjaka. Posjete se provode radi razmjene iskustva o vakufskim pitanjima i obezbjeđivanja donacija za obnovu vjerskih objekata i revitalizaciju ukupne vakufske imovine.

Prethodnih godina realizirane su brojne posjete našoj dijaspori, ali i mnogim islamskim zemljama. Kontakti su kontinuirani i svakodnevni. Posjete ministarstvima u čiji resor spadaju i pitanja vakufa, humanitarnim organizacijama, vakufskim direkcijama, fondacijama i privatnim vakifima, predstavnicima naše dijaspore i drugim važnim činiocima diljem svijeta, samo su jedan od vidova aktivnosti koje Vakufska direkcija provodi po pitanju međunarodne saradnje. U ovih dvadeset godina posjeta je bilo mnogo, one su rezultirale veoma značajnim uspjesima u pogledu obnove starih i izgradnje novih objekata, pomoći u obrazovnom, kulturnom i humanitarnom sektoru.

U 2015. godini upriličeno je osam posjeta.

Polovinom januara direktor Senaid Zajimović je posjetio Bošnjake Minhena i Nirnberga, obišao džemate i održao predavanja o vakufima u dijaspori. Tom prilikom je uručeno 198 vakufnama vakifima koji su svojim prilozima omogućili kupovinu zemljišta i izgradnju Islamskog centra u Nirnbergu.

Krajem februara reisu-l-ulema Husein-ef. Kavazović i direktor Zajimović bili su u posjeti Saudijskoj Arabiji. Prisustvovali su Međunarodnom seminaru o terorizmu u Mekki. Tom prilikom je potpisan *Sporazum o saradnji* sa gen. sekretarom Abdullahom et-Turkijem između Lige muslimanskog svijeta (Rabite) i Islamske zajednice u BiH. Sporazum predviđa i učestvovanje u izgradnji i održavanju džamija, budući profil školskog centra Gazzaz na Mojmilu i druga pitanja iz domena vakufa.

Polovinom marta direktor Zajimović je posjetio vakufski objekat Islamskog kulturnog centra Grac u Austriji u čijoj izgradnji, putem obezbjeđivanja donacija, aktivno učestvuje i Vakufska direkcija.

Druga posjeta istom centru je upriličena u novembru kada su direktor dr. Zajimović i predsjednik Upravnog odbora Vakufske direkcije dr. Hasani bili počasni gosti na svečanosti obilježavanja „Dana vakifa“ i tom prilikom održali predavanja.

Krajem marta i početkom aprila direktor Zajimović je sa Razimom Čolićem, direktorom Uprave za vanjske poslove i dijasporu posjetio IZ-e Bošnjaka Sjeverne Amerike. Tamošnja Islamska zajednica je organizirala seminar i proklanjavanje mesdžida „Sabur" u Zajednici Bošnjaka Džordžije. Tom prilikom Zajimović je održao nekoliko predavanja iz domena vakufa, a razgovarano je i o statusu vakufa u Sjevernoj Americi i pravnom reguliranju ovdašnjih vakufa i uvezivanju u jedinstveni sistem Vakufa IZ-e u BiH.

Na poziv IZ-e Bošnjaka Švicarske direktor Zajimović je krajem novembra 2015. godine boravio u službenoj posjeti Švicarskoj. U gradu Argau razgovarano je o proceduri uvakufljenja kupljenih nekretnina. Ovaj džemat je uvakufljenjem značajnih sredstva uspio obezbijediti impozantne prostorije za obavljanje vjerskih, edukativnih u kulturnih aktivnosti. Tom prilikom je priređena večera vakifa u džematu Ricken, a potom i sastanak svih imama i predsjednika džemata na čelu sa glavnim imamom. Tom prilikom su razmotrene mogućnosti implementacije Pravila o pravnom statusu i uvakufljenju imovine u dijaspori. Dogovoreno je da se na tu temu organiziraju seminari.

Krajem decembra direktor Zajimović, sekretar Mešić i pravnik Salihović posjetili su Organizaciju za vakufe i humanitarna pitanja Islamske Republike Iran sa sjedištem u Teheranu. U sjedištu te organizacije direktor Zajimović se susreo sa direktorom Alijem Muhammadijem pri čemu su razmijenili iskustva iz domena vakufa. Razgovarano je o mogućnostima i načinima međusobne saradnje. Predstavnici Vakufske direkcije su posjetili Nacionalnu i arhivsku biblioteku Irana, Parlamentarnu biblioteku i muzej u Teheranu, bili gosti direktora odjela vakufa u Isfahanu, gdje su se upoznali za vakufima i znamenitostima ovog grada. Posjetili su i grad Gorgan na sjeveru Irana i sunnijsku medresu u tom gradu, te Internacionalni Mustafa univerzitet na kojem se izučava pet mezheba.

U 2016. godini nastavljen je trend posjeta prijateljskim zemljama. U toj godini je upriličena još jedna posjeta Generalnoj direkciji vakufa Republike Turske radi nastavka saradnje po pitanju obnove porušenih džamija, restauracije znamenitih džamija iz osmanskog perioda, te izgradnje novih vakufskih objekata.

Početkom septembra direktor Zajimović i pravnik Salihović posjetili su Generalnu direkciju vakufa te zemlje. Sa direktorom dr. Ertenom razgovaralo se o aktuelnim vakufskim projektima čija je realizacija u toku, te o projektima koji se planiraju realizirati u BiH (obnova ili restauracija džamija i drugih objekata IZ-e: Aladža u Foči, Sinan-begova u Čajniču, Baščaršijska u Sarajevu, medresa u Bosanskoj Gradišci). Tom prilikom je potpisan protokol o restauraciji Baščaršijske džamije. Upriličena je posjeta Arhivu Generalne direkcije za vakufe i susret s direktorom dr. Tuzerom.

Prilikom druge posjete Generalnoj direkciji za vakufe Republike Turske, krajem decembra u Istanbulu, s direktorom dr. Ertenom potpisana su tri protokola: *Protokol o izgradnji vakufske stambeno-poslovne zgrade u Sarajevu, Protokol o dovršenju izgradnje i opremanju studentskog doma FIN-a u Sarajevu* i *Protokol o restauraciji Šarene džamije u Travniku*.

Polovinom januara **2017. godine**, reisul-ulema Husein-efendija Kavazović je sa saradnicima dr. Senaidom Zajimovićem, direktorom Vakufske direkcije, i Razimom Čolićem, direktorom Uprave za vanjske poslove i dijasporu, upriličio posjetu Ministarstvu vakufa i vjerskih pitanja Kuvajta. U susretu s ministrom dr. Muhammedom el-Džebrijem razgovarano je o nastavku dosadašnje uspješne saradnje, posebno u oblasti porušenih i izgradnji novih vjerskih i vakufskih objekata. Upriličen je susret i razgovor i sa Abdullahom Ma'tukom, predsjednikom Upravnog odbora Svjetske islamske humanitarne organizacije i savjetnikom emira Kuvajta, te generalnim sekretarom Generalnog kuvajtskog komiteta za vakufe (El-Emana) Muhammedom Dželahimom. U humanitarnoj organizaciji „En-Nedžat" i kuvajtskom Fondu zekata (Bejtu zekat), razgovarano je o zajedničkim projek-

tima i unaprjeđenju saradnje. Razgovaralo se i o projektu budućeg Islamskog univerziteta u BiH, uspostavljanju televizijskog kanala RTV Bir, i drugih edukativnih projekata.

U planu su posjete i uspostavljanje saradnje sa sličnim institucijama u Kataru, Kraljevni Saudijskoj Arabiji, Emiratima i drugim zemljama.

Saradnja sa vakufskim i drugim institucijama i organizacijama iz islamskog svijeta

Saradnja Vakufske direkcije sa *Generalnim sekretarijatom vakufa* iz Kuvajta je izuzetno dobra i korisna. Generalni Sekretarijat je veoma uspješan i smatra se najbolje uređenom institucijom vakufa u islamskom svijetu. Generalni sekretarijat je koordinator za vakufe među muslimanskim zemljama. Brojni su i uspješni projekti ostvareni u saradnji sa ovom vakufskom ustanovom. Zahvaljujući toj saradnji izgrađene su ili obnovljene brojne džamije i drugi vakufski objekti u Bosni i Hercegovini.

Plodonosna saradnja ostvarena je i sa slijedećim organizacijama: *Ministarstvo vakufa i islamskih poslova* iz Kuvajta i *Bejtu zekat* koji djeluje u okviru ovog ministarstva; *Centar za civilizacijski dijalog* iz Kuvajta; *Humanitarna organizacija al-Nayat Charitable Society* iz Kuvajta; *International Islamic Charitable* iz Kuvajta; *Humanitarna organizacija Al-Kawthar* iz Kuvajta; *Rahma international – Međunarodna islamska humanitarna organizacija IICO* iz Kuvajta; *Džem'ijjetu-n-Nedžati-l-hajrijjeh* iz Kuvajta; *Ihja turas al-Islam* iz Kuvajta; *Organizacija Muberretu-l-Kevser* iz Kuvajta; *Human Appeal International* iz Ujedinjenih Arapskih Emirata, sa sjedištem u BiH (ova je humanitarna organizacija učestvovala u obnovi i izgradnji više od sedamdeset džamija širom BiH); *Katar Hajriije* iz Katara, sa sjedištem u BiH; *Turska razvojna agencija „TIKA"*, i druge organizacije i institucije.

Da nije ostvarena ova saradnja trebale bi nam decenije da samo obnovimo ono što je razoreno tokom posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu. Da o novim gradnjama i ne govorimo.

Saradnja sa Generalnom direkcijom vakufa Republike Turske

Vakufska direkcija u Sarajevu ostvarila je dobre odnose i čvrste veze sa sličnim institucijama u svijetu. Ponajprije sa *Generalnom direkcijom vakufa Republike Turske*. Zahvaljujući toj saradnji ostvareni su veoma značajni rezultati na planu jačanja naših vakufa i obnove u ratu porušenih objekata islamske kulture u Bosni i Hercegovini, posebno onih osmanske provenijencije. U cilju što bolje saradnje up-

riličeno je više posjeta predstavnika Vakufske direkcije IZ u BiH svojim kolegama u Turskoj, a i njihovi predstavnici su više puta boravili u Bosni i Hercegovini. Svaki novi *protokol*, potpisan prilikom tih susreta, rezultirao je obnovom važnih objekata islamske kulture u BiH ili izgradnjom potpuno novih koji će Islamskoj zajednici pomoći da čvrsto stane na svoje noge i donositi joj značajna sredstva.

Predstavnici *Generalne direkcije vakufa Republike Turske* boravili su polovinom novembra 2016. godine u radnoj posjeti Vakufskoj direkciji u Sarajevu. Zanimalo ih je, prvenstveno, dokle se došlo u realizaciji projekata poput obnove Aladže džamije u Foči, rekonstrukcije Derviš-hanumine medrese u Gradišci, obnove Sinan-begove džamije u Čajniču, izrade projektne dokumentacije za rekonstrukciju Baščaršijske džamije, izgradnje Studentskog doma Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, izgradnje vakufske stambeno-poslovne zgrade u Sarajevu, obnove Arnaudije džamije u Banjoj Luci, izrade projektne dokumentacije za rekonstrukciju Šarene džamije u Travniku.

Predstavnici *Generalne direkcije za vakufe Republike Turske* izrazili su zadovoljstvo dosadašnjom realizacijom projekata uz konstataciju da će se početkom naredne godine krenuti sa rekonstrukcijom Arnaudije, Baščaršijske i Šarene džamije. Istaknuta je važnost obavljanja svih pripremnih radnji. Predstavnici Vakufske direkcije upoznali su goste o statusu svakog pojedinačnog projekta.

Upriličena je i prezentacija projekta rekonstrukcije Šarene džamije u Travniku uz konstataciju da će ovo biti jedna od najkompleksnijih rekonstrukcija džamija u Bosni i Hercegovini. Projekat je urađen u skladu sa zahtjevima, zakonskim propisima i preporukama Zavoda za zaštitu spomenika Federacije Bosne i Hercegovine. Prezentaciji je prisustvovao i prof. dr. Amir Pašić, predsjednik Komisije za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine.

Ugovoreno je nekoliko posjeta Turskoj i u tekućoj godini.

Vakufi i fondacije u Evropskoj uniji

Ulaskom Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju mora se izvršiti prilagodba vakufa i njegove pravne regulative zakonima Unije, u okviru ukupnih odnosa Islamske zajednice s Unijom,na sličan način kako je riješeno, ili kako će se riješiti, odnosi Unije sa drugim vjerskim zajednicama. U zemljama Evropske unije ne postoji jedinstven model odnosa sa vjerskim zajednicama i njihovom imovinom.

Treba konsultirati priznate pravnike koji će nam sugerirati realna rješenja. Ako se problem ne postavi na vrijeme, posljedice mogu biti veoma nepovoljne. Vakuf je za Islamsku zajednicu od krucijalne važnosti i ona ovoj materiji mora posvetiti posebnu pažnju. Treba angažirati međunarodne pravne eksperte koji do u tančine poznaju evropsko zakonodavstvo, naročito imovinsko-pravno, i pravni okvir u koji bi se moglo smjestiti pitanje vakufa. Vakufima se neće moći upravljati po slovu vakufname i po dosadašnjoj praksi. Mutevellija u budućnosti neće imati nikakve ingerencije, imovinom Islamske zajednice moći će upravljati samo Islamska zajednica u svojstvu pravnog lica, odnosno Vakufska direkcija kao titular. Valja iznaći rješenje s kojim će biti zadovoljne obje strane, i Islamska zajednica i Evropska unija. Sa našim pregovaračkim timovima treba osigurati stalnu komunikaciju i sugerirati im moguća rješenja povoljna za Zajednicu. Treba osigurati prostor u kojem će se Islamska zejednica i njena imovina, dakle vakuf, „lagodno osjećati“. Na tom putu trebat će nam mnogo energije i entuzijazma. Treba učiniti sve da vakuf opstane, barem u nekoj prihvatljivoj formi, i u okviru europskog zakonodavstva čijeg ćemo se slova, uskoro, i mi morati pridržavati.

Treba koristiti iskustva Islamske zajednice u Sloveniji i Hrvatskoj. Slovenija je najdulje članica Evropske unije i njena iskustva su dragocjena. U okviru zakona o vjerskoj slobodi, Islamska zejednica u toj državi ima autonomni status u upravljanju imovinom. Islamska zajednica je vlasnik sve nepokretne i pokretne imovine koja je u njenom posjedu u cijeloj državi. Statutom je definiran način upravljanja i gazdovanja tom imovinom. Iz njihovog iskustva se da izvući zaključak da je u slovenačkom zakonodavstvu pravni status vjerskih zajednica znatno sigurniji od statusa udruženja građana ili fondacija. Evropske zemlje imaju stabilan pravni i ekonomski sistem u kojem će se vakuf moći nesmetano razvijati. Osim vakufa na koje smo se navikli pojavit će se i nekonvencionalni vakufi do sada nepoznati u našoj praksi. Ljudi će npr. poželjeti da uvakufe svoja autorska i izdavačka prava, patente i naučna otkrića, intelektualnu svojinu, softvere i slično. U Sloveniji je, primjerice, jedan inženjer uvakufio Islamskoj zajednici vlastitu aplikaciju i program za praćenje donacija za potrebe izgradnje džamije i Islamskog kulturnog centra u Ljubljani čime je u znatnoj mjeri olakšao rad Islamskoj zajenici da ostvari svoj do sada najveći projekat. Osim ovoga „nekonvencionalnog“ vakifa, više od tri hiljade vakifa iz Slovenije uključilo se u projekat izgradnje džamije u Ljubljani. Islamska zejednica Slovenije će u narednom periodu organizirati javni natječaj za najbolju vakufsku ideju koju je moguće implementirati. Urađeno je dosta na teoretskoj razradi djelovanja vakufa u novim uvjetima. Mešihat Islamske zajednice u Sloveniji sredinom oktobra 2016. godine, u saradnji sa Islamskom bankom za razvoj i *Generalnim sekretarijatom za vakufe* iz Kuvajta, organizirao je u Ljubljani međunarodnu konferenciju „Vakuf u zemljama Evropske unije“. Na tom forumu postavljena su mnoga pitanja o djelovanju vakufa u novim okolnostima i u novim državno-pravnim sistemima i ponuđena moguća rješenja. Takve susrete treba organizirati i u budućnosti sve dok se ne dobiju zadovoljavajući odgovori po pitanju djelovanja vakufa i gazdovanja imovinom koja mu je povjerena na širokom prostoru Evropske unije.

Iskustva iz Slovenije i Hrvatske u pogledu upravljanja vakufima u novim okolnostima bit će od velike važnosti za naš put ka Evropskoj uniji. Ovome u prilog ide i to što smo dio jedinstvene Islamske zajednice.

U zemljama Evropske unije vjerski objekti se ustanovljuju prema propisima o slobodi vjere, a općekorisni vakufi prema propisima o fondacijama.[51] O vakufskim objektima u užem smislu, ne postoje jedinstveni propisi koji se tiču religije. Odnosi vjerskih zajednica i države nisu regulirani na nivou cijele Unije nego je to pitanje prepušteno pojedinim državama, te ono varira od države do države. Ipak, postoji zajednička normativna osnova sadržana u *Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* od 4. novembra 1950. godine (čl. 9). Tu je i *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* od 16. decembra 1966. godine (čl. 18), te *Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka* od 10. decembra 1948. godine (čl. 18). Žele li ostvariti svoja prava vjerske zajednice se moraju pozvati na ove akte. Prema njima, izgradnja objekata za vjerske obrede smatra se sastavnim dijelom prakticiranja religije putem obreda (*worship*). Općekorisni vakufi morat će se ustanovljavati u formi fondacija namijenjenih za javnu korist (*public benefit foundation*). Ova vrsta fondacija u Europskoj uniji ima ogroman potencijal.

Početkom devedesetih godina prošlog stoljeća u Francuskoj je bilo oko 500 fondacija, u Njemačkoj oko 6.000, u Švicarskoj oko 22.500, u Holandiji 100.000, a u Lihtenštajnu sa svega 30.000 stanovnika bilo je oko 40.000 fondacija sa imovinom većom od 100 milijardi švicarskih franaka!

Prema podacima *Evropskog centra za fondacije* danas u Uniji postoji oko 110.000 ovakvih fondacija tako da četiri fondacije dolaze na 10.000 stanovnika. Oko 43% ovih fondacija ustanovljeno je u posljednjih 25 godina. One troše između 83 i 150 biliona eura godišnje, a zapošljavaju blizu milion ljudi u zemljama EU. Ovom sektoru mogli bi se priključiti općekorisni vakufi u formi fondacija koje služe za opću korist.

Rad u ovoj oblasti koordinira *Evropski centar za fondacije*. On je 2003. godine izradio *Model zakona za fondacije koje služe javnoj koristi u Evropi*. Prema tom modelu, „fondacija koja služi javnoj koristi“ jest ona koja je ustanovljena nezavisno, koja posjeduje upravljačko tijelo, posjeduje vrijednosti ili prihode, u formi zadužbine ili ne, koji su neopozivo priloženi za ciljeve javne koristi (čl. 1).

Pod „javnom koristi“ se podrazumijeva da fondacija služi javnom interesu općenito, na domaćem ili međunarodnom planu, da njeni ciljevi (bez ograničenja) uključuju pomaganje i promoviranje nauke i umjetnosti, kulture, brinu o historijskim spomenicima, pružaju pomoć i zaštitu hendikepiranim osobama, izbjeglicama i emigrantima, promoviraju građanska i ljudska prava, podupiru međunarodni i domaći razvoj, ekologiju i zaštitu prirodne okoline, obrazovanje, obučavanje i prosvjećivanje, sprječavanje rasne, etničke, vjerske diskriminacije, pomažu zdravstvenu i medicinsku zaštitu, pružaju humanitarnu pomoć, rade na evropskom i međunarodnom razumijevanju, bore se protiv siromaštva, štite i podržavaju djecu i omladinu, vode brigu o životinjama, rade na društvenoj koheziji, društvenom i ekonomskom razvoju, potpomažu blagostanje u društvu, podupiru sport i amaterska takmičenja, te bilo koju oblast djelovanja koja se u međuvremenu označi kao „javna korist“ (član 2).

Fondacija ima svojstvo pravnog lica (čl. 3), ima pravo posjedovati pokretnu i nepokretnu imovinu, primati poklone svake vrste u okviru zakonskih normi (čl. 4).

Fondacija se ustanovljuje notarskim aktom (*trust*), ili aktom posljednje volje fizičkih, pravnih lica i javnih tijela (čl. 5).

Fondacija ima statut koji uključuje ime fondacije, navođenje javne koristi kojoj služi, stalnu adresu ureda fondacije, propise koji reguliraju profil članova uprave, njihovih prava i obaveza, postupak izmjene

51 Više o ovoj materiji vidi: *dr. Fikret Karčić, Mogućnost uspostavljanja vakufa u Evropskoj uniji,* Naučni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini, *Zbornik radova*, Sarajevo, 2011., str. 131-135*;* Svi ovdje prezentirani podaci uzeti su iz tog rada.

statuta, raspodjelu imovine fondacije u sličaju gašenja i slično (čl. 7).

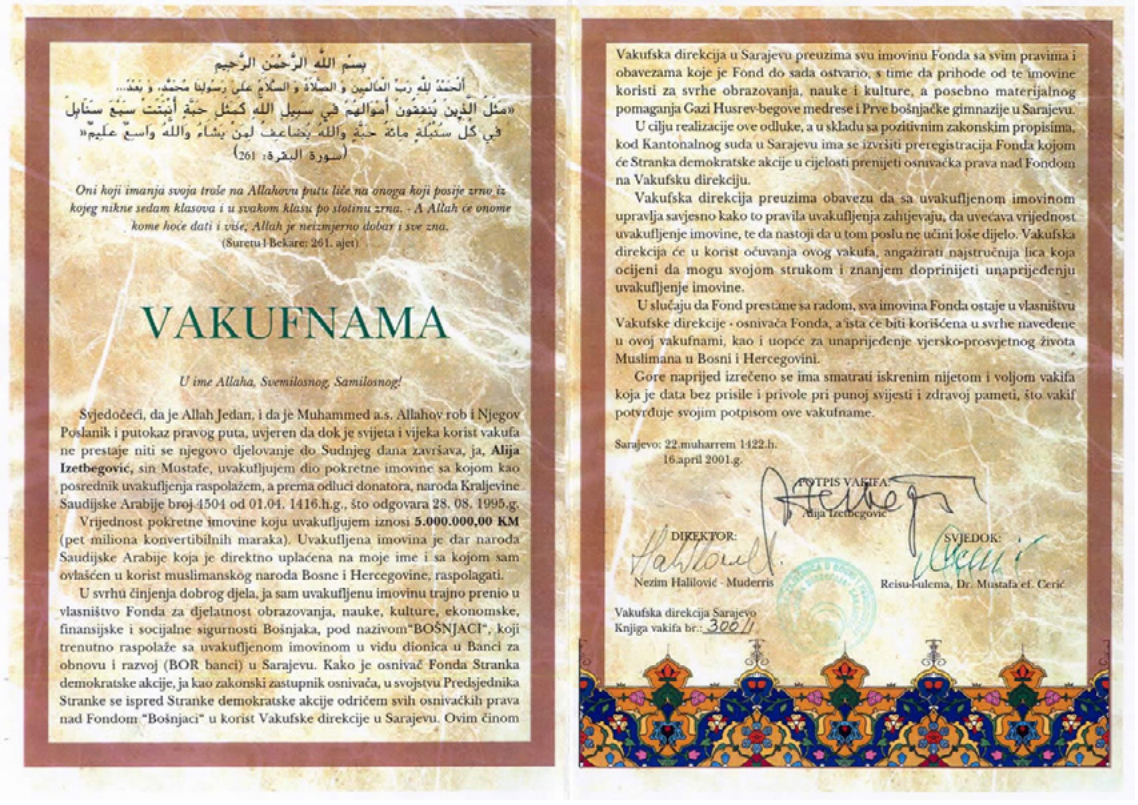
Fondacija ima organ upravljanja od najmanje tri člana koji donosi sve odluke od interesa za fondaciju (čl. 9). Fondacija djeluje transparentno i odgovorno i čuva originalnu dokumentaciju o finansijama (čl. 11). Nadzor nad njenim radom vrši državni organ kod kojeg je registrirana (čl. 12).

Fondacije u Evropskoj uniji nadopunjuju socijalne programe, ali ne mogu biti adekvatna zamjena za vladine programe. U mnogo slučajeva staraju se o socijalnim ustanovama, bolnicama, prihvatilištima, staračkim domovima, javnim kuhinjama, školama i fakultetima, odgojno-obrazovnim ustanovama svake vrste.

Fondacije u razvijenim zemljama imaju važnu ulogu u razvoju i modernizaciji društva. Zahvaljujući poreskim olakšicama, pojedinci, preduzeća i korporacije osnivaju fondacije kako bi pomogli rast i razvoj društvenih zajednica u kojima žive i djeluju.

Fond „Bošnjaci“

Najznačajnije uvakufljenje u Bosni i Hercegovini u posljednje vrijeme provedeno je 2001. godine kada je Vakufska direkcija preuzela osnivačka prava *Fonda „Bošnjaci“*. Od tada ovaj fond djeluje kao poseban vakuf s kojim raspolaže Vakufska direkcija u Sarajevu. *Fond „Bošnjaci“* utemeljen je 1997. godine u okviru Stranke demokratske akcije Bosne i Hercegovine. U želji da *Fond* unaprijedi i da ga sačuva od političkih i drugih utjecaja rahmetli Alija Izetbegović je 16. aprila 2001. godine uvakufio postojeću imovinu i odredio da se prihodi od ovog vakufa koriste u svrhu obrazovanja, nauke i kulture. U skladu s njegovom željom u Kantonalnom sudu u Sarajevu izvršena je preregistracija *Fonda* kojom je osnivačka prava nad *Fondom* preuzela Vakufska direkcija u Sarajevu.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على رسولنا محمد، و بعد...

«مَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

(سورة البقرة: 261)

Oni koji imanje svoja troše na Allahovu putu liče na onoga koji posije zrno iz kojeg nikne sedam klasova i u svakom klasu po stotinu zrna. - A Allah će onome kome hoće dati i više; Allah je neizmjerno dobar i sve zna.

(Sureta l-Bekare: 261. ajet)

VAKUFNAMA

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog!

Svjedočeći, da je Allah Jedan, i da je Muhammed a.s. Allahov rob i Njegov Poslanik i putokaz pravog puta, uvjeren da dok je svijeta i vijeka korist vakufa ne prestaje niti se njegovo djelovanje do Sudnjeg dana završava, ja, **Alija Izetbegović**, sin Mustafe, uvakufljujem dio pokretne imovine sa kojom kao posrednik uvakufljenja raspolažem, a prema odluci donatora, naroda Kraljevine Saudijske Arabije broj 4504 od 01.04. 1416.h.g., što odgovara 28. 08. 1995.g.

Vrijednost pokretne imovine koju uvakufljujem iznosi **5.000.000,00 KM** (pet miliona konvertibilnih maraka). Uvakufljena imovina je dar naroda Saudijske Arabije koja je direktno uplaćena na moje ime i sa kojom sam ovlašćen u korist muslimanskog naroda Bosne i Hercegovine, raspolagati.

U svrhu činjenja dobrog djela, ja sam uvakufljenu imovinu trajno prenio u vlasništvo Fonda za djelatnost obrazovanja, nauke, kulture, ekonomske, finansijske i socijalne sigurnosti Bošnjaka, pod nazivom "BOŠNJACI", koji trenutno raspolaže sa uvakufljenom imovinom u vidu dionica u Banci za obnovu i razvoj (BOR banci) u Sarajevu. Kako je osnivač Fonda Stranka demokratske akcije, ja kao zakonski zastupnik osnivača, u svojstvu Predsjednika Stranke se ispred Stranke demokratske akcije odričem svih osnivačkih prava nad Fondom "Bošnjaci" u korist Vakufske direkcije u Sarajevu. Ovim činom

Vakufska direkcija u Sarajevu preuzima svu imovinu Fonda sa svim pravima i obavezama koje je Fond do sada ostvario, s time da prihode od te imovine koristi za svrhe obrazovanja, nauke i kulture, a posebno materijalnog pomaganja Gazi Husrev-begove medrese i Prve bošnjačke gimnazije u Sarajevu.

U cilju realizacije ove odluke, a u skladu sa pozitivnim zakonskim propisima, kod Kantonalnog suda u Sarajevu ima se izvršiti preregistracija Fonda kojom će Stranka demokratske akcije u cijelosti prenijeti osnivačka prava nad Fondom na Vakufsku direkciju.

Vakufska direkcija preuzima obavezu da sa uvakufljenom imovinom upravlja savjesno kako to pravila uvakufljenja zahtijevaju, da uvećava vrijednost uvakufljenje imovine, te da nastoji da u tom poslu ne učini loše djelo. Vakufska direkcija će u korist očuvanja ovog vakufa, angažirati najstručnija lica koja ocijeni da mogu svojom strukom i znanjem doprinijeti unaprijeđenju uvakufljenje imovine.

U slučaju da Fond prestane sa radom, sva imovina Fonda ostaje u vlasništvu Vakufske direkcije - osnivača Fonda, a ista će biti korišćena u svrhe navedene u ovoj vakufnami, kao i tiopće za unaprijeđenje vjersko-prosvjetnog života Muslimana u Bosni i Hercegovini.

Gore naprijed izrečeno se ima smatrati iskrenim nijetom i voljom vakifa koja je data bez prisile i privole pri punoj svijesti i zdravoj pameti, što vakif potvrđuje svojim potpisom ove vakufname.

Sarajevo: 22.muharrem 1422.h.
16.april 2001.g.

POTPIS VAKIFA:
Alija Izetbegović

DIREKTOR:
Nezim Halilović - Muderris

SVJEDOK:
Reisu-l-ulema, Dr. Mustafa ef. Cerić

Vakufska direkcija Sarajevo
Knjiga vakifa br.: 300/1

Pošto je riječ o jednom iznimno važnom i nesvakidašnjem hajratu ovdje ćemo donijeti tu kratku vakufnamu. Nakon invokacije u vidu 261. ajeta sure *El-Bekare*: *Oni koji imanja svoja troše na Allahovom Putu...*, slijedi tekst same vakufname:

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog!

Svjedočeći, da je Allah Jedan, i da je Muhammed a.s. Allahov rob i Njegov Poslanik i putokaz Pravog puta, uvjeren da dok je svijeta i vijeka korist vakufa ne prestaje niti se njegovo djelovanje do Sudnjeg dana završava, ja, **Alija Izetbegović**, sin Mustafe, uvakufljujem dio pokretne imovine sa kojom kao posrednik uvakufljenja raspolažem, a prema odluci donatora, naroda Kraljevine Saudijske Arabije broj 4504 od 01. 04. 1416. h. g., što odgovara 28. 08. 1995. g.

Vrijednost pokretne imovine koju uvakufljujem iznosi **5.000.000,00 KM** (pet miliona konvertibilnih maraka). Uvakufljena imovina je dar naroda Saudijske Arabije koja je direktno uplaćena na moje ime i sa kojom sam ovlašćen u korist muslimanskog naroda Bosne i Hercegovine, raspolagati.

U svrhu činjenja dobrog djela, ja sam uvakufljujem imovinu u vidu donacija u Banci za obnovu i razvoj (BOR) u Sarajevu. Kako je osnivač *Fonda* Stranka demokratske akcije, ja kao zakonski zastupnik osnivača, u svojstvu Predsjednika Stranke se ispred Stranke demokratske akcije odričem svih osnivačkih prava nad *Fondom „Bošnjaci“* u korist Vakufske direkcije u Sarajevu. Ovim činom Vakufska direkcija u Sarajevu preuzima svu imovinu *Fonda* sa svim pravima i obavezama koje je *Fond* do sada ostvario, s time da prihode od te imovine koristi za svrhe obrazovanja, nauke i kulture, a posebno materijalnog pomaganja Gazi Husrev-begove medrese i Prve bošnjačke gimnazije u Sarajevu.

U cilju realizacije ove odluke, a u skladu sa pozitivnim zakonskim propisima, kod Kantonalnog suda u Sarajevu ima se izvršiti preregistracija *Fonda* kojom će Stranka demokratske akcije u cijelosti prenijeti osnivačka prava nad

Fondom na Vakufsku direkciju.

Vakufska direkcija preuzima obavezu da sa uvakufljenom imovinom upravlja savjesno kako to pravila uvakufljenja zahtijevaju, da uvećava vrijednost uvakufljene imovine, te da nastoji da u tom poslu ne učini loše djelo. Vakufska direkcija će u korist očuvanja ovog vakufa, angažirati najstručnija lica koja ocijeni da mogu svojom strukom i znanjem doprinijeti unaprjeđenju uvakufljene imovine.

U slučaju da *Fond* prestane sa radom, sva imovina *Fonda* ostaju u vlasništvu Vakufske direkcije – osnivača *Fonda*, a ista će biti korišćena u svrhe navedene u ovoj vakufnami, kao i uopće za unaprjeđenje vjersko-prosvjetnog života Muslimana u Bosni i Hercegovini.

Gore naprijed izrečeno se ima smatrati iskrenim nijetom i voljom vakifa koja je data bez prisile i privole pri punoj svijesti i zdravoj pameti, što vakuf potvrđuje svojim potpisom ove vakufname.

Sarajevo: 22. muharrem 1422. h.

16. april 2001. g.

(slijede potpisi Alije Izetbegovića, vakifa, Nezima Halilovića-Muderrisa, direktora Vakufske direkcije i svjedoka dr. Mustafa-ef. Cerića, reisu-l-uleme)

Fond „Bošnjaci" uspješno djeluje pri Vakufskoj direkciji već petnaest godina i iz godine u godinu postiže sve bolje rezultate na planu podupiranja obrazovanja, nauke i kulture. Obezbijeđen je veliki broj stipendija (oko hiljadu i po) najuspješnijim i posebno nadarenim učenicima srednjih škola i studentima. Među stipendistima je bilo pedesetak studenata sa prosječnom ocjenom 10.

Pedeset stipendija godišnje obezbjeđuje *Bejtu-z-zekat* iz Kuvajta, ali i drugi vakifi doniraju određeni broj stipendija.

Kako bi potaknuo učenike i studente na pisanje *Fond* već desetu godinu organizira *Natječaj za najbolji literarni rad*. *Fond* je štampao zbirku najboljih i nagrađenih radova pod nazivom *Vratit će se laste*.

Osim spomenutih *Fond „Bošnjaci"* pomaže i slijedeće projekte:

- Pomaže Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu i Prvu bošnjačku gimnaziju;

  Od 2003. godine obezbjeđuje nagrade i priznanja mladim hafizima;
- Pomaže obnovu u ratu porušenih islamskih objekata i na taj način povratak ljudi na svoja ognjišta;
- Vrši podjelu udžbenika iz nacionalnih predmeta povratničkoj djeci u RS;
- Dodjeljuje jednokratnu pomoć, nastavna sredstva, sportsku i računarsku opremu povratničkoj djeci u RS;
- Dodjeljuje jednokratnu pomoć socijalno ugroženim građanima i postradalim u nepogodama;
- Pomaže u liječenju oboljelih;
- Sufinansira seminare i okrugle stolove;
- Organizira prigodna predavanja za svoje stipendiste.

U narednom periodu planiraju se dodatne aktivnosti:

a) povećanje broja stipendija;

b) finansiranje postdiplomskih studija;

c) sponzoriranje projakata iz oblasti obrazovanja, nauke, kulture, sporta i dr.;

d) podrška drugim programima iz oblasti obrazovanja, kulturnim i sportskim manifestacijama, socijalnim i drugim programima koji doprinose duhovnom i materijalnom razvoju Bošnjaka;

e) povećanje pomoći učenicima povratnicima u RS;

f) sagledavanje mogućnosti uvećanja kapitala *Fonda „Bošnjaci"* koji bi se koristio za realizaciju ciljeva i zadataka *Fonda*.

Fond ima *Upravni* i *Nadzorni odbor*. Direktor *Fonda* je Šahin Kerla.

Danas se Vakufska direkcija nalazi u sklopu

Formiranje vakufskih fondova

Uskladu sa ukazanim potrebama, Vakufska direkcija je utemeljila nekoliko fondova s ciljem prikupljanja sredstava, putem uvakufljenja, kako bi se neki dugoročni vakufski projekti mogli realizirati. Formiranjem različitih fondova budućim vakifima se ostavlja mogućnost da sami izaberu u koju svrhu će uvakufiti svoja sredstva.

Do sada su utemeljeni slijedeći fondovi: *Fond za rekonstrukciju i izgradnju vakufskih i vjerskih objekata; Fond za kultiviranje vakufskih parcela; Fond za štampanje islamskih edicija; Fond za pomoć obrazovanju; Fond za zaštitu, unaprjeđenje, revitalizaciju i promociju vakufa; Fond za socijalno ugrožene kategorije društva; Fond za identifikaciju i uknjižbu vakufske imovine na području RS-a*.

Vakufi u medijima

O vakufima se piše u printanim medijima još od pojave tih medija na području Osmanskog carstva i na području nekadašnjeg Bosanskog ejaleta. Povremene osvrte na vakuf donosili su tadašnji listovi poput zvaničnog lista *Bosne*, *Sarajevkog cvjetnika*, *Neretve, Salnama*. Ozbiljnije i temeljitije o vakufima se počelo pisati tek nakog što je Bosna i Hercegovina potpala pod austrougarsku vlast 1878. godine. Islamska zajednica se izdržavala iz vakufskih prihoda pa se ni vakuf nije mogao izbjeći u

tadašnjem medijskom predstavljanu. Svi ondašnji islamski i probosanski mediji na svojim stranicama tretirali su pitanje vakufa i vakufskih službenika. Spomenut ćemo samo neke od njih: *Bošnjak, Rehber, Misbah, Jeni Misbah, Behar, Gajret*. Pisalo se o pozitivnim, ali i negativnim pojavama vezanim za vakufe i upravu, konstituiranju vakufskih tijela, finansijama i zakladama. Pisalo se o velikim projektima Vakufske direkcije, gradnji vakufskih palača, finansiranju mekteba, medresa i drugih škola sa islamskim predznakom.

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije o vakufima se uglavnom pisalo (u islamskim listovima) u kontekstu otimanja i uzurpacije vakufske imovine, o upravljačkim tijelima, donošenju raznih zakona i uredaba o Islamskoj zajednici i vakufima.

Vakuf kao institucija bio je neka vrsta tabuteme u vrijeme komunističke vlasti 1945-1990. godine. O bezočnom otimanju i uzurpaciji vakufske imovine niko nije smio pisnuti. Svaki pokušaj kritiziranja vlasti po bilo kom osnovu, pogotovo kad je u pitanju politika prema vjerskim zajednicama i njihovoj imovini, bio je osujećen u korijenu. S druge strane, ljudi su se utrkivali da dokažu kako su nove narodne vlasti pravedne i koliko rade za dobrobit svih bratskih naroda SFRJ u njihovom najboljem interesu. Podobni su na sva usta odobravali otimačinu i uzurpaciju, a oni drugi ćutali da ne završe u zatvoru. Podnošene su sporadične žalbe nakon očite povrjede prava vakufa, ali one nisu dobijale pravo glasa, nisu izlazile u javnost. Takvo stanje stvari trajalo je do konačnog sloma komunističke vlasti u našim krajevima. Od 1959. godine čak ni Ustav IZ više ne spominje vakuf ni kao pojam ni kao instituciju, spominju se samo džamije kao osnovna imovina Islamske zajednice. Šta tek reći za ondašnje isfrustrirane medije i one koje su ih kreirali?

O vakufima se počinje otvorenije pisati od prvih slobodnih izbora i ponovne uspostave državnosti Bosne i Hercegovine devedesetih godina prošlog stoljeća, ali zakratko. Sva pažnja medija od početka agresije na BiH 1992. godine usmjerena je na pitanje opstanka države i njenih naroda pogođenih agresijom, pitanje genocida nad Bošnjacima, najbrojnijim bosanskim narodom i urbicida nad njihovim materijalnim dobrima i arhitekturom. O vakufima se u to vrijeme uglavnom pisalo kroz prizmu rušenja tolikog broja džamija i drugih vakufskih objekata. Tokom agresije na BiH (1992-1995) agresori su porušili 1311 vakufskih objekata (džamija, mesdžida, mekteba, tekija i harema), a oštetili 472 vakufska objekta. Mediji su prilično iscrpno pisali i informirali o rušenju džamija i drugih islamskih objekata, naročito onih koji su porušeni ne u ratnim okršajima nego u gradovima i naseljima u kojima nije bilo nikakvih ratnih dejstava. Značajnije džamije poput Ferhadije u Banjoj Luci, Aladže u Foči, Atik-džamije u Bijeljini, Sinan-begove u Čajniču, Azizije u Brezovom Polju, dobile su više medijskog prostora od drugih koje nemaju toliku historijsku i arhitektonsku vrijednost. Malo koja relevantna novina iz ovog dijela Bosne i Hercegovine nije posvetila prostor obnovi ovakvih objekata. Ponajviše se pisalo o obnovi Ferhadije džamije u Banjoj Luci. Tragični događaji oko polaganja kamena-temeljca za obnovu ove džamije svratili su pažnju domaće i svjetske javnosti na svu kompleksnost rušenja i obnavljanja tih vrijednih spomenika domaće i svjetske arhitekture. Obnova Starog mosta u Mostaru i upis na UNESKO-vu listu zaštićenih spomenika kulture, iznijela je pitanje rušenja i obnove spomenika iznimne arhitektonske vrijednosti na svjetsku pozornicu. Zahvaljujući toj činjenici lakše se dolazilo do sredstava za njihovu obnovu. Za obnovu znamenitih objekata donacije su se mogle lakše pronaći, ali je u isto vrijeme trebalo obnavljati barem 800 porušenih „običnih“ džamija. Pored brige i aktivnosti na razvoju vakufa i uvećanja vakufske imovine Vakufska direkcija je morala prvo brinuti o obnovi stotina porušenih i oštećenih vakufskih objekata, pa tek onda preduzimati gradnju novih.

Nešto kasnije počinje se pisati i o drugim aspektima djelovanja Vakufske direkcije: o restituciji, „pitanju svih pitanja“, naročito kampanji vođenoj po pitanju otkupa vakufskih stanova i poslovnih prostora, novim

uvakufljenjima, novim vidovima djelovanja, popularizaciji vakufa i njegovog situiranja u novim društvenim odnosima, mogućnosti djelovanja vakufa u Evropskoj uniji, sličnostima i razlikama između vakufa, fondova i fondacija, animiranju džematlija, naročito omladine, na čuvanju, kultiviranju i unaprjeđenju vakufa, volonterskom radu, uvakufljivanju vremena i drugih resursa i tome slično. Pisalo se o pozitivnim primjerima vraćanja vakufske imovine na privremenu upravu Islamskoj zajednici do donošenja *Zakona o restituciji* i kritizirala lokalna vlast što smjelije i odlučnije ne koristi tu mogućnost.

Iz naslova objavljenih u najvažnijim domaćim printanim medijima od 2001. do 2016. godine vidi se sva dramatika i složenost neviđenog ataka na vakufsku imovinu: *Općine ne smiju prodavati vakufe; Baščaršija će gorjeti; Ako nas izbace iz radnji, Sarajevo će ostati bez čaršije; IZ nacionalizacijom oduzeta 803 objekta; Oduzeto oko 85 posto vakufa u BiH; Niko nema pravo govoriti o prodaji vakufske imovine; Naši sudovi ne priznaju vakufname; Jesu li unuci nasljednici?!; RS mora vratiti otetu zemlju; Predstoji nam velika pravna borba za vakufe; Restitucija u Bosni i Hercegovini - Zakon ili tužba;* Šokantna vijest pobornicima denacionalizacije – Država ne mora vratiti oteto?!; Zbog prodaje dućana u Starom Gradu Gazi Husrev-begov vakuf tuži S*tari Grad; Vrijeme je da IZ BiH dobije svoje objekte; Vakufi su primjer kako se krše prava Bošnjaka i IZ; Zamjenski vakufi su goruće pitanje; Oteto 400 vakufskih stanova; Bitka za dućane tek predstoji;* Čekamo povrat kapitalnih objekata. Ponekad se stječe dojam da mediji nisu imali sluha za životna pitanja vakufa. Veoma važno saopćenje Vakufske direkcije *Ko, kako, zašto krčmi vakuf, vakuf koji stoljećima postoji*, objavio je samo *Preporod*. Edina Kamenica iz *Oslobođenja* primjer je korektnog, poštenog i nepristrasnog pisanja o vakufu.

U medijima je bilo mjesta i za nove projekte koje Vakufska direkcija realizira u saradnji sa medžlisima, poput obnove kompleksa Tekije na Vrelu Bune u Blagaju kod Mostara, izgradnji Vakufskog studentskog hotela kod Željezničke stanice u Mostaru, izgradnji Vakufskog bazara kod Male tepe u Mostaru, islamskih kulturnih centara i islamskih stambeno-poslovnih objekata u raznim sredinama, izgradnji dječijih obdaništa, izgradnji Roditeljske kuće na Koševu.

Od uvođenja *Dana vakufa* 2011. godine, koji će postati tradicionalni, vakuf i Vakufska direkcija dobijaju jednu novu dimenziju u domaćim printanim i elektronskim medijima. Sad se vakufska tematika sagledava u svim njenim aspektima. Piše se o vakufu općenito, aktuelizira povratak nacionalizirane vakufske imovine, izvještava o okruglim stolovima, izložbama i drugim manifestacijama koje organizira Vakufska direkcija, novim uvakufljenjima i istaknutim vakifima (proglašava se i „vakif godine“), i ostalim sadržajima koje Direkcija inicira i nad kojima bdi. Medijski prostor je ustupljen i za brojne intervjue vođene sa vakufskim funkcionerima, naročito vakufskim direktorima. Takvi medijski istupi redovno su pobuđivali pažnju javnosti na probleme s kojima se susreće, ali i evidentne uspjehe koje iz godine u godinu ostvaruje Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U više navrata pisalo se o čišćenju i uređenju, potom kultiviranju vakufskih zemljišta, zasađivanju pogodnih kultura, podizanju plastenika.

Mediji su izvještavali i o novim otimačinama i uzurpacijama bošnjačke i vakufske imovine. *Oslobođenje* piše o uzurpaciji 1.500 dunuma plodne zemlje Bošnjaka u Kotorskom kod Doboja. U istom mjestu je uzurpirano više od 157 dunuma vakufske zemlje, pa je Vakufska direkcija bila prinuđena pokrenuti sudski spor.

Mediji su pisali o saradnji Vakufske direkcije sa sličnim ustanovama u islamskom svijetu, Saudijskoj Arabiji, Kuvajtu, Kataru, Turskoj, Egiptu, Maleziji, Indoneziji. Prate se i posjete tim ustanovama, potpisivanje protokola o saradnji i ugovora o donatorskim sredstvima, ostvarenje preuzetih obaveza i drugo. Mediji su tretirali svečana otvaranja obnovljenih džamija i drugih vakufskih objekata, polaganja kamena temeljaca za nove obnove, posjete gradilištima. Najviše medijskog prostora vakufima posvetili su, od printanih medija: *Preporod, Oslobođenje, Avaz, Faktor, Stav*.

Značajniji događaji bili su propraćeni i na domaćim televizijskim kanalima. *Radio BIR* je prenosio svaki važan događaj od interesa za Vakufsku direkciju i ugošćavao mnoge vakufske uposlenike da o vakufu govore otvoreno, meritorno i bez zadrške. *FTV, BHT, Al Jazeera, Hayat, MTV i radio Igman, TV Hema, TVSA, TV Alfa, RTV USK* i druge privatne medijske kuće često su govorile o vakufima i vakufskim preokupacijama.

Najviše prostora vakufima dato je na *web stranicama* Rijaseta Islamske zajednice i Vakufske direkcije, što je i razumljivo. Svoju *web stranicu* Vakufska direkcija je pokrenula 2012. godine. Time je zainteresiranima na interaktivan način omogućen uvid u rad ove ustanove u vidu redovnih objava u formi vijesti, izvještaja, fotogalerije, predstavljanja aktuelnih projekata i fondova. Elektronsko doba je epohalna pojava u historiji čovječanstva i mora mu se posvetiti sva moguća pažnja. *Web portal* Vakufske direkcije velika je šansa za sveobuhvatnu prezentaciju svih vidova vakufa i zbog toga mora biti aktuelan, dopadljiv, zanimljiv, kreativan, pismen. Treba angažirati vrsnog novinara da ga vodi, ali onog koji poznaje islam, šeriatsko i vakufsko pravo, koji mora imati sluha za svu složenost vremena u kojem živimo i osjećaja za još složeniju i neizvjesniju budućnost. U kreiranju budućih radnih mjesta Vakufska direkcija treba predvidjeti mjesto urednika svog *web portala*. U isplativost ovog koraka ne treba ni sumnjati. Oglašavanje u printanim medijima je povremeno, od prilike do prilike, a na *web portalu* svakodnevno i trajno. Na planu animiranja novih uvakufljenja ovaj vid oglašavanja je nenadmašan. Sve je transparantno i svima dostupno.

Zbog potrebe permanentnog prisustva vakufa u medijima osmišljeni su i *Dani vakufa* koji se održavaju evo već sedmu godinu zaredom.

Manifestacija Dani vakufa

Uznak zahvalnosti svojim brojnim vakifima, zbog doprinosa prosvjeti i obrazovanju, prije svega, Bošnjaci su prije osamdesetak godina uveli obilježavanje *Dana vakifa* što je jedinstven slučaj u islamskom svijetu. Ulema-medžlis u Sarajevu donio je odluku 21. oktobra 1932. godine da se za *Dan vakifa* uzme 26. redžeb jer je na taj dan 943. hidžretske godine (8. januara 1537), a tada je bio dan uoči Lejletu-l-Mi'radža, Gazi Husrev-beg sačinio svoju vakufnamu o podizanju Kuršumli medrese u Sarajevu koja je stoljećima davala nemjerljiv doprinos našoj prosvjeti. *Dan vakifa* je prvi put obilježen 26. redžeba 1353., u nedjelju 4. novembra 1934. godine. Od tada se svake godine *Dan vakifa* proslavljao po svim bosanskim džamijama do pred kraj Drugog svjetskog rata. Tom prilikom bi se održalo prigodno predavanje o značaju vakufa i proučila hatma dova pred duše zaslužnih vakifa.

Naslanjajući se na tu tradiciju Vakufska direkcija u Sarajevu uvela je 2011. godine manifestaciju *Dani vakufa u Bosni i Hercegovini* koja će postati tradicionalna i održavat će se svake naredne godine u Sarajevu i drugim gradovima Bosne i Hercegovine. Vakufska direkcija ovim želi skrenuti pažnju javnosti na neprocjenjivi značaj vakufa u životu bosansko-hercegovačkih muslimana i ostalih njenih građana. Starim mostom u Mostaru ne prelaze samo muslimani, Sokolovićevim mostom u Višegradu ne prelaze samo muslimani (mada danas najmanje!), Šeher-ćehajinom i Latinskom ćuprijom u Sarajevu prelaze svi, sa Sebilja na Baščaršiji ne piju vodu samo muslimani, već svi žedni, knjiškim fondom Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu ne služe se samo muslimani (ko pita čitaoce koje su vjere i kojeg opredjeljenja!), u Vakufskoj bolnici u Sarajevu liječili su se svi ljudi bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, u Gazi Isa-begovom i Gazi Husrev-begovom hamamu kupali su se svi stanovnici Sarajeva (na vratima ih niko nije legitimirao), u Gazi Husrev-begovom i Brusa-bezistanu u Sarajevu kupovali su i prodavali pripadnici svih vjera i konfesija. Vakuf je opće dobro i utemeljen je za sva vremena.

Još ranije, 7. maj proglašen je za *Dan džamija* u znak sjećanja na porušenu Ferhadiju u Banjoj Luci, koju su Srbi na taj dan 1992. godine srušili do temelja.

Cilj manifestacije je da animira, podsjeti, upozori i reaktivira društvenu svijest o važnosti vakufa, te da *ukaže na činjenicu da vakufi u muslimanskom svijetu igraju ogromnu i značajnu ulogu u ekonomskom razvoju društva.* Vakufska direkcija je *uvjerena da vakufi opet mogu imati tu ulogu*.

Dani vakufa, kroz mnogobrojne manifestacije, tribine, okrugle stolove, seminare, susrete, promocije, izložbe, danima vežu pažnju medija, domaće pa i svjetske javnosti za fenomen vakufa i dobročinstva. Tako se pitanje *restitucije* svake godine iznova stavlja na tapet i skreće pažnja svim akterima i javnosti da je krajnje vrijeme da se ta stvar konačno riješi i okonča, da se Islamska zajednica konačno obešteti za sve nepravde koje su joj u prošlosti učinjene. Tokom manifestacije predstavnici Vakufske direkcije imaju dodatnu priliku da za medije govore o vakufu, problemima s kojima se suočavaju u radu i uspjesima koje postižu. Time se vakuf kao institucija veoma uspješno promovira i popularizira. Proglašenje *vakifa godine* dodatno motivira ljude da ne oklijevaju pristupiti velikoj armiji dobrotvora čiji sevabi neće presahnuti ni nakon njihove smrti. *Dani vakufa* su već danas jedna od najrespektabilnijih manifestacija u cijeloj Bosni i Hercegovini.

kompleksa „Al-Walidejn Gazzaz“ na Mojmilu

2011. godina

Prva manifestacija *Dani vakufa u Bosni i Hercegovini* održana je u Sarajevu, Mostaru i Livnu od 17. do 28. juna 2011. godine. Započela je svečanim otvaranjem u Gazi Husrev-begovom Hanikahu u subotu 18. juna, iza ikindije-namaza. Dan prije otvaranja, u petak, u svim džamijama Bosne i Hercegovine, održana je hutba na temu *Važnost vakufa i uvakufljenja*. Nakon svečanog otvaranja u Hanikahu je promoviran projekat Vakufske direkcije *Prikupljanje arhivske građe o vakufima iz doba osmanskog perioda*, a potom otvorena izložba *Vakufi sa područja općina Stari Grad i Centar – nekad i sad*, autora Ahmeda Mehmedovića. Sutradan je u Mostaru, u Kulturnom centru na Bunaru, priređena tribina *Uloga tekija u razvoju gradova u BiH*, a predavač je bio dr. Ismet Bušatlić.

Istog dana i na istom mjestu promovirana je knjiga Maje Dizdara *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi*. O ovoj odličnoj knjizi govorili su dr. Ismet Bušatlić i mr. Ferid Dautović. Iza toga su predstavljeni vakufski projekti Medžlisa IZ Mostar.

Dvadesetog juna u Bošnjačkom institutu u Sarajevo promovirana je knjiga mr. Senada Ćemana *Vakufi i fondacije*, a promotori su

bili dr. Enes Ljevaković i dr. Mustafa Hasani. Potom je na istom mjestu predstavljen *Fond „Bošnjaci"* kojeg je utemeljio Alija Izetbegović.

Nastavak manifestacije *Dani vakufa* održan je u Livnu 21. juna, na platou džamije Ahmeda Dukatara na Topovima. Uz predstavljanje *Fonda „Bošnjaci"*, spomenute izložbe fotografija, predstavljanje Ćemanove i Dizdarove knjige, glavni imam iz Livna Dževad-efendija Hadžić govorio je o *Vakufima Livna – nekad i sad* i dr. Ismet Bušatlić o *Ulozi vakufa u izgradnji gradske infrastrukture*.

Naučni skup *Vakufi u BiH* održan je u Bošnjačkom institutu 22. juna iza akšam namaza. O raznim aspektima vakufa govorili su: dr. Enes Karić, dr. Enes Durmišević, Muhamed Salkić, dr. Fikret Karčić, mr. Muharem Omerdić, dr. Fahira Fejzić, dr. Hakija Đozić, dr. Nusret Isanović, Mehmedalija Hadžić, mr. Senaid Zajimović, dr. Enes Ljevaković i dr. Behija Zlatar. Referati su objavljeni u *Zborniku radova* 2011. godine.

Sutradan je u atriju Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, u suorganizaciji s Međureligijskim vijećem BiH, održan *okrugli sto* na temu *Restitucija u BiH*.

U Kulturnom centru na Bunaru u Mostaru 24. juna, predstavljen je *Fond „Bošnjaci"*, postavljena izložba *Vakufi sa područja općina Stari Grad i Centar- nekad i sad* i promovirana Ćemanova knjiga *Vakufi i fondacije*.

Nakon *Mevluda* (predavač prof. Mehmedalija Hadžić) i hatme-dove u Begovoj džamiji 28. juna, iza akšam namaza, zatvorena je ova manifestacija.

2012. godina

Manifestacija Dani vakufa 2012. godine provedena je u Sarajevu, Tuzli i Banjoj Luci. Svečano otvaranje bilo je u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu 11. juna, iza podne namaza. Potom je na istom mjestu prikazan dokumentarni film Zehre Alispahić i Muhameda Halilovića *Bosna i Hercegovina je zemlja vakufa*. Sutradan je u Bošnjačkom institutu priređena tribina *Isa-beg Ishaković i njegovi vakufi* (predavač dr. Ismet Bušatlić), nakon čega je u video zapisu prezentiran projekat *Rekonstrukcija Isa-begova hamama*.

U srijedu 13. juna na Fakultetu islamskih nauka održan je okrugli sto *Mukate u Bosni i Hercegovini*. O raznim aspektima *mukata* govorili su: dr. Muharem Štulanović, dr. Rahman Ademi, Mevlut Džam, Mustafa Vatrenjak, Esad Hrvačić, mr. Nusret Kujraković, dr. Ismet Bušatlić, mr. Senad Ćeman. Navečer istog dana u Bošnjačkom institutu promovirana je knjiga *Vakufska pitanja u fetvama savremenih šeriatskih pravnika* mr. hafiza Muhammeda Čajlakovića. O knjizi su govorili: dr. Ismet Bušatlić, dr. Fikret Karčić, dr. Enes Ljevaković, dr. Mustafa Hasani i mr. Ferid Dautović. U Bosanskom kulturnom centru u Tuzli, 14. juna, održan je okrugli sto *Uloga Gazi Turalibegova vakufa u razvoju Tuzle*. Predavači su bili: mr. Kemal Bašić, dr. Munir Mujić, dr. Izet Šabotić, mr. Rusmir Djedović i dr. Midhat Spahić. Iza toga je promovirana spomenuta Čajlakovićeva knjiga o savremenim fetvama, potom prikazan spomenuti dokumentarni film o vakufima. Tom prilikom uručene su vakufname slijedećim vakifima: Eminu Mediću, Ziri Ibrić, Hamidu Korkutoviću, Muhamedu Hrustiću, Rami Joldiću, Dževadu Hasanoviću, Midhat-ef. Mujkiću i Hanumici Potoković.

U petak 15. juna u svim džamijama Bosne i Hercegovine održana je prigodna hutba o vakufima. Nakon džume u sportskoj dvorani „Majdan" u Banjoj Luci priređena je tribina *Vakufi u Banjoj Luci – nekad i sad* (referat dr. Sabire Husedžinović). I ovdje je potom promovirana knjiga o savremenim fetvama i prikazan dokumentarni film o vakufima.

Predavanjem *Dan vakifa i Lejletu-l-Mi'radž* (predavač dr. hfz. Halil-ef. Mehtić), *Mevludom* i hatmadovom, u Begovoj džamiji 16. juna, između akšama i jacije, dr. Zajimović je zaključio *Dane vakufa 2012. godine*.

2013. godina

Dani vakufa 2013. godine održani su u Sarajevu, Gradačcu, Brčkom i Bugojnu.

Svečano otvaranje obavljeno je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu iza podne-namaza, 4. juna 2013. godine. Program se sastojao od: *Obraćanja organizatora; prikazivanja kratkog filma o aktivnostima Vakufske direkcije; obraćanja sarajevskog muftije Husejin-ef. Smajića; dodjeljivanja Plakete najistaknutijem vakifu u BiH u protekloj godini* (Hamdi Ibreljiću iz Busovače)*; Izložbe vakufnama* koju su priredili dr. Aladin Husić i mr. Osman Lavić (promotor dr. Aladin Husić). Iza akšam namaza priređen je *Mevlud* i hatmadova za vakife u BiH.

Program je nastavljen sutradan u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, promocijom knjige Bakira Tanovića Ćurčića vakuf. O knjizi su govorili: dr. Ismet Bušatlić, mr. Senaid Zajimović, Faruk Ćurčić i Jusuf Tanović, autorov sin. Predvečer istog dana u Centru za edukaciju i istraživanje *Nahla* priređena je Tribina *Darežljive žene i njihovi vakufi* (govorile su dr. Kerima Filan i mr. Selma Avdić).

Četvrtog juna uvečer u Bugojnu su organizirana predavanja na temu *Vakufi u BiH*, a predavači su bili: mr. hfz. Senaid Zajimović, direktor Vakufske direkcije, dr. Mustafa Hasani i mr. Nusret-ef. Abdibegović. Nakon toga podijeljene su vakufname i otkrivena ploča vakifa Vakufske zgrade Medžlisa IZ-e Bugojno.

U četvrtak 6. juna na Fakultetu islamskih nauka organiziran je okrugli sto *Prodaja nacionaliziranih stanova – problemi i rješenja*.

U petak 7. juna, prije džume, upriličeno je svečano otvaranje Vakufske poslovne zgrade u Medžlisu IZ-e Bugojno. Hutbu na minberu Džamije Princeze Dževahire održao je reisu-l-ulema Husein-ef. Kavazović. Večer ilahija i kasida priređena je na platou ispred Vakufske zgrade Medžlisa IZ-e Bugojno. *Hutba* pod naslovom *Vakufom osigurajmo pravedniju budućnost* pročitana je u svim džamijama Bosne i Hercegovine i dijaspore.

Nastavak *Dana vakufa* desio se u Brčkom. Najprije je u sali *Islahijjeta* upriličen Okrugli sto *Uloga vakufa u razvoju Brčkog sa posebnim osvrtom na vakuf Alijage Kučukalića*, a potom *akademija* u Domu kulture pod nazivom *Brčko je grad vakifa*. Prikazan je dokumentarni film o vakufima u BiH *Značaj vakufa u savremenom kontekstu*, te pročitana i prezentirana vakufnama Alijage Kučukalića, uz video-prezentaciju sačuvanih objekata.

U nedjelju 9. juna u *BZK Preporod* postavljena je *Izložba arhivske građe o vakufima u Gradačcu*, a potom u Gradačačkom sajmu održana tribina *Vakuf begovske porodice*

Gradaščević, historijski prikaz i mogućnosti revitalizacije. Nakon promocije Tanovićeve knjige o Ćurčića vakufu, dr. Zajimović je zatvorio manifestaciju *Dani vakufa 2013*.

2014. godina

Dani vakufa 2014. godine održani su zbog poplava u dva termina, u mjesecu maju i oktobru u Sarajevu, Tešnju, Foči i Kiseljaku. 23. maja poslije džuma namaza u Čaršijskoj džamiji u Tešnju otvorena je temeljito rekonstruirana zgrada Gazi Ferhat-begove medrese. U petak 30. maja u Foči postavljen je kamen temeljac za Aladža džamiju izgrađenu 1550. godine i do temelja srušenu tokom rata u BiH (1992.1995.). Ostali sadržaji manifestacije upriličeni su od 20. do 24. oktobra.

U obnovljenoj Ferhad-begovoj medresi u Tešnju priređen je 20. oktobra okrugli sto *Vakufi Tešnja*. O raznim aspektima vakufa govorili su: dr. Mustafa Hasani, mr. Esmir Bašić, dr. Ismet Bušatlić, mr. Enver-ef. Kurtić, Mustafa Vatrenjak, Fuad Šišić, mr. Senad Ćeman, mr. Fuad-ef. Omerbašić, dr. Enes Ljevaković i dr. Senaid Zajimović.

Sutradan je u Bošnjačkom institutu u Sarajevu promovirana knjiga Faruka Muftića *Foča – zaboravljeni grad*. Promotori su bili: Hadžem Hajdarević, dr. Senaid Zajimović i mr. Selman Selhanović.

U Centru za kulturu i informisanje u Foči, 22. oktobra, organiziran je okrugli sto *Vakufi Foče*, a nakon toga i ovdje je promovirana spomenuta Muftićeva fotomonografija. Učesnici okruglog stola bili su: mr. Muamer Hodžić, dr. Aladin Husić, dr. Behija Zlatar, Faruk Muftić, Hamed-ef. Efendić, Faruk-ef. Džankić, mr. Osman Lavić, dr. Ismet Dizdarević i dr. Senaid Zajimović.

Mevlud i svečana dodjela vakufnama upriličen je 23. oktobra u Čaršijskoj džamiji u Kiseljaku.

U svim džamijama BiH i dijaspori u petak 24. oktobra održana je hutba *Socijalni aspekti vakufa*. Džuma namaz u Kiseljaku predvodio je i hutbu održao dr. Enes-ef. Ljevaković, muftija sarajevski.

Isti dan iza džume-namaza bilo je svečano otvaranje objekta Vakufsko-administrativnog centra Medžlisa IZ Kiseljak. Tom prilkom dr. Zajimović poručuje „da je objekat vakufsko-administrativnog centra, ujedno, projekat svih struktura Islamske zajednice, privrednika, federalnih i općinskih struktura i drugih vakifa.“ Svečanim otvaranjem ovog objekta završena je manifestacija *Dani vakufa 2014. godine*.

2015. godina

Manifestacija Dani vakufa u Bosni i Hercegovini za 2015. godinu održana je u Sarajevu i Kaknju od 15. do 29. maja. Započela je mevludom i hatma-dovom u Gradskoj džamiji u Kaknju. Svečano otvaranje priređeno je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci uz slijedeće sadržaje: *Obraćanje domaćina i gostiju; Prezentacija informacionog sistema vakufske imovine; Film o vakufskim fondovima; Dodjeljivanje plakete najistaknutijem vakifu* (Fikretu Avdiću iz Zenice)*; Obraćanje reisu-l-uleme* IZ u BiH Husein-ef. Kavazovića. Tradicionalna hutba o vakufima, ovoga puta pod nazivom *„Unaprijedimo vakufe – oplemenimo sebe“*, održana je u svim džamijama Bosne i Hercegovine i dijaspore. Manifestacija je nastavljena u *Bošnjačkom institutu – Fondacija Adila Zulfikarpašića* promocijom knjige mr. Suada Mahmutovića *Bihaćki vakufi*. O knjizi su govorili: dr. Enes Ljevaković, dr. Ismet Bušatlić i dr. Senaid Zajimović.

Potom je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci održana tribina „Isa-beg Ishaković, osnivač grada Sarajeva“, a predavač je bio dr. Ismet Bušatlić.

Svečano otvaranje Isa-begova hamama priređeno je pred ovim obnovljenim objektom 20. maja uz prisustvo velikog broja zvanica iz Bosne i Hercegovine i Turske. Svečanom činu prisustvovao je i predsjednik Republike Turske Redžep Tajjib Erdogan sa suprugom, od domaćih zvaničnika član Predsjedništva BiH Bakir Izetbegović, reisu-l-ulema Husein-efendija Kavazović, direktor Vakufske direkcije dr. Senaid Zajimović, sarajevski muftija dr. Enes-efendija Ljevaković, ispred donatora direktor Generalne direkcije za vakufe Republike Turske dr. Adnan Ertem i druge zvanice.

Direktor Vakufske direkcije u svom obraćanju podsjetio je na ulogu osnivača Sarajeva Isa-bega Ishakovića i njegove hajrate najavivši obnovu i drugih objekata ovog istaknutog vakifa jer je to obaveza svih u Bosni i Hercegovini. *Ovo je skroman doprinos našem sveukupnom odnosu prema čovjeku kojemu Sarajevo ima zahvaliti za svoj nastanak*, - rekao je on i izrazio zadovoljstvo da smo mi ta generacija koja obnavlja ono što se pokušava zaboraviti i trajno ukloniti. U Isa-begovom hamamu postavljena je izložba fotografija autorice Anide Krečo-Mujanović *Rekonstrukcija Isa-begovog hamama*.

U hotelu Bristol u Sarajevu od 27. do 29. maja održan je *Sedmi međunarodni forum o vakufskim pitanjima*. Forumu je prisustvovalo 70 gostiju iz 30 zemalja svijeta. Govoreno je o raznim aspektima vakufa i njegovoj prilagodbi savremenim uvjetima i strijemljenjima čovječanstva. Na tom skupu upućen je, od strane reisu-l-uleme Husein-ef. Kavazovića, poziv Državi da konačno donese zakon o restituciji. Prva sesija je tretirala temu *Pravni subjektivitet vakufa (zimma)*. Zanimljiva je bila druga sesija s temom *Uvakufljenje proizvodnih sredstava*, ali i treća *Pretvaranje prihoda vakufa u osnovna sredstva*.Zatvaranje manifestacije bilo je također u hotelu *Bristol*.

2016. godina

Projektom „Vakufljenje vremena“ (akcija čišćenja vakufskih parcela, harema i objekata), organiziranim u Jajcu u subotu 23. aprila započela je manifestacija *Dani vakufa u Bosni i Hercegovini 2016*. Manifestacija je nastavljena u Jajcu svečanim otvaranjem obnovljene Šamića (Hadži-Muharemove) džamije.

Sutradan je u Konjicu priređeno svečano otvaranje velike Gradske džamije i islamskog centra. Gradnju te džamije pomogla je i Vakufska direkcija.

Isti dan, iza ikindije, svečano je otvorena i Careva (Sultan Bajezidova) džamija u Nevesinju.

Zvanični čin svečanog otvaranja manifestacije *Dani vakufa u Bosni i Hercegovini 2016*. bio je u ponedeljak 25. aprila u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Program je je tekao slijedećim redom: *Obraćanje organizatora; Prezentacija arheološkog lokaliteta harema Kalin hadži-Alijine džamije u Sarajevu; 3D prezentacija projekata u BiH koje Vakufska direkcija realizira u saradnji sa Direkcijom vakufa Republike Turske; Dodjeljivanje plakete najistaknutijem vakifu u BiH* (hadži-Fatima Dedić)*; Obraćanje gostiju iz Kuvajta i Republike Turske; Obraćanje reisu-l-uleme IZ u BiH, Husein-efendije Kavazovića*.

U utorak, 26. aprila, organizirano je svečano otvaranje *Roditeljske kuće* u krugu Pedijatrijske klinike (UKC) u Sarajevu.

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci je u srijedu 27. aprila upriličeno predavanje *280. godina vakufname Ćurčića vakufa u Sarajevu*. Vakufnamu je predstavio dr. Aladin Husić. Posjetioci su imali priliku pogledati izložbu o tom vakufu.

Potom je održana tribina *Evladijet vakufi u BiH*, a predavač je bio mr. Osman Lavić, direktor Gazi Husrev-begove biblioteke. Tribina je popraćena *Izložbom vakufnama evladijet vakufa*.

U četvrtak 28. aprila u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adila Zulfikarpašića priređena je promocija vakufskih edicija *Džennet je još ljepši*, autorice Mevze Sultan el-Džabiri i *Zanimljivi vakufi u historiji*, autora Unala Bolata.

O knjigama su govorili: dr. Mustafa Hasani, mr. Mustafa Prljača, mr. Sabrija Mehmedović i Jasenka Muminović-Kurić, prof. psihologije.

U petak, 29. aprila, u svim džamijama Bosne i Hercegovine i dijaspore održana je *hutba o vakufima*.

S manifestacijom se nastavilo u Bužimu. U utorak 3. maja u JU „Centar za kulturu, sport i informisanje" priređena je svečanost u povodu dodjele vakufnama vakifima za izgradnju vakufske zgrade Islamskog kulturnog centra.

Isti dan navečer u Velikoj Kladuši upriličena je *večer Kur'ana* i *mevlud* u povodu Lejletu-l-Mi'radža i *Dana vakufa*.

Tribina *Reis Džemaluddin-ef. Čaušević i njegov odnos prema vakufu*, održana je u Bosanskoj Krupi, zapravo u Čauševićevom rodnom mjestu Arapuši, u srijedu 4. maja iza podne namaza. Predavač je bio dr. Ismet Bušatlić. Isti dan u Kino sali u Cazinu prikazan je dokumentarni film „Vakufi u BiH" .Nešto kasnije u Domu kulture bila je promocija knjige *Bihaćki vakufi*, autora mr. Suada Mahmutovića. O knjizi su govorili dr. Ismet Bušatlić, dr. Enes Ljevaković, dr. Fuad Sedić i dr. Senaid Zajimović.

Na Islamskom pedagoškom fakultetu u Bihaću, u četvrtak 5. maja, priređen je okrugli sto *Vakufi na području Muftijstva bihaćkog*. Teme i predavači: prof. Hasan-ef. Makić, *Obnova porušenih džamija na područja Bihaćkog muftijstva*; prof. Mensur Ćehić, *Vakufi na području MIZ-e Bihać*; prof. Mirza Žerić, *Vakufi na području MIZ-e Sanski Most*; mr. Amir Mahić, *Vakufi na području MIZ-e Kozarac*; prof. dr. Fuad Sedić, dekan IPF-a, *Islamski pedagoški fakultet u Bihaću kao primjer vakufa u savremenom dobu*; prof. Alem Jaganjac, *Vakufi na području MIZ-e Bosanski Petrovac*; prof. Muamer Ćatić, *Vakufi na području MIZ-e Velika Kladuša*; prof. Said Mujakić, *Vakufi na području MIZ-e Cazin*; prof. Amir Sijamhodžić i Haris Suljadžić, *Vakufi na području MIZ-e Bužim*; Jasmin Karabegović, *Vakufi na području MIZ-e Bosanski Novi*; prof. Salih Dervić, *Vakuf u službi obrazovanja (specifična iskustva Cazinske medrese)*; prof. Husejn Velić, *Vakufi na području MIZ-e Prijedor*; prof. Amir Mehić, *Vakufi na području MIZ-e Bosanska Krupa*; Haris-ef. Ahmić, *Vakufi na području MIZ-e Bosanska Kostajnica*.

Predvečer isti dan, u Domu kulture u Bihaću, promovirana je spomenuta knjiga *Bihaćki vakufi*, autora mr. Suada Mahmutovića. O knjizi su govorili isti promotori kao i u Cazinu.

U petak, 6. maja, u rano popodne, u Bihaću su okončani *Dani Vakufa* polaganjem kamena temeljca za zgradu Medžlisa IZ Bihać.

2017. godina

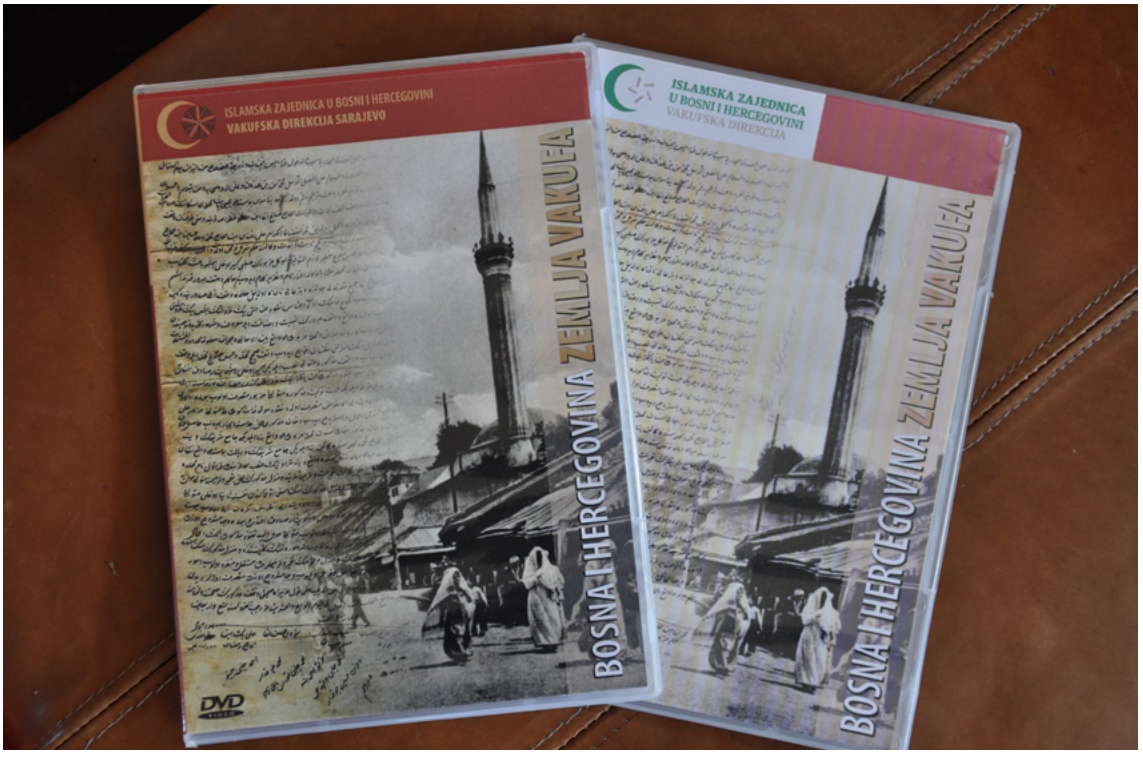
Manifestacija Dani vakufa u Bosni i Hercegovini za 2017. godinu održava se u Sarajevu, Banjoj Luci, Bosanskoj Gradišci, Jajcu, Kiseljaku i Bužimu, u periodu od 21. do 29. aprila. Započet će svečanim otvaranjem u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu uz sljedeće sadržaje: obraćanje organizatora i gostiju, prezentaciju projekta kultivisanja vakufskih parcela u BiH, dodjeljivanje Plakete najistaknutijem vakifu u BiH, obraćanje Reisu-l-uleme te izložbu fotografija „Vakufi u Tuzli". Tradicionalna hutba bit će održana istog dana u svim džamijama u BiH i dijaspori pod nazivom *Vakuf-naš zalog za budućnost* autora dr. Osmana Kozlića, muftije banjalučkog. Sutradan se manifestacija nastavlja u Banjoj Luci kada će se održati svečanost polaganja kamena temeljca za ponovnu izgradnju Arnaudija džamiju, jedine neobnovljenje od 17 banjalučkih džamija koje su porušene 1993. godine. Istog dana planirana je realizacija projekta „Vakufljenje vremena", akcija uređenja vakufskih parcela, harema i objekata. Ovaj projekat spada u društveno korisnu aktivnost tokom koje bi polaznici mektebske nastave sa svojim mualimima, uz pomoć džematlija, preduzeli akciju čišćenja i uređenja vakufske imovine. Istog dana u Bosanskoj Gradišci bit će održana tribina pod nazivom *Vakufi na području Medžlisa IZ Bosanska Gradiška* čiji predavač će biti prof. dr. Ismet Bušatlić. Sutradan se program manifestacije nastavl-

ja u Bosanskoj Gradišci kojom prilikom će se održati svečanost otvaranja obnovljenog vakufskog objekta Derviš-hanumine medrese, a u večernjim satima mevlud u povodu Lejletu-l-mi›radža i Dana vakifa i hatma svim vakifima uz prigodan program. U ponedjeljak, 24. aprila, u Bošnjačkom institutu u Sarajevu bit će održana promocija knjige *Upravljanje vakufima u Bosni i Hercegovini* 1847-2017 čiji autor je Ahmed Mehmedović. Promotori knjige su: prof. dr. Enes Pelidija, mr. Osman Lavić i dr. Senaid Zajimović. Program manifestacije bit će nastavljen 25. i 26. aprila u Jajcu uz sljedeće sadržaje: okrugli sto pod nazivom *Vakufi na području Jajca*, na kojem će biti izloženo jedanaest referata, zatim promociju knjige *Monografija tuzlanski vakufi* čiji promotori su: dr. Midhat Spahić, dr. Senaid Zajimović i prof. dr. Ismet Bušatlić, kao i prijem za istaknute vakife Muftijstva travničkog. Sutradan će i u Sarajevu, u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, biti održana promocija knjige *Monografija tuzlanski vakufi*. Sljedećeg dana u Kiseljaku bit će upriličena svečanost otvaranja vakufskog objekta obdaništa i škole Kur'ana «Ikre». Ova manifestacija bit će završena u subotu, 29. aprila, u Bužimu, svečanim otvaranjem vakufskog objekta «Islamski-kulturni centar».

Izdavačka djelatnost

Vakufska direkcija se bavi i izdavačkom djelatnošću. Do sada je objavila nekoliko vrijednih knjiga o vakufima, nekoliko *zbornika radova* sa okruglih stolova i naučnih skupova o vakufima. Hronološki ćemo predstaviti dosadašnje izdavačke projekte Vakufske direkcije.

Prva brošura Vakufske direkcije *Vakufi u Bosni i Hercegovini* priređena je i štampana 2010. godine, na bosanskom, engleskom, arapskom i turskom jeziku. Na 35 stranica ilustriranih fotografijama govori se, kratko i koncizno, o vakufima u Bosni i Hercegovini, historijatu, trenutnom stanju i perspektivama. Prvi dio sadrži slijedeća kratka poglavlja: *Vjerski podsticaj za uvakufljenje; Značaj vakufa za razvoj Bosne i Hercegovine; Podjela vakufa s obzirom na svrhe uvakufljenja; Podjela vakufa s obzirom na ekonomsku samostalnost; Vakufi u vrijeme austrougarske vladavine; Vakufi u vrijeme Kraljevine*

SHS; Vakufi u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Na srednjim stranicama su prezentirani podaci o oduzetim vakufima u periodu od 1945. do 1990. godine; materijalnoj šteti nanesenoj vakufu u vrijeme SFRJ; porušenim i oštećenim vakufima u toku agresije na BiH (1992-1995); materijalnoj šteti nanesenoj vakufu od 1996. godine do danas; godišnjoj šteti po vakufe.

Drugi dio se sastoji od ovih poglavlja: *Vakufska direkcija; Zadaci Vakufske direkcije su; Problemi sa kojima se suočava Vakufska direkcija; Zadatak i uloga vakufa u modernom dobu; Finansiranje Islamske zajednice iz sredstava vakufa; Perspektive vakufa i područja uvakufljenja: potrebe i mogućnosti; Promocija vakufa; Neki planovi Vakufske direkcije u narednom periodu*.

Drugo izdanje ove brošure, uz neke nove informacije i druge ilustracije priređeno je i štampano 2012. godine. Na kraju ovog izdanja prezentirani su: *realizirani projekti Vakufske direkcije, projekti čija je realizacija u toku* i *projekti koji će biti realizirani u narednom periodu*. Na 10. i 11. stranici nalazi se faksimil vakufname kojom Alija Izetbegović utemeljuje *Fond „Bošnjaci"*.

Zbornik radova sa naučnog skupa *Vakufi u Bosni i Hercegovini*, održanog 22. juna 2011. godine, Vakufska direkcija je objavila 2011. godine. Na 165 stranica srednje veličine objavljeni su slijedeći radovi: dr. Ismet Bušatlić, *Uvodna riječ*; Mehmedalija Hadžić, *Vakufi i vakufname – definicija i implementacija*; dr. Behija Zlatar, *Značaj izvora za izučavanje historije institucije vakufa*; Muhamed Salkić, *Islamska zajednica i vakufi*; dr. Enes Karić, *Ulema i vakufi*; mr. Muharem Omerdić, *Izučavanje vakufskog prava u nastavno-obrazovnom sistemu BiH*; dr. Nusret Isanović, *Vakuf i islamski etos*; dr. Enes Ljevaković, *Institucija vakufa u savremenim fetvama*; dr. Fa-

hira Fejzić-Čengić, *Vakufi i mediji*; dr. Enes Durmišević, *Vakufi u različitim političkim sistemima*; dr. Fikret Karčić, *Mogućnosti uspostavljanja vakufa u Evropskoj uniji*; mr. hfz. Senaid Zajimović, *Petnaest godina rada Vakufske direkcije; Zaključci i preporuke*.

U izdanju Vakufske direkcije i Medžlisa IZ Tuzla objavljen je 2012. godine *Zbornik radova o vakufima* sa tri skupa: *Mukate vakufi u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 13. juna 2012), *Vakufi u Banjoj Luci* (Banja Luka, 15. juna 2012), *Turali-begov vakuf u Tuzli* (Tuzla, 14. juna 2012).

Zbornik sadrži slijedeće radove: dr. Mustafa Hasani, *Uvodna riječ*; prof. dr. Muharem Štulanović, Šeri*atsko utemeljenje mukata*; Esad Hrvačić, *Mogućnost ponovnog uspostavljanja mukata u pravnom sistemu BiH*; mr. Senad Ćeman, *Ekonomska opravdanost mukata*; prof. dr. Ismet Bušatlić, *Iznajmljivanje vakufa vakufu – vakuf na vakufu*; Mustafa Vatrenjak, *Idžaretejn i mukata zakupi Gazi Husrev-begovog vakufa*; mr. Nusret Kujraković, *Zakupnine vakufa begovske porodice Gradaščević i ostalih vakufa na području sreza Gradačac u 1933. godini*; doc. dr. Sabira Husedžinović, *Valorizacija historijskih vrijednosti vakufnama Banje Luke sa aspekta urbanog razvoja ovog grada stoljećima*; mr. Rusmir Djedović, *O urbanom razvoju Tuzle*; mr. Kemal Bašić, *Turali-beg i njegov vakuf*; doc. dr. Izet Šabotić, *Uzurpacija nekretnina Turali-begova vakufa u Tuzli*. *Zbornik* je objavljen na 183 stranice.

Treći *Zbornik radova Vakufi u Bosni i Hercegovini*, objavljen u izdanju Vakufske direkcije (Sarajevo, 2013, 211 str.) sadrži radove sa nekoliko okruglih stolova i tribina održanih u Sarajevu, Livnu, Brčkom, i Gradačcu, od 2008. do 2013. godine. *Zbornik* se sastoji od slijedećih radova:dr. Enes Ljevaković, *Institucija vakufa u šeriatskom pravu*; Esad Hrvačić, *Pravno utemeljenje vakufa u Bosni i Hercegovini*; Nezim Halilović Muderris, *Historijat, trenutno stanje i perspektive vakufa u Bosni i Hercegovini*; Mustafa Vatrenjak, *Uloga Gazi Husrev-begovog vakufa u razvoju društvene zajednice*; Mirza Muhasilović, *Prijedlog ciljeva i aktivnosti na planu unaprjeđenja i razvoja vakufa*; dr. Šukrija Ramić, *Vakuf u savremenom dobu*; Dževad Hadžić, *Vakufi Livna*; dr. Aladin Husić, *Civilizacijski značaj i neke karakteristike bosanskih vakufnama*, 1463-1878. (izložba vakufnama); dr. Kerima Filan, Žena i institucija vakufa u osmanskoj Bosni; mr. Selma Avdić-Hajrović, *Darežljive Sarajke i njihovi vakufi od osmanskog perioda do danas*; mr. Mustafa Gobeljić, *Vakufi Alijage Kučukalića i njegovih potomaka*; Osman Mulahalilović, *Uzurpacija vakufa Alije Kučukalića*; dr. Enes Kujundžić, *Vakuf u Bosni i Hercegovini i ideja Otvorenog univerziteta*; mr. Nusret Kujraković, *Mogućnost revitalizacije vakufa begovske porodice Gradaščević*. Na kraju *Zbornika* su i dvije pjesme: *Vakife* Saida Memišević i *Dobročinitelj* Melise Bahor.

Četvrti *Zbornik radova Vakufi u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 2014., str. 293) sadrži radove sa dva okrugla stola, u Tešnju i Foči: dr. Enes Ljevaković, *Hutba* (Kiseljak, 24. oktobra 2014. godine); dr. Mustafa Hasani, *Vakuf i zekat: fondovi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*; mr. Senad Ćeman, *Savremeni modeli upravljanja vakufom i mogućnosti tešanjskog kraja*; mr. Fuad Omerbašić, *Tešanjski vakufi: historijski pregled i sadašnje stanje*; Mustafa Vatrenjak, *Vakuf Gazi Husrev-bega na području Tešnja*; mr. Enver Kurtić, *Ferhad-begova vakufnama*; Fuad Šišić, *Odnos lokalne samouprave prema vakufu na primjeru Tešnja*; Dženana Šarić, *Restauracija Ferhad-begove džamije u Tešnju*; Azer Aličić, *Revitalizacija objekta Gazi Ferhad-begove medrese u Tešnju*; mr. Esmir Bašić, *Reafirmacija uvakufljenja biblioteka-knjiga sa osvrtom na vakuf biblioteke Mustafe Ševki Užičanina*; dr. Senaid Zajimović, *Perspektiva razvoja vakufa u Bosni i Hercegovini*; Hamed Efendić, *Revitalizacija vakufa na području Muftijstva goraždanskog*; Muamer Hodžić, *Uloga vakufa u razvoju Foče u prvim decenijama osmanske vlasti*; Behija Zlatar, *Vakuf fočanskog nazira i zaima Mehmed-bega*; Faruk Muftić, *Vakuf Atik Ali-pašine džamije u Foči*; dr. Aladin Husić, *Vakuf Muhammed-paše Kukaviceu Foči*; dr. Šemso Tucaković, *Uništavanje vakufske imovine na Drini s posebnim osvrtom na Foču*; mr. Osman Lavić, *Vakufljenje knjiga u Foči pod osmanskom upravom*; dr. Ismet Dizdarević, *Psihološke osnove uništavanja vjerskih i vakufskih objekata*; Faruk Džankić, *Mogućnost revitalizacije vakufa u Foči*.

Zbornik radova Vakufi u Bosni i Hercegovini 2016 - Vakufi na području Bihaćkog muftijstva

Peti zbornik radova Vakufi u Bosni i Hercegovini, objavljen u izdanju Vakufske direkcije i Izdavačkog centra Rijaseta Islamske zajednice u BiH – El-Kalem, (Sarajevo, 2017, 281 str.) sadrži radove sa okruglog stola "Vakufi na području Bihaćkog muftijstva" koji je održan 05. maja 2016. godine u Bihaću. Zbornik sadrži dvanaest radova: prof. Hasan-ef. Makić, Obnova porušenih džamija na području Bihaćkog muftijstva; prof. dr. Fuad Sedić, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću kao primjer vakufa u savremenom dobu; Said-ef. Mujakić, Vakufi na području Medžlisa Islamske zajednice Cazin; Mirza-ef. Žerić, Vakufska imovina na području Medžlisa Islamske zajednice Sanski Most; Selver Jusić, Vakufi na području Medžlisa Islamske zajednice Bosanska Krupa; Amir Sijamhodžić i Haris Suljadžić, Vakufi na području Medžlisa Islamske zajednice Bužim; Husein-ef. Velić, Vakufi Medžlisa Islamske zajednice Prijedor; mr. Amir-ef. Mahić, Vakufi na području Medžlisa Islamske zajednice Kozarac; Muamer-ef. Ćatić, Vakufi Medžlisa Islamske zajednice Velika Kladuša, Jasmin Karabegović, Vakufi na području Medžlisa Islamske zajednice Bosanski Novi; Alem Jaganjac, Vakufi na području Medžlisa Islamske zajednice Bosanski Petrovac i Haris-ef. Ahmić, Vakufi na području Medžlisa Islamske zajednice Bosanska Kostajnica.

U suizdavaštvu sa Gazi Husrev-begovom bibliotekom, Vakufska direkcija je 2013. godine objavila *Katalog izložbe Bosanske vakufname (1463-1878)*, čiji su autori Aladin Husić i Osman Lavić. Na 74 stranice knjige-kataloga objavljeni su slijedeći sadržaji: *Predgovor; Civilizacijski značaj i neke karakteristike bosanskih vakufnama (1463-1878)*, uvodni tekst autora Aladina Husića; *Vakufname Sarajeva, Vakufname Hercegovine; Vakufname srednje Bosne; Vakufname istočne Bosne; Vakufname sjeveroistočne Bosne; Vakufname zapadne Bosne; Vakufname žena; Vakufljenje knjiga*. Tekstove i legende prate faksimili karakterističnih vakufnama, njih 57.

Katalog izložbe fotografija Ahmeda Mehmedovića *Vakufi sa područja općina Stari Grad i Centar Sarajevo – nekad i sad*, priređene 2011. godine, u Sarajevu (u dva navrata), Livnu i Mostaru, Vakufska direkcija je štampala 2014. godine, na 71 stranici. Uvodni tekst je iz pera autora izložbe Ahmeda Mehmedovića (str. 9-14). Potom slijede uporedne fotografije (nekad i sad) džamija i drugih vakufskih objekata iz spomenutih općina uz odgovarajuće legende. Ukupno je objavljeno 115 fotografija. Stare fotografije su iz fonda Gazi Husrev-begove biblioteke i Vakufske direkcije.

Knjiga *Bihaćki vakufi od 1878. do 2014. godine*, autora Suada Mahmutovića, objavljena je u izdanju Vakufske direkcije 2015. godine. Na 220 stranica autor sagledava bihaćke vakufe sa svih aspekata, od 1878. godine do danas. Rad se sastoji od *Uvoda* i pet poglavlja: *Vakufi u Bosni i Hercegovini u različitim društvenim uređenjima; Vakufska imovina u užem jezgru grada Bihaća; Vakufi prigradskih džemata; Vakufi seoskih džemata; Vakufi džemata u Ljutočkoj dolini*. Na kraju je *Zaključak* i *Sažetak*. Na početku je *Predgovor* iz pera dr. Senaida Zajimovića, te izvodi iz recenzija dr. Enesa

Ljevakovića i dr. Ismeta Bušatlića.

- U 2015. godine štampana je knjiga *Islamska zajednica u Bosni i Her*cegovini, na arapskom jeziku.

  U izdanju Vakufske direkcije u Sarajevu izašle su, 2016. godine, dvije zanimljive knjige: *Dženet je još ljepši*, autorice Mevze Sultan el-Džabri i *Zanimljivi vakufi u historiji*, autora Unala Bolata. Štivo je, prije svega, namijenjeno mlađoj čitalačkoj publici. Knjige, koje su i same vakufi, govore o vakufu i dobročinstvu na jedan sasvim osobit način.

  Promocija je održana u Bošnjačkom institutu u Sarajevu, 28. aprila, u okviru *Dana vakufa 2016*. godine.

Evo još nekih izdavačkih projekata Vakufske direkcije:

- Vakufska direkcija je štampala i podijelila *Kur'an s prijevodom* na bosanski jezik.
- U izdanju Vakufske direkcije izašla je knjiga Faruka Muftića *Zaboravljena Foča*. Knjiga je objavljena 2014. godine na 158 stranica sa mnogo fotografija stare Foče i aktuelnog stanja onoga što je preostalo i obnovljeno nakon posljednje agresije.
- Snimljen je dokumentarni film o vakufima pod nazivom *Bosna i Hercegovina zemlja vakifa*, u trajanju od 56 minuta, preveden na engleski, arapski i turski jezik.
- Štampana je brošura o Isa-begovom hamamu povodom svečanog otvaranja obnovljenog Isa-begovog hamama.
- Vakufska direkcija je pomogla štampanje knjige dr. Adema Handžića *Pregled islamskih kulturnih spomenika u Bosni do kraja 19. stoljeća*, Tešanj, 2016., 139 str.
- U pripremi je drugo izdanje spomenute Mahmutovićeve knjige *Bihaćki vakufi od 1878. do 2014. godine*.

Vakufi i Vakufska direkcija u novim okolnostima

Ipored stalnih teškoća koje se javljaju u radu Vakufske direkcije na planu očuvanja vakufske imovine i gazdovanja s njom, mora se reći da je politička klima danas znatno povoljnija u odnosu na prijeratnu. U demokratskom okruženju Bošnjaci, po prvi put, nakon toliko vremena, aktivno učestvuju u vlasti i mogu utjecati na historijske tokove svoga vremena. Islamska zejednica se danas znatno komotnije osjeća nego pod prethodnim režimima, te se može bolje brinuti i o svojoj imovini. Brigu o vakufima, o povratku oduzete imovine, o restituciji, novim uvakufljenima, razvijanju novih i savremenijih vidova gazdovanja nad vakufskom imovinom preuzela je nanovo uspostavljena Vakufska direkcija. Rezultati njenog rada ubrzo su se pokazali. Oni se danas ogledaju i u sljedećim pomacima: postoji kontinuiran rast uvakufljenja iz godine u godinu; povećana je medijska zastupljenot vakufske problematike što je nekada bilo nezamislivo; poboljšana je infrastrukturna organizacija IZ-e koja, putem svojih organa, cjelishodnije upravlja vakufima na terenu; postignuta je bolja kadrovska profilacija Vakufske direkcije i Islamske zajednice općenito; riješen je veliki broj predmeta koji se iz godine u godinu uvećavao, što je svojevrstan pokazatelj veće svijesti i odgovornosti Zajednice po pitanju vakufa. Predmeti su se najčešće odnosili na restituciju, zaštitu vakufa, sprječavanje nove uzurpacije, obnovu porušenih vakufskih objekata, sprječavanje prodaje i privatiziranja nacionaliziranih dobara, unaprjeđenje vakufa i drugo; Ostvarena

je poslovna saradnja sa sličnim institucijama u islamskom svijetu, prije svega u Saudijskoj Arabiji, Turskoj, Kuvajtu, Kataru i Maleziji. Realiziranjem brojnih projekata izgradnje, rekonstrukcije ili adaptacije i njihovim stavljanjem u funkciju znatno su povećani i prihodi na godišnjem nivou.S obzirom na veliki broj očuvanih stambeno-poslovnih objekata i atraktivnih parcela u gradskim sredinama, povećava se šansa za sve bolje poslovanje Vakufske direkcije i Islamske zajednice općenito.

Perspektive

Nekada je vakuf bio ekonomska baza aktivnosti Islamske zajednice. Vjerujemo da on to može biti i u budućnosti. Nakon ispunjenja navedenih zadataka, pred vakufom se otvaraju velika polja djelovanja i on može i treba preuzeti vodeću ulogu u pogledu finansiranja najvažnijih projekata Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Pomoću viška prihoda vakufa, te angažiranjem novih vakufa može se osigurati dobra materijalna pretpostavka za razvoj vakufa prema savremenim normama.

U tom smislu bi sve institucije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, u suradnji s Vakufskom direkcijom, trebale izraditi kratkoročne i dugoročne planove revitalizacije vakufa, te ustanovljenja novih vakufa, kako bi se institucije na taj način mogle samofinansirati.

Vakufska direkcija svake godine kontinuirano radi kako na dugoročnim, tako i na kratkoročnim planovima razvoja vakufa.

Dugoročni plan će se dorađivati, u skladu sa zahtjevima vremena i društvenih odnosa u kojim živimo i djelujemo.

Zadaci i pravci djelovanja

1. Potrebno je u našem javnom diskursu češće tretirati problematiku vakufa;
2. Potrebno je izboriti se za pravni status vakfa u okviru državnog zakona. Vakuf je, *de facto*, imovina IZ, koja se titulira kao njezin vlasnik. Po logičkom principu, ako je IZ zajednica muslimana koja štiti vjerska i imovinska prava muslimana, onda je i vakuf kategorija imovinskog prava muslimana vezana za njihov islamski život i djelovanje. Pojam vakufa treba biti prihvaćen u društvu i pozitivnom zakonodavstvu BiH. Ukidanjem šeriatskih sudova vakufi su ostali bez pravne zaštite unutar pozitivnog zakonodavstva. Danas imamo situaciju da se vakuf kao pojam ne spominje nigdje niti u jednom zakonu u BiH. Jedina i najveća zaštita jeste *Ustav Islamske zajednice u BiH* koji tretira pitanje vakufa. Trenutno, na osnovu *Ustava* i *Zakona o pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica* mi uspijevamo, ali s velikim poteškoćama, vakufu dati pravnu zaštitu. Međutim, radi sigurnosti, nužno je u budućnosti vakuf svrstati u pozitivno zakonodavstvo, kako bi šira javnost bila informirana;
3. Iznaći način da se u sudovima prizna status vakufnama kao pravno validnih dokumenata, u statusu javne isprave;
4. Dati značajnije mjesto vakufu u nastavnim jedinicama obrazovnih institucija IZ BiH. Trenutno se u odgojno-obrazovnim ustanovama IZ BiH predmet *vakufsko pravo* ne izučava kao samostalan nastavni predmet;
5. Tražiti od institucija koje su zadužene za obrazovanje u BiH da u nastavne planove i programe uvrste teme koje će tretirati vakufe kao historijsku kategoriju, ali i aktualizirati ideju vakufa i uvakufljavanja u kontekstu izgradnje demokratskog društva i kao ideju građanske odgovornosti i civilne inicijative;
6. Vakufska direkcija i IZ u BiH treba da sistematski rade na prezentaciji i afirmaciji vakufa;
7. Na internetsku mrežu postaviti lokacije i opise svih vakufa u Bosni i Hercegovini. Svaki novi vakuf bi se dodavao na postojećim mapama. Tako bi se vakuf mogao pretraživati na mreži;
8. Potrebno je uraditi idejno rješenje o brendu, amblemu ili oznaci za vakuf u BiH, potom dobiti dozvolu (gdje treba) za javno postavljanje ili brendiranje u prostoru i na terenu svih bosanskohercegovačkih vakufa;
9. Treba se energičnije boriti za donošenje *Zakona o restituciji*. Iz godine u godinu ovaj zakon će biti sve teže donijeti, zbog velikog broja imovinsko-pravnih zakona koji se u međuvremenu donose, a koji imaju za cilj brisanje starih katastara i gruntovnica, a samim tim i brisanje važne dokumentacije;
10. Potrebno je da institucije IZ poduzmu sve na zaštiti i čišćenju vakufskih parcela;
11. Poduzeti potrebne mjere da se slobodne vakufske parcele podese za uzgoj različitih kultura, posebno onih deficitarnih, i da se iskoriste u ovu svrhu;
12. Sve veće i bolje objekte na boljim pozicijama, uz izvore rijeka, potrebno je adaptirati i prilagoditi potrebama turizma, gdje bi se iznajmljivanjem stjecala dobit;
13. Raditi na ukrupnjavanju vakufskih parcela, pri tome voditi računa o perspektivnim vakufima i njima posvetiti posebnu pažnju;
14. Zahtijevati od načelnika općina i općinskih vijeća da do konačnog donošenja zakona o restituciji izvrše privremeni povrat vakufske imovine, kao što su to uradila općinska vijeća u nekim gradovima širom BiH (Sarajevo, Tešanj, Mostar, Sanski Most...);
15. Trebalo bi Državnu komisiju za zaštitu nacionalnih spomenika potaknuti da se, zajedno s vjerskim zajednicama, zalaže za povrat (restituciju) oduzetih spomenika kulture vjerskih zajednica koje je ista Komisija stavila na svoju listu nacionalnih

spomenika;

16. Učiniti sve da se svaka čestica vakufskog zemljišta evidentira i identificira. Ovo je dugotrajan i težak proces;
17. Potrebno je da intelektualci dignu svoj glas u zaštitu najvećeg nacionalnog blaga ove države;
18. Svi treba da se borimo da se vakufi vrate IZ na upravljanje, jer kad god je IZ upravljala vakufima, od njih su svi imali koristi;
19. Izraditi sve potrebne pravilnike koji će omogućiti savremeno funkcioniranje vakufa i njihovu kontrolu;
20. Kontinuirano organizirati seminare i okrugle stolove na kojima će se promovirati široka paleta različitih vakufa i načina uvakufljenja;
21. Jednom godišnje organizirati konferenciju ili simpozij o razvoju i funkcioniranju vakufa;
22. Afirmirati vakuf kao poseban institut u šeriatskom pravu i animirati vjernike na uvakufljenje imovine, koja na taj način postaje trajno dobro;
23. Organi i ustanove IZ, njezini službenici i članovi, treba da posvete veću pažnju vakufima, da ulože više napora za vraćanje vakufske imovine, da se ona revitalizira i namjenski koristi;
24. Educirati uposlenike IZ-e u BiH o pitanjima vakufa;
25. IZ treba da da veću podršku radu Vakufske direkcije, da je materijalno i kadrovski ojača, kako bi u narednom periodu mogla uspješnije realizirati zadaću koja joj je povjerena;
26. Insistirati na doslovnoj primjeni vakufnama, gdje god je to moguće;
27. Insistrirati na dosljednoj primjeni pravila koja se odnose na vakufsku imovinu;
28. Islamska zajednica i Vakufska direkcija treba više da ulažu u mlade stručnjake koji će se baviti vakufima i vakufskom problematikom, obrazovati i odgajati svijest o vakufima.[52]

Problemi s kojima se suočava Vakufska direkcija

a) Nedonošenje Zakona o restituciji; obećanja političkih stranaka od prvih demokratskih izbora do danas o donošenju Zakona o restituciji nisu ispunjena, naprotiv, organi vlasti ne pokazuju želju da to pitanje riješe u dogledno vrijeme;

b) Nepostojanje jednog broja vakufnama zbog čega se ne može provesti volja vakifa;

c) Pokušaji uzurpacije preostalih vakufa kroz nove regulacione planove, naročito na području manjeg bh entiteta RS;

d) Nepravilan način upravljanja od strane pojedinih medžlisa ili ustanova IZ-e u pogledu zaštite vakufa i utroška prihoda u skladu s vakufnamama;

e) Veliki procenat neperspektivne vakufske imovine;

f) Nedostatak finansijskih sredstava za realizaciju svih vakufskih projekata;

g) Nedovoljna zastupljenost nastavnih jedinica o vakufima u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine i Islamske zajednice. Ova se institucija ne izučava ni kao historijska kategorija na pravnim fakultetima u BiH, iako kao važan pravni institut zaslužuje da se izučava;

h) Nedovoljan broj uposlenih s obzirom na obim poslova.

52 Dr. Senaid Zajimović, *Perspektiva razvoja vakufa u Bosni i Herce*govini (Zbornik radova *Vakufi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2015), str. 174-177.

Doprinos Vakufske direkcije obnovi porušenih i izgradnji novih objekata

Za dvadeset godina svoga postojanja Vakufska direkcija je učinila veliki doprinos obnovi porušenih i u ratu oštećenih džamija i drugih objekata u vlasništvu Islamske zejednice i izgradnji novih. U saradnji sa srodnim organizacijama i institucijama u islamskom svijetu i privatnim vakifima uspjevala je obezbijediti velika sredstva za tu namjenu. Svi projekti na terenu realiziraju se u suradnji sa medžlisima, muftijstvima i drugim organima Islamske zajednice. Izdvojit ćemo one najvažnije:

Rekonstrukcija kompleksa tekije na Buni kod Mostara

Blagajsku tekiju prvi spominje Evlija Čelebija 1664. godine, ali je ona, bez sumnje, izgrađena mnogo ranije, vjerovatno krajem 16. stoljeća. Kasnije su dodavani i drugi sadržaji, turbe, musafirhama, hamam, mesdžid. Navodno je u turbetu ukopan i legendarni Sari Saltuk čiji se simbolični mezar nalazi na sedam različitih strana ondašnjih islamskih pokrajina, pa i u Blagaju. Otkad postoji ova tekija izaziva divljenje

posjetitelja, u novije doba sve većeg broja turista iz cijelog svijeta. Tekija je više puta oštećivana i iznova obnavljana. Zikr se ovdje obavljao do 1925. godine kada je umro i posljedni zvanični šejh. Od ljeta 1978. godine ponovo se uvodi povremeni zikr što traje i danas. Tradicionalni mevlud i zikr u avliji Blagajske tekije priređuje se u prvoj polovini maja svake godine.

Osjećajući veliki potencijal ovog tekijskog kompleksa, Medžlis IZ Mostar je u saradnji sa Vakufskom direkcijom i Mostarskim muftijstvom pokrenuo proces revitalizacije Blagajske tekije na tragu oživljavanja vjerskog turizma. Prije toga je arheološki tim profesora Envera Imamovića tokom dvogodišnjeg ispitivanja utvrdio gabarite ranijih građevina kompleksa nakon čega se moglo pristupiti izradi konačnog projekta obnove.

Kamen temeljac za obnovu položen je 26. marta 2011. godine, a radovi su završeni u aprilu 2014. godine, da bi već u slijedećem mjesecu, prilikom tradicionalnog mevluda i zikra, obnovljeni kompleks Blagajske tekije bio svečano otvoren.

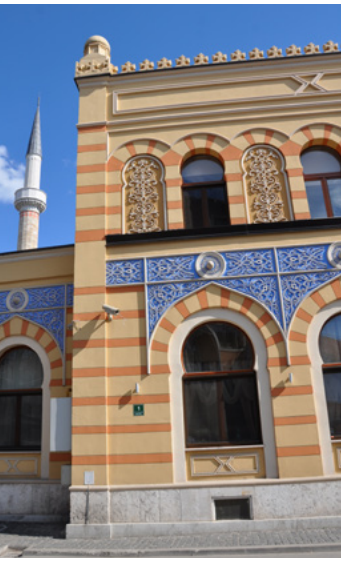
Izuzevši Begovu džamiju u Sarajevu, Karađoz-begovu i Koski Muhammed-pašinu u Mostaru, to je najposjećenija destinacija u vlasništvu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Islamska zajednica posjeduje veliki turistički potencijal iako joj turizam nije primarna djelatnost. Kroz harem Begove džamije u Sarajevu u toku ljeta dnevno prođe do deset hiljada turista, a samu džamiju posjeti podosta turista sa plaćenim ulaznicama. Osnivanje turističke agencije u okviru Islamske zajednice samo se po sebi nameće. U aprilu mjesecu 2015. godine u haremu Begove džamije otvoren je *Info-centar*, prvi u okviru Islamske zajednice.

Za svaku pohvalu je osnivanje firme „Contact Travel“ u okviru Medžlisa IZ Mostar koja je posljednjih godina ostvarila vidne rezultate u oblasti turizma.

Revitalizacija Isa-begovog hamama

Isa-begov hamam izgrađen je prije 1462. godine kada se spominje u Isa-begovoj vakufnami. Od prihoda hamama izdržavana je Isa-begova zavija (tekija) na Bendbaši. Imao je dva dijela, muški i ženski, sa po dva halvata, mejdanom i popratnim prostorijama. Kasnije je uređen i dio za jevreje. U posljednje vrijeme bio je šadrvan u oba dijela pokriven drvenim krovom, jer su kubbeta ranije propala. Bio je nešto manji od Gazi Husrev-begovog. Evliji Čelebiji se učinio najljepšim sarajevskim hamamom. Pred kraj turske vladavine služio je ovaj hamam i vojsci. Više je puta stradao u požaru, posljednji put 1810. godine. Radio je do 1887., a porušen dvije godine kasnije. Za nepune dvije godine izgrađen je potpuno novi hamam u neomaurskom stilu, po projektu Josipa Vancaša, i otvoren 16. februara 1891. godine, kao prvo moderno kupatilo u Bosni

i Hercegovini. I dalje se zvao Isa-begov hamam. Jedan dio je uređen na stari način i zvao se turska banja, te bazen za jevreje. Ovaj novi hamam radio je do pred posljednji rat kada je znatno oštećen i devastiran. Nacionalnim spomenikom proglašen je 2004. godine. U 2009. godini započete su aktivnosti po pitanju restauracije Isa-begovog hamama nakon čega je on, Odlukom Općinskog vijeća Općine Stari Grad, vraćen Islamskoj zajednici kojoj je oduvijek i pripadao. U istoj godini izrađen je idejni i glavni projekat obnove koji je kasnije dorađen s obzirom da je riječ o nacionalnom spomeniku kulture. Potom su isposlovane potrebne dozvole i saglasnosti za obnovu.

Vakufska direkcija je uspjela osigurati finansijska sredstva za obnovu hamama. Protokol je sa *Generalnom direkcijom vakufa Republike Turske* potpisan 2011., radovi otpočeli 2013., a završeni 2015. godine. U revitalizaciju ovog objekta utrošeno je preko 3 milona KM.

Uz domaće zvaničnike svečanom otvaranju 20. maja 2015. godine prisustvovao je i sam predsjednik Turske Redžep Tajjib Erdogan, a od domaćih uglednika član Predsjedništva BiH Bakir Izetbegović, reisu-l-ulema Husein-efendija Kavazović, direktor Vakufske direkcije dr. Senaid Zajimović, sarajevski muftija dr. Enes-efendija Ljevaković, ispred Generalne direkcije vakufa Republike Turske direktor dr. Adnan Ertem i mnogi drugi.

Danas je u Isa-begovom hamamu luksuzni hotel od 817 kvadrata korisnog prostora sa 17 soba i dva luksuzna apartmana, ali su očuvani i neki izvorni dijelovi koji se lijepo stapaju sa savremenim enterijerom ovog zdanja. Sobe su opremljene ručno rezbarenim turskim namještajem, ručno tkanim ćilimima i drvenim podovima. Osim smještaja gosti mogu koristiti usluge hamama sa toplim kupkama, džakuzijem, masažom (klasičnom, turskom, sportskom, aromatičnom) i drugim sadržajima. Hamam se sastoji od tri dijela u kojima je topla, mlaka i hladna kupka. U ponudi su i posebno opremljene sobe za mladence, za prvu bračnu noć, te tretman koji se zove *hamam-mlada* (priprema mlade za sklapanje braka i vjenčanja). Obnovom Isa-begova hamama obnavlja se i tradicija javnih kupatila na našim prostorima koja je bila skoro zaboravljena. Tako će ovaj hamam biti jedini u funkciji od svih sedam sarajevskih i brojnih drugih bosanskohercegovačkih tradicionalnih hamama.

Hotel sa hamamom definitivno je otvoren u junu 2015. godine. Najviše gostiju je iz arapskog svijeta i zapadne Evrope.

Ovo je veoma uspješan poduhvat Vakufske direkcije i može služiti kao model za druge slične projekte.

Uskoro će biti obnovljen Isa-begov hamam i u Novom Pazaru.

Predstavnici Generalne direkcije vakufa Republike Turske, direktor Vakufske direkcije Islamske zajednice u BiH dr. Senaid Zajimović i predsjednik Mešihata Islamske zajednice u Srbiji muftija dr. Mevlud Dudić, potpisali su u Sarajevu 17. novembra 2016. godine *Protokol o rekonstrukciji Isa-begovog hamama u Pazaru.*

Obnova zgrade Zemaljskog vakufa i Ali-pašinog vakufa u Sarajevu

Vakufska direkcija se do ljeta 2016. godne nalazila u zgradi bivšeg Vrhovnog starješinstva Islamske zajednice na desnoj obali Miljacke, nasuprot Skenderiji u Sarajevu (ul. reisa Čauševića, br. 2 i 4). Zgrada je izgrađena u tzv. „bosanskom slogu“ 1912. godine. Objekat je svrstan u najljepše i najizrazitije primjere arhitekture tog stila. Nije sasvim izvjesno ko ju je projektirao, preovlađuje mišljenje da je to bio Josip Pospišil, ali se ne odbacuje mogućnost da je riječ o djelu Josipa Vancaša. Ovaj objekat proglašen je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika. Bio je to jedan od razloga da se Vakufska direkcija odluči za obnovu i restauraciju ove zgrade koja je u ratu znatno oštećena. Jedna od navođenih granata pogodila je 29. augusta 1992. godine stan reisu-l-uleme Jakub-efendije Selimoskog u ovoj zgradi kojom prilikom je poginuo profesor Fakulteta islamskih nauka Nijaz Šukrić, njegov desetogodišnji sin Muhammed i kćerka reisu-l-uleme Naim-efendije Hadžiabdića Tenzila.

Vakufska direkcija je izvršila adaptaciju ove zgrade (obnova fasade, ugradnja nove stolarije, uređenje enterijera), 2010. godine. Radovi su koštali oko 250.000 KM.

Ovim je Vakufska direkcija na vlastitom primjeru pokazala kako se vakufi trebaju obnavljati.

Sjedište Vakufske direkcije - kompleks „Al-Walidein Gazzaz“

Humanitarna organizacija *Al-Haramain al-Masyid al-Aqsa Charity Fondation* je 2004. godine uvakufila, u korist Vakufske direkcije, svu pokretnu i nepokretnu imovinu u kompleksu *Al-Gazzaz* na Mojmilu u Sarajevu. Vakufska direkcija je time formalnopravno postala vlasnikom te imovine, ali poštujući volju vakifa, ustupila ju je na korištenje Fondaciji „Al-Amana“ 1. februara 2008. godine, za potrebe škole i doma „Al-Walidein Gazzaz“. U ugovoru je stajalo da on prestaje u slučaju prestanka rada škole i internata. Pošto se to desilo 2013. godine kompleks je, nakon uobičajene procedure, preuzela Vakufska direkcija. U jednoj od tih zgrada, do džamije, danas je sjedište Vakufske direkcije. U toj zgradi urađene su potrebne izmjene i prilagodbe u skladu sa potrebama Vakufske direkcije.

Ostali objekti će se, vjerovatno, koristiti za obrazovni i edukativni proces unutar Islamske zajednice. Razmatra se mogućnost osnivanja Islamskog univerziteta u tom kompleksu.

U pitanju je više zgrada sa velikom površinom uključujući i džamiju koja je rađena u arapskom stilu.

Vakufski zanatsko--trgovački centar „Bazar“ u Mostaru

Vakufska direkcija je u saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice u Mostaru realizirala projekat Zanatsko-trgovačkog centra „Bazar“ na Maloj Tepi. Bazar je svečano otvoren 27. augusta 2016. godine. „Bazar“ predstavlja savremeni objekat na 900 četvornih metara sa 23 dućana koji je klimatiziran i ugodan za sve posjetitelje. „Bazar“ se nalazi na najprometnijem dijelu mostarske čaršije, s dva ulaza, od kojih je jedan s glavne ulice.

Riječ je o veoma značajnom projektu koji je nakon dvije godine uspješno realiziran zahvaljujući vakufskim sredstvima obezbjeđenim od *Kabel al-Group* iz Saudijske Arabije. *Ovaj bazar je veoma značajan objekat za* čitavu Islamsku zajednicu*, ali i za građane Mostara, jer je riječ o projektu iz niza vakufskih dobara kojima je cilj općeljudsko dobro. Predano smo radili na ovom objektu cijele dvije godine i moram kazati da nije bilo lahko doći do ove investicije*, kazao je Zajimović na svečanosti, poželjevši svim trgovcima i zanatlijama dug i uspješan rad, te zahvalio svima koji su na bilo koji način sudjelovali u realizaciji ovoga projekta.

U ime vakifa iz Saudijske Arabije svečanom otvaranju prisustvovao je Abdu-l-Aziz Al Othaim. *Velika nam je čast što smo mogli doprinijeti izgradnji ovoga objekta kako bi Mostar bio bolji i ljepši. Vi u našim srcima imate posebno mjesto, koje je riječima teško opisati*, istakao je sin investitora Al Othaim.

Predsjednik Medžlisa IZ-e Mostar Ramiz Jelovac ističe da je ideja o načinu iskorištenja ovoga prostora stara skoro 40 godina i da je tek sad realizirana uz velike napore, odricanja i pomoć prijatelja. Dvanaest godina je Medžlis IZ-e Mostar uporno sa nadležnim institucijama, *Ministarstvom prostornog uređenja, građenja i zaštite okoliša FBiH, Federalnim ministarstvom kulture i sporta* i *Komisijom za očuvanje nacionalnih spomenika FBiH* radio da bi projekt bio realiziran.

Izgradnja jednog ovakvog poslovno-trgovačkog zdanja na ovoj lokaciji, kao Vakufskog projekta još je jedan graditeljski doprinos ovom gradu koji je realizirala naša zajednica, koji će biti *zamajac razvoju turizma, trgovine, zanatstva i građevinarstva*, poručio je mostarski muftija Salem-efendija Dedović, navodeći kako se ovim projektom nastavlja bogata i plemenita tradicija mostarskih muslimana.

Na području Medžlisa IZ-e Mostar nakon rata obnovljene su 33 džamije, 10 mesdžida bez munare, izgrađeno 15 potpuno novih džamija, obnovljene dvije džamije koje su porušene tokom Drugog svjetskog rata, dok je u toku obnova još dvije koje su porušene poslije 1945. godine. Obnovljeno je 80 dućana s manjim površinama i desetak s većim koji su upisani kao vakufi najpoznatijih mostarskih vakifa poput Karađoz-bega, Lakišića, Derviš-paše Bajezidagića i drugih.

Obnova Čaršijske džamije u Kotor-Varoši

Ne postoje pouzdani podaci o Čaršijskoj (Sultan Fatihovoj) džamiji u Kotor-Varoši. Sudeći po nazivu prvobitna džamija na ovom mjestu izgrađena je na ime Sultana Mehmeda el-Fatiha. Tokom vremena pretrpjela je više izmjena. Obnavljana je 1832. i 1946. godine. Posljednji rat je dočekala kao džamija osrednje veličine sa drvenom munarom. Srušili su je Srbi 1992. godine, ali i ostale džamije na ovom području. Vakufska direkcija je obezbijedila sredstva za njenu obnovu. Svečano otvaranje obnovljene Čaršijske džamije bilo je 7. juna 2015. godine. Svečanom činu

prisustvovao je direktor Uprave za vjerske poslove Rijaseta IZ u BiH mr. Nusret Abdibegović kao izaslanik reisu-l-uleme, direktor Vakufske direkcije dr. Zajimović, kao i donator Muhammed Salih al-Hanna koji je i otvorio džamiju. Ovaj vakif izgradio je ili obnovio još nekoliko naših džamija.

Obnova Čaršijske (Sultan Fatihove) džamije u Kotor-Varoši ima veliki značaj za povratak Bošnjaka u ovaj kraj. Putem istog donatora Vakufska direkcija je obezbijedila sredstva i za adaptaciju vakufskog objekta u Kotor-Varoši.

Obnova Careve džamije u Nevesinju

Careva ili Sultan Bajezidova džamija podignuta je na ime sultana Bajezida II Velija (1481-1512) krajem 15. ili početkom 16. stoljeća. Bila je jedna od najstarijih džamija Hercegovine. Izvorno je bila manja potkupolna džamija, pokrivena olovom, pa je, prema bilješkama Evlije Čelebije, obnovljena i proširena 1578. godine. Putopisac ističe da su joj mihrab, minber, mahfil i ćurs imali umjetničku vrijednost. Uz desni zid je bila prigrađena munara od klesanog kamena, a i sama džamija je građena od kamena tesanca. I kasnije je više puta obnavljana, a naročito nakon ratnih i uskočkih pohoda. Srušili su je Srbi tokom posljednjeg rata kao i ostale džamije u gradu i nevesinjskim selima. Vakufska direkcija je obezbijedila sredstva za njenu obnovu. Svečano je otvorena 24. aprila 2016. godine.

Kraj same Careve džamije u Nevesinju postojali su Bašagića konaci u kojima je rođen i naš veliki pjesnik i kulturni poslenik dr. Safvet-beg Bašagić.

Obezbjeđivanje donacija za izgradnju džamija

Vakufska direkcija u Sarajevu pomaže i ostalim institucijama Islamske zajednice da osiguraju potrebna sredstva za izgradnju objekata i realiziranje različitih projekata. Zahvaljujući Vakufskoj direkciji osigurana su sredstva za gradnju ili obnovu velikog broja džamija i drugih vjerskih objekata u Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Srbiji i drugdje. Izdvajamo nekoliko realiziranih projekata koji se odnose na izgradnju ili obnovu džamija, a koji nisu obrađeni posebno:

- Dovršetak radova na izgradnji džamije u Podlugovima kod Ilijaša;
- Dovršetag radova na izgradnji džamije Orahov Brijeg kod Vogošće;
- Dovršetak radova na izgradnji džamije Hrasno Brdo II u Sarajevu;
- Rekosntrukcija džamije u Kasapovićima kod Novog Travnika;
- Rekonstrukcija Iplidžik Sinana džamije (Širokac) na Vratniku u Sarajevu;
- Dovršetak radova na izgradnji džamije i pratećih objekata u Kopicama kod Maglaja;
- Rekonstrukcija džamije u džematu Plane kod Doboja;
- Kupovina zemljišta za izgradnju džamije u Gladnom Polju kod Ilidže;
- Proširenje harema u Otesu kod Ilidže u Sarajevu;
- Dovršetak radova na džamiji u Boru u Srbiji;
- Obnova vakufskog objekta u Novoj Kasabi kod Vlasenice.

Izgradnja džamije na Stupu u Sarajevu

Muslimani Stupa, odnosno Bačićkog Polja od 2003. godine nastoje obezbijediti funkcionalan prostor za obavljanje vjerskih aktivnosti u tom dijelu grada. Formirali su građevinski i džematski odbor i 2009. godine pokrenuti akciju izgradnje džamije u Bačićkom Polju. Džematlije Bačićkog Polja obraćaju se Vakufskoj direkciji sa željom da im se pomogne u izgradnji njihove džamije. Vakufska direkcija je u dogovoru sa vakifom iz Kuvajta dr. Fehdom el-Hannom obezbijedila potrebna sredstva za izgradnju džamije. Vakif nije imao nikakvih uvjeta što se tiče samog izgleda i konstrukcije džamije. Izjavio je da treba praviti džamiju koja odgovara ovom narodu i koja se uklapa u opći ambijent bosanskohercegovačke arhitekture. Riječ je o lijepoj potkupolnoj džamiji koja podsjeća na osmanske džamije. Naročito je lijepa unutrašnjost sa mihrabom, dvostrukim ćursom i mahfilima.

Svečano proklanjavanje džamije „Omer el-Hattab“ na Bačićkom Polju na Stupu u Sarajevu bilo je u julu mjesecu 2013. godine. Džamija se nalazi na jednoj od najvažnijih lokacija u Sarajevu, nedaleko od Stupske petlje. Svečanosti je prisustvovao i direktor Vakufske direkcije, dr. Senaid Zajimović. Prisutnima se obratio i vakif džamije dr. Fehd Salih el-Hanna koji je posebno istaknuo ulogu Vakufske direkcije i njeno nesebično zalaganje za realizaciju ovog projekta.

Sredstva za kupovinu prostirke obezbijedila je Vakufska direkcija putem donacije iz istog izvora.

Izgradnja (obnova) stare Šamića (Hadži--Muharemove) džamije u Jajcu

Nanovoizgrađena Šamića džamija u Jajcu, koja je srušena tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, svečano je otvorena u okviru manifestacije „Dana vakufa“ 24. aprila 2016. godine. Projekt izgradnje Šamića džamije u Jajcu realiziran je kroz vakufski “Fond za izgradnju novih, rekonstrukciju i adaptaciju postojećih vakufskih i vjerskih objekata”.

Prisutnima se obratio i direktor Vakufske direkcije dr. Senaid Zajimović.

Svečanom otvaranju prisustvovali su dr. Ahmed Adilović, muftija Travnički, dr. Muhamed el-Ensari i predstavnici vakifa iz Katara. Svi su se oni obratili prisutnima.

Cilj nam je, između ostalog, da podsjetimo naše vlasti koje su nekad u prošlosti oduzimali vakufe da su svi sistemi koji su to prije radili propali i uništeni, a da su vakufi i džamije preživjeli. Šamića džamija je dokaz toga. Bez dobrih ljudi ne bi bilo ni dobrih djela, a dokaz su naši prijatelji iz Kuvajta i Katara. Ovo je samo jedan od projekata koje su oni financirali, rekao je on.

U ime donatora Jajčanima i svim gostima se obratio generalni direktor organizacije Džem’ijjetu-n-nedžatu-l-hajrijje dr. Muhammed Ismail el-Ensari u ime vakife Sultane.

Vakif ove džamije je neki hadži-Muharem o kojem se ništa ne zna, a ime Šamića džamija je dobila po ovoj uglednoj porodici čiji su članovi generacijama bili imami i službenici ovog vakufa. Džamija spada u red manjih mahalskih džamija sa drvenom munarom i manjim predvorjem.

Rekonstrukcija i dogradnja Vakufske zgrade u Bugojnu

Uz pomoć donatora iz Kuvajta, Općine Bugojno i Vlade Srednjebosanskog kantona Vakufska direkcija i Medžlis IZ u Bugojnu dovršili su rekonstrukciju i proširenje Vakufske zgrade u Bugojnu. Radovi su trajali oko godinu dana. Svečano otvaranje upriličeno je u petak 7. juna 2013. godine. Svečanom otvaranju prisustvovali su: reisu-l-ulema Husein-ef. Kavazović, travnički muftija mr. Nusret-ef. Abdibegović, direktor Vakufske direkcije hfz. Senaid Zajimović, direktor organizacije *Džem'ijjetu Nedžat el-Hajrijje* Muhammed el-Ensarii njegov saradnik Abdulvehhab eš-Šajja, ambasador BiH u Kuvajtu Senahid Bristrić, gradonačelnik Bugojna Hasan Ajkunić, glavni imam Vehid-ef. Arnaut i drugi.

Vakufska zgrada o kojoj je riječ nalazi se u najstrožijem dijelu Bugojna. Uz ranijih 300 kvadrata dogradnjom još jednog sprata, uz obnovu starog dijela, prostor je udvostručen. Zgrada sada ima tri etaže s liftom. U prizemlju se nalaze poslovni prostori koji se izdaju pod kiriju, druga etaža će služiti za edukacione sadržaje, dok će na trećoj biti poslovne prostorije Medžlisa IZ Bugojno. Poslovni prostori u prizemlju izdati su pod zakup i već donose

značajan prihod, čime je u dobroj mjeri riješeno finansiranje Islamske zajednice u Bugojnu. Ukupni troškovi su iznosili oko pola miliona KM.

Ovo je odličan primjer pametnog i svrsishodnog ulaganja. Poslovne zgrade treba graditi u središtima gradova i naselja ako se želi potpun ekonomski efekat. U Bugojnu je to i ostvareno zahvaljujući saradnji Medžlisa IZ-e Bugojno i Vakufske direkcije.

Izgradnja džamije u Matuzićima

Matuzići kod Doboja su od 1998. godine središte Općine Doboj-Jug. U tom mjestu je prije rata izgrađena nova potkupolna džamija koja je srušena u vrijeme agresije, a potom i obnovljena. Kako se Matuzići u poslijeratnom periodu naglo razvijaju, ukazala se potreba za još jednom džamijom sa pratećim prostorima, imamskim stanom, učionicom za vjersku pouku, bibliotekom, abdesthanom. Nastojanjem Vakufske direkcije pronađena su sredstva za izgradnju džamije. Projekat je uradio arhitekta Osman Rakić iz Tešnja.

Islamski kulturni centar Bužim

U Bužimu je u ljeto 2014. godine položen kamen temeljac za *Islamski kulturno-edukativni centar*. Objekat će imati tri sprata i prizemlje, a u njemu će se, između ostalog, nalaziti sjedište Medžlisa IZ Bužim, restoran, kabinetske učionice, dvije hotelske sobe, konferencijska sala. Prikupljena sergija od 160.000 KM koju je organizirao Rijaset Islamske zajednice jedan je od najvećih donatora budućeg Islamskog centra. Vakufska direkcija je obezbijedila preostali dio sredstava. Radovi na dovršetku i opremanju objekta su završeni, a svečano otvaranje će biti upriličeno 29. aprila u okviru manifestacije Dani Vakufa 2017.

Svečano otvoren vakufsko-administrativni centar u Kiseljaku

Medžlis Islamske zajednice Kiseljak je u saradnji sa Vakufskom direkcijom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini realizirao projekat izgradnje Vakufsko-administrativnog centra Medžlisa Islamske zajednice Kiseljak.Objekat je izgrađen u dvorištu Čaršijske džamije u Kiseljaku, neposredno uz glavnu saobraćajnicu.

Realizacijom ovog projekta stvoreni su bolji uslovi rada i obogaćivanje vjerskih, kulturnih i edukativnih sadržaja, te nove prostorije i sjedište Medžlisa IZ Kiseljak. U okviru objekta bit će smještene prostorije obdaništa čime se stvaraju uvjeti i podiže svijest o važnosti islamskog predškolskog odgoja najmlađih stanovnika Kiseljaka.

Objekat vakufsko-administrativnog centra Medžlisa Islamske zajednice Kiseljak svečano je otvoren u okviru manifestacije „Dani vakufa u BiH“ oktobra 2014. Godine. Ukupna vrijednost projekta je 450.000 KM.

Obdanište i škole Kur'ana u Kiseljaku

U kompleksu Čaršijske džamije u Kiseljaku je u mjesecu aprilu 2016. godine položen kamen temeljac za izgradnju zgrade obdaništa i škole Kur›ana Medžlisa IZ Kiseljak, sa namjerom da se bošnjačkoj djeci u Kiseljaku omoguće predškolski odgoj i da se hifzu Kur›ana posveti posebna pažnja. Svečanosti su prisustvovali mnogobrojni predstavnici vjerskog, političkog, kulturnog i javnog života. Na svečanosti se obratio i direktor Vakufske direkcije koji je obećao da će podržati ovaj projekat i da će sljedeće godine biti svečanost otvaranja predmetne zgrade, što se na kraju i obistinilo.

Nakon početka izgradnje Vakufska direkcija se uključila u projekat kojom prilikom je obezbjedila potrebna finansijska sredstva za realizaciju ovog značajnog projekta za Bošnjake u Kiseljaku. Svečanost otvaranja zgrade obdaništa i škole Kur›ana pod nazivom „Ikre“ bit će upriličena 28. aprila 2017. godine u okviru manifestacije Dani vakufa u Bosni i Hercegovini.

Izgradnja Gradske džamije u Konjicu

Gradska džamija u Konjicu nalazi se u novom dijelu grada, blizu robne kuće i banke, na samom ušću Trešanice u Neretvu. Ovo je prva gradska džamija koja se gradi nakon više od 400 godina. Kamen temeljac postavljen je 2007. godine, a izgradnja započeta naredne godine. Konjičani su tim povodom formirali *Društvo vakifa Gradske džamije u Konjicu*. Na taj način obezbijeđeno je više od milion KM, ali ni to nije bilo dovoljno da se izgradi jedan ovako skup i funkcionalan objekat. Uvakufljenjem 100 KM blizu 1.000 pravnih i fizičkih lica postali su članovi ovog društva, a njih oko 200, uvakufljenjem iznosa od 1.000 KM, postali su vakifi ove džamije.

Dodatna sredstva za završetak radova obezbijedila je Vakufska direkcija putem svojih partnera iz islamskog svijeta. Svečano otvaranje priređeno je 24. aprila, u okviru manifestacije *Dani vakufa 2016. godine*.

Gradska džamija, osim prostranog molitvenog prostora, ima i prostor za edukaciju, biblioteku, konferencijsku salu, mektebske učionice, abdesthane i druge sadržaje. Ispod molitvenog prostora nalazi se veliki poslovni prostor od čijih prihoda će se Centar izdržavati.

Izgradnja džamija u Kupresu i Lapsunju kod Prozora

Zaslugom Vakufske direkcije i MIZ Bugojno u **Kupresu** položen je kamen-temeljac za temeljitu obnovu i proširenje Ahmed Fadil-pašine džamije. Svečanosti je prisustvovao i reisu-l-ulema Husein-efendija Kavazović, direktor Vakufske direkcije dr. Senaid Zajimović, travnički muftija dr. Ahmed Adilović, predstavnik humanitarne organizacije *Nedžat el-hajrijjeh* iz Kuvajta Abdurrahman Abduldžadir i drugi. Glavni vakif ove džamije je Nuri en-Nuri iz Kuvajta. Izgradnja je završena u 2016. godini. Riječ je o jednoj veoma lijepoj i savremenoj džamiji sa svim pratećim sadržajima kakva je Kupresu nedostajala. Staru džamiju je podigao Ahmed Fadil-paša između 1650. i 1654. godine. Više puta je oštećivana i obnavljana.

Lapsunj se nalazi u blizini Ramskog jezera kod Prozora. Nikada nije imao džamiju, pa je u više navrata vođena akcija za njenu izgradnju. Ozbiljniju akciju na tom planu prekinuo je posljednji rat. Lapsunj je tada bio poput koncentracionog logora u kojeg su sabijeni Bošnjaci Lapsunja, obližnjih Družinovića i okoline. Bilo je i žrtava, među kojima majka Šemsa Pilav i njen osmomjesečni sin Haris. Nakon toga Bošnjaci su odavde protjerani, pa je selo potpuno zamrlo do te mjere „da tu više nema ni ptica“, kako je primijetila jedna katolkinja. Krajem devedesetih godina prošlog stoljeća stidljivo je otpočeo povratak. Mnogi se nisu vratili. Povratnicima je trebala džamija, pa se ponovo krenulo s akcijom izgradnje. Zemljište na kojoj će se graditi džamija uvukafio je Huso Čolić sa sestrama Razom, Đemkom i Ajkom. Uz podršku reisu-l-uleme Husein-efendije Kavazovića, putem Vakufske direkcije obezbijeđena su sredstva od jednog vakifa iz prijateljskog Kuvajta. Kamen temeljac je položen 8. maja 2014., a svečano otvaranje upriličeno 9. jula 2016. godine.

Džamija je građena u modernom stilu, veoma je lijepa i funkcionalna. Džematlije Lapsunja, Družinovića i okoline mogu odahnuti i u svojoj lijepoj džamiji činiti sedžde Uzvišenom Gospodaru.

Donacije za medrese, fakultete i druge prosvjetne ustanove

Vakufska direkcija je uspijevala obezbijediti značajne donacije za izgradnju, proširenje i obnovu medresa, studentskih domova i internata u Bosni i Hercegovini i Sandžaku. Da spomenemo samo nekoliko takvih projekata:

- Obnova krova Fakulteta islamskih nauka u Novom Pazaru.
- Početna sredstva za gradnju studentskog doma na Vrbanjuši u Sarajevu;
- Adaptacija I, II i III sprata Gazi Husrev-begove medrese i internata u Sarajevu. Radovi su obavljeni 2016. godine. Obezbijeđena su sredstva i za izmjenu cjelokupne stolarije;
- Kupovina informatičke opreme za Gazi Husrev-begovu medresu;
- Dio sredstava za izgradnju nove zgrade Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici;
- Projektna dokumentacija za izgradnju ženske medrese u Bugojnu;
- Za edukacione aktivnosti Udruženja „Progres“ iz Travnika.
- Dovršetak radova nove zgrade Karađoz-begove medrese u Sjevernom logoru u Mostaru;

- Dio sredstava za opremanje Vakufskog studentskog hotela kod autobuske i željezničke stanice u Mostaru;
- Vakufska direkcija redovno stipendira 60 studenata smještenih u studentskim domovima Bjelave i Nedžarići u Sarajevu, te obezbjeđuje 6 stipendija za studente čije je prebivalište na području RS-a. Povod za stipendiranje studenata je činjenica da kantoni iz kojih dolaze studenti ne uplaćuju predviđene subvencije za smještaj u domovima. Stoga se Vakufska direkcija pobrinula da obazbijedi stipendije da studenti zbog nedostatka finansijskih sredstava ne napuštaju školovanje. Stipendiranje se vrši putem novoformiranog *Fonda za pomoć u obrazovanju* pri Vakufskoj direkciji;
- Izgradnja sportske dvorane u medresi Osman-ef. Redžović u saradnji sa Ministarstvom vakufa i islamskih pitanja iz Kuvajta.

Roditeljska kuća

Roditeljska kuća je namijenjena smještaju djece oboljele od raka i njihovih roditelja, a koji dolaze izvan Sarajeva. Udruženje „Srce za djecu koja boluju od raka u FBiH“ 2011. godine pokrenulo je projekat izgradnje Roditeljske kuće, da bi se, nakon mnogo peripetija, sa izgradnjom započelo 2014. godine. Roditeljska kuća se nalazi u krugu Pedijatrijske klinike na Jezeru u Sarajevu. Presudnu ulogu u izgradnji ovog jednistvenog objeka imala je Vakufska direkcija sa svojim prijateljima.

Vakufska direkcija je Roditeljskoj kući do sada obezbijedila više od polovine potrebnih sredstava, a ukupna vrijednost projekta je 1.200.000 KM. Roditeljska kuća na Koševu svečano je otvorena 26. aprila 2016. godine, u okviru *Dana vakufa u Bosni i Hercegovini 2016*. Svečanosti su prisustvovali brojni zvaničnici, premijeri, načelnici općina, predstavnici Vakufske direkcije, donatori iz Kuvajta, Saudijske Arabije i Katara. Roditeljsku kuću su otvorile dvije djevojčice koje se trenutno liječe od raka, a pročitana je i pjesma djevojčice Lejle Avdić koja, nažalost, nije dočekala otvaranje Roditeljske kuće.

Roditeljska kuća ima površinu od 666 kvadrata, a sastoji se od suterena, prizemlja i tri sprata. U njoj će biti 10 apartmana za smještaj

roditelja, zatim multifunkcionalna prostorija s igraonicom i dnevnim boravkom, zajedničkom kuhinjom i trpezarijom, te uredom Udruženja „Srce za djecu koja boluju od raka u Federaciji BiH“. Ovim činom Vakufska direkcija pokazala je da su vakufi i dalje u službi socijalno ugroženih kategorija.

Ovim činom Vakufska direkcija je pokazala da su vakufi i dalje u službi socijalnog ugroženih kategorija.

Vakufski Studentski hotel u Mostaru

Po prvi put u novije vrijeme u Bosni i Hercegovini Islamska zajednica se odlučila za gradnju vakufskog hotela. Hotel je izgrađen u Mostaru, na vakufskoj parceli nedaleko od Željezničke i Autobuske stanice. Projekat je realizirao Medžlis Islamske zajednice Mostar u saradnji sa Vakufskom direkcijom. Kamen temeljac je postavljen početkom 2010., a hotel dovršen i otvoren 2014. godine. Konačna funkcija ovog vakufskog objekta je Studentski hotel koji će, prvenstveno, služiti za stanovanje i rekreaciju studenata, a u vrijeme ljetne pauze za izdavanje turistima kojih je u Mostaru sve više. Medžlis IZ-e je ovaj projekat definirao kao zaseban vakuf i sav ostvareni prihod bit će stavljen u funkciju obrazovanja i stipendiranja učenika i studenata. U pitanju je nesvakidašnji i višemilionski projekat koji može dati smjernice za buduća ulaganja.

Obnova Derviš-hanumine medrese u Bosanskoj Gradišci

U saradnji sa MIZ Bosanska Gradiška Vakufska direkcija obnovila je devastiranu Derviš-hanuminu medresu. Protokol o obnovi potpisan je u Sarajevu 20. maja 2015. godine. Zgrada je sagrađena u neomaurskom stilu s površinom od oko 250 kvadrata, koliko je imala prije 1899. godine kada je napisana njena vakufnama. Medresa je nacionalizirana 1973. godine nakon čega je služila kao mjesni ured, a potom predata Domu zdravlja da bi na kraju služila kao stambeni prostor. Vraćena je Medžlisu Islamske zajednice 2008., a temeljito obnovljena 2016. godine, zahvaljujući Vakufskoj direkciji. Medresa je proglašena nacionalnim spomenikom 2003. godine. Svečano otvaranje će se upriličiti tokom manifestacije *Dani vakufa 2017. godine*.

Do posljednjeg rata nad ulazom su postojala dva tariha na turskom jeziku, ali su uzrat uništena. Snimak onog starijeg sačuvan je i preveden na bosanski jezik. Iz njega se razumije da je prvobitnu medresu na ovom mjestu podigla neka dobrotvorka Aiša 1748. godine i kraj nje pazar (dućane) za njeno izdržavanje. Drugi tarih je vjerovatno govorio o gradnji ove novije zgrade od strane Derviš-hanume Smailagić kakvu danas poznajemo. Prestala je s radom prije 1932. godine. Poznata su nam i dva muderrisa ove medrese, Sulejman-efendija Kozarčanin i Redžep-efendija Berbović (1916).

U Bosanskoj Gradišci je nacionalizirano 52 dunuma vakufskih parcela, od čega je 30 dunuma bilo u samom centru grada. Na oduzetom vakufskom zemljištu građeni su industrijski i društveni objekti, stambeno-poslovne zgrade. Na temeljima džamije koja je porušena i uklonjena oko 1948. godine izgrađen je hotel! Odšteta je dobijena samo za manji dio oduzete imovine. Za jednu manju parcelu u centru grada Islamskoj zajednici je dat jedan poslovni prostor. Ipak, sve je to daleko od pravedne odštete za oduzetu imovinu u Bosanskoj Gradišci. Uzrat je u gradu i okolini porušeno 10 džamija i jedan mesdžid. Obnovljene su sve osim džamije u Čatrnji.

Humanitarni projekti Vakufske direkcije

U cilju liječenja oboljelih, zbrinjavanja siromašnih, pomoći ustanovama koje se bave socijalnom djelatnošću, što je osnovna misija vakufa Vakufska direkcija je uspjela obezbijediti značajna sredstva za tu namjenu. Sredstva koja su utrošena u nabrojane stavke su prihodi od vakufa namijenjeni za ove svrhe. Evo nekoliko primjera:

- Kupovina minibusa za potrebe djece sa posebnim potrebama osnovne škole „Vladimir Nazor“ u Ulici Azize Šaćirbegović u Sarajevu. U centru se školuju mnoga djeca koja ne mogu koristiti gradski prijevoz, te djeca iz udaljenijih područja i ona koja nisu bila u sistemu školovanja, tako da će im ovo specijalizirano vozilo olakšati transport. Na taj način će se u sistem obrazovanja uključiti i djeca sa teškoćama koja do sada nisu mogla pohađati Centar;
- Kupovina ambulantnog vozila za potrebe Centra Duje, Doboj-Istok. Projekat je realiziran putem vakufskog Fonda za socijalno ugrožene kategorije društva s ciljem da se pomogne svima koji nisu u mogućnosti da se sami ili organizirano pobrinu za svoje svakodnevne potrebe. Ovo vozilo će služiti za unaprjeđenje zdravstvenih usluga štićenicima PC „Duje;
- Nabavka i podjela preko 100 invalidskih kolica za potrebe KCUS u Sarajevu i Kantonalne bolnice u Zenici. Donacija je uručena u januaru 2013. godine;
- Već treću godinu uzastopno Vakufska direkcija putem prijatelja iz Turske obezbjeđuje ramazanske pakete. Samo u 2016. godini podijeljeno je postačima širom Bosne i Hercegovine 5.000 prehrambenih paketa;
- Pomoć za liječenje bolesnih osoba;
- Pomoć korisnicima Doma za socijalno i zdravstveno zbrinjavanje osoba sa invaliditetom u Nahorevu;
- Pomoć korisnicima Gerontološkog centra (Staračkog doma) u Nedžarićima u Sarajevu;
- Pomoć Narodnoj kuhinji Stari Grad u Sarajevu;
- Kupovina krava muzara za povratnike u RS-u preko Centra Duje, Doboj-Istok. Primopredaja krajnjim korisnicima ove vrijedne donacije (15 krava muzara povratnicima u RS), realizirana je putem Udruženja „HO Međunarodni forum solidarnosti – Emmaus“ iz Doboj-Istoka.
- Kupovina profesionalne veš mašine i sušilice za Udruženje „Emmaus“.

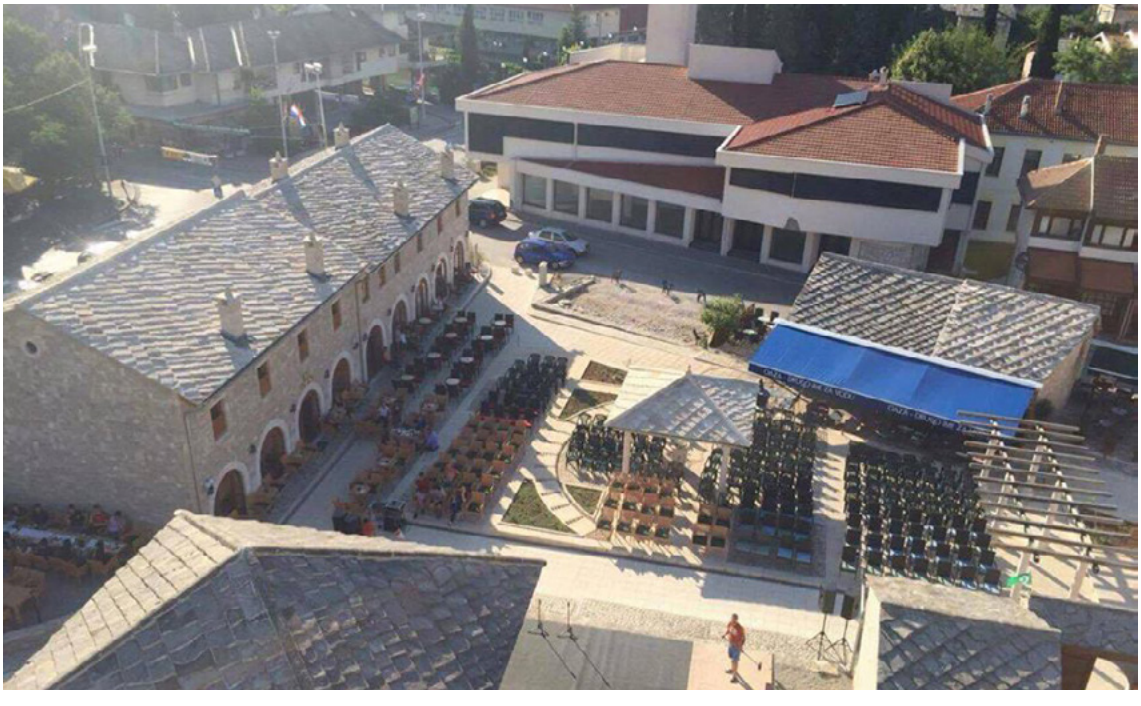
Graditi objekte koji će donositi profit

U narednom periodu treba se više okretati ka profitabilnim projektima. Graditi objekte koji će donositi profit, planirati sadržaje sa nesumnjivim potencijalom. To ne znači da se manje atraktivna dobra smiju potpuno zanemariti.

Dobar primjer ulaganja imamo i u Stocu. Nakon što su Hrvati 1993. godine do temelja uništili Carevu i druge stolačke džamije, nakon rata one su u potpunosti obnovljene. Hrvati su devastirali cijelu stolačku čaršiju, pa i objekat Musafirhane Silahdara Husejn-paše Šarića nedaleko od Careve džamije i druge vakufske objekte u Stocu. I ovaj objekat je nedavno obnovljen i data mu je nova-stara namjena. Sa obnovom se počelo 2013. godine. U Musafirhani se sad nalazi restoran sa bosanskom kuhinjom, kapaciteta od 100 obroka, i apartmani za smještaj 15 osoba. Kada se počelo sa obnovom ovog objekta Medžlis IZ nije imao ni dinara, ali su projekat odmah podržali prijatelji i dobročinitelji. Obnovu je podržao reisu-l-ulema Kavazović, Ministarstvo kulture i sporta Federacije, Turska agencija za razvoj i drugi. Hajirli posao samo treba otpočeti, berićet će doći sam po sebi. Obnovljeni su i drugi vakufski dućani koji se izdaju pod zakup, obnovljena je sahat-kula koja je uljepšala čaršiju, izgrađena prelijepa tekija kraj Bregave, obnovljene mlinice i stupe, obnavlja se i znamenita Begovina, stolačke ćuprije. Sve to privlači goste koji sad mogu i boraviti u gradu na Bregavi, a ne samo protrčati kroz ovo najpitomije mjesto istočne Hercegovine na putu prema Trebinju i Dubrovniku.

Stocu se polahko, ali sigurno vraća stari sjaj koji je uvijek bio obilježje privlačne orijentalne čaršije koja putniku-namjerniku ima šta ponuditi. Turističku rutu koja se završavala u Mostaru, Blagaju i Počitelju treba produljiti do Stoca i Trebinja u kojem su obnovljene sve predratne džamije. Ostaje samo da se obnovi Begova kuća koja je i prije rata bila najprivlačniji restoran Trebinja.

U okolini Stoca nalaze se značajni turistički potencijali: Pećina Badanj u kojoj su obitavali prvi poznati stanovnici našeg podneblja u kojoj je pronađen crtež konja (jelena) čija se starost procjenjuje na 12-13 000 godina, Gradina Daorson na Ošanićima sa nevjerovatnim

kamenim megalitima, glavni grad helenizirano ilirskog plemena Daorsa, Radimlja, najljepša nekropola stećaka uopće (stećci i rukopisno blago Gazi Husrev-begove biblioteke najveći su kulturnohistorijski potencijal BiH), i druge znamenitosti. Treba se na vrijeme pripremiti za budući turistički bum koji je neminovan. Gostiju iz islamskog svijeta, kao i iz zapadnih zemalja, bit će sve više, treba im obezbijediti sav komfor kako bi se u ovom gradu i zadržali. Islamska zajednica prati taj trend.

Vrijedan pažnje je primjer rekonstrukcije i dogradnje Vakufske zgrade u središtu Bugojna čiji poslovni prostori Islamskoj zajednici donose značajna sredstva.

U Vrnogračу kod Velike Kladuše pokrenut je projekat izgradnje Vakufskog sportskog centra na vakufskoj zemlji. Vakufska direkcija je izdala saglasnost jer je riječ o vakufskom objektu s kojim će upravljati Medžlis IZ Velika Kladuša, od kojeg će korist imati svi, posebno omladina.

Mežlis IZ Tuzla izgradio je kraj Turali-begove džamije u centru grada veliku, modernu i lijepu poslovnu zgradu čiji su poslovni prostori izdati prije nego što je zgrada i dovršena. Na taj način je uspješno i djelimično revitaliziran Turali-begov vakuf čijem utemeljitelju pripada počasno mjesto najvećeg vakifa Tuzle. I ono malo preostalog, stoljećima otimanog Turali-begova vakufa, može se iskoristiti na najbolji mogući način.

Odličan primjer pametnog ulaganja imamo u Brčkom. Ovdje su obnovljene sve u ratu porušene džamije i drugi objekti islamske zajednice. Vrijedna pažnje je obnova *Islahijeta*, *Rušdijje*, dječijeg obdaništa *Evlad*. Obdanište *Evlad* otvoreno je u prelijepoj, obnovljenoj zgradi građenoj u neomaurskom stilu. U projekat je uloženo oko pola miliona KM. Obdanište je počelo s radom 2. oktobra 2012. godine i jedno je od najkvalitetnijih obdaništa u Bosni i Hercegovini, a u samom Brčkom je bez premca. Prve godine primljeno je 33 djece, a kroz naredne dvije godine broj djece se utrostručio. Ovu predškolsku ustanovu pohađaju i djeca nemuslimana. Zadovoljstvo roditelja jedina je reklama ovoj ustanovi. „Obdanište je više nego uspješan projekat“, kazuje direktor Enver Tursunović, dodajući da je u potpunosti samoodrživo iako dobro dođu i donacije sa strane. Zbog povećanog interesa planira se proširenje kapaciteta obdaništa.

Obnovljena *Rušdijja* dobila je 300 kvadrata novog prostora tako da sada raspolaže sa 1.200 kvadrata. Sav taj prostor namijenjen je za edukativne svrhe. Medžlis IZ Brčko dugo je radio na vraćanju objekta *Rušdijje* u vlasništvo Islamske zajednice (Vakufa) što mu je, napokon, i pošlo za rukom, zahavljujući supervizoru Distrikta Brčko.

Prvo obdanište u okviru Islamske zajednice otvoreno je u Novom Travniku 2010. godine, zahvaljujući donaciji TIKE. Obdanište „Sultan Fatih“ se nalazi u prostorima blizu Čaršijske džamije i prima 55 dječaka i djevojčica. Ima i vanjsko igralište.

U susjednim državama islamski dječji vrtići postoje u Zagrebu (otvoren 2008. godine),

Bijelom Polju (otvoren 2013. godine), Ulcinju (otvoren 2014. godine) i drugdje.

Vakufska pijaca u Sanskom Mostu primjer je pametnog ulaganja na duže staze. I poslovni prostori oko Hamza-begove džamije se izdaju u zakup.

Veoma uspješna saradnja u realizaciji profitabilnih vakufskih projekata ostvarena je između Vakufske direkcije i Medžlisa IZ-e Mostar i Mostarskog muftijstva. Neke smo projekte spomenuli ranije.

U saradnji s Vakufskom direkcijom Medžlis IZ-e Tešanj dosta je postigao na planu revitalizacije vakufskih objekata. Vraćanje „Šarenog mekteba“ Islamskoj zajednici, njegova obnova, i ponovno stavljanje u funkciju vjerskog obučavanja mladih naraštaja, jedan je od tih primjera. Ovdje će vjersku pouku pohađati djeca iz više tešanjskih džemata. Prostor u prizemlju se sastoji od učionice, divanhane, kancelarije-zbornice, dva mokra čvora i hodnika, a na spratu od dvije velike učionice. Još značajniji projekat bila je obnova Ferhad-pašine medrese u središtu grada za administrativne, edukacione i vjersko-prosvjetne potrebe Medžlisa. I drugi medžlisi IZ-e slijede ove pozitivne primjere.

Treba hrabrije ulaziti u projekte obnove starih i izgradnje novih objekata na atraktivnim lokacijama koji će Islamskoj zajednici donositi profit od kojeg će se izdržavati, ne uzdajući se uvijek u donacije sa strane. Kad ljudi vide da se nešto gradi, da se nešto dešava, utrkivat će se da pomognu.

Sadnja voća i kultiviranje vakufskih parcela

Vakufska direkcija u sklopu svojih aktivnosti realizira pilot projekat podizanja zasada voća na vakufskim parcelama širom BiH. Na ovaj način se zapuštene i neiskorištene vakufske parcele kultiviraju kako bi Zajednici u narednim godinama donosile dodatnu dobit. Time bi se smanjio broj neiskorištenih i zapuštenih vakufskih parcela. Prije sadnje zemljišta se ispituju kako bi se odabralo voće koje će davati najbolje prinose. Prednost se daje kulturama koje su deficitarne, koje će donositi veću korist: orah, lješnjak, višnja, šljiva, jabuka, malina, luk, jagodičasto voće...

Akcija sadnje voća odvija se na teritoriji svih muftijstava pri čemu je do sada u akciju uključeno 25 medžlisa. Do sada je kultivirano oko 200.000 metara kvadratnih vakufskih parcela i zasađeno nekoliko desetina hiljada sadnica. Tamo gdje je neophodno doniraju se i sistemi za navodnjavanje. Također u sklopu ovog projekta provodi se čišćenje vakufskih parcela, oranje te kompletna priprema zemljišta za sadnju.

Projekat sadnje voća odvija se na način da Vakufska direkcija nabavi sadnice, a da medžlis na čijoj teritoriji se provodi implementacija izvrši sadnju.

S tom praksom će se nastaviti i narednih godina, a sve s namjerom da se i ličnim primjerom pokaže kako se vakufske parcele mogu oplemeniti i biti izvor dodatnih prihoda.

I za ovaj projekat Vakufska direkcija obezbjeđuje sredstva iz vakufa čiji su prihodi namijenjeni za te svrhe ili putem donacija.

Volonterski rad

Islamska zajednica ne pridaje dovoljno pažnje volonterskom radu koji je na Zapadu toliko razvijen i sofisticiran. Velike su mogućnosti i očekivanja od volonterskog rada u budućnosti. Treba se aktivnije uključiti u ovaj vid dobrotvorstva i umješno artikulirati njegov potencijal. „Predanost, požrtvovanost i iskreni angažman stotina aktivista i hiljada volontera na organiziranju, kupovini, adaptaciji, otplaćivanju objekata koji su pod jurisdikcijom IZ u BiH zavrjeđuje temeljito znanstveno istraživanje. Fenomen aktivizma i angažiranosti hiljada Bošnjaka u izgradnji i kupovini objekata za potrebe IZ u Europi, Australiji i Americi nikada nije dovoljno istražen. Većina tih aktivnosti bila je pokrenuta zahvaljujući pojedincima koji su imali visoku svijest o vrijednostima islama i snažnu želju da pomognu svome narodu. Nisu žalili ni novac, ni vrijeme niti su posustajali pred poteškoćama i pritiscima nesavjesnih pojedinaca koji od svojih slijepih interesa nisu vidjeli opći i zajednički muslimanski i bosanskohercegovački interes. (...) Potpuno je jasno da u slučaju Bošnjaka samo objekti u kojima se izvode vjerske aktivnosti, koji su integrirani u sistem IZ, imaju značaj i karakter općega dobra. Ljudi kao npr. Idriz, Vehbija, Fikret, Esad, Ekrem, Midhat i stotine drugih uvakufili su svoj imetak zaradi plemenitih i viših ciljeva. Oni nisu tražili nikakva priznanja, nisu ih ni dobili.(...) Oni će i dalje pomagati i neće se ljutiti. Svi ti objekti koje su kupovali plemeniti vakifi registrirani su na ime džemata i imaju opći značaj, vakuf i vlasništvo su direktno ili indirektno IZ.“ *(Muftija slovenački dr. Nedžad Grabus)*

U mnogim mjestima vakufska imovina je zapuštena, zarasla i neobrađena. Treba animirati džematlije, volontere, omladinu i sve dobronamjerne ljude da se ta imovina očisti i kultivira, da se privede kulturi i eksploatira. Tamo gdje je neophodno treba formirati terenske timove sastavljene od volontera ili plaćenih radnika koji bi obišli sve vakufske posjede, očistili ih od smeća i ogradili. U drugoj fazi, u okviru projekta Vakufske direkcije, zasadili bi jagodičasto voće, orahe, višnje i drugo deficitarno voće.

Baš na tom tragu odvijala se jedna akcija na području Medžlisa IZ Doboj u okviru *Dana vakufa u BiH 2016. godine*. Shodno preporuci Rijaseta IZ i Vakufske direkcije, 23. aprila te godine ovdje je organizirana akcija čišćenja i uređenje vakufa, te pomoći starim, siromašnim i iznemoglim u kojoj su učestvovali svi mektebi sa ovog područja. Akcija se odvijala pod motom *Vakufim svoje vrijeme*. Cilj akcije bio je da se mladi pouče o tome šta je vakuf, da razviju osjećaj prema društvenoj odgovornosti, prirodnom okruženju, odnosu prema drugima, naročito onima kojima je pomoć neophodna, ali i da kao primjer posluže drugima. U trideset džemata očišćena su 72 vakufska objekta i 25 mezarja, upriličene posjete trideset i dvjema staračkim porodicama. U akciji su učestvovala 1.302 učenika koji su, na taj način, uvakufili 3.906 radnih sati.

Isti projekat u isti dan realiziran je i na području Medžlisa IZ Čelić kod Brčkog. Polaznici mektebske nastave sa muallimima i džematlijama čistili su vakufske parcele, hareme, džamije i dvorišta, mektebe, uz sadnju voća, cvijeća i drugog zelenila. Oni nisu zabilježili vrijeme koje su uvakufili na taj način, ali su

ga, sasvim sigurno, zabilježili meleki.

Zbilja, volonterski rad, još ako je u finoj korelaciji s vakufom, ima veliki značaj i nesumnjivi potencijal.

Projektom „Vakufljenje vremena“ (akcija čišćenja vakufskih parcela, harema i objekata), organiziranim u Jajcu u subotu 23. aprila započela je manifestacija *Dani vakufa u Bosni i Hercegovini 2016*. Ovi primjeri ne treba da budu izuzeci nego pravilo, treba nastaviti s ovim akcijama na području svih medžlisa Islamske zajednice u BiH.

Arhitekti mogu uvakufiti projekat za džamiju, islamski ili tržni centar, obdanište, trgovke, starački dom, studentski dom. Preduzimači mogu uvakufiti pojedine faze izgradnje vakufskih objekata. Dobar primjer imamo u slučaju gradnje džamije u Tullnu u Austriji. Hadži-Remiz Mehić, vlasnik jedne građevinske firme u Beču, uvakufio je grube radove i troškove izrade projekta za ovu džamiju. Jedan anonimni džematlija posudio je džematu (bez kamata) iznos od 250.000 eura za kupovinu građevinskog zemljišta. Tim povodom u Tullnu je priređena svečanost posvećena osnivanju tog vakufa na kojoj je dr. Senaid Zajimović uručio vakufname dotadašnjim vakifima. Sve ovo nesumnjivo doprinosi promociji i popularizaciji vakufa u dijaspori jer baš tu živi najimućniji dio našeg naroda. Ljudi ne žale ni trud ni novac kada znaju da on ide u hajir, u opće dobro.

Vakufska direkcija nastoji animirati studente koje sama stipendira da se aktivnije uključe u volonterski rad u cilju razvijanja svijesti kod mladih da budu korisni članovi društva i da se navikavaju na društveno koristan rad. Stipendije nisu ničim uslovljene osim da se ide putem dobra. Oni, naprimjer, iz godine u godinu pomažu u pripremi manifestacije *Dani vakufa* i drugim projektima.

Vakuf je vječna kategorija i sevabi od njega ne mogu presušiti!

Projekti Vakufske direkcije čija je realizacija u toku i planirani projekti za naredni period

Obnova Sinan-begove džamije u Čajniču

Sinan-begova džamija u Čajniču bila je najljepša džamija Istočne Bosne, izuzevši Aladžu u Foči.

Izgradio ju je Sinan-beg Boljanić (Bajramagić) 1570. godine što se moglo pročitati iz tariha koji je do njenog rušenja u posljednjem ratu stajao nad ulazom u džamiju. Bila je to monumentalna, klasična džamija osmanskog tipa.

Građena je od klesanog kamena sa pedesetak metara visokom munarom. Podnožje šerefeta bilo je ukrašeno stalaktitima. Bila je pokrivena većom kupolom nad centralnim dijelom i tri manje nad predvorjem koje se oslanjalo na četiri lijepo klesana kamena stuba.

U haremu kraj munare bilo je potkupolno zatvoreno turbe u kojem je ukopan Sinan-beg i njegova žena Šemsa-kaduna, sestra Mehmed-paše Sokolovića, i sama velika vakifa. Sinan-beg je, prema jednom tarihu, umro 1581/82. godine, što bi značilo da je umro nekoliko mjeseci prije nego što je sastavljena njegova vakufnama. Za izdržavanje džamije i medrese Sinan-beg je ostavio silan imetak, mnogo novca u gotovini, i veliki broj koristonosnih objekata u Čajniču i drugdje. Prekoputa Sinan-begove džamije postojalo je turbe u kojem su bili ukopani Sinan-begovi potomci, a u haremu ispred ulaza nalazio se lijep šadrvan koji je bio pokriven kupolom oslonjenom na osam drvenih stubova.

Protokol o obnovi Sinan-begove džamije potpisan je u Sarajevu 20. maja 2015. godine. Vakufska direkcija obezbjedila je kompletna sredstva za ponovnu izgradnju.

Nakon što su pribavljene potrebne dozvole krenulo se s obnovom Sinan-begove džamije i cijelog kompleksa koji je okružuje.

Obnova Arnaudije džamije u Banjoj Luci

Direktor Vakufske direkcije IZ u BiH dr. Senaid Zajimović i direktor Generalne direkcije vakufa Republike Turske dr. Adnan Ertem su u Ankari 11. oktobra 2016. godine potpisali Protokol o realizaciji projekta ponovne izgradnje Arnaudije džamije u Banjoj Luci.

Time su osigurana sredstva za obnovu Arnaudije, jedine neobnovljene i neizgrađene džamije u Banjoj Luci.

Arnaudija džamija je jedna od 15 u agresiji srušenih džamija u Banjoj Luci. Bosanski defterdar Hasan-efendija podigao je ovu potkupolnu džamiju 1595. godine u Donjem Šeheru u Banjoj Luci, nedaleko od Ferhadije džamije. Riječ je o jednoprostornoj klasičnoj džamiji sa munarom od klesanog kamena, velikom centralnom kupolom i tri manje nad trijemom. Imala je manji ograđeni harem sa karakterističnom kamenom munaricom (*akšamluk*), česmom i turbetom u kojem je ukopan dobrotvor Hasan-efendija i njegova supruga. Turbe, munaricu i česmu zidali su isti majstori koji su sagradili džamiju.

Mihrab i minber bili su slični mihrabu i minberu Ferhadije džamije u Banjoj Luci.

Džamija je uvrštena na listu spomenika svjetske baštine pri UNESCO-u.

Tokom agresije bila je više puta skrnavljena. Arnaudija džamija zajedno sa turbetom i vitkom kamenom munarom porušena je 7. maja 1993. godine, iste noći kada je razorena i najpoznatija banjalučka džamija Ferhadija, a potom su joj ostaci razvezeni na razna mjesta izvan grada. Stara akšamluk munarica je preživjela rušenje Arnaudije, ali je kasnije i ona razorena. Munarice su postojale još samo u Mostaru i jedna u Ljubuškom. Godine 1998. porušena je i stara džamijska česma i jedna kapija, te jedan zid džamijskog kompleksa.

Za izgradnju ovog objekta, čiji će izgled biti identičan starom, dobijena je potrebna urbanistička saglasnost i sva druga dokumentacija. Završena je tenderska procedura i tehnička priprema. Kamen temeljac će se postaviti 22. aprila 2017. godine u okviru manifestacije *Dani vakufa 2017. godine.*

Obnova Aladže džamije u Foči

Aladža džamija u Foči po mišljenju većine kompetentnih historičara umjetnosti predstavljala je najljepšu klasičnu džamiju u Bosni i Hercegovini. Riječ je o remek djelu osmanske arhitekture na našim prostorima. Sagradio ju je Hasan Nazir, sin Jusufov, 1549/50. godine. Građena je od precizno klesanog kamena, s velikim kubbetom koje pokriva kvadratični molitveni prostor i s tri manja nad ulaznim trijemom koji se odupire na četiri kamena stuba s ukrašenim kapitelima na vrhu, povezana prelomljenim lukovima. Uz desni zid stoji vitka, kamena munara visoka pedesetak metara. Nad ulazom je do rušenja džamije stajao stihovani tarih na turskom jeziku ispisan veoma lijepim *dželi-nesh* pismom, smještenim u tri ukrašena elipsasta polja.

Ime Aladža (Šarena) džamija je dobila zbog svoje vanredno lijepo ukrašene unutrašnjosti. Toj džamiji i njenoj dekoraciji su se divili domaći i strani arhitekti, putnici i putopisci. Evlija Čelebija njene ornamente ocijenio je „ravnim Behzadovu, Manijevu i Šah-Kuluovom kistu“, dakle izjednačio ih s djelima klasičnih perzijskih majstora dekoracije. Jedan domaći historičar umjetnosti dekoraciju Aladže ocjenjuje kao „do danas najljepše ostvarenje u oblasti islamskog zidnog slikarstva na tlu Jugoslavije.“ Bujnom cvijetnom ornamentikom, kaligrafijom i arabeskama bila je ukrašena većina enterijera, kubbe i trompe, natprozornici, mihrab, minber, mahfil, naročito trijem. U trijemu se nalazio zapis Evlije Čelebije iz 1664. godine.

U haremu džamije, ispred ulaza, stajao je šadrvan sa precizno klesanim pločama bazena i arabeskama ukrašenom čaškom šadrvana od bijelog mermera. Bio je pokriven kubbetom koje se oslanjalo na drvene stubove. Desno od ulazne kapije u harem nalazilo se kameno turbe, pokriveno kubbetom koje se oslanja na četiri precizno klesana stuba s ukrašenim kapitelima, u kojem je ukopan vakifov sin Ibrahim. Sam mezar Hasana Nazira nalazio se u haremu iza mihraba. Kameni nišani s natpisom stajali su nad kamenim sarkofagom, klesanim od skopskog kristala.

Aladžu džamiju u Foči srušili su Srbi do temelja na Ilindan 2. augusta 1992. godine, nakon 442 godine postojanja, usprkos tome što je bila uvrštena na UNESCO-vu listu zaštićene kulturne baštine. Prije nje porušene su sve ostale fočanske džamije. Kamenje od Aladže, prilikom eksplozije, letjelo je i do 200 metara daleko (do Robne kuće), pričaju očevici, a sitni dijelovi nalaženi su i u krošnjama obližnjeg drveća. Kamen je nađen na dva lokaliteta, a na jednom od njih bila su i tijela ubijenih Fočaka. Sačuvano je dosta fragmenata sa ukrasima koji će biti ugrađeni na isto mjesto gdje su i ranije bili. U Aladžu će biti ugrađeno više od hiljadu kubika kamenih blokova koji se obrađuje u Jablanici.

Obnova Aladže džamije u Foči nameće se kao obaveza ne samo Islamske nego i cijele društvene zajednice, posebno institucija koje se bave zaštitom kulturno-historijskog naslijeđa. Odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, lokalitet i ostaci graditeljske cjeline Aladže džamije u Foči proglašeni su nacionalnim spomenikom BiH 2004. godine.

Obnovu Aladže preuzela je Vakufska direkcija u partnerstvu sa *Generalnom direkcijom vakufa Republike Turske*. Vrijednost projekta je preko 5 miliona KM. U realizaciji obnove učestvuje i Muftijstvo goraždansko, te Medžlis IZ Foča. Kamen temeljac za obnovu ovog dragulja islamskog graditeljstva postavljen je 30. maja 2014. godine, a rok za završetak radova je 1020 dana. Projektnu dokumentaciju izradio je arhitekta Amir Pašić. Svečanosti polaganja kamena temeljca prisustvovali su: reisu-l-ulema Husein-efendija Kavazović, predsjednik Predsjedništva BiH Bakir Izetbegović, direktor Generalnedirekcije za vakufe Republike Turske dr. Adnan Ertem, turski ambasador u BiH Ahmet Yildiz, direktor Vakufske direkcije dr. Senaid Zajimović, bivši goraždanski muftija Hamed-efendija Efendić, aktuelni goraždanski muftija Remzija-ef. Pitić i drugi. Radovi teku predviđenom dinamikom, do sada je ova džamija ozidana do krova, a i munara se dovršava. Planirana je obnova cijelog kompleksa: džamije, turbeta, šadrvana, haremskog zida s česmom, mezarja s nišanima koji su preostali. Uporedo se gradi i vakufska kuća koja je pri završetku. Od ostalih fočanskih džamija obnovljene su Careva iznad pazarišta i Atik Ali-pašina u južnom dijelu grada Foče. Na red za obnovu čekaju: potkupolna džamija Muhammed-paše Kukavice, Šehova kod autobuske stanice i druge mahalske džamije. Ono što je porušeno, mora biti obnovljeno - do zadnjeg kamena!

Izgradnja vakufskog objekta u Odobašinoj ulici u Sarajevu

Vakufska direkcija je uspjela vratiti nacionaliziranu vakufsku parcelu u Odobošinoj ul. na Gorici u Sarajevu, na zemljištu Vakufa džamije Dajanli hadži-Ibra-

hima koja je u osnovi mukata Isa-begovog vakufa. Tu namjerava graditi veću stambeno-poslovnu zgradu, pa je trebalo isposlovati korekciju regulacionog plana na Općinskom vijeću Općine Centar Sarajevo, što je i postignuto. Potom je izrađen idejni projekat, pribavljena urbanistička dozvola i druge neophodne saglasnosti, izrađen glavni projekat nakon čega je dobijena građevinska dozvola. Potom su obezbijeđena sredstva za zamjenski stan za jednu porodicu koja je imala stanarsko pravo. Stari objekat je potom uklonjen, parcela očišćena i spremljena za početak gradnje. Sredstva za izgradnju ovog vakufskog objekta obezbijeđena su u saradnji sa *Generalnom direkcijom vakufa Republike Turske* s kojom je potpisan protokol. U korist Općine Centar uplaćena je obavezna renta, a zatim učinjene završne priprema za gradnju. Radovi na izgradnji započeti su 2016. godine i trajat će oko godinu dana. Projektom je predviđena izgradnja 12 stanova i 6 poslovnih prostora, sa pripadajućim garažnim mjestima. Ovo je najveći vlastiti investicioni projekat Vakufske direkcije do sada.

Na lokalitetu Crni Vrh na Gorici u Sarajevu nalazi se također nacionalizirana vakufska parcela površine od 10 dunuma, koja nije privedena namjeni, a koja je pogodna za novogradnju. Vakufska direkcija je izradila idejno rješenje za izgradnju 12 vila na tom području sa popratnim sadržajima nakon čega slijedi iznalaženje investitora za taj projekat.

Rekonstrukcija vakufskog objekta na Vracama

Iz vlastitih i donatorskih sredstava Vakufska direkcija je započela i rekonstrukciju vakufskog objekta na Vracama. Radi se o objektu koji je 2004. godine uvakufljen u korist vakufske direkcije, a za ukazane potrebe medrese Osman ef. Redžović u velikom Čajnom kod Visokog i Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku. Navedeni vakufski objekat jebio u veoma lošem građevinskoms tanju. Unutarnje prostorije su skoro potpuno uništene i zatrpane smećem. Vanjski dio objekta također je počeo da propada, a sam objekat je zarastao u korov. Objekat je bio predmet čestih pljački i ubijanja od strane trećih lica. Vakufska direkcija je 2015. godine započela rekonstrukciju objekat. Objekat će biti opremljen za rezidencijalne namjene i izdavat će se pod zakup. Radovi na objektu se privode kraju, a također i vanjsko uređenje.

Izgradnja Studentskog doma FIN-a

Proteklo je nekoliko godina od početka radova na izgradnji Studentskog doma FIN-a na Vrbanjuši u Sarajevu. Sa radovima se stalo zbog nedostatka sredstava za nastavak gradnje sve do potpisivanja protokola između Vakufske direkcije iz Sarajeva i *Generalne direkcije vakufa Republike Turske,* 25. decembra 2015. godine. Protokol su potpisali dr. Senaid Zajimović i dr. Adnan Ertem, direktor spomenute direkcije iz Turske. Ovim su osigurana neophodna sredstva za nastavak i dovršenje radova na ovom važnom objektu Islamske zajednice sve do opremanja zgrade, zapravo do faze nabavke namještaja. U proljeće naredne godine radovi su nastavljeni i sada su u završnoj fazi što se tiče grubih radova. Predstoje završni unutarnji radovi. Studentski dom FIN-a gradi se na vakufu Hatidže Đugumije-Mutevelić, supruge mutevellije Gazi Husrev-begovog vakufa Behdžeta Mustafa-efendije, majke mutevellije Behdžeta Mehmed-efendije, nane dvojice mutevellija, Mehmeda Riza'i-efendije i Ahmeda Asim-efendije Mutevelića. Njena vakufnama s kraja marta 1832. godine zapisana je u sidžilu sarajevskog kadije (br. 70, str. 33).

U saradnji sa medžlisima IZ-e Vakufska direkcija nastavlja realizaciju vakufskih projekata u 2017. godini i nakon toga. U tekućoj godini planirani su slijedeći projekti:

- Rekonstrukcija zgrade MIZ Nevesinje i uređenje harema džamije Sultana Bajezida II;
- Izgradnja džamije u džematu Zlavast MIZ Bugojno. Kamen temeljac je položen 16. novembra 2016. godine. Prisutnima su se obratili: Vehid-efendija Arnaut, glavni imam MIZ Bugojno, Haris Mujić, predsjednik MIZ Bugojno, Abdurahman Abduldžadir, predstavnik donatora humanitarne organizacije *Al-Najat*, dr. Senajid Zajimović, direktor Vakufske direkcije, i dr. Ahmed-efendija Adilović, muftija travnički.
- Izgradnja džamije u mjestu Volijak MIZ Jajce. Kamen temeljac svečano je položen 16. novembra 2016. godine. Uz druge zvanice prisutnima se obratio predstavnik donatora gospodin Abdurahman Abduldžadir koji je u svom obraćanju naglasio važnost i značaj izgradnje i obnove

džamija, te se zahvalio Islamskoj zajednici i Vakufskoj direkciji na dosadašnjoj uspješnoj saradnji. *-Mi obnavljamo i gradimo džamije prvenstveno da bi se u njima obožavao Uzvišeni Gospodar. Ali mi džamije obnavljamo i gradimo i zbog toga što su one simboli našeg višestoljetnog postojanja i egzistencije na ovim prostorima*, - kazao je tom prilikom direktor Zajimović.

- Izgradnja džamije u mjestu Kruševci MIZ Kaljina. Svečano polaganje kamena temeljca upriličeno je 15. novembra 2016. godine. Džamija je sagrađena 1972. godine, a zapaljena i porušena 1992. godine. Kamen temeljac položili su muftija sarajevski dr. Enes ef. Ljevaković, direktor Vakufske direkcije dr. Senajid Zajimović i predstavnik kuvajtske humanitarne organizacije *Al-Najat* Abdurahman Abduldžadir. Prema riječima v.d. glavnog imama Medžlisa IZ Kaljina Sead-efendije Drinjaka ovaj čin je ostvarenje višegodišnjeg sna mještana ovog područja, jer su, kako je kazao, konačno prevazišli sve prepreke koje su ih kočile na tom putu.
- Izgradnja džamije u mjestu Malkočevci MIZ Glamoč;
- Izgradnja nove zgrade medrese u Fojnici
- Temeljna rekonstrukcija Behram-begove džamije u Tuzli
- Rekonstrukcija komleksa Ferhat-begove džamije u Tešnju
- Revitalizacija Kolobara hana u Sarajevu

U dva dana tri kamena temeljca

Kaljina, Jajce, Bugojno, 15.-16.11. Polaganjem kamena temeljca za tri džamije u dva dana nastavljen je projekat izgradnje 20 džamija koje Vakufska direkcija realizira u saradnji sa humanitarnom organizacijom Al-Najat iz Kuvajta i medžlisima IZ u BiH. Do sada je izgrađeno i otvoreno sedam. A ovom prilikom najavljujemo skorašnje polaganje kamena temeljca za obnovu i Malkoč-begove džamije u MIZ Glamoč.

U džematu Kruševci, MIZ Kaljina, nadomak Sokoca u prisustvu vjernika u utorak 15. novembra svečano je postavljen kamen temeljac za obnovu stare džamije koja je sagrađena 1972. godine, a početkom agresije na našu zemlju 1992. godine je zapaljena i porušena, kao i sva bošnjačka sela na ovom području.

Kamen temeljac položili su muftija sarajevski dr. Enes ef. Ljevaković, direktor Vakufske direkcije dr. Senajid Zajimović i predstavnik kuvajtske humanitarne organizacije „Al-Najat“ Abdurahman Abduldžadir.

Prema riječima v.d. glavnog imama Medžlisa IZ Kaljina Seada ef. Drinjaka ovaj čin je ostvarenje višegodišnjeg sna mještana ovog područja, jer su, kako je kazao, konačno prevazišli sve prepreke koje su ih kočile na tom putu.

S neskrivenom radošću muftija dr. Ljevaković je istakao kako je ovo dan potvrde opredijeljenosti muslimana ovog kraja da stvaraju nove vrijednosti. „Naši su ljudi zaokupljeni idejama gradnje, ne samo bogomolja u kojima će veličati Stvoritelja već dobrih međuljudskih i komšijskih odnosa“, kazao je muftija.

Direktor Vakufske direkcije je u svom obraćanju iskazao zadovoljstvo što Vakufska direkcija IZ u BiH aktivno učestvuje u izgradnji i obnovi vakufskih i vjerskih objekata na području BiH. Ovaj današnji čin rezultat je uspješne saradnje Vakufske direkcije i humanitarne organizacije „Al-Najat“ iz Kuvajta.

Na kraju svečanosti muftija dr. Ljevaković je proučio dovu.

Drugi kamen temeljac postavljen je 16.11.2016. godine za izgradnju džamije u

naselju Volijak, Medžlis islamske zajednice Jajce. Prije samog čina postavljanja kamena temeljca prisutnim gostima obratio se glavni imam Medžlisa islamske zajednice Jajce, koji je naglasio važnost izgradnje u materijalnom i duhovnom smislu.

Nakon glavnog imama prisutnima se obratio predstavnik donatora g-din Abdurahman Abduldžadir koji je prenio selame od generalnog direktora humanitarne organizacije „Al-Najat“ dr. El-Ensarija. On je u svom obraćanju istaknu važnost i značaj izgradnje i obnove džamija, te se zahvalio Islamskoj zajednici i Vakufskoj direkciji na dosadašnjoj uspješnoj saradnji.

Prisutnim gostima obratio se i direktor Vakufske direkcije dr. Senajid Zajimović koji je, između ostalog kazao: „Mi obnavljamo i gradimo džamije prvenstveno da bi se u njima obožavao Uzvišeni Gospodar. Ali mi džamije obnavljamo i gradimo i zbog toga što su one simboli našeg višestoljetnog postojanja i egzistencije na ovim prostorima“.

Na samom kraju prisutnim gostima obratio se i muftija travnički dr. Ahmed-ef. Adilović koji je istakao važnost džamija, te pohvalio organizovanost i preciznost rada Medžlisa Jajce, koji se ističe svojim projektima i radom. Postavljanju kamena temeljca prisustvovali su i načelnik općine Jajce g-din Edin Hozan, zastupnik u Federalnom Parlamentu g-din Bajro Makić, imami MIZ Jajce, kao i drugi predstavnici isntitucija sa područja općine Jajce. Kamen temeljac postavili su: muftija travnički dr. Ahmed-ef. Adilović, direktor Vakufske direkcije dr. Zajimović, Abdurahman Abduldžadir, predstavnik donatora i glavni imam Medžlisa Jajce Zehrudin-ef. Hadžić. Na kraju je dovu proučio muftija dr. Ahmed-ef. Adilović.

Istog dana sa početkom u 14:00 sati svečano je postavljen kamen temeljac za izgradnju džamije u naselju Zlavast, Medžlis islamske zajednice Bugojno.

Prisutnima su se obratili: Vehid ef. Arnaut, glavni imam MIZ Bugojno, Haris Mujić, predsjednik MIZ Bugojno, Abdurahman Abduldžadir, predstavnik donatora, dr. Senajid Zajimović, direktor Vakufske direkcije i dr. Ahmed ef. Adilović, muftija travnički.

Na kraju svečanosti uz učenje tekbira pristupilo se postavljanju kamena temeljca za izgradnju nove džamije na mjestu gdje je bio mesdžid, a dovu je proučio travnički muftija dr. Adilović.

Izgradnja tržnog centra u Sanskom Mostu

Direktor Vakufske direkcije IZ u BiH dr. Senaid Zajimović i direktor Generalne direkcije vakufa Republike Turske dr. Adnan Ertem potpisali su u Ankari 28. februara 2017. godine Protokol o saradnji na realizaciji projekta izgradnje tržnog centra na vakufskoj

parceli Hamzi-begovog vakufa u Sanskom Mostu. Time su osigurana neophodna sredstva iz vakufskih fondova za finansiranje radova potpune izgradnje tržnog centra na vakufu Hamzi-bega u Sanskom Mostu.

U vrijeme načelnikovanja generala Alagića Islamskoj zajednici je vraćen kompleks pijace u Sanskom Mostu, zapravo vakufske parcele od 6.000 kvadratnih metara koja je pripadala Hamzi-begovom vakufu. Potom je Islamska zajednica otkupila privatne tezge i privremene objekte na toj pijaci i tako ponovo postala jedini vlasnik svoje bivše zemlje na tako atraktivnom prostoru i sa tako velikim gospodarskim potencijalom.

U saradnji s Vakufskom direkcijom Islamske zajednice u BiH, Mežlis Islamske zajednice u Sanskom Mostu izradio je projekat revitalizacije gradske pijace (tržnog centra) na savremen i moderan način. Osim toga, oko Hamzi-begove džamije, jedine džamije sa četiri munare u Bosni i Hercegovini, izgrađen je niz objekata koristonosne naravi koji se izdaju u zakup. Pijaca se nalazi pedesetak metara od džamije i do sada je Islamskoj zajednici donosila značajne prihode. Pravi će se rezultati pokazati tek kada Medžlis Islamske zajednice u Sanskom Mostu, u saradnji sa Vakufskom direkcijom u Sarajevu, ovaj hvalevrijedan projekat privede kraju.

Obnova džamije Kalin hadži-Ali u Sarajevu

Iza Pošte na Obali, prekoputa vakufske zgrade na uglu Ulice Branilaca Sarajeva i Ulice Kulovića, na onom i danas praznom placu, vakif i dobrotvor Kalin hadži-Ali izgradio je 1535. godine džamiju s kamenom munarom. Klanjačima ove mahale služila je više od 400 godina. U blizini džamije postojala je česma, hajrat Sulejman-efendije Kulovića, oca nekadašnjeg gradonačelnika Sarajeva Esad-efendije Kulovića. Džamija je srušena od strane komunističkih vlasti 1947. godine, radi izgradnje vojnih stambenih objekata. Zgrade su izgrađene na vakufskoj zemlji, odnosno džamijskom haremu južno od džamije. Nekim čudom na temeljima same džamije nije ništa građeno već je na tom mjestu bio predviđen mali park. Džamijski temelji i manji harem s nišanima prekriveni su zemljom i zasijani

travom. Nakon rata krenula je inicijativa za izgradnju spomenika slovenačkom književniku Francu Prešernu baš na džamijskom placu! Kao kad bi se usred Ljubljane, na temeljima porušene katoličke crkve, pokrenula akcija za izgradnju spomenika Safvet-begu Bašagiću što se, naprosto, ne može ni zamisliti! Ali u Sarajevu može! Kako bi to spriječila Vakufska direkcija je protestirala i stvar iznijela pred javnost. Pod pritiskom javnosti konačno se odustalo od tog projekta nakon čega su 2004. godine otkopani temelji džamije, a poslije dvije godine pristupilo se izradi Idejnog projekta Arheološkog parka Kalin hadži-Alijine džamije. Islamska zajednica se nije složila ni sa ovim rješenjem nego je insistirala na potpunoj obnovi i rekonstrukciji te džamije. Od ovog projekta neće se odustati dok se ova nepravedno oborena džamija ne obnovi iz temelja i preda vjernicima na upotrebu kako je bilo i u prethodnih više od 400 godina. Da je to realno i sasvim moguće pokazuje nam slučaj obnove Bakr-babine džamije na At-mejdanu u Sarajevu koja je srušena na isti način. Opstrukcije od strane općinskih struktura, u pogledu obnove Kalin hadži-Alijine džamije, su evidentne i ničim opravdane.

Dobar primjer po pitanju obnove porušenih džamija u ranijem periodu imamo u Mostaru. U tom gradu obnovljeno je nekoliko džamija srušenih iza Drugog svjetskog rata (Neziragina, Sinan-pašina, Tere hadži-Jahjaova), a u Sarajevu samo jedna (Bakr-babina).

Vakufska bolnica - Hastahana

Hadži Ahmed Asim-beg-efendija Mutevelić bio je mutevellija Gazi Husrev-begova vakufa od 1855. do 1885. godine. Bio je veoma preduzimljiv čovjek, za njegove uprave obnovljeni su mnogi objekti ovoga vakufa, ali izgrađeni i novi. Na prijedlog bosanskog valije Šerifa Topala Osman-paše hadži-Ahmed Asim-beg je 1866. godine izgradio Vakufsku bolnicu, poznatu kao Hastahana, u Halilbašića ulici iznad Vijećnice. Za otkup zemljišta vakuf je izdvojio 8.000, a za samu gradnju 30.000 groša. Porta je za izdržavanje prve bosanske bolnice odobrila godišnji iznos od 42.000 groša. Bolnica je imala 38 postelja, a godinu dana kasnije dograđen je i ženski dio. Istog dana kad je otvorena bolnica je primila prve pacijente jer je tada u Sarajevu harala kuga. Bolesnici su primani bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. Liječenje je bilo besplatno do 1879. godine kada se uvode prve naknade za liječenje, ali samo za one koji mogu platiti. Sve do tada bolnicu je izdržavao Gazi Husrev-begov vakuf, a početkom 1882. godine brigu o Vakufskoj bolnici preuzima Zemaljska vlada. Ni tada ne prestaju vakufske dotacije koje do 1894. godine, do izgradnje Zemaljske bolnice, iznose po 8.000 kruna godišnje. Od tada Vakufska bolnica djeluje kao Zavod za duševne bolesnike. Kasnije se u ovu zgradu smješta Gajretov đački konvikt, a nakon Drugog svjetskog rata Škola učenika u privredi.

„Vakufska bolnica je tako predstavljala temeljni kamen bosanskom liječništvu i polazište svih nastojanja da se bosanska medicina uspravi na noge i sigurnim korakom krene putem evropske i svjetske medicine.“[53]

53 Ahmed Mehmedović, *Gazi Husrev-beg i njegove zadužbine*, Sarajevo, 2005., str. 119.

Ova zgrada, tako bogate i sadržajne prošlosti, znatno je ruinirana u posljednjem ratu i trenutno je u ruševnom stanju. Objekat Vakufske bolnice stavljen je pod zaštitu države 1970. godine kao spomenik kulture, kao prvi objekat takve namjene u našim krajevima, a 2008. godine na popis nacionalnih spomenika. Potom je pokrenut proces vraćanja Hastahane Gazi Husrev-begovom vakufu nakon čega je Općina Stari Grad tom vakufu i ustupila ovaj objekat na privremeno korištenje.

Trenutno Vakufska direkcija u saradnji sa Gazi Husrev-begovim vakufom vodi aktivnosti za restauraciju Hastahane i osmišljavanja njene nove funkcije.

Dogradnja (rekonstrukcija) GHB Ženske medrese

Prilikom posjete Vakufskoj direkciji u februaru 2017. godine, direktor Gazi Husrev-begove medrese hafiz mr. Mensur-efendija Malkić i direktor Vakufske direkcije dr. Zajimović su razgovarali o projektima koje je Gazi Husrev-begova medresa realizirala uz pomoć i podršku Vakufske direkcije, kao i o projektima koji se planiraju realizirati u budućnosti. Posebna pažnja posvećena je projektu izgradnje, odnosno rekonstrukcije zgrade ženskog odjeljenja Gazi Husrev-begove medrese u Ulici Hamdije Kreševljakovića u Sarajevu. Direktor Malkić je naglasio da se radi o projektu od velike važnosti za Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini zbog čega se očekuje i podrška Vakufske direkcije. Vakufska direkcija će se, svakako, uključiti u ovaj projekat i pokušati obezbjediti materijalnu podršku u granicama svojih mogućnosti.

Obnova Ćurčića vakufa

Da se mogu obnoviti već zamrli vakufi imamo primjer kod Ćurčića vakufa u Sarajevu. Prije 280 godina hadži-Salihaga Ćurčić, sin Mustafin, rodom iz Livna, utemeljio je svoj evladijjet vakuf u Jahja-pašinoj mahali (danas Ćurčića mahali) u Sarajevu. Vakufnama mu je legalizirana u šeriatskom sudu u Sarajevu, pred kadijom Mustafa-efendijom, 24. redžeba 1149. (10. decembra 1735) godine. On je 1698/99. godine obnovio Jahja-pašinu džamiju koja je stradala u prodoru Eugena Savojskog 1697. godine. Za izdržavanje džamije ostavio je bogat vakuf i više dućana na mukati Gazi Husrev-begova vakufa, danas na zapadnoj strani Gazi Husrev-begove biblioteke. U Livnu postoji Ćurčića džamija koju je nepoznate godine izgradio neki član ove porodice. Srušili su je do temelja Hrvati, a da u Livnu nisu vođene nikakve ratne aktivnosti. Obnovljena je nedavno u modernom stilu i sa novim sadržajima. Sarajevski Ćurčići brinuli su se i o ovoj livanjskoj džamiji.

Cjelokupna imovina Ćurčića vakufa nacionalizirana je 1958.g. i tada je nastao prekid u njegovom djelovanju. Godine 1998. osnovano je Udruženje „Ćurčića Vakuf-Udruženje građana“, s ciljem da se sačuva preostala imovina, te obnovi rad vakufa.

Sa Rijasetom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 20. januara 2003. godine, sklopljen je ugovor o zamjeni postojeće imovine – dućana Ćurčića vakufa koji se trebaju porušiti radi gradnje Gazi Husrev-begove biblioteke sa imovinom – dućanima koji će biti izgrađeni uz objekat biblioteke. Zamjenski dućani su izgrađeni i predati „Ćurčića Vakufu – Udruženje građana“ 26. novembra 2013. godine, kada su i stvoreni potrebni uvjeti za obnovu rada Ćurčića vakufa prema Vakufnami. Značajan dio nacionalizirane imovine Ćurčića vakufa, kao i dućani na istoj lokaciji, biće predmet buduće restitucije.

U proteklih 280 godina Ćurčića vakufom je upravljalo 17 mutevellija koji su bili značajne ličnosti svog vremena. Dvojica od njih bili su gradonačelnici Sarajeva, Salih Ragib-efendija, posljednji gradonačelnik u osmanskom periodu i Fehim-efendija Ćurčić u austrougarskom periodu. Današnji mutevellija je Faruk Ćurčić, predsjednik Izvršnog odbora vakufa Jusuf Tanović, potomak Ćurčića po tankoj krvi, a nazir dr. Senaid Zajimović, direktor Vakufske direkcije. Vakufskoj direkciji se redovno dostavljaju izvještaji o poslovanju ovog vakufa.

Vakufska direkcija prati rad i djelovanje i evladijjet vakufa Brekalović.

Novi vakifi iz islamskog svijeta

Poslije posljednje agresije i ratnih razaranja, u Bosni i Hercegovini dolazi do obnavljanja starih i podizanja na stotine novih vakufskih objekata, prije svega džamija. To se postiglo zahvaljujući vakufima i donacijama plemenitih ljudi iz islamskog svijeta, prije svega Turske i arapskih zemalja. Kao novi vakifi javljaju se kraljevi, prinčevi, imućni ljudi, privrednici, ali i cijeli gradovi i narodi. Izdvajamo najkarakterističnije primjere.

Katarski emir Šejh Hamed bin Halifa al-Thani jedan je od najvećih vakifa Bosne i Hercegovine. Za gradnju nove Gazi Husrev-begove biblioteke, u okviru kompleksa Gazi Husrev-begovih zadužbina, izdvojio je 13.000.000 KM. Gradnja GHB biblioteke trajala je 10 godina. Oko 10.000 kodeksa orijentalnih rukopisa, od kojih mnogi imaju neprocjenjivu vrijednost, konačno je zbrinuto u ovoj predivnoj zgradi. Ovdje je smještena Muzejska zbirka GHB biblioteke, Arhiv, radionica za reparaciju rukopisa, čitaonica, uredi uposlenika Biblioteke. Biblioteka posjeduje jednu od najljepših kongresnih sala u gradu u kojoj se održavaju razne konferencije, okrugli stolovi, seminari. U zgradi su smještene i druge institucije i ustanove Islamske zajednice: El-Kalem, Preporod, Glasnik, Radio BIR, Vesatijja, Institut. U holu Gazi Husrev-begove biblioteke održane su brojne izložbe slika, rukopisa, vakufnama, poštanskih markica, fotografija, vasijjetnama...

Isti vakif finansirao je temeljitu obnovu i unutarnje uređenje Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu.

Šejh Hamed je vakif džamije u Rijeci, bez sumnje jedne od najljepših novih džamija svijeta. I ona je približno koštala kao i Gazi Husrev-begova biblioteka.

Treći veliki projekat istog vakifa je džamija i Islamski centar u Ljubljani. Ona će, vjerovatno, koštati još više.

Velika Džamija i Kulturni centar Kralj Fahd na Alipašinom Polju u Sarajevu (od nekoliko hiljada kvadrata), sagrađena 2000. godine, **vakuf je saudijskog kralja Fahda bin Abdulaziza**. Kompleks se sastoji od džamije s dvije munare, Kulturnog centra i stanova za imame. U ovom centru od 2000. godine do danas održan je veliki broj kurseva, seminara, okruglih stolova, izložbi i drugih sadržaja.

Džamija u Dobrinji II-b u Sarajevu izgrađena je 2004. godine sredstvima **Visokog saudijskog komiteta za pomoć Bosni i Hercegovini**.

Velika džamija s dvije munare na Otoci u Sarajevu, izgrađena 2001. godine, **vakuf je vlade Indonezije**.

Veća džamija na Čengić Vili u Sarajevu, izgrađena 2006. godine, podignuta je sredstvima **Ministarstva vakufa i vjerskih pitanja Kuvajta**.

Moderna i prostrana Jordanska džamija sa popratnim prostorima na Grbavici I, izgrađena 2002. godine, **vakuf je jordanske kraljice Ranije**. Džamiju okružuju poslovni prostori od čijeg izdavanja će se izdržavati ovaj kompleks.

Potkupolna džamija na Grbavici II, izgrađena 2008. godine, **vakuf je Muhammeda Zabadnija**. Džamija ima funkcionalne prostorije značajne površine.

Dvije trećine potrebnih sredstava za kompleks džamije na Koševskom Brdu u Sarajevu donirala je **Ambasada Saudijske Arabije u Bosni i Hercegovini**. Uz džamiju je izgrađen mekteb, poseban prostor za omladinu, prostorije za Džematski odbor, imamska kuća, ali i poslovne prostorije od čijeg će se izdavanja ovaj kompleks izdržavati. Džamija je svečano otvorena 20. novembra 2014. godine.

Vakif iz Kuvajta **dr. Fehd el-Hanna** donirao je sredstva za izgradnju i opremu veoma lijepe džamije u osmanskom stilu na Stupu u Sarajevu (Bačićko Polje). Isti vakif na godišnjem nivou obezbjeđuje po 60 stipendija za studente koji stanuju u studentskim domovima na Bjelavama i Nedžarićima, a čiji kantoni ne uplaćuju predviđene subvencije.

Njegov brat **Muhammed Salih el-Hanna** finansirao izgradnju četiri džamije; na Hrasnom Brdu 2, zatim džamiju na Orahovom brijegu kao i džamiju u Medresi „Osman ef. Redžović“ u Velikom Čajnu. Obnovio je i Čaršijsku džamiju u Kotor-Varoši. Osim gradnje džamija braća el-Hanna učestvuju i u realizaciji brojnih drugih projekata od interesa Islamske zajednice.

Gradska džamija i Kulturni centar u Hadžićima, ukupne površine od 3.000 kvadrata, izgrađeni su kao **vakuf Sejjida Abdullaha, Hišama i Salima bin Mahfuza**.

Egipatska džamija u Starom Ilijašu, građena u modernom stilu, dovršena je sredstvima **egipatske vlade i egipatskog naroda**. Izgrađena je na temeljima u ratu porušene stare džamije.

Dr. Mahmud Tantavi, koji je na Ahiret preselio u aprilu 2012. godine, osnovao je i registrirao 1995. godine u Mostaru (Sjeverni logor) „Vakuf Daru-l-’ilm“ koji, između ostalog, obuhvata: džamiju „Bosanski mudžahidi“ sa pratećim prostorijama, te zgradu u kojoj je smješten stan za imama, apartman za gostujuće profesore, prostorije Centra za učenje Kur’ana (Daru-l-Kur’an), te sale za predavanja koje koristi Fakultet humanističkih nauka u Mostaru. U ovom kompleksu izvođena je nastava Karađoz-begove medrese do adaptacije vlastitih prostorija u sklopu Ćejvan-ćehajina vakufa, a u istim prostorijama se odvijala nastava za islamsku vjeronauku Univerziteta „Džemal Bijedić“.

Velika Džamija princa Abdullaha u Tuzli, izgrađena 2000. godine, vakuf je **princa Abdullaha bin Abdulaziza es-Sauda**. Svojom veličinom, ljepotom i funkcionalnošću dobila je status glavne džamije u Tuzli. Ima dvije munare, veliki molitveni prostor, abdestha-

nu, gusulhanu, dvije učionice, prostoriju za imama i druge sadržaje. U posljednje vrijeme u njoj se odvijaju centralne bajramske svečanosti, a bajram namaz predvodi tuzlasnki muftija. Odavde se na hadždž ispraćaju hadžije tuzlanske regije.

Ideja za izgradnju nove džamije s dvije munare u novom dijelu Maglaja potekla je od rahmetli **Redžepa Yazidžioglua**, nekadašnjeg valije Kantona Erzindžan iz Turske po kome je ova džamija i nazvana. Doprinos za gradnju džamije dale su i druge ustanove i institucije iz Turske, a naročito **Vakuf za vjerska i socijalna pitanja iz Ankare** na čelu sa direktorom Mehmetom Pamukom. Džamija je otvorena 15. augusta 2009. godine.

Velika Džamija i Islamski centar u Bugojnu, izgrađena 2001. godine, **vakuf je Princeze Dževhere bint Ibrahim al-Ibrahim**. Uz veliku potkupolnu džamiju sa karakterističnom munarom nalaze se poslovni prostori pretežno kružnog oblika sa bibliotekom, čitaonicom, učionicama za strane jezike, dvoranom za sastanke, uz deset učionica, četiri uredske prostorije, kabinet za profesore. Cijeli kompleks zauzima 20.000 kvadrata korisnog prostora.

Najveća i najljepša nova džamija u Zenici **Ensar džamija** izgrađena je 1998. godine. Vakuf je **Visokog saudijskog komiteta**. Džamija je potkupolna, građena u modernom maniru s elementima neomaurskog stila. Osim velikog molitvenog prostora i prostranog mahfila objekat ima dosta popratnih prostorija, učionica, funkcionalnih sala, abdesthana.

Visoki saudijski komitet uvakufio je potrebna sredstva za rekonstrukciju džamije u džematu Miljanovci Novi kod Tešnja.

U Goraždu je poslije rata izgrađena velika i lijepa džamija Kajserija, **vakuf grada Kajserija** u Turskoj, dok je Islamski centar Sultan Mehmed Fatih II **vakuf općine Kećioren iz Ankare** i Šahinbej iz Gaziantepa.Svečano otvaranje Islamskog centra bilo je 1. juna 2014. godine.

Za obnovu i proširenje Ćurčinice džamije u Livnu trebalo je oko 1.800.000 KM. Najveći dio sredstava pristigao je od prijatelja i vakifa iz Kuvajta: **Ministarstva vakufa i islamskih poslova, Kuvajtskog Bejtu-z-zekata**, te vakifa **Ahmeda Alija Zubaida i Abdullatifa Abdullaha ar-Rabiah**.

Sredstva za ponovnu izgradnju Baš-džamije u Donjem Vakufu uvakufio je **Muhammed Zabadne**. Riječ je o centralnoj, Čaršijskoj džamiji u ovom gradu koja je, kao i sve ostale džamije Donjeg Vakufa, porušena u posljednjoj agresiji.

Sredstva za ponovnu izgradnju u ratu porušene Zamlaz džamije u Zvorniku uvakufile su sestre iz Kuvajta **Neima i Feuzija el-Baloul**, te kuvajtska organizacija **„Oživljavanje islamskih vrijednosti.“** Džamija je otvorena 25. oktobra 2014. godine.

Nova i funkcionalna džamija u Požarikama kod Gradačca, otvorena 1997. godine, vakuf je humanitarne organizacije **Islamski svjetski komitet** iz Kuvajta. Stambeno-poslovni objekat vakuf je **porodice Muhammeda et-Terkita iz Kuvajta**.

Jedna vakifa iz Kuvajta uvakufila je u Sarajevu dva stana za potrebe Medžlisa Islamske zajednice Livno.

Jedna **djevojka iz Malezije** uvakufila je svoju imovinu za potrebe džamije u Trebinju.

Futuh Hašim el-Bedr uvakufio je sredstva za obnovu Janjica džamije u Bijeljini.

Nova uvakufljenja naših ljudi

Ugledajući se u svoje pretke i današnji Bošnjaci rado uvakufljuju svoje nekretnine ili novac. S tom praksom se u Bosni i Hercegovini nikada nije ni prestajalo. Oni to rade ne obazirući se na činjenicu da su mnoga vakufska dobra iz prošlosti tragom nestala jer, *djela se prosuđuju prema namjerama*. Sevabi od uvakufljenog dobra će teći bez obzira do kad će vaš vakuf trajati. Čim su se ljudi oporavili od strašnog rata kojeg su preživjeli, počeli su dio svoje imovine izdvajati za vakuf, za *trajno dobro*. Iz godine u godinu uvakufljenja su se uvećavala.

Od 1999. do 2001. godine bilo je deset uvakufljenja nekretnina, a u narednim godinama ona su se znatno uvećavala: 2002. godine 14 uvakufljenja; 2003. godine 23; 2004. godine 30; 2005. godine 27; 2006. godine 29; 2007. godine 27; 2008. godine 35; 2009. godine 39 (nepuna 62 dunuma zemlje i jedan dvosoban stan u Sarajevu); 2010. godine 40 uvakufljenja.

Što se tiče novčanih uvakufljenja vidljive su oscilacije u određenim godinama. Od 2005. godine i ta su uvakufljenja mahom u uzlaznoj liniji. Od 1996. do 2001. godine ubilježeno je 547 novčanih uvakufljenja, od 2002. i narednih nekoliko godina ona su skromna, da bi od 2005. godine trend novčanih uvakufljenja, uz izuzetke, bio sve veći: 2005. godine bilo je 199 novčanih uvakufljenja; 2006. godine 106; 2007. godine 376; 2008. godine 222; 2009. godine 573; 2010. godine 571. Takav trend nastavljen je i u narednim godinama.

Zaključno sa 2010. godinom bilo je ukupno 271 uvakufljenje nekretnina, 2641 uvakufljenje u novcu i 420 uvakufljenja u certifikatima. Narednih godina uvakufljenja su se uglavnom povećavala s tendencijom daljeg rasta.

Uvakufljenja nekretnina i novca u posljednjih 6 godina: 2011. godine: 56.659 kvadrata nekretnina (zemljišta, dvorišta, kuća, stanova, stambeno-poslovnih prostora, pomoćnih objekata), 2.270.932 KM u novcu; 2012. godine: 280.464 kvadrata zemljišta, 665 kvadrata stambenog prostora u kućama, 117 kvadrata stambenog prostora u stanovima, 2.680.421 KM u novcu; 2013. godine: 241.499 kvadrata zemljišta, 921 kvadrat stambenog prostora u kućama, 211 kvadrata stambenog porostora u stanovima, 3.876.290 KM u novcu; 2014. godine: 122.523 kvadrata zemljišnih parcela, šuma, kuća i zgrada, dvorišta, pomoćnih objekata, poslovnog prostora, 7.027.551 KM u novcu; 2016. godine: 234.487 kvadrata, zemljišnih parcela i stambeno-poslovnih objekata, 4.684.453 KM u novcu. U 2016. godini konstituirana su 84 nova vakufa na području 37 medžlisa, registrirano 1.295 novčanih uvakufljenja i vakifima uručene vakufname.

Od 1999. do 2016. godine bilo je ukupno 5.861 uvakufljenja u novcu.

Ovdje je, prvenstveno, riječ o uvakufljenima koja su registrirana u skladu s *Pravilima o uvakufljenju*, odnosno putem Vakufske direkcije.

Kao što se vidi, iz godine u godinu bilježi se kontinuirani rast uvakufljenja, u novcu i nekretninama.

Izdvajamo najznačajnije domaće vakife iz novijeg vremena:

Adil-beg Zulfikarpašić je 1999. godine nanovo izgradio u ratu porušenu džamiju na Kobiljoj Glavi. Čitav kompleks od 580 kvadrata sastoji se od: džamije pokrivene kupolom, učionice, muške i ženske abdesthane, fiskulturne sale, skloništa i drugih pratećih prostorija. Na platou ispred džamije nalazi se lijep šadrvan i turbe u kojem su ukopani vakifovi roditelji Husejn-beg i Ziba-hanuma. Vakufnama je obznanjena i potpisana na dan svečanog otvaranja džamije 6. juna 1999. godine. Adil-beg je utemeljitelj poznatog Bošnjačkog instituta u Sarajevu u čijem sastavu se nalazi i Gazi Husrev-begov hamam.

Hadži-Nazif Hadžiomerović iz Opličića kod Čapljine uvakufio je 2009. godine u korist Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, svu svoju nepokretnu imovinu. Riječ je o 40 dunuma plodne hercegovačke zemlje, kući, okućnici, plantažama voća, veoma vrijednoj imovini. Na toj zemlji može se godišnje proizvesti 250 tona kvalitetnog voća. Na imanju je zaposleno nekoliko ljudi koji će imanje održavati i unaprjeđivati.

Porodica **Muharema Sejdića** iz Tešnja, vlasnika firme za preradu kože *Koteks*, uvakufila je 9. augusta 2007. godine Islamskoj zajednici za potrebe izgradnje džamija 460.000 KM. Sama firma *Koteks* uvakufila je 50.000 KM (što ukupno iznosi više od pola miliona KM), a i uposlenica iste firme **Adisa Karahodžić** uvakufila je 50.000 KM.

Muradif Ćato iz Livna proveo je čitav život u Njemačkoj gdje je stekao mnogo imetka. Potječe iz siromašne porodice koja je imala petnaestero djece. Odrastao je u prihvatilištu, a čim je stasao otišao je u Njemačku gdje je završio fakultet i bavio se biznisom. On je 2007. godine Medžlisu IZ u Livnu uvakufio 160.000 KM za stipendiranje učenika i studenata, a za potrebe livanjskog „Merhameta“ uvakufio 2 dunuma zemlje s kućom u Kasindolu. Utemeljitelj je i *Fonda za stipendiranje učenika* i *Fondacije za godišnju nagradu* koja nosi njegovo ime, a koju dodjeljuje *Merhamet*.

Hadži-Behija Velić-Zulfikarpašić, kćerka kadije Abdullah-efendije, supruga dobrog čovjeka i vakifa Ihsana Zulfikarpašića, i sama je velika vakifa. Uvakufila je stan u korist džamije na Bakarevcu, 100.000 KM za džamiju u Rakitnici (Bjelašnica), načinila munaru džamije u Dujmovićima, dala 10.000 USA dolara za Aladžu džamiju u Foči i druge donacije za više džamija i vjerskih objekata. Stipendirala je brojne učenike, posebno učenice. Njen muž rahmetli **Ihsan** uvakufio je Gazi Husrev-begovoj biblioteci veoma vrijednu kolekciju poštanskih markica sa islamskim motivima iz cijelog svijeta (desetak albuma), a hadži-Behija dodatna četiri albuma. Ove su markice u dva navrata izlagane u Sarajevu.

U nedjelju 20. septembra 2015. godine u Vlakovu, općina Ilidža, upriličena je svečanost otvorenja džamije "Ibrahim Bukvić". Sagrađena za manje od godinu dana, a sredstva za izgradnju džamije obezbijedila je Vakufska direkcija IZ u BiH od porodice Bukvić iz Sarajeva,koja je džamiju u Vlakovu sagradila kao vakuf pred dušu **rahmetli Ibrahima Bukvića**. Džamiju su svečano otvorili reisu-l-ulema Islamske zajednice BiH Husein-ef. Kavazović i bivši premijer Malezije dr. Muhammed Mahatir. U ime vakifa, porodice Bukvić, obratio se g. Edib Bukvić.

Enes Hajdarević iz Sarajeva, vlasnik TV kuće *HEM*A, vakif je džamije u Šadićima kod Tjentišta. On je izgradio i put do rodnog sela, betonski most na rijeci Sutjesci u Popovom Mostu, pomogao obnovu Osnovne škole. U izgradnju mosta uloženo je oko 150.000 KM. Donirat će i sredstva za šadrvan pred Aladžom džamijom u Foči. Hajdarević izdvaja sredstva za siromašne, za invalide i osobe sa posebnim potrebama, stipendira učenike i studente. Pomaže i druge projekte širom Bosne i Hercegovine. „Čovjek vrijedi onoliko koliko dobrih djela ostavi iza sebe", moto je vakifa i dobrotvora Enesa Hajdarevića.

Feriz Delkić uvakufio je 386.417 dolara za izgradnju džamije u džematu „Islamic Kounti of Bosniaks in Jaksonville" na Floridi (SAD).

Vakif iz Doboja **Kemal Hodžić** uvakufio je za Islamsku zajednicu 115.000 KM, a **Murvet Bajraktarević** za izgradnju Donje džamije u Doboju 80.000 KM.

Hasan Talović iz Bijeljine uvakufio je 100.000 KM svoje uštađevine za obnovu Sultan Sulejmanove ili Atik džamije u Bijeljini. Da podsjetimo, lijepu Atik-džamiju u centru Bijeljine, prvu čija je munara imala dvije šerefe u BiH, porušili su Srbi tokom posljednjeg rata kao i sve ostale bijeljinske džamije i vjerske objekte. Uz džamiju je izgrađen i Mektebski centar u koji je uloženo pola miliona KM.

Suljo Halalkić iz Švedske, porijeklom iz Banje Luke, uvakufio je za gradnju Čaršijske džamije u Prijedoru (porušili je Srbi u posljednjem ratu) više od 100.000 KM. Imetak je stekao tokom tridesetogodišnjeg rada u Geteborgu, u privatnoj firmi *Hisab*, koja se bavi reparacijom brodova.

Hajra Denišlić-Kapetanović iz Zvornika uvakufila je 2012. godine imanje u Zvorniku 12 i po dunuma zemlje velike vrijednosti.

Ajkuna (Sajtarić) Hodžić uvakufila je u korist džamije u Noćajevićima kod Kladnja 150 dunuma zemlje.

Potpuno novi izgled i prateće sadržaje s imamskom kućom Čaršijska džamija u Čeliću kod Brčkog dobila je zahvaljujući vakufu privrednika i dobrotvora **Muhameda Mrkaljevića**. Obnovljena džamija svečano je otvorena 2009. godine.

Jedan je **tuzlanski dobrotvor** uvakufio 150.000 KM za obnovu Turali-begove džamije u Tuzli koja je ponovo otvorena u jesen 2014. godine.

Imamsku kuću s dvorištem kraj Čaršijske džamije u Gornjoj Tuzli uvakufila su braća Šefkija i **Mehmed Skendić**.

Avdo Ramić iz Janje uvakufio je jednu kuću i 5 dunuma obradive zemlje za potrebe Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu.

Mulemin-efendija Topalović sa hanumom uvakufio je jednu kuću u Janji.

Vakif **Hazim Čaušević** finansirao je gradnju džamije u džematu Brlošci-Gojakovići kod Kladnja, a plac za džamiju uvakufili su **Derviš i Alija Halilović**.

Džamija u džematu Lukavac-Grad izgrađena je 1999., a svečano otvorena u ljeto 2006. godine. Gradnju džamija u potpunosti je finansirao vakif i dobrotvor **Hamdija Hodžić,** zvani **Hodža**.

Ponovnu izgradnju porušene džamije u džematu Dobrak kod Srebrenice potpuno je finansirao privrednik, vakif i dobrotvor iz ovog sela **Enver Malagić** s porodicom.

Novu i lijepu džamiju u džematu Vidikovac kod Srebrenice izgradio je iz vlastitih sred-

stava 1991. godine vakif i dobrotvor iz ovog mjesta **Azem Begić**. Džamija je do temelja srušena 11. jula 1995. godine. Azem se vratio u rodno mjesto 2002. godine s namjerom da ponovo izgradi ovu džamiju. Preselio je na Ahiret u istoj godini, a obnovu je u potpunosti preuzela njegova porodica.

Mina Terzić iz Bobara kod Tešnja uvakufila je za mjesnu džamiju 40 dunuma zemlje.

Šemso Ahmić iz Ljetinića kod Tešnja uvakufio je pred dušu sina šehida mesdžid u naselju Alibabići.

Braća Kemo, Smail i Muhamed Karahmet uvakufili su mesdžid u naselju Samci.

Omer Delalić uvakufio je 150.000 KM za revitalizaciju Gazi Turali-begove džamije u Tuzli.

Husejn Halep uvakufio je 116.000 KM za potrebe Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku.

Sejdić Haris uvakufio je 100.000 KM za izgradnju džamije u džematu Dobropolje-Mekiš kod Tešnja.

Sejdić Zada uvakufila je 100.000 KM za izgradnju džamije u džematu Dobropolje-Mekiš kod Tešnja.

Sejdić Muharem uvakufio je 110.000 KM za izgradnju džamije u džematu Dobropolje-Mekiš kod Tešnja.

Murvet Bajraktarević uvakufio je 133.000 KM za izgradnju džamija u Doboju.

Nurko Hadžić iz Sarajeva, rodom iz Kalinovika, uvakufio je 134.000 KM za stipendiranje učenika i studenata.

Mujo Memić iz Pogredine kod Cazina uvakufio je više od 70.000 KM za izgradnju džamija u Podgredini i Ostrošcu kod Cazina.

Kemal Hodžić uvakufio je 56.400 eura za kupovinu i adaptaciju prostorija IKC-a BiH u Mannheimu u Njemačkoj.

Između ostalih vakifa koji su uvakufili zemljišne posjede za džamiju u Malešićima kod Gračanice (Doboj) ističu se: **Meho Husić** (33 dunuma), **Hanifa Duraković** (26 dunuma), **Meho Hasić** (10 dunuma), **Halil Hasić** (8 dunuma), **Ibrahim Duraković** (10 dunuma), **Muharem Oručević** (8 dunuma), **Haso Čako** plac za džamiju (2 dunuma).

- Medresa „Džemaludin Čaušević“ iz Cazina sagrađena je i održava se ponajprije zahvaljujući domaćim vakifima. Za ovu odgojno-obrazovnu ustanovu sredstva je uvakufilo više od 1.000 vakifa.
- Kovačević Safet uvakufio je 60.000 KM za Islamski kulturni centar u Bužimu.
- Husejn i Kelima Saleš uvakufili su 50.000 KM za igradnju džamije Kozaruša u Kozarcu.
- Mulabdić Hikmet uvakufio je 52.000 KM za igradnju džamije i munare u džematu Srnice Donje kod Gradačca.
- Jasmin Ahmetović uvakufio je 105.000 KM za obnovu Dašnica džamije u Bijeljini.
- Ekrem Jakupović uvakufio je 68.300

dolara za kupovinu i izgradnju centra Zajednice Bošnjaka Džordžije (SAD).

- Ramo Čubro uvakufio je 30.570 dolara za kupovinu i izgradnju centra Zajednice Bošnjaka Džordžije (SAD).
- Čubro Nail uvakufio je 34.030 dolara za kupovinu i izgradnju centra Zajednice Bošnjaka Džordžije (SAD).
- Mustafa Bećirović uvakufio je 50.000 KM za izgradnju imamske kuće u Kramer Selu kod Rogatice.
- Hadži-Murat Pezić uvakufio je 75.000 KM za rekonstrukciju Gazi Turali-begove džamije u Tuzli.
- Jusuf Ćehić uvakufio je 56.734 KM za stipendiranje studenata FIN-a, Gazi Husrev-begove medrese, za mekteb, šadrvan i održavanje harema Ferhadije džamije u Banjoj Luci.
- Murat Pezić uvakufioje 85.000 KM za izgradnju vjerskih objekata u Slavinovićima (Tuzla).
- Omer Delalić uvakufio je 85.000 KM za izgradnju vjerskih objekata u Slavinovićima (Tuzla).
- Općina Konjic uvakufila je 56.000 KM za izgradnju Gradske džamije u Konjicu.
- „Fahmogradnja Konjic“ uvakufila je 53.368 KM za izgradnju Gradske džamije u Konjicu.
- „Gradnja Konjic“ uvakufila je 62.728 KM za izgradnju Gradske džamije u Konjicu.
- Firma „Bujice d.d.“ uvakufila je 50.000 KM za izgradnju Gradske džamije u Konjicu.
- „Prominvest“ uvakufio je 69.395 KM za izgradnju Gradske džamije u Konjicu.
- Nisvet Zambaković uvakufio je 50.000 KM za izgradnju Čaršijske džamije u Jablanici.
- Sanel Kavgić uvakufio je 50.000 KM za izgradnju džamije u Zahirovićima kod Srebrenika.
- Velid Hodžić uvakufio je 90.000 KM za izgradnju nove džamije u Muhašinovićima kod Visokog.
- Atif Hodžić uvakufio je 90.000 KM za izgradnju nove džamije u Muhašinovićima kod Visokog.
- Refik Ibrahimović uvakufio je 50.000 KM za obnovu mekteba u Povnicama kod Bratunca.
- Šefika Smajlović uvakufila je 52.083 KM za izgradnju Behram-begove medrese u Tuzli.
- Salih Avdukić uvakufio je 70.000 KM za izgradnju munare uz džamiju u Vrboviku kod Breze.
- Asim Hamidović uvakufio je većinu sredstava za izgradnju džamije u Šipovu kod Jajca.
- „Koteks“ d.o.o. uvakufio je 50.000 KM za izgradnju džamije u džematu Dobropolje-Mekiš kod Tešnja.
- Adisa Karahodžić uvakufila je 50.000 KM za izgradnju džamije u džematu Dobropolje-Mekiš kod Tešnja.
- Muharem Sejdić za majku Dervišu uvakufio je 50.000 KM za izgradnju džamije u džematu Dobropolje-Mekiš kod Tešnja.
- Muharem Sejdić uvakufio je za oca Osmana 50.000 KM za izgradnju džamije u džematu Dobropolje-Mekiš kod Tešnja.
- Esad Čolo iz Malina kod Travnika uvakufio je za gradnju nove džamije u ovom džematu zemljište u vrijednsoti od 50.000 KM.
- Muamer Nekić uvakufio je 80.000 KM za obnovu u ratu porušene džamije u Daljegošti kod Srebrenice. On je i otvorio ovu džamiju prilikom svečanosti 2. augusta 2014. godine.
- Hadži-Samid Ramić iz Gradačca uvakufio je u korist Husejnije džamije 4.589 kvadrata zemljišta. Vrijednost vakufa je oko 50.000 KM. I drugi članovi ove porodice daju novčane priloge za mnoge hajirli projekte u Gradačcu i okolini.

FAREX
FAREX
NLB
NLB Banka

Dobitnici Plakete za najistaknutije vakife u BiH od 2011. do 2016. godine

Hamdo Ibreljić iz Busovače proglašen je najistaknutijim vakifom u Bosni i Hercegovini za 2012. godinu. On je uvakufio sredstva za gradnju džamije u Živčićima kod Fojnice u vrijednosti 250.000 KM. Hamdo je donirao i 50.000 KM za izgradnju nove zgrade Rijaseta i niz drugih donacija.

Fikret Avdić iz Zenice dobitnik je *Plakete za najistaknutijeg vakifa u BiH* za 2014. godinu. Plaketa mu je uručena prilikom otvaranja manifestacije *Dani vakufa u Bosni i Hercegovini* 15. maja 2015. godine u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Tom prilikom je izjavio: *Ovo je za mene najveće priznanje na ovom Dunjaluku*. Fikret je vlasnik i direktor fabrike namještaja *Fantasy*. Evo njegovih dosadašnjih hajrata: vakif džamije u naselju Nova Zenica (500.000 KM), donator za džamiju i munaru u Novom Radakovu u Zenici (oko 80.000 KM), donator za džamiju u džematu Broda (40.000 KM), vakif kompleksa Sultan Ahmedove džamije u Zenici (20.000 KM).

Hadži-Fatima-hanuma Dedić, rođena Prošić iz Bihaća dobitnica je *Plakete za najistaknutijeg vakifa u BiH* za 2015. godinu. Hadži-Fatima je sa suprugom Đulagom i dva sina, koji su vlasnici firme *Ilma*, uvakufila više od 20 munara koje su izgradili vlastitim sredstvima, na teritoriji Federacije i manjeg entiteta RS. Primjera radi, munara jedne bihaćke džamije koštala je oko 40.000 KM. Plaketu je uručio reisu-l-ulema Husein-ef. Kavazović. Ispred porodice zahvalio se Edin Dedić i tom prilikom ispričao jedan poučan slučaj u vezi sa bivšim banjalučkim muftijom Edhem-ef. Čamdžićem. Naime, porodica Dedić je muftiji ponudila da mu kupe automobil koji će služiti potrebama Muftijstva, a on im je predložio da umjesto toga sagrade munaru uz jednu od džamija na teritoriji manjeg entiteta, što su oni sa zadovoljstvom i učinili.

Direktori Vakufske direkcije od 1847. do 2017. godine:

HASAN ŠEVKI-EFENDIJA

Prvi poznati upravitelj (direktor) vakufa bio je Hasan Ševki efendija. On je stigao u Travnik iz Istanbula 4. maja 1847. godine sa zvanjem *upravitelj vakufa*, sa visokim carskim fermanom i uputstvima kako upravljati vakufima u Bosni i Hercegovini. Ovaj važni i prijelomni događaj za noviju historiju naših vakufa zabilježio je vrijedni historičar, knjižničar i astronom Salih Sidki-efendija Hadžihusenović Muvekkit. (Muvekkit, *Povijest Bosne* 2, str. 1021-1022.)

Sve do tada u Bosanskom ejaletu nije bilo posebnog činovnika zaduženog za nadzor nad svim vakufima. Dotadašnje provjere pojedinih vakufa vršene su na prijedlog mufettiša, mjesnog kadije ili bosanskg munle. Bio je to prvi *pravi* vakufski upravitelj (direktor) kod nas. Njegova je dužnost bila: da čuva od propadanja cjelokupnu vakufsku imovinu na području cijelog Bosanskog ejaleta; da popravlja i odobrava popravke džamija i svih ostalih objekata gdje se sakupljaju pobožni ljudi; da se vakufima dobro upravlja u skladu s odredbama njihovih vakufnama; da se brine da se vakufi povećavaju i da se svake godine s mutevellijama vakufa, prema postojećim propisima, svode obračuni svih vakufa.

Hasan Ševki-efendija je obišao i provjerio sve vakufe Bosanskog ejaleta i u narednom periodu vrijedno radio na sređivanju vakufskih prilika.

Od ove godine možemo govoriti o savremenijem upravljanju vakufima u našim krajevima. Nešto kasnije dolazi do formiranju i prvih vakufskih medžlisa, tijela ili uprava.

HADŽI-MUSTAFA-EFENDIJA, ASIM-EFENDIJA, HAKKI-EFENDIJA I SUNULLAH-EFENDIJA

Vakufski direktor (*evkaf mudiri*) 1866-1869. godine bio je hadži-Mustafa-efendija, muderris. Godine 1872-1873. hadži-Mustafa-efendija se navodi kao *evkaf muhasebedži* (vakufski računovođa u širem značenju riječi). Bio je to svakako sinonim za vakufskog upravitelja.

Naredne, 1874. godine *evkaf muhasebedži* (upravitelj, direktor) bio je Asim-efendija. On je bio i član Vilajetskog vijeća (*Medžlis idare vilajet*) čiji je član bio i sarajevski muftija Mustafa Hilmi-efendija (Hadžiomerović), tadašnji sarajevski muftija, kasnije naš prvi reisu-l-ulema.

Na tom položaju 1875-1878. godine bio je Hakki-efendija.

Iza okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine prošlo je izvjesno vrijeme da se prva vakufska tijela uspostave. Do 1882. godine nije poznato koja ličnost je bila najodgovornija za stanje vakufa u Bosni i Hercegovini. Do uspostavljanja Zemaljske vakufske komisije 1883. godine izgleda da je o vakufima brinuo *mufettiš*. Na tom položaju 1882. godine bio je Sunullah-efendija Sokolović, djed Osmana Asafa Sokolovića.

SEJJID MUSTAFA-BEG-EFENDIJA HAJRUDDIN FADILPAŠIĆ

Sejjid Mustafa-beg-efendija (Mustaj-beg) Hajruddin Fadilpašić, sin uglednog nakibu-l-ešrafa Fadil-paše Šerifovića, rođen je u Sarajevu 1836. godine.

Početno obrazovanje stjecao je u Gradačcu i Sarajevu, a onda islamske nauke studirao u Istanbulu. Turska vlada ga je još u mladim danima imenovala mulom od Edrene, kasnije mullom od Istanbula i najzad mullom od

Egipta. Kada mu je zloglasni Omer-paša Latas polovinom 19. stoljeća prognao oca Fadil-pašu u Tursku, za njim je otišao i Mustaj-beg i živio u Istanbulu desetak godina. U Sarajevo se vraćaju 1857. godine. Mustaj-beg će u Sarajevu ostati do kraja života, a otac mu Fadil-paša će definitivno odseliti u Tursku 1878. godine gdje će i kosti ostaviti.

Po povratku u Bosnu Mustaj-beg je imenovan članom vilajetskog *Velikog idara-medžlisa*, a bio je i član *Divani-temjizi hukuka*. Imao je čin binbaše i kao takav učestvovao u slamanju srpskog ustanka potkraj 1875. godine.

Mustaj-beg je bio jedan od ključnih ljudi u događajima prije i nakon zauzimanja Bosne po Austrijancima. Pred samu okupaciju, na skupštini održanoj u Konaku 5. juna 1878. godine, izabran je za predsjednika *Narodnog odbora* koji je koordinirao odbranom.

Mustaj-beg je učestvovao u borbama protiv okupacione austrougarske vojske oko Žepča, zajedno sa šejhom Muhammed-efendijom Hadžijamakovićem i muftijom Hadžiomerovićem, ali se u tim borbama nije isticao, pa su mu austrougarske vlasti to progledale kroz prste. Isti je slučaj i sa muftijom Hadžiomerovićem koji je kasnije izabran i za našeg prvog reisu-l-ulemu

Prvi vladin povjerenik bio je Josip Sertić, a prvi načelnik gradskog zastupstva Mustaj-beg Fadilpašić. Dužnost gradonačelnika grada Sarajeva obavljao je do smrti 1892. godine, na zadovoljstvo vlasti i naroda. Bio je jedan od najmarkantnijih gradonačelnika Sarajeva u njegovoj povijesti.

Od 1883. godine Mustaj-beg je bio i predsjednik Zemaljske vakufske komisije, kasnije Zemaljskog vakufskog povjerenstva. Bio je kandidat za položaj reisu-l-uleme na prvim izborima i to kao kandidat svjetovne inteligencije, izabran je Mustafa Hilmi-efendija Hadžiomerović Krajišnik iako je Fadilpašić, navodno, dobio dvije trećine glasova.

Kada je na Bendbaši u Sarajevu 1888. godine otvorena Muslimanska čitaonica (Kiraethana), njen prvi predsjednik bio je Mustaj-beg, a potpredsjednik Nezir-efendija Škaljić. U to doba je za gradnju medrese u Gračanici dao svu potrebnu građu iz svojih šuma. Ostalo je nezapaženo da je Mustaj-beg Fadilpašić najveći vakif gradske džamije u Vlasenici koja je podignuta 1892. godine i koja je po njegovom drugom imenu prozvana Hajrijja. Niko u Vlasenici u potonje vrijeme nije znao zašto se njihova glavna džamija zove Hajrijja. Otac mu je bio znatno izdašniji kao vakif. Mustaj-beg je bio mutevellija Careve džamije u Sarajevu 1889. godine. Sultan ga je odlikovao ordenom *Medžidije III. reda*, a austrijski car 1879. godine *Ordenom željezne krune III. reda*, 1882. godine *Komturskim ordenom Franje Josipa sa zvijezdom* i konačno 1888. godine *ordenom gvozdene krune II. reda*.

Umro je u Sarajevu 6. decembra 1892. godine. Sutradan mu je klanjana dženaza pred Carevom džamijom uz prisustvo „do sada još neviđenog mnoštva naroda“. On i brat mu Mahmud-beg Asaf ukopani su nasuprot munare Gazi Husrev-begove džamije.

Mustaj-beg-efendija Fadilpašić bio je oženjen Nurija-hanumom, kćerkom Mahmud-bega Gradaščevića s kojom je imao dva sina, Sadik-bega i Fadil-bega. Ženidbom od Gradaščevića Mustaj-beg je enormno uvećao svoj imetak. Fadilpašići su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bili prva zemljoposjednička elita u Bosni i Hercegovini. Krajem Prvog svjetskog rata oni su u svom vlasništvu imali više od 33 hiljade dunuma beglučkog zemljišta i 994 kmetska selišta!

HADŽI-HAFIZ MEHMED TEUFIK-EFENDIJA AZABAGIĆ

Reisu-l-ulema hadži-hafiz Mehmed Teufik-efendija Azabagić, sin hadži-Osman-bega, rođen je u Tuzli 1838. godine. Početne nauke završava je u Tuzli, a studije islamskih nauka u Istanbulu. Nakon završetka studija 1868. godine vraća se u Bosnu kao već afirmirani alim. Bio je imam, hatib, kadija, muderris, muftija i reisu-l-ulema. Prvo je bio upravitelj rušdijje u Sarajevu, a onda prelazi u Tuzlu gdje je preuzeo mjesto upravitelja tamošnje rušdijje.

Nakon okupacije radio je kao kadija i tuzlanski muftija pri čemu je stekao veliki ugled u narodu i pročuo se kao sposoban alim, vaiz i pedagog. Kad je 19. decembra 1887. osnovana Šeriatska-sudačka škola u Sarajevu, Azabagić biva postavljen za prvog direktora ove ugledne vjersko-prosvjetne ustanove. U tom svojstvu ostaje do 11. decembra 1893. kada je imenovan sarajevskim muftijom i reisu-l-ulemom. Nakon smrti Mustaj-bega Fadilpašića 1892. godine imenovan je ravnateljem Zemaljske vakufske komisije u Sarajevu (*evkaf-i mudir*). Na toj dužnosti ostao je kratko, do imenovanja reisu-l-ulemom, a na dužnosti ravnatelja zamijenio ga je Ibrahim-beg-efendija Bašagić.

Imenovan je reisu-l-ulemom 25. oktobra 1893., nakon što je Mustafa Hilmi-efendija Hadžiomerović otišao u mirovinu. Bile su to značajne rotacije na čelnim pozicijama najvažnijih organa Islamske zajednice.

Kako bi zaustavio iseljavanje Bošnjaka u Tursku Azabagić početkom 1886. godine piše svoju čuvenu *Hicret hakinda risale - Risalu o hidžri*. Da su i drugi slijedili njegov primjer danas bi etnička slika Bosne i Hercegovine bila mnogo povoljnija za Bošnjake.

Bio je zagovornik savremenog školstva i nastojao da se što više muslimanske djece upiše u svjetovne škole. Govorio je: "Bolje u gimnaziju nego u Aziju", aludirajući na iseljavanje muslimana u Tursku.

U mirovini se posvetio tesavvufu pa je iz te oblasti ponešto i napisao. Objavljivao je radove u *Salnamama*, *Beharu* i drugim listovima. Mehmed-begu Ljubušaku je pomogao pri sakupljanju *Istočnog blaga*.

Vrijeme reisovanja hadži-hafiza Mehmeda Teufik-efendije Azabagića bilo je i teško vrijeme borbe muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju, a na čelu tog pokreta stajao je mostarski muftija Džabić. Austrougarske vlasti su sve činile da tom pokretu skrešu krila, a reis Azabagić se najčešće nalazio između čekića i nakovnja, dušom je bio uz pokret, a službeno je morao sarađivati s vlastima »Žute monarhije«. Ponekad je označavan i izdajnikom narodnih interesa. Kada više nije mogao podnositi takvo stanje povlači se u mirovinu 1909. godine. Odstupio je kako bi, po novom *Statutu*, na čelo Islamske zajednice došao izabrani, a ne postavljeni reisu-l-ulema. Kao što je poznato, prvi birani reisu-l-ulema bio je hadži-hafiz Sulejman-efendija Šarac iz Stoca koji nije dugo ostao na čelnoj pozicije Islamske zajednice.

Na čelu Islamske zajednice Azabagić je bio od 1893. do 1909. godine. Odlikovan je u nekoliko navrata i nosilac je slijedećih odlikovanja: *Velikog nišana Franje Josipa I., viteškog ordena željezne krune III razreda, Zlatnog nišana za zasluge s krunom*. Aktivno je, moralno i materijalno, pomagao rad naših kulturnih i potpornih društava.

Umro je u 80. godini života, 22. maja 1918. godine, na svom imanju u Tiškovcu kraj Tuzle, a ukopan u haremu Jalske džamije u Tuzli.

IBRAHIM-BEG-EFENDIJA BAŠAGIĆ

Ibrahim-beg-efendija Bašagić-Redžepašić, otac Safvet-bega Bašagića, rođen je u Nevesinju 1840. godine. Malo je poznato da je Bašagićev otac pripadao ulemanskom staležu mada ga je sudbina odvela u političke vode. Sin je Lutfi-bega Redžepašića, pivsko-nevesinjskog musellima, u narodu poznatog kao Bašaga, po čemu su se njegovi potomci prozvali Bašagići.

Nakon početnih nauka u Nevesinju, a poslije očeve smrti 1851. godine, Ibrahim-beg odlazi u Travnik, upisuje se u medresu i uči kod travničkog muftije Derviš-efendije Korkuta. Dobro je poznavao arapski i perzijski, a turski jezik je znao kao maternji. Kod Korkuta je usavršio i kaligrafiju i važio kao jedan od najboljih naših kaligrafa svog vremena. Pisao je pjesme na turskom jeziku pod pjesničkim pseudonimom *Edhem*.

Nakon sedmogodišnjeg pohađanja medrese u Travniku, Ibrahim-beg-efendija se vraća u Nevesinje 1860. godine gdje je imenovan za povjerenika gradnje (*bina-emin*), zatim za zamjenika kajmekama. Kao kajmekam služio je i u Plavu i Gusinju. Do pred okupaciju BiH

1878. godine obavljao je dužnost kajmekama u Pivi, Foči, Ljubuškom i, vjerovatno, u Konjicu. Nakon proglašenja prvog turskog ustava, Hercegovci ga skupa sa muftijom Mustafom Sidki-efendijom Karabegom šalju kao svoga poslanika u turski parlament u Istanbulu 1876. godine, a Hercegovci su ga u isto zvanje birali i dvije godine kasnije. U turskom parlamentu se istakao kao odvažan govornik. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine bio je predstojnik u Stocu i Konjicu. Bio je i poslanik hercegovački u narodnoj skupštini u Sarajevu. Kada je 1883. godine u Sarajevu uspostavljena Zemaljska vakufska komisija Bašagić je imenovan mufettišom. Skoro 11 godina bio je na toj dužnosti, a od kraja 1893. godine imenovan je direktorom Zemaljske vakufske komisije i Ravnateljstva i u toj časti ostao do smrti, 8. oktobra 1902. godine. Ukopan je u sarajevskom mezarju Bakije gdje mu se i danas nalaze nišani. Bio je nosilac *Viteškog ordena željezne krune III reda* i *Ordena Franje Josipa*.

Sačuvano je nekoliko njegovih pjesama na turskom jeziku, nekoliko većih levhi i četiri rukopisa ispisana njegovom rukom, od kojih i jedna njegova *medžmu'a*. Najveća uramljena levha kod nas (*La ilahe illallah, Muhammedun resulullah*), koja se nalazi s unutrašnje strane ulaza u Begovu džamiju, urađena je Ibrahim-begovom rukom. Dvije njegove uramljene levhe čuvaju se u Muzejskoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke, a jedna u Svrzinoj kući u Sarajevu.

Ibrahim-begovo veliko životno iskustvo i dugogodišnji rad u vakufskoj upravi pomogli su pri rješavanju brojnih pitanja vezanih za vakuf i vakufsku imovinu. Mnogo je putovao po Bosni i Hercegovini i na licu mjesta rješavao brojne probleme i nesporazume. Vakufsku imovinu je čuvao i unaprjeđivao bolje nego vlastitu.

MEHMED HULUSI-EFENDIJA

Mehmed Hulusi-efendija rođen je u Sarajevu 1849. ili 1851. godine. Njegov otac Ali-efendija bio je turski carinski činovnik (*džumrukčija*) pa se zato Hulusi zvao Aliefendić-Džumrukčić, ali je općenito bio poznat kao Mehmed Hulusi-efendija ili Mehmed Hulusi-paša. U Sarajevu je završio mekteb, medresu i idadiju, skraćenu gimnaziju. I njegova prva služba bila je vezana za državnu carinu. Od 1867. godine Mehmed Hulusi-efendija radi kao nadzornik carine na Savi, ali je ubrzo bosanski namjesnik Safvet-paša uočio njegovu vanrednu sposobnost i snalažljivost pa ga je uzeo sebi za tajnika. Kasnije je postavljen za šefa upravne kancelarije Novopazarskog sandžaka. Bio je od 1868. godine kajmekam Novog Pazara i pročelnik vijeća *Medžlis-i idare liva'*. Po želji Derviša Ibrahim-paše 1874. godine prešao je u upravu Hercegovačkog sandžaka. Zatim ga je namjesnik Reuf-paša postavio za šefa svog kabineta i predstojnika vilajetske kancelarije. Kad je Ahmed Mazhar-paša vodio vojnu protiv Crne Gore 1877. godine, Mehmed Hulusi je u njegovom štabu djelovao kao stručnjak za šifre. Nakon okupacije Bosne 1878. godine, Mehmed Hulusi-efendija bio je odlučio seliti u Tursku, ali su ga dobronamjerni prijatelji od toga odvratili. Brzo se uključio u državnu službu i bio kotarski predstojnik u Travniku i Donjem Vakufu 1883. godine. Iste godine istupa iz državne službe i priključuje se novoustanovljenoj vakufskoj upravi u Sarajevu (Zemaljskom vakufskom povjerenstvu). Najkasnije od 1886. godine vakufski je nadzornik (*mufettiš*), potom vakufski računski savjetnik (*evkaf muhasebedži*) i najzad **direktor (*evkafi-mudir*)** od 1902. godine. Bio je nadzornik *Prve* i *Druge muhamedanske ženske škole* u Sarajevu. Godine 1897. bio je gradski zastupnik u Sarajevu.

Mehmed Hulusi-efendija je odličan poznavalac istočnih jezika, naročito turskog, a pisao je i na njemačkom jeziku. Kao poznavalac istočnih jezika učestvovao je 1889. godine na kongresu orijentalista u Štokholmu i tom prilikom bio odlikovan od strane švedskog kralja Oskara II.

Radi njegovog društvenog i kulturnog angažmana, zbog njegovog zapaženog novinarskog i uređivačkog rada, sultan ga je 1898. godine imenovao počasnim *miri-livom* s naslovom *paša*, a 1906. godine, prilikom boravka u Istanbulu, čast mu je povišena na stupanj *miri-mirana* i *rumeli-bejlerbeja*

koji su imali samo turski ministri. Kasnije je odlikovan i od strane cara i kralja Franje Josipa I. Mehmed Hulusi-paša je jedini Bošnjak sa prebivalištem u Bosni kojeg je odlikovao perzijski šah Muzaferuddin, a vidjeli smo, i švedski kralj Oskar II. Samo rijetki znaju da je Mehmed Hulusi-efendija, uz Mustafu Refet-efendiju Imamovića i Mehmeda Šakira Kurtćehajića, jedan od prvih i najstarijih naših novinara i urednika. Bio je glavni urednik listova *Neretva, Vatan* i *Rehber.*

Bio je član uprave Muhamedanske narodne čitaonice (Kiraethane) koja je osnovana na Bendbaši u jesen 1888. godine.

Mehmed Hulusi-efendija bio je jedan od najviđenijih ljudi Sarajeva, pa i cijele Bosne i Hercegovine svoga vremena.

Umro je kao predsjednik Vakufskog ravnateljstva i predsjednik Zemaljskog vakufskog povjerenstva za Bosnu i Hercegovinu, u Sarajevu 31. marta 1907. godine, a ukopan je u mezarju na Hanbinoj Carini. Na dženazi je bilo mnogo svijeta i «sva sarajevska muslimanska elita». Mehmed Džemaluddin-efendija Čaušević posvetio mu je u *Beharu* nekrolog na turskom jeziku označivši njegovu smrt «velikim gubitkom za islamsku stvar». Nije imao potomke, a supruga mu je bila živa do pred Drugi svjetski rat.

Mehmed Hulusi-efendija i sam je bio vakif. Uvakufio je jednu kuću, održavao neke vakufske objekte i jednu česmu. Jedna ulica u Sarajevu nosi ime po njemu – Hulusina.

ŠERIF-EFENDIJA ARNAUTOVIĆ

Šerif-efendija Arnautović, Direktor Vakufske direkcije, istaknuti društveni radnik i političar iz druge polovine 19. i prve polovine 20. stoljeća, rođen je u Mostaru 14. septembra 1874. godine. Osnovno i srednje obrazovanje stekao je u Mostaru, više i visoko negdje na strani. Iako nije imao klasično vjersko obrazovanje uvijek je oslovljavan titulom *efendi*. Političku karijeru započeo je kao službenik Mostarske općine oko 1890. godine. Desetak godina kasnije istakao se kao jedan od lidera Džabićeva Pokreta za vjersku i vjersko-prosvjetnu autonomiju pod vlašću Austro-Ugarske monarhije. Kada su vlasti počele progoniti vođe pokreta, Arnautović je interniran u Raškoj Gori kod Mostara, potom zatvoren u Travniku i zbog veleizdaje osuđen na dvije godine zatvora. Kaznu je pod teškim okolnostima izdržavao u Zenici i zbog svog stradanja stekao simpatije među Bošnjacima. Kada je muftija Džabić proglašen neovlaštenim iseljenikom u Turskoj, Arnautović je s nekoliko uglednih ljudi organizirao susret bosanskih prvaka i lidera Pokreta u Slavonskom Brodu, da se razmotre sva važna pitanja muslimanskog naroda i da se koordinira Pokretom nakon Džabića.

Održavao je veze sa srpskim opozicionim krugovima pod austrougarskom vlašću. U Novom Sadu je 1901. godine objavio brošuru *Bezakonja okupacione uprave u Bosni i Hercegovini*.

Jedan je od potpisnika čuvenog *Memoranduma* upućenog caru i kralju Franji Josipu I i član deputacije na bečkom dvoru 10. juna 1901. godine kada je austrougarskom suverenu uručen taj akt. Članovi deputacije bili su: Ali Fehmi-efendija Džabić, mostarski muftija i vođa Pokreta, Hamdi-beg Hasanpašić, hadži-Osman-efendija Prcić, hadži-Sulejman-beg Cerić, hadži-Salihaga Bičakčić i Šerif-efendija Arnautović.

Šerif-efendija Arnautović bio je jedan od lidera prve bošnjačke političke stranke Muslimanske narodne organizacije (MNO). Izvršni odbor (Egzekutivni odbor) imao je 15 članova. Predsjednik je bio Ali-beg Firdus, veleposjednik iz Livna, a jedan od istaknutih članova Šerif-efendija. U prvo vrijeme zastupao je ideju autonomije Bosne i Hercegovine u okviru Ugarske, ali je kasnije znatno ublažio stavove i priklonio se većini koja je Bosnu i Hercegovinu vidjela u sastavu buduće Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca.

Kada je 1909. godine usvojen Štatut *za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova Bosne i Hercegovine,* Arnautović je postavljen za vakufsko-mearifskog direktora, a bio je i virilni član bosanskog Sabora.

Optuživan je za samovolju i netransparentno trošenje vakufskih sredstava. Kritizirajući rad Vakufske direkcije, Derviš M. Korkut je 1943. godine kao primjer naveo slučaj kada je vakufski direktor Šerif Arnautović 1915. godine na svoju ruku uložio 1.200.000 zlatnih kruna u austrijski ratni zajam.

Ostavku na položaj vakufskog direktora podnio je 1919. godine nakon orkestrirane kampanje uperene protiv njega i načina vođenja vakufa.

U politiku ga je ponovo uveo šestojanuarski kraljevski režim iz Beograda. Ponovo je za vakufskog direktora postavljen 24. marta 1931. godine, a od 1933. godine biran je za senatora. Smijenjen je i umirovljen u proljeće 1933. godine zbog navodnih kompromitirajućih izjava koje graniče sa svetogrđem, koje je poricao.

U Miletićevoj *Zastavi* Arnautović je početkom 20. stoljeća objavio više proturežimskih napisa zbog kojih će biti hapšen i zatvaran od strane austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini.

Izdavao je list *Domovina*. Iako nikad nije bio po volji austrougarskim vlastima, ipak je s njihove strane bio odlikovan *Komturnim ordenom Franje Jospipa I sa zvijezdom*.

Umro je u Sarajevu 26. januara 1935. godine.

MAHMUD-EFENDIJA BAHTIJAREVIĆ

Mahmud-efendija Bahtijarević rođen je u Sarajevu oko 1878. godine. Nakon završenog mekteba i medrese pohađao je Šeriatsku sudačku školu u Sarajevu i diplomirao 1901. godine. Po završetku školovanja Mahmud-efendija radi kao šeriatski pripravnik, a zatim i kao šeriatski sudija u više mjesta. Bio je predsjednik Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Varcar Vakufu, a za člana Vakufsko-mearifskog sabora u Sarajevu izabran je najkasnije 1914. godine. Kao šeriatski sudija u Travniku djeluje 1916. godine.

Najviši domet u karijeri postigao je kada je izabran za člana Ulema-medžlisa u Sarajevu. Na tom položaju bio je najkasnije od 1921. do 1937. godine. Do iza 1921. godine obavljao je dužnost vakufskog direktora. Na jednoj sjednici zamolio je da se vakufski direktor konačno postavi jer on ne može istovremeno kvaliteno obavljati dvije tako odgovorne dužnosti i ne može snositi odgovornost. Pošto Sabor nije imao odgovarajućeg kandidata reisu-l-ulema Čaušević, u svojstvu predsjednika Sabora, zamolio je Bahtijarevića da i dalje vrši dužnost vakufskog direktora, a da će svu odgovornost preuzeti lično Čaušević. Zbog te neizdiferenciranosti obaveza i dužnosti ubrzo su izbili neki nesporazumi što je ubrzalo izbor novog vakufskog direktora u osobi Husejn-efendije Kadića.

Ulagao je velike napore da se očuva integritet vakufsko-mearifskog poslovanja u Bosni i Hercegovini.

Jedno vrijeme u njegovom mandatu vršilac dužnosti vakufskog direktora bio je Adil-efendija Smailbegović.

Bahtijarević je bio član Islamske prosvjetne ankete 1921. godine koju je vodio reis Čaušević.

Kada su vakufski konvikti postali preteško breme za Vakufsku direkciju Bahtijarević je predlagao da se ustupe tada prilično moćnom „Gajretu“, što je na kraju i učinjeno.

Od 21. oktobra 1934. godine Mahmud-efendija je obavljao dužnost džematskog imama u Sarajevu, umjesto dotadašnjeg Sulejman-efendije Bulbula. Jedan je od osnivača Fonda za pomaganje učenica Gazi Husrev-begove ženske medrese.

Nismo uspjeli utvrditi kada je Mahmud-efendija Bahtijarević preselio na Ahiret.

ADIL-EFENDIJA SMAILBEGOVIĆ

Adil-efendija Smailbegović, sin Sabit-efendije, muftije i člana Ulema medžlisa, rođen je u Tešnju 1865. godine. Po okončanju školovanja Adil-efendija je proveo mnogo godina vakufskoj službi, sve do 1928. godine. Od 1918. godine obnašao je dužnost mufettiša pri Vakufsko-mearifskom saborskom odbo-

ru. Kasnije je bio vršilac dužnosti direktora Vakufske direkcije, nakon Mahmud-efendije Bahtijarevića, do izbora novog direktora 1928. godine. Adil-efendija Smailbegović nije se proslavio na mjestu vršioca dužnosti vakufskog direktora. Njemu se pripisuje katastrofalan aranžman sa „Mustro bankom“ nakon čega je blagajna Vakufske direkcije (Centralna vakufska zaklada) ostala skoro bez ikakvih sredstava. Pošto je uloženi i propali novac uglavnom pripadao samostalnim vakufima, Vakufska direkcija je godinama namirivala te dugove. Razmišljalo se i o tužbama protiv njega i njegovih saradnika.

Negdje u to doba bilo je i klasičnih krađa vakufskog novca. Radeći na osjetljivim blagajničkim poslovima, vakufsko-mearifski proračunski referent Eduard Stilinović je pronevjerio 221.919 dinara, od čega je vratio tek 39.217 i osuđen na godinu i po dana zatvora. Ovaj slučaj nije bio usamljen.

Moralno i materijalno pomagao je rad naših kulturnih i potpornih društava. Prije 1906. godine upisao se u utemeljitelje „Gajreta“.

Na Ahiret je preselio u 75. godini života, 24. marta 1940. godine, a ukopan u mezarju na Rudanci kod Doboja.

HUSEJN-EFENDIJA KADIĆ

Husejn-efendija Kadić, vakufski direktor, rođen je u Vlasenici 1879. godine. Nakon završene osnovne škole, upisao se u Gazi Husrev-beoguvu medresu u Sarajevu 1899. godine, a po završetku te škole pohađao je i Daru-l-muallimin. Nakon toga pohađa i 1911. godine završava Šeriatsku sudačku školu i najzad Pravni fakultet u Budimpešti. Kada je buknuo Prvi svjetski rat Husejn-efendija služi kao obični vojnik, a u maju 1915., postavljen je za vojnog imama pa koristi priliku da dovrši studije prava 1918. godine. Pri rasulu austrougarske vojske sa pukovnikom Ibruljevićem i drugim našim oficirima skupio je sve Bosance i uputio ih Narodnom vijeću u Sarajevo. Od 1918. godine služi kao perovođa kod Kotarskog suda u Vlasenici, zatim kao policijski pristav u Bijeljini, upravitelj ispostave u Goraždu, agrarni delegat u Foči, kotarski predstojnik u Čajniču odakle prelazi u policijsku direkciju u Sarajevo. Najzad služi kao sreski poglavar (kotarski predstojnik) u Gračanici odakle je premješten za vakufskog direktora u Sarajevo februara mjeseca 1928. godine. Po isteku mandata članovima Vakufsko-mearifskog sabora 1929. godine do novih izbora poslove je vodio Saborski odbor čiji je član bio i Husejn-efendija Kadić. Kasnije je bio narodni poslanik u Skupštini Jugoslavije. Njegov govor održan u Narodnoj skupštini štampan je u Beogradu 1932. godine, na 13 stranica. U *Politici* od 27. jula 1933. godine objavljen je Kadićev apel ministru da se ukine *Ustav Islamske vjerske zajednice*. Objavljen je i u *Islamskom svijetu* te godine. U drugom godištu *Islamskog svijeta* izašlo je nekoliko njegovih govora održanih u Narodnoj skupštini u Beogradu. Radi Kadićevih stavova po pitanju agrarne reforme uhapšen je 9. marta 1934. godine i zadržan u pritvoru Okružnog suda u Sarajevu.

Kadić je bio istaknuti aktivista i povjerenik društva „Gajret“. Prilikom izbora za vakufskog direktora upisao se za člana utemeljivača „Gajreta“ i tom prilikom priložio 500 dinara. Za drugog potpredsjednika „Gajreta“ izabran je 1929. godine. Prilikom izgradnje zgrade „Gajretovog“ internata u Sarajevu dao je prilog od 10.000 dinara. Isti prilog dao je i za gradnju „Hurijetovog“ doma 1939. godine.

Imao je običaj da svakog Kurban-bajrama priredi ručak za zatvorenike sarajevskog zatvora.

Kod njega je, na imanju u Han-Pijesku, proveo desetak dana na oporavku bivši reisu-l-ulema Džemaluddin-efendija Čaušević u augustu mjesecu 1933. godine.

MUSTAFA-EFENDIJA ISLAMOVIĆ

Rođen je u Sarajevu 7. aprila 1880. godine (prema Hadžibajriću 1883.). Nakon mekteba završio je rušdijju 1896. godine, potom Gazi Husrev-begovu Kuršumli medresu, Daru-l-muallimin i Šeriatsku sudačku školu 1905. godine. Odmah je primljen u Šeriatski sud u Sarajevu kao pripravnik. Šeriatsko-sudijski ispit položio je u ljeto

1908. godine u Ulema-medžlisu u Sarajevu i proglašen sposobnim za vršenje dužnosti šeriatskog sudije. Pohađao je i Pravni fakultet u Zagrebu. Kasnije je služio kao kadija u Sarajevu, pa kad je po istoj službi trebao ići van Sarajeva nije pristao nego se zaposlio u Vakufskoj direkciji kao službenik od 20. marta 1910. godine. Zvanje perovođe dobio je 1914. godine, tri godine kasnije imenovan je vakufsko-mearifskim pristavom, a početkom 1918. godine postavljen je za tajnika na istom mjestu. Od 1926. godine nadzire računovodstvo i Pomoćni ured, a od 1927. godine obavlja posao vršioca dužnosti vakufskog direktora, do imenovanja Husejn-efendije Kadića u februaru 1928. godine.

Za njegovog službovanja izmijenilo se 10 vakufskih direktora tako da je Islamović održavao kontinuitet u radu te ustanove. Za uspjeh u radu u Vakufskoj direkciji dobivao je i pismene pohvale.

HIDAJET-BEG-EFENDIJA KULENOVIĆ

Hidajet-beg-efendija Kulenović, sin Ahmed-begov, rođen je u Travniku 5. novembra 1889. godine gdje je završio mekteb i narodnu osnovnu školu. Gimnaziju je pohađao u Istanbulu i završio je u novembru 1911. godine. Nakon gimnazije jedno je vrijeme pohađao studije na Teološkom fakultetu u Istanbulu koje je prekinuo radi izbijanja Balkanskih ratova. Zatim je prešao na Pravni fakultet Beogradskog univerziteta 1912. godine. U vrijeme Prvog svjetskog rata prekinuo je studije i nastavio ih i dovršio 1922. godine. Od ljeta 1922. do ljeta 1923. godine službovao je kod Velikog župana u Travniku u svojstvu kotarskog predstojnika. Sudsku službu je obavljao u Okružnom sudu u Travniku i na Okružnom sudu u Tuzlu. Tu je od 1934. godine bio potpredsjednik društva "Džemijetu-l-hajr" i predavao u Behram-begovoj medresi. Bio je dobrotvor „Gajreta".

Rješenjem Ministarstva pravde u Beogradu od 6. aprila 1936. godine imenovan je odbornikom (članom) Naibskog vijeća Islamske zajednice u Sarajevu, što je bila zamjena za Ulema-medžlis.

Sa Okružnog suda u Tuzli prelazi u Vakufsku direkciju u Sarajevu u svojstvu vršioca dužnosti direktora, od 15. augusta 1936. godine.

Od početka školske 1936. godine predavao je turski jezik učenicima Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu. Objavljivao je radove u *Glasniku IVZ-a*, *Gajretu* i drugim časopisima. Zalagao se za što bolji odgoj i obrazovanje muslimanske omladine. Bio je pobožan i vanredno iskren čovjek.

Na Ahiret je preselio u Sarajevu 3. novembra 1936. godine.

HADŽI-AHMED-EFENDIJA BORIĆ

Hadži-Ahmed-efendija Borić, ugledni društveni radnik, živio je u Sarajevu u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. stoljeća. Najkasnije od 1935. godine bio je načelnik Banske uprave u Sarajevu. Tada je obnašao i dužnost v. d. direktora Vakufske direkcije, a na tom položaju naslijedio ga je Nasih-efendija Repovac. Bio je aktivan u mnogim našim duštvima, a naročito u "Gajretu". Pod stare dane obavio je hadždž. Bio je džuzhan u Begovoj džamiji.

Umro je 18. februara 1961. godine i ukopan na Grličića brdu. Tarih smrti spjevao mu je šejh Fejzullah-efendija Hadžibajrić. Jedan stih: *Visoki državni činovnik bio/ ali uvijek islamski živio*.

NASIH-EFENDIJA REPOVAC

Nasih-efendija Repovac, sin Ibrahim-beg-efendije, profesora i pisca, rođen je u Sarajevu 4. oktobra 1891. godine. Majka mu je kćerka našeg prvog reisu-l-leme Mustafe Hilmi-efendije Hadžiomerovića.

Poslije završenog mekteba, osnovne škole i medrese pohađao je i 1913. godina završio Šeriatsku sudačku školu u Sarajevu. Pravne nauke je slušao u Budimpešti i na Pravnom fakultetu u Zagrebu gdje je i diplomirao. Kao sudac radio je u Sreskom i Okružnom sudu u Sarajevu.

Honorarno je predavao građansko-pravo u Gazi Husrev-begovoj medresi.

Do 1934. godine bio je sudac u Sarajevu, a od tada starješina Sreskog suda u Doboju.

U dva navrata bio je direktor Vakufske direkcije u Sarajevu.

Najkasnije od 1936. godine bio je član *Glavnog odbora "Gajreta"* u Sarajevu, a od

1945. godine predsjednik *Vakufsko-mearifskog povjerenstva* u istom gradu. Nastojao je unaprijediti vakuf i spriječiti njegovo propadanje i otuđivanje.

Umro je u Sarajevu 17. novembra 1977. godine gdje je i ukopan.

DR. HAZIM MUFTIĆ

Dr. Hazim Muftić potječe iz alimske porodice Muftić (Svirac) iz Gradačca. Rođen je u Gradačcu 1906. godine. Sin je hafiza Hasib-efendije (u. 1919), unuk muderrisa hafiza Ahmeda Hilmi-efendije (u. 1934), praunuk gradačačkog muftije i muderrisa Svirac medrese hadži-Hafiza Ahmed-efendije Mulaibrahimovića Svirca (u. 1883), po kojem su se njegovi potomci prozvali Muftićima. Mekteb i osnovnu školu završio je u Gradačcu, gimnaziju u Tuzli, a pravne nauke na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Po okončanju studija stupio je u sudsku struku i služio na sudovima u Bijeljini, Tuzli i Sarajevu. Polovinom 1936. godine tadašnje Ministarstvo zdravlja stavilo je dr. Muftića na raspolaganje Islamskoj zajednici, nakon čega je prešao u Vakufsku direkciju u svojstvu direktora. Bio je desna ruka tadašnjem naibu Islamske zajednice Fehim-efendiji Spahi. Nihova saradnja nastavit će se do Spahine smrti. Od 1935. do 1937. godine predavao je ustavno i građansko pravo na Višoj islamskoj šeriatsko-teološkoj školi u Sarajevu. Studenti ga pamte kao dobrog predavača.

Za stalnog direktora Vakufske direkcije imenovan je u predvečerje rata, 1940. godine. Na tom položaju ostao je do 1946. godine. Izbjegavao je tokom rata učestvovati u donošenju zakonskih akata (*Ustava*) u Islamskoj zajednici, jer je smatrao da to treba ostaviti za poratno vrijeme.

Nakon rata prešao je u Gradski narodni odbor i Skupštinu grada Sarajeva, u svojstvu pravnog referenta i savjetnika.

Objavljivao je radove o pravu i pravnoj praksi. Prvo je u zagrebačkim *Novostima* 1930. godine objavio rad *Novi krivični zakonik i mnogoženstvo*, a nastavio objavljivati u drugim listovima i časopisima. Objavljeni su mu slijedeći priručnici: *Priručnik za rad organa starateljstva na području NR BiH* (1956); *Upute za rad kućnih savjeta* (1960); *Prenos stanarskog prava* (1962); *Odobrenje za izgradnju i bespravno građenje* (1963); *Neka pitanja iz oblasti otkazivanja radnog odnosa* (1963); *Novo pravno shvatanje o karakteru odobrenja za izgradnju* (1963); *Pravo sustanara* (1964); *Grad i Gradsko vijeće* (1964); *Lokacija u svjetlu propisa o uređivanju i korištenju gradskog zemljišta* (1965); *Opet na temu: Grad i Gradsko vijeće* (1965); *Odgovor na pitanje iz Zakona o stambenim odnosima (1962).*

Što se tiče islamskih tema posebno ga je zanimao fenomen uzvišenosti kur'anskog teksta. Iz te oblasti objavio je u *Takvimu* od 1969. do 1974. godine šest radova. Kako je sam isticao, želja mu je bila „da da elemente za nacrt jedne savremene filozofije Kur'ana kod nas" kako bi mlađim istraživačima poslužio za izradu jedne sveobuhvatne filozofije Kur'ana u modernom dobu."

U *Glasniku VIS-a* objavio je nekoliko radova, od čega dva o vakufu. O vakufskim temama i organizaciji Islamske zajednice pisao je i u kalendarima *Narodne uzdanice* i *Novom beharu*.

O svom djedu hafizu Ahmedu Hilmi-efendiji Muftiću pisao je u *Gajretu*, dr. Mehmedu Spahi u *Novom beharu*, a o Fehim-efendiji Spahi u *Glasniku IVZ-a*.

Dr. Hazim Muftić umro je 26. januara 1974. godine.

HADŽI-SULEJMAN-EFENDIJA KEMURA

Hadži-Sulejman-efendija Kemura, sin hadži-Ibrahim-agin, rođen je u Sarajevu 1908. godine. Nakon mekteba pohađao je Rušdiju na Bendbaši od 1918. do 1922. godine, a zatim Gazi Husrev-begovu medresu.

Položivši prijemni ispit 1925. godine, upisao se u Šeri'atsku sudačku školu na kojoj je diplomirao 1930. godine. Po okončanju školovanja posvećuje se sudskoj struci i službuje pri šeri'atskim sudovima u Foči i Konjicu. Već u Foči se uključuje u društveni i kulturno-prosvjetni rad, drži predavanja, radi na suzbijanju nepismenosti, a uz to se uključuje i u kulturno-prosvjetno društvo *Gajret*. Radio je kao odgajatelj za muslimansku djecu u Banovinskom dječijem domu u Foči. Na prijedlog Ulema-medžlisa postavljen je za tajnika Muftijstva u Mostaru. Uporedo je predavao vjeronauku na mostarskoj Gimnaziji i Učiteljskoj školi. Kada su muftijstva ukinuta 1936. godine, Kemura se vraća u Sarajevo gdje je postavljen za vjerskoprosvjetnog referenta Ulema-medžlisa. Nakon toga je bio vjerskoprosvjetni referent pri Vakufskoj direkciji u kojoj je radio i kao direktor sve do 1949. godine. Te godine postavljen je za direktora Gazi Husrev-begove medrese, ali je ujedno u toj školi predavao historiju islama i vaz. Predavao je određene predmete i u Merhemića medresi 1936. godine.

Kada je 1950. godine osnovano Udruženje ilmijje, Kemura je izabran za sekretara udruženja. Prisustvovao je svim osnivačkim skupštinama Udruženja širom Bosne i Hercegovine i koordinirao njihovim radom.

U to doba ponovo je pokrenuto izdavanje *Takvima*, a štampan je i prvi vjeronaučni udžbenik *Kratka obuka o namazu* kojeg je pripremio Kemura. Sa Ibrahim-efendijom Imširovićem preveo je, i u izdanju Udruženja ilmijje objavio, *Jasini-šerif*. Za imame na terenu organizirao je stručne seminare. U zgradi Gazi Husrev-begovog mekteba u haremu Begove džamije uređene su prostorije Udruženja ilmijje gdje su za sarajevsko područje priređivana predavanja i primani ugledni gosti iz islamskog svijeta.

Urednik *Glasnika VIS-a* bio je od 1954. do 1957. godine, u kojem je objavio tridesetak priloga.

Bio je član Vrhovnog vakufskog sabora u FNRJ, zatim član Vakufskog sabora NRBiH i njegovog Saborskog odbora.

Nakon odlaska u mirovinu hadži-Ibrahim-efendije Fejića Kemura je izabran za reisu-l-ulemu 15. novembra 1957. godine. Ustoličen je u Begovoj džamiji u Sarajevu 8. decembra te godine. Na položaju reisu-l-uleme za bivšu Jugoslaviju hadži-Sule'jman-efendija Kemura je ostao do smrti 1975. godine. Njegovo rukovođenje Islamskom zajednicom nije bilo lahko. U vrijeme kada su komunističke vlasti činile sve da se Jugosloveni udalje od vjere, kada su se zatvarale vjerske škole, naročito medrese kojih je do tada u Bosni bilo na desetine, kada su mektebi ukinuti, a vjeronauka sklonjena u memli-džamije, kada je ogromna vakufska imovina oduzeta, kada je valjalo popravljati na stotine u ratu porušenih i oštećenih džamija, kada su vjerski službenici okretali leđa Islamskoj zajednici i uhljebljenje tražili u društvenim strukturama, valjalo je imati mnogo energije, znanja i mudrosti, kako bi se upravljalo Islamskom zajednicom u tim okolnostima.

Nije bilo jednostavno postaviti već osuđivanog Husejn-efendiju Đozu na mjesto vjerskoprosvjetnog referenta Vrhovnog islamskog starješinstva i za urednika *Preporoda*, omogućiti mu da piše u *Glasniku* i *Takvimu*. Kemura bez Đoze nije pristupao ni jednom ozbiljnijem poslu u Islamskoj zajednici.

Naročite su Kemurine zasluge u rješavanju socijalnih i statusnih pitanja imama i ostalih vjerskih službenika. Centralizacijom sredstava od zekata, zekatu-l-fitra i kurbanskih kožica Kemura je sa svojim saradnicima riješio najteži zadatak koji je stajao pred Islamskom zajednicom - njeno finansiranje.

Radio je na sistematiziranju vjeronauke, tražio da se hutbe temeljito pripremaju i gov-

ore na svome jeziku, obilazio teren i pomagao u rješavanju tekućih problema, prisustvovao proklanjavanju novih i obnovljenih džamija.

Obišao je mnoge islamske i druge zemlje i razgovarao sa brojnim državnicima, muftijama i ministrima, uglednicima, naučnicima, umjetnicima, davao intervjue i sam pisao. U svome uredu u Sarajevu primio je na stotine uglednika iz cijelog svijeta i objašnjavao im stanje muslimana sa ovog podneblja. Vrijedan je njegov doprinos zbližavanju Jugoslavije sa nizom islamskih zemalja u svijetu.

Mnogo je radio na zbližavanju ljudi i konfesija, naročito vjerskih zajednica u bivšoj Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini.

Vratio je Islamskoj zajednici nacionaliziranu zgradu Đulagina dvora u kojoj će djelovati i Gazi Husrev-begova medresa i Islamski teološki fakultet na čijem je osmišljavanju radio sve do smrti. I u svom nastupnom govoru prilikom preuzimanja menšure obećao je da će mu otvaranje Islamskog teološkog fakulteta biti jedan od glavnih prioriteta. Čak je izjavio: «Daj Bože, da završim ovo hajirli započeto djelo, pa ne bih uopšte žalio da odmah umrem!» Te poslove je priveo kraju, ali nije dočekao svečano otvaranje ove najviše obrazovne ustanove muslimana Bosne i Hercegovine.

Nakon kraće bolesti hadži-Sulejman-efendija Kemura je preselio na Ahiret u nedjelju 19. januara 1975. godine, a ukopan kraj turbeta Gazi Husrev-bega u haremu Begove džamije u Sarajevu.

Kemurina kćerka Zehra-hanuma Šoše bila je dugogodišnja profesorica historije u Gazi Husrev-begovoj medresi i direktorica Gazi Husrev-begove ženske medrese.

HAMID KUKIĆ

Hamid Kukić, vakufski direktor, rođen je u Knežini oko 1890. godine gdje je završio osnovnu školu, a srednju u Sarajevu. Kao pripadnik *Mlade Bosne* optužen je 1914. godine i upućen u koncentracioni logor, a odatle 1915. godine otišao na front u Galiciju. U Rusiji stupa u dobrovoljce SHS u Odesi. Odatle se prebacuje na Solunski front 1918. godine. Nakon rata odlazi u Pariz da studira političke nauke. Poslije dvogodišnjeg studiranja vraća se u Bosnu i 1921. godine biva postavljen za sekretara „Gajreta“. Na toj dužnosti ostao je 20 godina. U Vakufsko-mearifsko vijeće ušao je 1930. godine, a tek poslije Drugog svjetskog rata postao značajan činilac vakufa.

Kao rezervni oficir mobilisan je 1941. godine potom zarobljen u Srbiji i poslan u logor u Njemačku gdje je ostao do kraja rata. Potom je nastavio rad u „Gajretu“ ponovo kao sekretar, a poslije gašenja tog društva radi u „Preporodu“.

Od 1949. godine stupa u službu Islamske zajednice kao direktor Vakufske direkcije u Sarajevu. Na tom položaju ostaje deset godina. Od 1959. godine djeluje kao savjetnik Starješinstva i taj posao obavlja do umirovljenja 1960. godine. Kasnie je bio član Starješinstva IZ-e za Bosnu i Hercegovinu. Od 1958. godine član je Odbora GHB biblioteke u Sarajevu.

Bio je član NOF-a i predsjednik Opštinskg odbora Saveza boraca.

Obnašao je dužnost direktor kancelarije „Gajreta“ i uređivao istoimeni kalendar.

U dva navrata bio je urednik *Glasnika VIS-a*, prvi put od 1950. do 1954., a drugi put od 1958. do 1961. godine. Objavio je nekoliko radova u *Glasniku* od kojih tri o skidanju zara i feredže, po jedan o vakufu i mevludu i dva nekrologa. Objavljivao je u *Gajretu, Oslobođenju* i drugim listovima. Bio je član redakcije lista *Reforma* (1928). Umro je u Sarajevu 26. januara 1967. godine.

Ranije smo konstatirali, da još jednom ponovimo, Vakufska direkcija je ugašena 1959. godine jer više nije bilo razloga za njeno postojanje, nakon što je Islamska zajednica ostala bez najvećeg dijela svoje imovine. Zatišje je trajalo punih 38 godina. U novim okolnostima društvenih promjena i težnje ka demokratiji, nakon posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu, ukazala se potreba za reaktiviranjem Vakufske direkcije. U želji

da bolje gazduje preostalim vakufskim dobrima i novim uvakufljenima, da se pripremi za restituciju, Islamska zajednica 1996. godine ponovo osniva Vakufsku direkciju koju ovlašćuje da upravlja bezmalo cjelokupnom vakufskom imovinom. Slijede biografije direktora i v. d. direktora Vakufske direkcije u ovom razdoblju.

JUSUF ZAHIRAGIĆ

Jusuf Zahiragić, sin Atifa i Razije, rođen je 5. marta 1954. godine u Rogatici. Nakon osnovne i srednje škole završio je Pravni fakultet u Sarajevu. Radio je kao sekretar IO Sekretarijata za stambena pitanja grada Sarajeva. Bio je ministar pravde i uprave Vlade Kantona Sarajevo.

U Energoinvestu je bio pomoćnik direktora za pravnu oblast i direktor sektora za pravne poslove. Postavljen je za prvog vršioca dužnosti direktora Vakufske direkcije od oktobra 1996. do 1. septembra 1997. godine. U političkoj karijeri bio je član *Glavnog* i *Kantonalnog odbora* SDA. Član je *Upravnog odbora* Vakufske direkcije. Oženjen je, ima sina i kćerku.

NEZIM-EFENDIJA HALILOVIĆ MUDERRIS

Nezim-efendija Halilović Muderris, sin Abida i Ajke, rođen je 15. marta 1965. godine u Stopu kod Žepe. Nakon osnovne škole završio je Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu 1983. godine. Potom je završio studij arapskog jezika, Odsjek arapske književnosti na Al-Azharu u Kairu. Po povratku u domovinu radi kao glavni imam u Konjicu od 1991. do 1997. godine. Tokom odbrambenog rata bio je komandant „4 muslimanske slavne brigade“ u Konjicu (4. korpus), od 1992. do 1996. godine. Na funkciju direktora Vakufske direkcije postavljen je 1. septembra 1997. godine i na tom položaju ostao do 25. decembra 2007. godine. U isto je vrijeme po polažaju bio član Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Za učešće u odbrani domovine odlikovan je *Zlatnim ljiljanom* i *Ordenom zlatnog grba s mačevima*. Bio je član *Izvršnog* i *Glavnog odbora* Stranke demokratske akcije (1998-2002) i poslanik u Predstavničkom domu Parlamenta Bosne i Hercegovine (1997-1999).

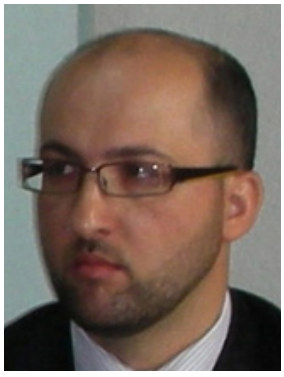
Trenutno je na dužnosti rukovodioca *Ureda za hadž* Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Hatib je džamije „Kralj Fahd“ u Sarajevu, od njenog proklanjavanja u septembru 2000. godine do danas.

Bio je član *Upravnog odbora* Vakufske direkcije od 2009. do 2013. godine.

Oženjen je i otac četvero djece, dvije kćerke i dva sina.

AMEL MEŠIĆ

Amel Mešić, sin Ahmed-efendije, rođen je 4. maja 1977. godine u Doboju. Osnovnu školu završio je u Tešnju 1992. godine, potom 1994. godine prvi razred Gimnazije u Tešnju, nakon čega iste godine vanredno polaže prvi razred Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu. Od drugog razreda redovno pohađa ovu školu koju završava 1997. godine sa odličnim uspjehom te je u skladu sa *Statutom* Medrese oslobođen polaganja maturskog ispita. U novembru 1997. godine, putem Rijaseta IZ, odlazi na studije u Kairo gdje na Univerzitetu Al-Azhar upisuje Fakultet Usulu-d-din, Odsjek za akaid i filozofiju, koji završava u junu 2002. godine. Po povratku u domovinu od septembra 2002. godine do februara 2003. godine honorarno obavlja poslove imama, hatiba i muallima u Sarač Alijinoj džamiji na Vrbanjuši u Sarajevu. Od 1. marta 2003. godine radi na mjestu sekretara Vakufske direkcije, a od decembra 2007. do novembra 2009. godine obavljao je poslove vršioca dužnosti direktora Vakufske direkcije. Član je *Upravnog odbora* Vakufske direkcije. Oženjen je i otac dvoje djece.

DR. SENAID ZAJIMOVIĆ

Dr. Senaid Zajimović, sin Džemala i Mejre, rođen je 20. marta 1969. godine u Matuzićima, općina Doboj-Jug. Gazi Husrev-begovu

medresu u Sarajevu završio je 1988. godine.

Arapski jezik učio je na univerzitetima Zejtuna u Tunisu i Kralj Saud u Rijadu. Učestvovao je u odbrambenom ratu. Visoko obrazovanje završio je 1997. godine na Šeriatskom fakultetu Jordanskog univerziteta, Odsjek islamsko pravo i metodologija islamskog prava.

Magistrirao je 2000. godine na istom univerzitetu u oblasti islamskog prava i metodologije islamskog prava. Doktorske studije okončao je 2014. godine na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru.

Do sada je na našem jeziku objavio pet autorskih djela i osam prijevoda s arapskog jezika. Aktivno piše za domaće islamske časopise. Njegovi radovi tretiraju društvene, pravne, historijske, porodične i druge teme iz oblasti islama i društva. Do sada je objavio oko 70 radova na našem i deset na arapskom jeziku. Nekoliko radova publicirano je u naučnim časopisima u Kuvajtu, Maleziji, Turskoj i Bosni i Hercegovini.

Uređivao je knjige drugih autora i napisao više desetina recenzija.

Dvije godine radio je kao imam na području Medžlisa IZ-e Tešanj. Po povratku sa studija u Bosnu i Hercegovinu 2001. godine, radio je na mjestu asistenta na Islamskoj pedagoškoj akademiji u Zenici. U istom periodu u Zenici je vršio funkciju šefa ureda organizacije "Human Appeal", koja se bavi pružanjem finansijske pomoći ugroženim kategorijama društva. U junu 2002. godine zaposlio se u Humanitarnoj organizaciji i edukativnom centru "Ibnul-Mubarek", sa sjedištem u Tešnju, na mjestu direktora Centra. U periodu od 2003. do 2006. godine bio je profesor u Medresi "Osman-ef. Redžović" u Čajangradu kod Visokog na predmetima hadis, ahlak i konverzacija arapskog jezika. Godine 2006. imenovan je za pomoćnika direktora Medrese (upravnik učeničkog doma). Na toj funkciji ostao je do 2009. godine.

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini ga je 2009. godine imenovao direktorom Vakufske direkcije. Po položaju je u tom periodu bio i član Rijaseta Islamske zajednice u BiH.

Za vrijeme svog mandata u Medresi u Visokom, između ostalog, vodio je akcije i obezbjeđivao donacije za izgradnju neophodnih objekata u toj školi. Do njegovog dolaska 2003. godine u kompleksu medrese postojala je mala džamija, jedna zgrada medrese u kojoj su naizmjenično nastavu pohađali učenici i učenice, te započeti a nedovršeni internat. A u vrijeme napuštanja medrese i odlaska u Sarajevo na drugo radno mjesto medresa je ostala bogatija za: dovršen i opremljen internat, novu zgradu medrese (muški dio), amfiteatar, novu džamiju, vodovod i započetu sportsku dvoranu.

U mandatu direktora Vakufske direkcije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini vodi aktivnosti na obnovi, adaptaciji i izgradnji velikog broja vjerskih i vakufskih objekata. Aktivno učestvuje i u realizaciji brojnih društveno korisnih projekata.

Vrlo je aktivan, posebno u promoviranju i zaštiti vakufa. U tom smislu učestvuje na konferencijama, drži predavanja i na razne druge načine daje svoj doprinos.

Ističe se urođenim menadžerskim sposobnostima koje nesebično koristi u doprinosu svojoj Zajednici i društvu općenito. U dosadašnjem radu na mjestu direktora, zajedno sa svojim skromnim timom, bilježi značajne rezultate, posebno na revitalizaciji i zaštiti postojećih, povratu oduzetih, obnovi u agresiji porušenih, rekonstrukciji dotrajalih, gradnji novih vakufskih objekata.

U njegovom mandatu obnavljaju se, rekonstruišu i ponovo grade najznačajniji vjerski i nacionalni objekti i spomenici kulture poput Aladže džamije u Foči, Isa-begovog hamama u Sarajevu, Sinan-begove džamije u Čajniču, Arnaudije u Banja Luci, vakufskog kompleksa tekije na Buni, Derviš hanumine medrese u Bosanskoj Gradiški, Šarene džamije u Travniku, Baščaršijske džamije u Sarajevu, Hadim Ali pašinog vakufa (bivša zgrada Vrhovnog islamskog starješinstva i Vakufske direkcije) idr. Gradi se na desetine

stambeno-poslovnih koristonosnih objekata koji ostvaruju prihode iz kojih se finansiraju razne aktivnosti i društveno korisni projekti. Obnovljeno je i nanovo izgrađeno preko pedeset vjerskih, društvenih i obrazovnih objekata. Uspostavljen je informacioni sistem i baza podataka vakufskih nekretnina i prikupljena arhivska građa vezana za vakufe iz svih prethodnih društveno-političkih sistema.

Inicijator je i pobornik vraćanja instituta vakufa u pravni sistem države. Društveno aktivan i medijski prisutan doprinijeo je većem prisustvu vakufa u javnom prostoru države. U ime Islamske zajednice i svih obespravljenih zalaže se za beskompromisno donošenje Zakona o restituciji i povrat u prethodnim političkim sistemima oduzete imovine.

U njegovom mandatu bilježi se značajno uspostavljanje saradnje sa međunarodnim institucijama vakufa, nakon čega su uslijedile velike investicije u vakufske projekte u Bosni i Hercegovini i dijaspori.

Učesnik je u radu više konferencija, simpozija i stručnih seminara u zemlji i inostranstvu, kao i brojnih skupova o temi društvenih i ekonomskih problema u Bosni i Hercegovini.

Zaključna riječ

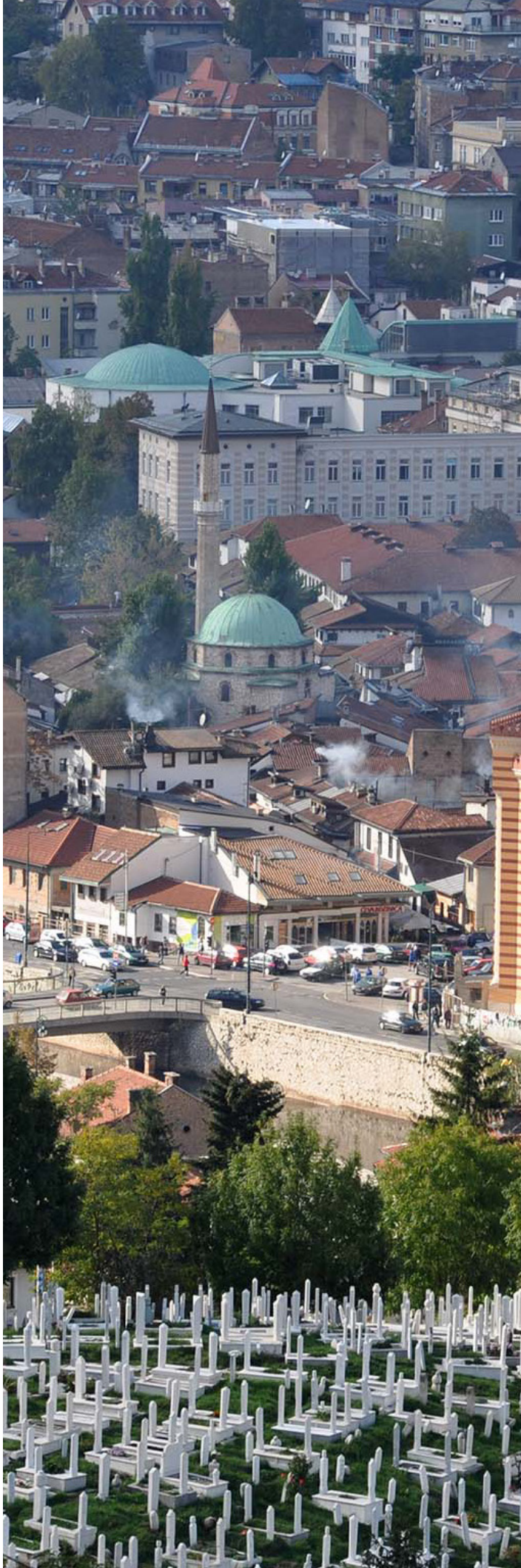
U monografiji *Upravljanje vakufima u BiH 1847-2017.* tretiran je vakuf od vremena Poslanika Muhammeda, s.s., do naših dana. Zlatno doba razvoja vakuf je doživio u vrijeme Osmanskog carstva na našem tlu (1463-1878). U to vrijeme ustanovljeno je na stotine većih i hiljade manjih vakufa diljem teritorije današnje Bosne i Hercegovine i susjednih oblasti Like, Dalmacije i Slavonije. U ove tri pokrajine vakufi su uništeni i ugašeni nakon *Bečkih ratova* krajem 17. stoljeća i povlačenja muslimana u rubne dijelove Bosanskog ejaleta, odnosno današnje Bosne i Hercegovine. Vakufi u samoj Bosni i Hercegovini imali su bolju sudbinu, mada su i oni kroz stoljeća doživjeli destrukciju svake vrste. Vakuf je u međuvremenu prošao kroz nekoliko društvenopolitičkih i pravnih sistema i egzistirao u okviru nekoliko različitih država: Austro-Ugarskoj monarhiji, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, Nezavisnoj državi Hrvatskoj, Socjalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji da bi se, nakon stjecanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine 1992. godine, obreo u novim okolnostima demokratskog društva. Kroz to vrijeme vakuf je ostao bez najvećeg dijela svoje imovine, ali je ipak opstao.

Od prvog značajnog vakifa na našem tlu Gazi Isa-bega Ishakovića, osnivača Sarajeva, preko slavnog Gazi Husrev-bega, potom Mehmed-paše Sokolovića, Ferhad-paše Sokolovića, Karađoz-bega, Koski Muhammed-paše, Ibrahim-paše Počiteljca, Hasana Nazira, Turali-bega, Hamzi-bega, Sinan-paše Boljanića, Mustafa-paše Sokolovića, Muhammed-paše Kukavice, da spomenemo samo njih nekoliko iz ranijeg vremena, do Ali-paše Rizvanbegovića, hadži-Ali-bega Hasanpašića, Fadil-paše Šerifovića i drugih iz 19. stoljeća, i do novih aktuelnih vakifa koji zaslužuju našu pažnju, proteklo je pet i po stoljeća, a vakuf i dalje postoji i opstaje. Zahvaljujući, ponajprije, ljudima koji su o vakufima brinuli, vakufskoj upravi i Vakufskoj direkciji. Prvi vakufski upravitelj Hasan Ševki-efendija imenovan je vakufskim upraviteljem (*evkafi-mudir*) 1847. godine i upućen u naše krajeve da bdije nad vakufima i da s njima upravlja. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske monarhije 1878. godine vakufi su se našli u sasvim drugim okolnostima, pod tuđinskom, nemuslimanskom vlašću. Već tada počelo je otuđivanje i devastacija vakufske imovine. Ipak, u to vrijeme nastaju prva vakufska tijela i prve savremene vakufske uprave. U sistemima i državnim zajednicama koje su uslijedile nakon Prvog svjetskog rata, vakuf doživljava još veću degradaciju i otimačinu.

Aktuelne vlasti bile su dužne donijeti *Zakon o denacionalizaciji*, odnosno *Zakon o restituciji*, i time barem djelimično obeštetiti vakufe i zaklade vjerskih zajednica, a nisu ga donijele, i pored dvadesetpetogodišnjeg upornog insistiranja Islamske i drugih vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini. Vakufska direkcija, koja je ponovno uspostavljena 1996. godine, čime je nastavljen 1959. godine prekinuti kontinuitet ove važne ustanove Islamske zajednice, čini sve da, i pored nedonošenja *Zakona o restituciji*, održi i unaprijedi vakufe.

U Monografiji su prezentirane sve teškoće kroz koje je prolazila vakufska uprava, odnosno Vakufska direkcija, ali i uspjesi koje je postigla od njenog reosnivanja 1996. godine do danas, te planovi za budućnost. Direkcija je obezbjeđivala značajne donacije iz islamskih zemalja za obnovu i revitalizaciju vakufskih objekata, za izgradnju novih, planirala buduće projekate koji imaju potencijal, inicirala nastajanje novih vakufa, popularizirala vakufe kroz medije, razne manifestacije, posebno kroz manifestaciju *Dani vakufa*, osmišljavala nove i modernije vakufske projekte, animirala muftijstva i medžlise IZ-e u Bosni i Hercegovini i dijaspori da posvete veću pažnju vakufima, novim formama djelovanja na tom planu, bdjela nad

donošenjem povoljnih i nepovoljnih zakona i zakonskih rješenja koja se tiču vakufa, utemeljila jedinstveni sitem i jedinstvenu bazu podataka, izvršila popis cjelokupne vakufske imovine, s partnerima iz Turske prikupila važnu dokumentaciju o vakufima koja se čuva u arhivima Republike Turske, pružala pomoć medžlisima IZ-e kad god je to bilo moguće, pružala im pravnu pomoć, vodila sudske i upravne postupke u interesu zaštite vakufske imovine, komunicirala s našom dijasporom u svijetu i odlazila joj u posjetu, bavila se izdavačkom djelatnošću, snimala dokumentarne i promotivne filmove o vakufima, organizirala seminare, skupove i okrugle stolove o vakufima, i tako redom. Postignuto je mnogo, a još se više planira u budućnosti. O svim turbulentnim vremenima i prilikama kroz koje su vakufi prolazili, o svim uspjesima koji su postignuti na planu očuvanja, razvoja i unaprjeđenja vakufa, o značajnim zadacima koji se planiraju u budućnosti, govori monografija koju držite u rukama – *Upraljanje vakufima u BiH 1847-2017*.

Izvori i literatura (izbor)

IZVORI:

- Arhiv Sarajeva, T-30, *Saray qadileri*.
- GHB, sidžili br. 22, 45, 52, 66.
- GHB, R-8002, R-3858, R-3871.
- GHB, Zbirka vakufnama i vakufskih dokumenata, knj. I-III.
- Mekteb, salnama za 1908. godinu.
- Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889.
- Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1913.
- Salname za vilajet Bosnu (1866-1886).

LISTOVI I ČASOPISI:

- Amanet.
- Avaz.
- Faktor.
- Stav.
- Glasnik IVZ-a (VIS-a) (1933-2016).
- Islamska misao (1979-1992).
- Kabes.
- Muallim.
- Naše starine (1953-1965).
- Novi muallim.
- Oslobođenje.
- Preporod (1974-2016).

ZBORNICI, KALENDARI, GODIŠNJACI, KATALOZI:

- Anali GHB.
- Bosansko-hercegovački zbornik: Spisi islamskoga naroda Bosne i Hercegovine u stvari vjersko-prosvjetnog uređenja i samouprave, Novi Sad, 1903.
- Bošnjak, kalendar (1883-1918).
- Gajret, kalendar.
- Katalozi GHB, 1-17.
- Mekteb, kalendar.
- Narodna uzdanica, kalendar.
- Novo vrijeme, kalendar za 1930. godinu.
- Prilozi za orijentalnu filologiju (1950-2015).
- Takvim, kalendar.
- Zbornik radova: *Vakufi u Bosni i Hercegovini*, Vakufska direkcija, Sarajevo, 2011.
- Zbornik radova *o vakufima*, Vakufska direkcija, Sarajevo, 2012.
- Zbornik radova: *Vakufi u Bosni i Hercegovini*, Vakufska direkcija, Sarajevo, 2013.
- Zbornik radova: *Vakufi u Bosni i Hercegovini*, Vakufska direkcija, Sarajevo, 2014.

KNJIGE:

- Ayverdi, Ekrem Hakki, *Yugoslavya'da turk abideleri ve vakiflari – Vakiflar dergisi*, Istanbul, 1956.
- Balagija, I. Abduselam, *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvećivanju naših muslimana*, Beograd, 1933.
- Balić, Smail, *Kultura Bošnjaka*, Zagreb, 1994.
- Bašagić, Safvet-beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od god. 1463-1850)*, Sarajevo, 1900.
- Bašagić, Safvet beg, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci*, Zagreb, 1931.
- Bašeskija, Mula Mustafa, *Ljetopis (1746-1804)*. Prijevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo, 1968.
- Begović, Mehmed, *O izvorima šerijatskog prava*, Beograd, 1933.
- Begović, Mehmed, *Porodični vakufi*, Beograd, 1959.
- Begović, Mehmed, *Vakufi u Jugoslaviji*, Beograd, 1963.
- Bejtić, Alija, *Elči Ibrahim-pašin vakuf u Travniku*, Sarajevo, 1942.
- Bećirović, Denis, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo, 2012.
- Bušatlić, Ismet, *Kraljevski grad pod sultanima*, Jajce, 2011.
- Ćehajić, Džemal, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1986.
- Ćeman, Senad, *Vakufi i fondacije*, Sarajevo, 2011.
- Ćerimović, Mehmed Ali, *O vakufima*, Sarajevo, 1935.
- Ćišić, Husein, *Mostar u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 1991.
- Ćorović, dr. Vladimir, *Historija Bosne, prva knjiga*, Beograd, 1940.
- Ćurić, Hajrudin, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.*, Sarajevo, 1983.
- Dizdar, Majo, *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462-2001*., Sarajevo, 2010.
- Evlija Čelebi, *Putopis*. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, 1979.
- *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu – 450 generacija*, Sarajevo, 2000.
- Grupa autora, *Bošnjaci i islam*, Sarajevo, 1998.
- Grupa autora, *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932.
- Hammer, Joseph von, *Historija Turskog*

(Osmanskog) carstva, 1-3, Zagreb, 1979.

- Handžić, Adem, *Pregled islamskih kulturnih spomenika u Bosni i Hercegovini do kraja 19. stoljeća*, Tešanj, 2016.
- Handžić, dr. Adem, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975.
- Hasandedić, Hifzija, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Sarajevo, 1980.
- Hasandedić, Hifzija, *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*, Sarajevo, 1990.
- Hasandedić, Hifzija, *Muslimanska baština Bošnjaka u južnoj (srednjoj) Hercegovini*, Mostar, 1997.
- Hasanović, Bilal, *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941.*, Zenica, 2008.
- Hrvačić, Esad, *Vakuf – trajno dobro*, Sarajevo, 2001.
- Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997.
- Inalcik, Halil, *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300-1600*. (Prevela Milica Mihajlović), Beograd, 1974.
- *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini 1882-2012.*, Monografija, Sarajevo, 2013.
- Jahić, Adnan, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Zagreb, 2010.
- Jukić, Ivan Frano (Slavoljub Bošnjak), *Zemljopis i povjesnica Bosne*, Zagreb, 1851.
- Kamberović, Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.*, Sarajevo, 2005.
- Kasumović, dr. Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave,* Mostar, 1999.
- Kemura, šejh Sejfudin, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Sarajevo, 1913.
- Knežević, O. Antun, *Carsko-turski namjestnici u Bosni-Ercegovini (godine 1463-1878)*, Senj, 1887.
- *Ko je ko u Bošnjaka*, Sarajevo, 2000.
- Kreševljaković, Hamdija, *Izabrana djela I-IV*, Sarajevo, 1991.
- Krkić, Safet, *Uloga vakufa u razvoju gradova BiH*, Sarajevo, 1999.
- Mahmutović, Suad, *Bihaćki vakufi od 1878. do 2014.*, Sarajevo, 2015.
- Martić, Grgo fra, *Zapamćenja*, Zagreb, 1905.
- Mehmedović, Ahmed, *Gazi Husrev-beg i njegove zadužbine*, Sarajevo, 2005.
- Mehmedović, Ahmed, *Leksikon bošnjačke uleme*, rukopis, u pripremi za štampu.
- Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. I, Sarajevo, 1974., knj. II, Sarajevo, 1977., knj. III, Sarajevo, 1982.
- Muftić, Faruk, *Zaboravljena Foča*, Sarajevo, 2014.
- Mulalić, M. Hajrudin, *Institucija vakufa u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2001.
- Muvekkit, *Povijest Bosne 1-2*, Sarajevo, 1999.
- Omerdić, Muharem, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992-1995),* Sarajevo, 1999.
- Orman, Rapko, *Blago pod kupolom – livanjske potkupolne džamije*, Tešanj, 1999.
- Pećanac, Milan, *O vakufima i njihovim glavnim vrstama sa naročitim obzirom na vrste vakufa u Carigradskom ugovoru o miru između Srbije i Turske*, Beograd, 1914.
- Prelog, Milan, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade, II*, Sarajevo, 1916.
- Purivatra, dr. Atif, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1999.
- Silajdžić, Alija, *Testament u šeriatskom*

pravu, Sarajevo, 1941.

- Skarić, Vladislav, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, Sarajevo, 1937.
- Sladović, Eugen, *Islamsko pravo u Bosni i Hercegovini*, Beograd, 1926.
- Sokolović, Osman Asaf, *Prilike u Bosni podkraj XVII stoljeća. Prilog građi za povijest Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1943.
- Sokolović, Osman, *O kreditima u Bosni za turske uprave (1463-1878)*, Sarajevo, 1944.
- Šabanović, Hazim, *Postanak i razvoj Sarajeva*, Sarajevo, 1960.
- Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1959.
- Šehić, dr. *Nusret, Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
- Tucaković, mr. Šemso, *Aladža džamija fočanski biser*, Sarajevo, 1991.
- *Vakufi u Bosni i Hercegovini – Historijat, trenutno stanje i perspektive*, Sarajevo, 2010.
- *Vakufi u Bosni i Hercegovini – Historijat, trenutno stanje i perspektive*, Sarajevo, 2012.
- *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Sarajevo, 1985.
- Zamolo-Đurić, Divna, *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521-1867.*, Beograd, 1977.
- Zlatar, Behija, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, 1996.
- Ždralović, Muhamed, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima I-II*, Sarajevo, 1988.

Izvodi iz recenzija

Posebnu pažnju (autor) posvećuje istaknutijim vakifima koji su svojim vakufskim dobrima utjecali na razvoj postojećih i izgradnji potpuno novih gradova. Pored vakifa koji su bili iz svih društvenih slojeva, upoznaje nas i sa vakufskim zadužbinama iz reda uleme. Po mom mišljenu posebno su interesantni podaci koji se odnose na vakufe čiji vakifi su žene. Ovaj dio rada naslovljen je sa Žene vakifi. Takvih vakufa i njihovih vakifa navedeno je ukupno 18 sa imenima i mjestima gdje su formirani. Uporedo sa tim donešeni su kratko i pregledno osnovni podaci o ženama vakifima, ko su, šta su i šta su uvakufile. Time se razbijaju stereotipne predstave o ženama i njihovom položaju u osmanskom društvu, pa time i u osmanskoj Bosni.

Trudeći se da donese što više informacija o vakufima u narednom naslovu *Vakufljenje knjiga* vidimo da su mnogi vakifi između ostalog uvakufljivali knjige. Na ovom mjestu donosi relativno veliki broj imena vakifa koji su uvakufili knjige i objekte za njihovo čuvanje i korištenje. Ne manje je interesantna informacija i o tome šta su sve pojedinci ili porodice uvakufljivali. O tome više znamo u poglavlju *Neobični vakufi*. Ahmed Mehmedović na osnovu podataka iz sidžila konstatuje da je među vakifima bilo i nemuslimana. Time negira tvrdnje nekih ranijih autora da nemusliman nije mogao biti vakif. Na donešenom primjeru to jasno pokazuje da može. Sadržaj mnogih vakufnama je izuzetno interesantan ne samo za historičare, nego i sociologe, te naučnike iz drugih društvenih i humanističkih nauka, kao i za čitaoce uopće i zbog činjenice o brizi za siromašne. O tome više saznajemo u dijelu koji je naslovljen sa *Posebna briga vakifa za siromašne*. Ništa manje nisu korisni i podaci o ulozi vakufa u privrednom životu sredine u kojima vakuf egzistira, kao i o vakufu u funkciji odbrane zemlje. Ovom segmentu vakufa autor s pravom posvećuje posebnu pažnju u dijelu studije pod naslovom *Vakufi u funkciji odbrane zemlje.* S naslovima *Zloupotreba vakufa, Koliko je bilo vakufa u Bosni i Hercegovini?* i *Centralizacija vakufa i prva vakufska tijela krajem osmanske uprave* završava pisanje o vakufima na tlu Bosne i Hercegovine tokom višestoljetne osmanske vlasti. (...)

(U poglavlju) *Vakufska direkcija od 1996. do 2016. g*odine, sa više naslova, (autor) vrlo detaljno i pregledno upoznaje čitaoca sa svim vrstama rada i djelatnosti Vakufske direkcije u navedenom vremenskom periodu. Time se u potpunosti zaokružuju sve relevantne informacije ne samo o vakufima i njihovoj djelatnosti i ulozi, nego i o brojnim ličnostima koje su navedene. (...)

Imajući u vidu sve navedeno sa zadovoljstvom Upravi vakufa Bosne i Hercegovine preporučujem da se rukopis autora Ahmeda Mehmedovića štampa kao knjiga pod naslovom *Upravljanje vakufima u BiH 1847-2017*.

Prof. dr. Enes Pelidija

***

Monografija o instituciji vakufa u Bosni i Hercegovini i susjednim krajevima, njegovom razvoju, usponu i padovima, bez sumnje, predstavlja izuzetno važan civilizacijsko-historijski dokument. Ona nam govori kako su muslimani ovih prostora shvatili i prihvatili instituciju vakufa, njene propise i pravila, i kako su se u vrlo turbulentnim vremenima svoje historije odnosili prema njoj. (...)

Novo vrijeme je donijelo nove ljude, nove metode i oblike djelovanja u ovoj životno važnoj islamskoj oblasti. Oni su se potvrdili svojim dosadašnjim dvodecenijskim radom, svojom inventivnošću i vizijom, što pokazuju i vrlo impozantni rezultati. Svima treba odati priznanje i ukazati na njihov primjer žrtve i rada za dobrobit Islamske i šire društvene zajednice.

Autoru-priređivaču ove *Monografije*, Ahmed-ef. Mehmedoviću i njegovim saradnicima treba,

također, odati dužno priznanje. Oni su nam svojim ustrajnim radom i stručno-znanstvenim pristupom osvijetlili jedno nadasve značajno područje vjerskog, kulturnog i civilizacijskog bitisanja muslimana na ovim prostorima.

Dr. Bilal Hasanović

***

Sa uživanjem sam čitao poglavlje u kojem su predstavljeni značajni vakifi u Bosni i Hercegovini u vrijeme osmanske uprave. Ovdje je došla do izražaja autorova preglednost obilja literature razasute po časopisima, novinama, monografijama ili zasebnim radovima, te umješnost odabira relevantnih podataka bitnih za predstavljanje ove teme u naznačenom periodu. (...)

Tekst uobličen pod naslov *Upravljanje vakufima u BiH 1847-2017*. čitaocu daje sistematičan presjek vakufa i način upravljanja vakufom na našim prostorima. Monografija će predstavljati po prvi put na jednom mjestu činjenice, koje svjedoče o odnosu čovjeka prema ideji dobrog, lijepog i općekorisnog u prošlosti. Desetine medresa, hanikaha, imareta, stotine džamija, mekteba, ljubavlju prema Bogu i željom da koriste općem dobru izdvojene iz vlastitog imetka, izraz su čvrste vjere u Sveposjedujućeg i pokazatelj odnosa njihovih zavještača naspram života i onoga što su posjedovali. Sa istom ljubavlju i uvjerenjem autor je nastojao u riječ pretočiti i adekvatnu težinu dati svemu onome što se u prošlosti događalo s vakufom. To često radi emotivno, ne štedeći riječi hvale za one koji su darovali i gradili kao i osude za one koji su otimali, uzurpirali ili na drugi način svjesno ili nesvjesno vakufe oskrnavili. Zbog svega toga svesrdno preporučujem štampanje ovoga štiva koje će našoj javnosti predstaviti i nesebično zalaganje i neupitne rezultate kolektiva Vakufske direkcije u identifikaciji, zaštiti i obnovi vakufa u Bosni i Hercegovini, pa i šire.

Mr. Osman Lavić